เอกสารประกอบการสอนวิชา

BU5002

พระไตรปิฎกศึกษา

Tipitaka Studies

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University

คำปรารภอธิการบดี

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา สังกัดอยู่ในกลุ่มที่ ๔ คือ กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา เป็นสถาบันหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาระดับสูงและการค้นคว้าหลักคำสอนเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต หนึ่งในยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการบริหารและพัฒนามหาวิทยาลัยนั้นคือการพัฒนาสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาในระดับสากล ด้วยเหตุนี้มหาวิทยาลัยจึงตระหนักถึงความสำคัญของเอกสารประกอบการสอนรายวิชาในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และหมวดวิชาพระพุทธศาสนา (BU) ในฐานะที่เป็นแกนกลางขององค์ความรู้ของสถาบันแห่งนี้ และอาจารย์ผู้ถ่ายทอดจะต้องมีคุณภาพเป็นเช่นเดียวกัน ในฐานะที่มหาวิทยาลัยมีวิทยาเขตและวิทยาลัยอยู่หลายแห่งทั่วประเทศ

การผลิตเอกสารประกอบการสอนถือเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการพัฒนาคุณภาพของระบบการศึกษาในหลักสูตรการเรียนการสอน เพราะจะทำให้การพัฒนาองค์ความรู้ของอาจารย์และนักศึกษาเป็นไปตามวิสัยทัศน์และพันธกิจของมหาวิทยาลัยที่ตั้งเป้าหมายไว้ อีกทั้งยังพัฒนาสมรรถนะและความเชี่ยวชาญของอาจารย์ผู้สอนให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์สูงสุดได้ การมีเอกสารประกอบการสอนที่เข้าถึงได้โดยทั่วกัน เป็นแบบอย่างเดียวกัน อย่างน้อยก็เป็นจุดร่วมในการพัฒนาคุณภาพของผู้สอนและผู้เรียนให้มีแบบมาตรฐานเดียวกัน นอกจากนั้นยังสามารถขยายผลไปสู่ระดับเอกสารที่สูงขึ้นไป เช่น เอกสารคำสอน หนังสือ หรือตำรา เป็นต้น ปัจจุบัน มีการเรียนรู้แบบสะสมคลังหน่วยกิตและการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัย รายวิชาหมวดความรู้ทั่วไปและความรู้ทางพระพุทธศาสนาจะเป็นจุดหนึ่งที่สามารถเรียนร่วมกันได้ เอกสารประกอบการสอนจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะให้รายละเอียดของ PLO CLO และ LLO เป็นไปตามมาตรฐานหลักสูตรแบบ OBE เดียวกัน

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับการจัดการศึกษาและการพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนผู้สอนให้มีความเข้าใจรายวิชาในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และจะมีการพัฒนาปรับปรุงให้มีเนื้อหาองค์ความรู้และรูปแบบที่ทันสมัยเหมาะสมกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่องด้วย ขอชื่นชมคณะกรรมการและคณะทำงานทุกส่วนที่ร่วมกันทำเอกสารหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (GE) และหมวดวิชาพระพุทธศาสนา (BU) จนสำเร็จในครั้งนี้

(พระธรรมวชิรจินดาภรณ์, รศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนรายวิชา BU5002 พระไตรปิฎกศึกษา (Tipitaka Studies) ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาเรียนรู้พระไตรปิฎก กลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยมุ่งเน้นให้ผู้เรียนเข้าใจถึงความเป็นมา โครงสร้าง ความสำคัญ จุดเด่น ตลอดจนสารัตถะในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก อีกทั้งยังเชื่อมโยงความรู้ดังกล่าวกับการประยุกต์ใช้ในบริบทของศาสตร์สหวิทยาการ และนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย และพัฒนาชีวิตในยุคปัจจุบัน

เนื้อหาภายในเอกสารแบ่งออกเป็นตอน ๆ อย่างเป็นลำดับ เริ่มตั้งแต่ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก โครงสร้างของพระไตรปิฎก ไปจนถึงการนำหลักธรรมในพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้ในมิติต่าง ๆ ของสังคมร่วมสมัย โดยมีการระบุผลลัพธ์การเรียนรู้ของหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs) ผลลัพธ์การเรียนรู้ของรายวิชา (Course Learning Outcome: CLOs) และผลลัพธ์การเรียนรู้ของบทเรียน ซึ่งเป็นสิ่งที่นักศึกษาควรสามารถทำได้หลังจากเรียนรู้ในแต่ละบทหรือหน่วยการเรียนรู้ภายในรายวิชา (Lesson Learning Outcome: LLOs) ไว้อย่างชัดเจน เพื่อใช้เป็นกรอบในการพัฒนาความรู้และทักษะของผู้เรียนให้เกิดผลสัมฤทธิ์ที่ชัดเจน

ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ คณาจารย์ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะในการจัดทำเอกสารฉบับนี้ คณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในรายวิชา หากมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมใด ๆ เพื่อการพัฒนาเอกสารในครั้งต่อไป คณะผู้จัดทำขอน้อมรับด้วยความยินดี

คณะผู้จัดทำ

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	**ก**
สารบัญ	**ข**
คำอธิบายรายวิชา	**จ**
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 1	**1**
บทที่ 1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก	**4**
บทนำ	4
1.1 กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก	6
1.2 บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก	11
1.3 การสังคายนาพระไตรปิฎก	14
1.4 ความสำคัญและคุณค่าของการศึกษาพระไตรปิฎก	19
1.5 บทสรุป	21
คำถามประจำบท	22
เอกสารอ้างอิง	23
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 2	**24**
บทที่ 2 โครงสร้างพระไตรปิฎก	**27**
บทนำ	27
2.1 โครงสร้างพระไตรปิฎก	27
2.1.1 โครงสร้างพระวินัยปิฎก	28
2.1.2 โครงสร้างพระสุตตันปิฎก	37
2.1.3 โครงสร้างพระอภิธรรมปิฎก	42
2.2 โครงสร้างคัมภีร์ที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎก	55
2.3 บทสรุป	61
คำถามประจำบท	63
เอกสารอ้างอิง	64

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 3 **65**
บทที่ 3 พระวินัยปิฎก **68**
บทนำ 68
3.1 แนวทางการบัญญัติพระวินัย 68
3.2 คัมภีร์ในพระวินัยปิฎก 69
3.2.1 เนื้อหาในคัมภีร์อาทิกัมมิกะ 69
3.2.2 เนื้อหาในคัมภีร์ปาจิตตีย์ 82
3.2.3 เนื้อหาในคัมภีร์มหาวรรค 107
3.2.4 เนื้อหาในคัมภีร์จุลวรรค 122
3.2.5 เนื้อหาในคัมภีร์ปริวาร 124
3.3 บทสรุป 125
คำถามประจำบท 126
เอกสารอ้างอิง 127

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 4 **128**
บทที่ 4 พระสุตตันตปิฎก **131**
บทนำ 131
4.1 คัมภีร์ในพระสุตตันตปิฎก 131
4.1.1 เนื้อหาในคัมภีร์ทีฆนิกาย 132
4.1.2 เนื้อหาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย 140
4.1.3 เนื้อหาในคัมภีร์สังยุตตนิกาย 145
4.1.4 เนื้อหาในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย 147
4.1.5 เนื้อหาในคัมภีร์ขุททกนิกาย 154
4.2 บทสรุป 156
คำถามประจำบท 158
เอกสารอ้างอิง 159

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 5 **160**
บทที่ 5 พระอภิธรรมปิฎก **163**
บทนำ 163
5.1 ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก 164

5.2 ความเป็นมาของพระอภิธรรม 167
5.3 คัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก 168
5.3.1 เนื้อหาในคัมภีร์สังคณี 168
5.3.2 เนื้อหาในคัมภีร์วิภังค์ 169
5.3.3 เนื้อหาในคัมภีร์ธาตุกถา 170
5.3.4 เนื้อหาในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ 170
5.3.5 เนื้อหาในคัมภีร์กถาวัตถุ 171
5.3.6 เนื้อหาในคัมภีร์ยมก 172
5.3.7 เนื้อหาในคัมภีร์ปัฏฐาน 172
5.4 สารัตถะสำคัญในพระอภิธรรมปิฎก 173
5.5 บทสรุป 187
คำถามประจำบท 189
เอกสารอ้างอิง 190

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 6 191
บทที่ 6 การประยุกต์พระไตรปิฎกกับสหวิทยาการ 194
บทนำ 194
6.1 พระไตรปิฎกกับสังคมวิทยา 194
6.2 พระไตรปิฎกกับวิทยาศาสตร์ 195
6.3 พระไตรปิฎกกับเศรษฐศาสตร์ 196
6.4 พระไตรปิฎกกับรัฐศาสตร์ 199
6.5 พระไตรปิฎกกับนิติศาสตร์ 202
6.6 บทสรุป 203
คำถามประจำบท 204
เอกสารอ้างอิง 205

คำอธิบายรายวิชา

BU5002 วิชาพระไตรปิฎกศึกษา

Tipitaka Studies

ความเป็นมา โครงสร้าง ความสำคัญ จุดเด่นของพระไตรปิฎก สารัตถะในพระวินัยปิฎก สารัตถะในพระสุตตันตปิฎก และสารัตถะในพระอภิธรรมปิฎก งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก

History, structure, significance, and outstanding features of the Tipitaka; the essence in the Vinaya Pitaka, Suttanta Pitaka, and Abhidhamma Pitaka; research related to the Tipitaka

ผลลัพธ์การเรียนรู้ของหลักสูตร (Program Learning Outcomes: PLOs)

กลุ่มวิชาพระพุทธศาสนา BU

PLO 1 รอบรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมตามแนวทางพุทธธรรมนำปัญญา เป็นผู้ร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรมเชิงพุทธ

Sub PLO 1 อธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์

ผลลัพธ์การเรียนรู้ของรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา

CLO 1 อธิบายความหมาย ความเป็นมา ความสำคัญ คุณค่าและจุดเด่นของพระไตรปิฎก ได้ถูกต้องตามหลักวิชาการศึกษาพระไตรปิฎกของคณะสงฆ์ไทย

CLO 2 อธิบายโครงสร้างของพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ได้ถูกต้องตามหลักโครงสร้างของพระไตรปิฎก

CLO 3 อธิบายความสอดคล้องการศึกษาพระไตรปิฎกกับศาสตร์อื่น ๆ ได้ตามความเหมาะสมกับกรณีตัวอย่างศึกษา

CLO 4 สรุปสาระสำคัญในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกเพื่อนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 1

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 1

บทนำ

1.1 กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก

1.2 บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก

1.3 การสังคายนาพระไตรปิฎก

1.4 ความสำคัญและคุณค่าของการศึกษาพระไตรปิฎก

1.5 บทสรุป

คำถามประจำบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายความเป็นมา กำเนิด และพัฒนาการของพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายบทบาทและคุณูปการของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำและสืบทอดพระไตรปิฎกได้อย่างชัดเจน

2.3 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายเหตุการณ์และความสำคัญของการสังคายนาพระไตรปิฎกในแต่ละยุคสมัยได้อย่างถูกต้อง

2.4 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายความสำคัญ คุณค่า และจุดเด่นของการศึกษาพระไตรปิฎกในฐานะแหล่งภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาได้อย่างมีวิจารณญาณ

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถบรรลุ CLO 1 อธิบาย ความหมาย ความเป็นมา ความสำคัญ คุณค่าและจุดเด่นของพระไตรปิฎก ได้ถูกต้องตามหลักวิชาการศึกษาพระไตรปิฎกของคณะสงฆ์ไทย

3.1 LLO1 อธิบายกำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎกตั้งแต่พุทธกาลถึงปัจจุบันได้อย่างถูกต้อง

3.2 LLO 2 อธิบายบทบาทของบุคคลสำคัญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดทำและสืบทอดพระไตรปิฎกได้

3.3 LLO 3 อธิบายเหตุการณ์และสาระสำคัญของการสังคายนาพระไตรปิฎกในแต่ละครั้งได้อย่างชัดเจน

3.4 LLO 4 อธิบายความสำคัญและคุณค่าของการศึกษาพระไตรปิฎกต่อพระพุทธศาสนาและสังคมไทยได้ตามแนวทางของคณะสงฆ์ไทย

4. วิธีสอนและกิจกรรม

4.1 วิธีการสอน (Teaching Methods)

- การบรรยายเชิงโต้ตอบ (Interactive Lecture) เพื่อกระตุ้นผู้เรียนให้มีส่วนร่วม ซักถาม และอภิปรายขณะเรียนรู้เนื้อหา เช่น กำเนิดพระไตรปิฎก และการสังคายนา
- การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ (Cooperative Learning) เพื่อส่งเสริมการทำงานเป็นทีม เช่น การศึกษาและสรุปบทบาทบุคคลสำคัญ หรือจัดนิทรรศการการสังคายนา
- การนำเสนอและถ่ายทอดเนื้อหาบทเรียน (Presentation-Based Learning) เปิดโอกาสให้นักศึกษาแสดงความเข้าใจผ่านการนำเสนอเกี่ยวกับคุณค่าพระไตรปิฎก

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

- การจัดทำไทม์ไลน์พัฒนาการพระไตรปิฎก โดยผู้เรียนจัดทำแผนผังลำดับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ตั้งแต่พุทธกาลถึงปัจจุบัน
- กิจกรรมกลุ่มสร้างแฟ้มประวัติบุคคลสำคัญ ศึกษาและถ่ายทอดบทบาทของพระอรหันต์และบุคคลผู้มีส่วนร่วมในการสืบทอดพระไตรปิฎก
- การสร้างสรรค์สื่อสรุปคุณค่าพระไตรปิฎกในสังคมไทย เช่น การทำ Infographic, Clip VDO, หรือ Slide Presentation พร้อมอภิปรายต่อกลุ่ม

5. สื่อการเรียนการสอน

- เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา, พระไตรปิฎก, เว็บไซต์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, YouTube, Slide PowerPoint, Quiz และแบบทดสอบออนไลน์ เช่น Kahoot, Google Forms, Quizizz, E-Portfolio หรือ Google Sites/Padlet สำหรับให้นักศึกษาเก็บรวบรวมงานที่ทำ การสะท้อนคิด (Reflection) และสิ่งที่ได้เรียนรู้
- เรียนออนไซต์ และออนไลน์ผ่านระบบ Zoom, Google Meet, Microsoft Teams

6. การวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผลในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง (Learning Outcomes - LLOs) ได้จริง โดยครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge: K) ทักษะ (Skills: S) และคุณธรรมจริยธรรม (Ethics: E) การประเมินแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment) เป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ได้ใช้เพื่อตัดเกรดหรือตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียนเพื่อให้เห็นศักยภาพของตนเอง และเพื่อให้ผู้สอนสามารถปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัย เครื่องมือและกิจกรรมที่ใช้ในการประเมินรูปแบบนี้ ได้แก่ แบบทดสอบก่อนและหลังเรียน เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนในแต่ละหัวข้อ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วม เช่น การเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning), การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning), การเรียนแบบกลุ่ม (Team-Based Learning), หรือการฝึกสอนย่อย (Micro-teaching) และการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ (Creative Presentation) นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) เพื่อติดตามพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถามและตอบคำถาม การทำงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทั้งด้านทักษะ จริยธรรม และบุคลิกภาพที่เหมาะสม

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment) เป็นการประเมินที่ใช้ตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในช่วงกลางภาคและปลายภาค โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ การสอบกลางภาคและปลายภาค ซึ่งอาจเป็นข้อสอบอัตนัยหรือปรนัย หรือทั้งสองรูปแบบตามที่ตกลงกับนักศึกษา การทำรายงานกลุ่มที่อาจอยู่ในรูปแบบออนไลน์หรือรายงานเล่มตามความเหมาะสม และการใช้เกณฑ์ให้คะแนน (Rubrics Scoring) ที่ชัดเจนในการตรวจข้อสอบอัตนัยหรืองานนำเสนอ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความเที่ยงตรงในการประเมิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio) ซึ่งนักศึกษาจะรวบรวมผลงาน กิจกรรม และบทสะท้อนคิด (Reflection), ข้อเสนอแนะ (Feedback) และบทเรียนสำคัญที่ตนเองได้รับ (Key Takeaways) จากกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เช่นผ่านกิจกรรมแบบเกม (Gamification)

บทที่ 1
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

บทนำ

พระไตรปิฎก นับเป็นคัมภีร์หลักแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาทที่รวบรวมพระธรรมวินัยและหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้อย่างเป็นระบบ เป็นแหล่งมรดกทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าซึ่งชาวพุทธได้รักษาและสืบทอดมาหลายสหัสวรรษ พระไตรปิฎกมิได้เป็นเพียงตำราทางศาสนา หากยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แนวคิด และวิถีปฏิบัติที่หล่อหลอมสังคมชาวพุทธ

การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมิอาจแยกออกจากบริบททางประวัติศาสตร์ได้ เนื้อหาในบทนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎกตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยเริ่มจากกระบวนการถ่ายทอดคำสอนในยุคแรกผ่านระบบมุขปาฐะ ซึ่งอาศัยความจำอันแม่นยำของพระสาวกในการสืบต่อคำสอนอย่างถูกต้องและครบถ้วน การจัดหมวดหมู่ธรรมในพระสูตรสำคัญ เช่น สังคีติสูตร และทสุตตรสูตร ซึ่งเป็นตัวอย่างของการนำธรรมะมาร้อยเรียงอย่างมีระบบตามหลักอเนกธรรม เพื่อให้จดจำและสอนต่อได้สะดวก ถือเป็นการวางรากฐานเชิงโครงสร้างของพระธรรมวินัยในระยะแรก

ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ความจำเป็นในการรักษาความบริสุทธิ์ของคำสอนจึงนำไปสู่การจัดประชุมพระสงฆ์หรือที่เรียกว่า การสังคายนา ภายใต้การนำของพระมหากัสสปเถระ ผู้มีบทบาทสำคัญในการรวบรวมพระอรหันตสาวกผู้ทรงจำพระธรรมวินัยได้อย่างถูกต้อง เช่น พระอานนท์ ผู้ได้สดับธรรมจากพระพุทธเจ้ามากที่สุด และพระอุบาลี ผู้ทรงจำวินัยได้อย่างแม่นยำ การสังคายนาในยุคต่อมา เช่น การสังคายนาครั้งที่สอง ณ เมืองเวสาลี และครั้งที่สาม ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดระเบียบพระธรรมวินัย ตลอดจนขจัดข้อขัดแย้งหรือแนวโน้มที่อาจบิดเบือนคำสอนดั้งเดิม ซึ่งเป็นการวางรากฐานให้พระไตรปิฎกมีความมั่นคงและบริสุทธิ์สืบมา การสังคายนา ณ ศรีลังกา ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการจารึกพระไตรปิฎกลงเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์การคงอยู่ของคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น การศึกษาเรื่องพระไตรปิฎกในบทนี้ จึงมุ่งเสนอภาพรวมของการเกิดขึ้น การจัดระเบียบ และการสืบทอดพระธรรมวินัยตามลำดับอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของพระไตรปิฎกในฐานะรากฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ยังคงดำรงอยู่อย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบัน

โครงสร้างบทที่ 1 กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก

- **กำเนิด**
  - เริ่มจาก “ธรรมวินัย” ⟶ มุขปาฐะ
- **พัฒนาการ**
  - นวังคสัตถุสาสน์ (9 หมวด)
  - สังคายนา (3 ครั้งสำคัญ)
    - ครั้งที่ 1: จัดระเบียบครั้งแรก
    - ครั้งที่ 2: แก้ไขข้อวินัย
    - ครั้งที่ 3: เพิ่มอภิธรรม กถาวัตถุ
  - แบ่งเป็น 3 ปิฎก (วินัย, สุตตันตะ, อภิธรรม)
- **บุคคลสำคัญ**
  - พระมหากัสสปะ (ประธานสังคายนา)
  - พระอานนท์ (ทรงจำพระธรรม)
  - พระอุบาลี (ทรงจำวินัย)
  - พระสารีบุตร (วางรากฐานหมวดธรรม)
  - พระโสณกุฏิกัณณะ (ต้นแบบการท่องจำ)
  - พระจุนทะ (เสนอความสำคัญของการทำสังคายนา)
- **วิธีสืบทอด**
  - มุขปาฐะ + การแบ่งสายท่องจำ
- **ความสำคัญ**
  - รวบรวมพุทธพจน์
  - เป็นมาตรฐานตรวจสอบ
  - มีคุณค่าทางวิชาการและวัฒนธรรม
  - ส่งเสริมคุณธรรมและการหลุดพ้น

1.1 กำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เรียกในภาษาบาลีว่า ติปิฏก หรือ เตปิฏก เป็นคัมภีร์หรือตำราหลักทางพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับศาสนาพราหมณ์มีคัมภีร์ชื่อว่าพระเวท ศาสนาคริสต์มีคัมภีร์ชื่อว่าไบเบิล ศาสนาอิสลามมีคัมภีร์ชื่อว่าอัลกุรอาน

หากจะให้ความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า **“พระไตรปิฎก”** แปลว่า 3 คัมภีร์ แต่เมื่อแยกเป็นคำ ๆ สามารถให้ความหมายได้ดังนี้

1. คำว่า **พระ** หมายถึง เป็นคำแสดงความเคารพหรือยกย่อง

2. คำว่า **ไตร** แปลว่า 3

3. คำว่า **ปิฎก** แปลได้เป็น 2 อย่าง คือ 1) แปลว่า คัมภีร์หรือตำรา 2) แปลว่า กระจาดหรือตะกร้า ที่แปลว่ากระจาดหรือตะกร้านั้น เพราะท่านหมายถึงนัยะว่าเป็นที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหวดหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจาย คล้ายกระจาดหรือตะกร้าที่เป็นภาชนะใส่สิ่งของ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

คำว่า **“พระไตรปิฎก”** เป็นคำที่ไม่ได้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาล หากแต่เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่เป็นที่รู้กันว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ฉะนั้นจึงเกิดคำถามสำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาว่า แล้วในสมัยครั้งพุทธกาล คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดถูกเรียกว่าอย่างไร และมีพัฒนาการจนกลายมาเป็นพระไตรปิฎกได้อย่างไร ดังนั้น เนื้อหาต่อจากนี้ไปจะได้นำเสนอให้ผู้ศึกษาเห็นวิวัฒนาการการเรียกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลจนกลายมาเป็นคำว่า พระไตรปิฎก

ในสมัยพุทธกาล การถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) พระภิกษุฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง 2) มีการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยพระอุปัชฌาย์สู่สัทธิวิหาริก 3) มีการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยพระอาจารย์สู่อันเตวาสิก (สุทัศน์ อร่ามรัตน์ และประเวศ อินทองปาน, 2565) จากการแบ่งลักษณะการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าตามที่กล่าวมานี้ เพื่อจะเชื่อมโยงให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น จึงจะอธิบายความเพิ่มเติม ดังนี้

ในยุคต้นสมัยครั้งพุทธกาล การแสดงธรรมแก่พระสาวกเป็นบทบาทของพระพุทธเจ้าเป็นส่วนมาก เป็นเหตุให้พระภิกษุที่บวชในยุคต้นส่วนมาก จะได้รับฟังโอวาทจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าโดยตรง เป็นลักษณะคำสอนจากพระพุทธเจ้าสู่บุคคลที่พระองค์ทรงเลือก ซึ่งผลจากการสอนของพระองค์ทำให้บุคคลที่ได้ฟังส่วนใหญ่เข้าใจพระธรรม จนเกิดการถวายตัวเป็นพุทธมามกะยอมนับถือหรือเข้าบวชสู่ร่มพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่ทรงสั่งสอนเบื้องต้นนั้นมักเป็นเรื่องพื้นฐานหรือเรื่องราวที่เหมาะกับสติปัญญาของผู้ฟังในขณะนั้น แต่หากผู้ฟังมีสติปัญญาแก่กล้าเหมาะแก่การแสดงธรรมขั้นละเอียด พระองค์ก็จะแสดงธรรมที่ละเอียดอย่างเช่นอริยสัจสี่เป็นต้น หลังจากมี

พระสาวกเกิดขึ้นได้ 60 รูป พระองค์ได้ส่งพระสาวกเหล่านั้นออกเดินทางไปประกาศพระศาสนา การเทศนาสอนธรรมจึงเป็นไปตามลักษณะเฉพาะของพระสาวกรูปนั้น ๆ ดังตัวอย่าง พระอัสสชิที่พบกับอุปติสสปริพาชก (พระสารีบุตร) ผู้ขอให้ท่านบอกคำสอนของพระพุทธเจ้าแก่เขา พระอัสสชิจึงตอบเพียงว่า “เราเป็นคนใหม่ ยังบวชไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านได้กว้างขวาง แต่จักกล่าวใจความแก่ท่านโดยย่อ” (วิ.ม. 4/64/57)

หลังจากนั้นพระอัสสชิก็ได้กล่าวธรรมสั้น ๆ เพียงว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้” แม้สั้นแต่กระชับได้ใจความ และก็มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีจนทำให้อุปติสสปริพาชกบรรลุโสดาบัน ยิ่งไปกว่านั้นยังชวนเพื่อนสนิท คือ โกลิตปริพาชก (พระโมคคัลลานะ) และหมู่คณะออกบวชในพระศาสนาพร้อมกันถึง 250 คน (วิ.ม. 4/64/57-60) ภายหลังคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าได้ถูกเรียบเรียงจัดกลุ่มขึ้นตามรูปแบบและลักษณะประเภทคำสอนที่ต่างกัน จำแนกได้ 9 ประเภท เรียกว่า นวังคสัตถุสาสน์ ดังเห็นได้จากที่มาของพระปาติโมกข์ที่ยกเรื่องราวในพรรษาที่ 12 ของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงจำพรรษาในเมืองเวรัญชา พระสารีบุตรได้ถามถึงการดำรงอยู่ได้นานของพระศาสนา พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“ดูกรสารีบุตร พระพุทธเจ้าพระนามกกุสันธะ โกนาคมนะ และกัสสปะ มิได้ทรงท้อพระหฤทัยเพื่อจะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย อนึ่ง สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม และเวทัลละ ของพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์นั้นมีมาก สิกขาบทก็ทรงบัญญัติแล้ว ปาติโมกข์ก็ทรงแสดงแล้ว การอันตรธานหายไปแห่งพระพุทธเจ้าหรือสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าเหล่านั้นเกิดขึ้น สาวกรุ่นหลังที่ต่างกันทั้งชื่อและโคตรหรือต่างชาติกันออกบวชจากตระกูลต่างกัน ก็ยังคงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้ตลอดระยะกาลยืนนาน” (วิ.มหา. 1/7/9)

จากเนื้อหานี้สุทัศน์ อร่ามรัตน์ และประเวศ อินทองปาน (2565) วิเคราะห์ว่า ก่อนที่จะมีปาติโมกข์เกิดขึ้นนั้น คำสอนในพระพุทธศาสนาได้ถูกจัดเรียบเรียงเป็นหมวดตามประเภทการสอน โดยแบ่งเป็น 9 หมวดดังข้อความข้างต้น คำว่า “พระธรรมวินัย” ที่พระอัสสชิได้กล่าวถึงจึงแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ พระธรรมกับพระวินัย ซึ่งพระธรรมนั้นคือกลุ่มคำสอนที่เรียกว่า นวังคสัตถุสาสน์นั่นเอง ตรงกับข้อความที่ปรากฏในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในพระธรรมวินัยนี้ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติอุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ กุลบุตรเหล่านั้นเล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นย่อมประจักษ์ชัดแก่กุลบุตรเหล่านั้นผู้ไตร่ตรองซึ่งเนื้อความด้วยปัญญาเป็นต้น” (ม.มู. 12/279/186)

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระธรรมในยุคต้นของพระพุทธศาสนา หมายถึง **นวังคสัตถุสาสน์** ส่วนพระวินัยนั้นเนื่องจากยังไม่มีสิกขาบทในพระปาติโมกข์ จึงน่าจะเป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ในการ

บวชและการอยู่ร่วมกันของสงฆ์ภายในอารามที่ค่อย ๆ เกิดและท่องจำกัน ส่วนสิกขาบทในพระปาติโมกข์เกิดขึ้นครั้งแรกหลังจากที่พระสารีบุตรได้สอบถามการดำรงอยู่ยาวนานของพระศาสนาอีกหลายปี

ต่อมาในช่วงระหว่างสมัยพุทธกาล มีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ต้องรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าขึ้นเป็นครั้งแรก โดยเหตุเกิดขึ้นขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่แคว้นมัลละ เขตนครปาวา โดยพระสารีบุตรอ้างเอาเหตุการณ์แตกแยกของเหล่านิครนถ์ เพราะทะเลาะกันเรื่องคำสอนของศาสดา หลังจากนิครนถ์นาฏบุตรศาสดาของศาสนาเชนได้เสียชีวิตลง ดังข้อความปรากฏในสังคีติสูตร (ที.ปา. 11/160/225) ที่พระสารีบุตรได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า

“ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตรทำกาละ(ตาย)แล้วที่พระนครปาวาไม่นานนัก เพราะกาลกิริยาของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็นสองพวก เกิดบาดหมางกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น เสียดแทงกันและกันด้วยหอก คือปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควรจะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าวภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน ฯลฯ แม้พวกสาวกของนิครนถ์นาฏบุตรที่เป็นคฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวห่มขาว ก็มีอาการเบื่อหน่าย คลายความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนาฏบุตร” ฯ (ที.ปา. 11/160/225)

จากเหตุการณ์ดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้พระสารีบุตรทำการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อให้พระภิกษุในสมัยพุทธกาลได้ท่องจำกัน ซึ่งในสังคีติสูตรพระสารีบุตรได้แสดงการรวบรวมคำสอนแบบเป็นหมวดหมู่ ตามจำนวนข้อของหมวดธรรมไว้ในตอนท้าย โดยเริ่มตั้งแต่หมวด 1 จนถึง หมวด 10 ดังนี้

“ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหนึ่งอย่างที่พระผู้มีพระเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว มีอยู่ธรรมหนึ่งอย่าง เช่น 1) สัตว์ทั้งหมดตั้งอยู่ได้เพราะอาหาร 2) สัตว์ทั้งหมดตั้งอยู่ได้เพราะสังขาร เป็นต้น

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม 2 อย่าง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้แล้ว ธรรม 2 อย่าง เช่น 1) นามและรูป 2) อวิชชาและภวตัณหา 3) ภวทิฐิและวิภวทิฐิ เป็นต้น

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 3 อย่าง ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้แล้ว ธรรมมีประเภทละ 3 เช่น 1) อกุศลมูล คือ โลภะ 2) อกุศลมูลคือ โทสะ 3) อกุศลมูล คือ โมหะ

ต่อจากนั้น พระสารีบุตรก็ได้แสดงวิธีการจัดหมวดธรรมตามลำดับ โดยหมวด 4 ก็มีประเภทธรรมอยู่ 4 อย่าง ไล่ไปจนถึงหมวด 10 ก็มีประเภทธรรมอยู่ 10 อย่าง และกำชับกับพระสาวกทั้งหลายในขณะนั้นด้วยว่า พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

หลังจากพระสารีบุตรได้แสดงวิธีการจัดหมวดธรรมเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จลุกขึ้นแล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า “ดีละ ดีละ สารีบุตร เธอได้ภาษิตสังคีติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลายเป็นการดีแล้ว” ซึ่งพระสารีบุตรได้กล่าวสังคีติปริยายนี้จบแล้ว พระศาสดาก็ทรงพอพระทัย และเหล่าภิกษุต่างก็ดีใจและชื่นชมในภาษิตของท่านเช่นกัน ฯ (ที.ปา. 11/221-363/158-250)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เนื้อหาที่นำเสนอในตอนท้ายของพระสังคีติสูตร เป็นการรวบรวมธรรมตามลำดับหมวดหมู่ตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 ซึ่งถือว่าเป็นการจัดหมวดหมู่ธรรมขึ้นมาครั้งแรก โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้รับรอง หลังจากนั้น พระสารีบุตรได้เรียกพระภิกษุมา แล้วได้สาธิตวิธีการจัดหมวดหมู่ธรรมอีกแบบหนึ่ง โดยตั้งประเด็นหัวข้อธรรมไว้ 10 ประเด็นก่อน เช่น ธรรมที่มีอุปการะมาก ธรรมที่ควรเจริญ เป็นต้น จากนั้นก็จัดกลุ่มหมวดธรรมตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 คล้ายในสังคีติสูตร เพียงแต่ในแต่ละหมวด จะยกตัวอย่างหัวข้อธรรมตามประเด็นที่ตั้งไว้ 10 ประเด็น ทีละประเด็น เรียกว่า ทสุตตรสูตร (ที.ปา. 11/364/251) จุดนี้แสดงถึงพัฒนาการของการรวบรวมพระธรรมไว้เป็นชุดตามจำนวนหัวข้อธรรมในหลักธรรมนั้น ๆ ส่วนชั้นอรรถกถาของพระสูตรนี้ได้กล่าวว่า พระสารีบุตรหวังจะให้เป็นที่สบายสำหรับเหล่าพระภิกษุที่มาฟังธรรม จึงตั้งมาติกาจำแนกธรรมเป็น 10 หมวด ตั้งแต่หมวด 1 ถึง หมวด 10 แต่ละหมวดก็ยกตัวอย่างหลักธรรมมา 10 หัวข้อ ซึ่งแนวทางการจัดหมวดหมู่หลักธรรมต่าง ๆ ตามจำนวนหัวข้อธรรมของหลักธรรมนั้น ๆ เป็นวิธีที่ใช้ในการแบ่งหมวดหมู่ธรรมในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ในคราวสังคายนาครั้งที่ 1

แต่จากเนื้อความตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ยังไม่เป็นการชี้ให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของคำว่า “พระไตรปิฎก” เป็นแต่เพียงแสดงให้เห็นการเกิดขึ้นของพระธรรมวินัย ว่าเกิดขึ้นจากการฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก และมีการขยายผลจากบุคคลสู่อีกบุคคล ฉะนั้น นักวิชาการด้านศาสนาหลายท่านให้ความเห็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน ในประเด็นการเกิดขึ้นของคำว่า พระไตรปิฎก เช่น

พระเมธีรัตนดิลก (2535) (อ้างใน ประมูล สารพันธ์, ออนไลน์) ได้ให้ข้อสังเกตว่า การสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 นี้มีเรื่องปรากฏในคัมภีร์จุลวรรคแห่งพระวินัยปิฎก ซึ่งนักปราชญ์สันนิษฐานว่า คงใส่เพิ่มเข้าไว้เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ 3 อนึ่ง ในหนังสือชั้นคัมภีร์บาลีพระไตรปิฎกในสังคายนาครั้งที่ 1 และ 2 ไม่มีคำว่า “ปิฎก” เลยใช้คำว่าสังคายนาพระธรรมวินัย หรือ วินัยวิสัชนา ธรรมวิสัชนา แต่มีคำอธิบายรายละเอียดในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎก ซึ่งสอดคล้องกับ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (2543) (อ้างใน ประมูล สารพันธ์, ออนไลน์) ที่กล่าวว่า “ถ้าอ่านประวัติการทำสังคายนาตั้งแต่ต้นจะสังเกตได้ว่า สังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 เท่านั้นมีบันทึกอยู่ในพระไตรปิฎก คือมีอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 7 ข้อ 614–664 หน้า 379–423 วินัยปิฎก จุลวรรค นอกนั้นไม่มีกล่าวถึง และการกล่าวถึงสังคายนาทั้ง 2 ครั้งนี้ ไม่ได้กล่าวถึง “พระไตรปิฎก” ใช้คำว่า “ธัมมวินัยสังคีติ” (การสังคายนาพระธรรมและวินัย) แสดงว่า พระพุทธวจนะนั้นยังไม่มีการจัดแบ่งเป็น “ปิฎก” หากเรียกรวม ๆ ว่า “ธรรมวินัย” เท่านั้น ต่อมาธรรมวินัยได้ขยายออกเป็น 3 ส่วน แต่ละส่วนเรียกกัน

ว่า “ปิฎก” คือธรรม ขยายเป็น สุตตันตปิฎก กับอภิธรรมปิฎก ส่วนวินัยคงเป็นวินัยปิฎก” และ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (2543) (อ้างใน ประมูล สารพันธ์, ออนไลน์) ยังกล่าวอีกว่า ในสมัยครั้งพุทธกาล การเรียกธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จะปรากฏเห็นได้ใน 2 คำ คือ

1. เรียกว่า พฺรหฺมจริย (พรหมจรรย์) ดังพุทธวจน์ที่ตรัสเมื่อครั้งทรงส่งพระอรหันตสาวก 60 รูป ไปเผยแผ่พระศาสนาครั้งแรกว่า “จรถ ภิกฺขเว จาริกำ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสานำ เทเสถ ภิกฺขเว ธมฺมำ อาทิกลฺยาณำ มชฺเฌกลฺยาณำ ปริโยสานกลฺยาณำ สาตฺถำ สพฺยญฺชนำ เกวลปริปุณฺณำ ปริสุทฺธำ พฺรหฺมจริยำ ปกาเสถ”

แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พหูชน เพื่อความสุขแก่พหูชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะและพยัญชนะ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง”

2. เรียกว่า ธมฺมวินย (ธรรมวินัย) ดังพุทธวจนะที่ตรัสแก่พระอานนท์ พุทธอนุชา ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

“โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺจเยน สตฺถา”

แปลว่า “ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด ที่เรา (ตถาคต) แสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้ว ธรรมและวินัยนั้น จะเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อตถาคตล่วงลับไปแล้ว”

ที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพุทธกาลยังไม่มีการแบ่งพระพุทธพจน์ไว้เป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน ยังไม่มีคำว่า “พระไตรปิฎก” หากแต่เรียกว่า “ธรรมวินัย” การจัดหลักธรรมคำสอนเป็นหมวดหมู่อย่างเป็นระบบหมวดหมู่ที่เรียกว่า “การทำสังคายนา” นั้น เริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรกสมัยหลังพุทธปรินิพพานได้ประมาณ 3 เดือน ที่เมืองปาฏลีบุตร ประเทศอินเดีย

พระพุทธพจน์แต่เดิมใช้วิธีการสืบทอดด้วยการท่องบ่นสาธยาย ต่อมาหลังการทำสังคายนาแล้วได้รับการจารึกหรือจารเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. 400 กว่า ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 2

จากหลักฐานทั้งสองแห่งนี้ ประมูล สารพันธ์ (ออนไลน์) กล่าวได้ว่า หลังจากสังคายนาครั้งที่สองเป็นต้นมา พระพุทธพจน์หรือพระธรรมวินัยถูกจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ในชื่อว่า “ปิฎก” และ “นิกายทั้ง 5” (ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย) แล้ว ระยะแห่งพัฒนาการของพระไตรปิฎกคงกินเวลายาวนานเกือบศตวรรษ กว่าจะลงตัวเป็นพระไตรปิฎกที่สมบูรณ์ และเชื่อว่าพอตกถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระไตรปิฎกคงสมบูรณ์ทุกคัมภีร์แล้ว ด้วยปรากฏหลักฐานบางแห่ง (เช่น สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก) บอกว่า คัมภีร์กถาวัตถุ หนึ่งในจำนวนพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ ได้ถูกรจนาและผนวกเข้าไว้ในอภิธรรมปิฎกโดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เมื่อคราวทำสังคายนาครั้งที่ 3

เหตุผลสนับสนุนอีกประการหนึ่งคือ ในพระไตรปิฎกไม่มีข้อความใดกล่าวถึงพระเจ้าอโศกเลย แสดงว่าพระไตรปิฎกสำเร็จเป็นรูปร่างสมบูรณ์แล้วก่อนสมัยพระเจ้าอโศกซึ่งก็สอดคล้องกับทัศนะของพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระเมธีธรรมาภรณ์ 2535) ที่กล่าวว่า “ในการสังคายนาครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สองซึ่งจัดขึ้นใน พ.ศ.100 ยังไม่มีการแบ่งพระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน การจัดประเภทพระธรรมวินัยเป็นพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน มีขึ้นในการสังคายนาครั้งที่ 3 ใน พ.ศ. 235 จัดขึ้น ณ เมืองปาฏลีบุตร ประเทศอินเดีย ดังนั้น จึงพอสรุปได้ว่าการเกิดขึ้นของคำว่า “พระไตรปิฎก” เกิดขึ้นหลังการทำสังคายนาครั้งที่ 2 และส่วนที่แบ่งออกมาให้เกิดเป็นปิฎกทั้ง 3 คือ พระธรรม แบ่งเป็นพระสุตตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎก

1.2 บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกคือคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนา โดยมีพระอรหันตสาวกผู้มีบทบาทในการสืบทอดอย่างเด่นชัด ได้แก่ พระมหากัสสปะผู้เป็นประธานปฐมสังคายนา พระสารีบุตรผู้มีปัญญาเลิศ พระอานนท์ผู้จำพระธรรมได้มากที่สุด และพระอุบาลีผู้ทรงจำพระวินัยอย่างแม่นยำ พระเถระเหล่านี้เป็นผู้วางรากฐานการรวบรวมพระธรรมวินัยหลังพุทธปรินิพพาน จึงมีคุณูปการอย่างยิ่งต่อการสืบทอดพระไตรปิฎกสู่ชนรุ่นหลัง นับเป็นกำลังสำคัญในการรักษาความบริสุทธิ์ของพระธรรมวินัย และเป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญระหว่างคำสอนของพระพุทธเจ้าในยุคแรกเริ่มกับพระไตรปิฎกในกาลต่อมา การศึกษาชีวประวัติและผลงานของพระเถระเหล่านี้จึงเป็นกุญแจสำคัญในการเข้าใจพระไตรปิฎกในมิติทั้งด้านเนื้อหา โครงสร้าง และการสืบทอดทางประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้ง

1.2.1 พระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระ เป็นพระอรหันตสาวกสำคัญในพระพุทธศาสนา ผู้ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะด้านผู้ทรงธุดงควัตร ท่านมีนามเดิมว่า “ปิปผลิ” เป็นบุตรพราหมณ์ผู้มั่งคั่งแห่งหมู่บ้านมหาติตถะ แคว้นมคธ เดิมตั้งใจว่าจะออกบวชหลังจากดูแลมารดาบิดาจนสิ้นอายุขัย แต่ถูกบีบบังคับให้แต่งงาน จึงวางเงื่อนไขด้วยการสร้างหุ่นทองคำหญิงสาวเพื่อให้หาคู่ตามลักษณะนั้นจนได้พบกับนางภัททกาปิลานี ซึ่งภายหลังทั้งสองได้แต่งงานกัน แม้แต่งงานแล้ว ทั้งสองต่างประพฤติพรหมจรรย์และออกบวชในเวลาต่อมา

พระมหากัสสปะได้พบพระพุทธเจ้าหลังบวชได้ 8 วัน และได้รับโอวาท 3 ข้อ จนสามารถบรรลุพระอรหันต์ ท่านมีความเลื่อมใสยิ่งและได้นำผ้าสังฆาฏิของตนถวายให้พระพุทธเจ้าใช้ประทับนั่ง พระองค์จึงประทานจีวรที่ใช้แล้วให้ท่าน ซึ่งนับเป็นกรณีพิเศษยิ่ง ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระมหากัสสปะได้เป็นผู้นำการจัดทำปฐมสังคายนา ณ ถ้ำสัตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ การสังคายนาครั้งนี้มีพระอรหันต์ 500 รูปร่วมสอบทานคำสอน

พระมหากัสสปะเป็นประธาน พระอานนท์วิสัชชนาพระธรรม พระอุบาลีวิสัชชนาพระวินัย ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจารึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีในนิกายเถรวาทจนถึงปัจจุบัน

1.2.2 พระสารีบุตรเถระ

พระสารีบุตรเถระ เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า มีชื่อเดิมว่า อุปติสสะ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ณ หมู่บ้านอุปติสคาม ตำบลนาลกะ หรือนาลันทา เป็นบุตรของพราหมณ์วังคันตะและนางสารีพราหมณี ซึ่งเป็นที่มาของนาม “สารีบุตร” หรือ “บุตรของนางสารี”

พระสารีบุตรเป็นเพื่อนสนิทกับโกลิตะ (พระมหาโมคคัลลานะในภายหลัง) ทั้งสองเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาด มีจิตใจแสวงหาธรรมะ และได้ออกบวชเพื่อแสวงหาความจริงแห่งชีวิต ต่อมาเมื่อได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิเถระ หนึ่งในพระปัญจวัคคีย์ พระอุปติสสะก็ได้ดวงตาเห็นธรรม และเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งพระสารีบุตรเป็นอัครสาวกเบื้องขวา และยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในทางปัญญา (เอตทัคคะในทางปัญญา) ท่านได้รับสมญานามว่า “ธรรมเสนาบดี” ซึ่งหมายถึงแม่ทัพแห่งธรรมะ เพราะเป็นผู้แสดงธรรมอย่างลึกซึ้ง ละเอียด และสามารถอธิบายพระธรรมวินัยให้ผู้อื่นเข้าใจได้ชัดเจน นอกจากปรีชาญาณอันลึกซึ้ง พระสารีบุตรยังเป็นผู้มีคุณธรรมในด้านความกตัญญูกตเวที และมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่และจัดระเบียบพระธรรมวินัย ท่านยังเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้ามอบหมายให้แสดงธรรมแก่ภิกษุและฆราวาสจำนวนมาก และเป็นต้นแบบของพระภิกษุในด้านการเป็นครูผู้สั่งสอนศิษย์ด้วยเมตตาและสติปัญญา

พระสารีบุตรนิพพานก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน โดยนิพพานในวันขึ้น 15 ค่ำ ท่านได้ละสังขารในเรือนของมารดาในหมู่บ้านเกิด เพื่อแสดงธรรมโปรดมารดาให้บรรลุธรรมในวาระสุดท้าย เป็นตัวอย่างของความกตัญญูและการทำหน้าที่ลูกผู้เลื่อมใสในธรรมได้อย่างสมบูรณ์

1.2.3 พระอานนท์เถระ

พระอานนท์เถระ เป็นพระมหาสาวกองค์สำคัญของพระพุทธเจ้า ทรงเป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ โอรสของพระเจ้าสุกโกทนะ ท่านถือเป็นสหชาติของพระพุทธเจ้า คือเกิดในวัน เดือน ปีเดียวกันกับพระองค์ พระอานนท์ออกบวชพร้อมกับพระอุบาลีและเจ้าชายอีกห้าพระองค์ หลังจากทรงบรรพชาแล้ว พระอานนท์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัฏฐากประจำพระพุทธเจ้าในช่วง 25 ปีสุดท้ายของพุทธกาล ท่านปฏิบัติหน้าที่ด้วยความจงรักภักดีและเพียรพยายาม

พระอานนท์ได้รับการยกย่องเป็น เอตทัคคะ (ผู้เลิศ) ถึงห้าประการ ได้แก่ ผู้ได้ยินได้ฟังมาก ผู้มีความจำแม่นยำ ผู้รอบคอบ ผู้มีความเพียร ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐาก

แม้พระอานนท์จะยังไม่บรรลุอรหัตผลในช่วงที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน แต่ท่านได้บรรลุพระอรหัตตผลก่อนการทำปฐมสังคายนาเพียงหนึ่งคืน และมีบทบาทสำคัญในการสังคายนาครั้งที่ 1 โดยเป็นผู้วิสัชนาพระธรรม คือเป็นผู้อ้างคำตรัสของพระพุทธเจ้าด้วยวลี “เอวัมเม สุตัง” ซึ่งเป็นจุดเริ่ม

ของพระสูตรต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก พระอานนท์ปรินิพพานเมื่อมีอายุได้ 120 ปี ทิ้งมรดกแห่งธรรมะไว้เป็นแบบอย่างของความจดจำอันแม่นยำ ความซื่อสัตย์ และความเพียรไม่ย่อท้อในการรับใช้พระพุทธองค์

1.2.4 พระอุบาลีเถระ

พระอุบาลีเถระ เดิมทีเป็นนายช่างภูษามาลาหลวงในราชสำนักของศากยวงศ์ ได้ออกบวชพร้อมกับเจ้าราชกุมารอีก 6 พระองค์ ณ อนุปิยนิคม ด้วยจิตใจอันเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงให้พระอุบาลีอุปสมบทก่อนเจ้าราชกุมารทั้งหมด เพื่อแสดงถึงความเสมอภาคในพระธรรมวินัย โดยถือว่าความประพฤติธรรมเท่านั้นเป็นเครื่องวัดคุณค่าของบุคคล

ภายหลังการอุปสมบทไม่นาน พระอุบาลีได้บรรลุพระอรหัตตผล และได้กลายเป็นพระเถระผู้ทรงคุณธรรมและเปี่ยมด้วยความรอบรู้ในพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้พระอุบาลีเป็นเอตทัคคะ (ผู้เลิศ) ในทางผู้ทรงพระวินัย เนื่องจากมีความสามารถพิเศษในการจดจำและวินิจฉัยข้อวินัยได้อย่างถูกต้องและแม่นยำ

พระอุบาลีเถระเคยได้รับพุทธานุญาตให้วินิจฉัยคดีอธิกรณ์สำคัญ 3 คดี ได้แก่ ภารตัจฉวัตถุ อัชชุกวัตถุ และกุมารกัสสปวัตถุ การวินิจฉัยของท่านแสดงให้เห็นถึงความชัดเจนในหลักการวินัย ความรอบคอบในการพิจารณา และความยึดมั่นในพระธรรมวินัยตามเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้า

หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระอุบาลีเถระมีบทบาทสำคัญในการ ทำปฐมสังคายนา ณ ถ้ำสัตบรรณคูหา เมืองราชคฤห์ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน ท่านได้รับมอบหมายให้เป็นผู้วิสัชนาพระวินัยปิฎกต่อที่ประชุมสงฆ์ เพื่อรวบรวมและประมวลข้อวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในตลอดพุทธชนมชีพ

บทบาทของพระอุบาลีในการจดจำ ถ่ายทอด และวิสัชนาพระวินัยอย่างเคร่งครัด ทำให้พระพุทธศาสนามีระบบพระวินัยที่ชัดเจน เป็นรากฐานสำคัญในการดำรงอยู่ของพระธรรมวินัยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

1.3 การสังคายนาพระไตรปิฎก

แนวคิดในการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าเริ่มต้นตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นว่า หากไม่มีการจัดระเบียบและรวบรวมพระธรรมวินัยอย่างเป็นระบบ เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระธรรมคำสอนอาจเลือนหายหรือบิดเบือนไป เช่นกรณีของศาสนาเชนที่เกิดความแตกแยกหลังการสิ้นชีวิตของศาสดา

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงวางแนวทางการจัดหมวดหมู่คำสอนอย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นแนวทางในการสืบทอดพระศาสนาในอนาคต ตัวอย่างที่ชัดเจนคือพระสูตรในพระไตรปิฎก เช่น สังคีติสูตร และทสุตตรสูตร ซึ่งพระสารีบุตรได้แสดงธรรมโดยจัดลำดับเนื้อหาอย่างมีหมวดหมู่เพื่อง่ายต่อการจดจำและถ่ายทอด ทั้งยังมีการแสดงหลักการจำแนกธรรมในปาสาทิกสูตร และสามคามสูตร โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระจุนทะเถระและพระอานนท์

ภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระมหากัสสปเถระได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการรวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นระบบ จึงได้จัดการสังคายนาครั้งแรกขึ้น ณ ถ้ำสัตบรรณคูหา เมืองราชคฤห์ โดยมีพระสงฆ์ผู้ทรงจำพระธรรมวินัยอย่างแม่นยำเข้าร่วม ซึ่งถือเป็นการวางรากฐานของพระไตรปิฎกในเวลาต่อมา

คำว่า “สังคายนา” หมายถึง การประชุมพระสงฆ์ผู้ทรงคุณธรรมเพื่อรวบรวม ตรวจสอบ ทบทวน และจัดระเบียบพระธรรมวินัยให้คงความบริสุทธิ์และเป็นมาตรฐานเดียวกัน โดยในเชิงภาษาศาสตร์ “สังคายนา” มาจากคำบาลี สํ (พร้อมกัน) + คายน (การสวด) หมายถึง “การสวดพร้อมกันอย่างถูกต้องตรงกัน” ซึ่งสะท้อนถึงความร่วมมือของพระสงฆ์ในการสืบทอดพระศาสนาอย่างบริสุทธิ์

ดังนั้น การสังคายนาจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านการธำรงไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ของคำสอน การป้องกันการบิดเบือน และการจัดระเบียบความรู้ทางพระธรรมวินัยเพื่อการสืบสานพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงและยั่งยืน กล่าวคือ

1. การรักษาความบริสุทธิ์ของพระธรรมวินัย การสังคายนามีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อป้องกันไม่ให้คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกบิดเบือนหรือสอดแทรกแนวคิดที่ผิดเพี้ยนไปจากพระพุทธประสงค์เดิม พระสงฆ์ผู้ทรงจำพระธรรมวินัยอย่างแม่นยำจะประชุมกันเพื่อทบทวน ตรวจสอบ และยืนยันเนื้อหา เพื่อให้แน่ใจว่าพระธรรมวินัยที่ถ่ายทอดสืบต่อกันนั้นบริสุทธิ์ ถูกต้อง และตรงตามพระพุทธโอวาท

2. การธำรงเอกภาพในพระศาสนา การสังคายนาช่วยให้พุทธบริษัททั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฆราวาส มีความเข้าใจในพระธรรมวินัยไปในทิศทางเดียวกัน ลดความเสี่ยงในการตีความที่แตกต่างจนก่อให้เกิดความแตกแยก การมีมาตรฐานเดียวกันในการเรียนรู้ การสอน และการปฏิบัติธรรม จึงเป็นรากฐานที่มั่นคงสำหรับการธำรงพระศาสนาให้เป็นเอกภาพ

3. การเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสังคายนาช่วยรวบรวม จัดหมวดหมู่ และถ่ายทอดพระธรรมวินัยอย่างเป็นระบบ ทำให้คำสอนของพระพุทธองค์กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่า ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงพระพุทธพจน์ที่แท้จริงได้ แม้เวลาจะล่วงเลยมาหลายพันปี

4. การปูพื้นฐานเพื่อการศึกษาและการปฏิบัติธรรม เมื่อพระธรรมวินัยได้รับการจัดระบบและตรวจสอบความถูกต้องแล้ว ย่อมเป็นรากฐานสำคัญสำหรับการเรียนรู้ การสอน และการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ผู้ศึกษาสามารถศึกษาได้อย่างถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธองค์ และนำไปปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายแห่งการหลุดพ้นได้อย่างแท้จริง

นอกจากนี้ การสังคายนายังมีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาในหลายด้าน เช่น

1. ด้านศาสนา เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ด้วยว่าการสังคายนาทำให้คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกถ่ายทอดอย่างถูกต้องและครบถ้วนจากรุ่นสู่รุ่น ช่วยปกป้องพระพุทธศาสนาจากการเสื่อมสูญหรือการบิดเบือน และทำให้ศาสนายังคงมีพลังและอิทธิพลในสังคมต่อเนื่องยาวนานหลายพันปี

2. ด้านการศึกษา ก่อให้เกิดการจัดหมวดหมู่ธรรมะอย่างเป็นระบบ เช่น หมวดหนึ่ง หมวดสอง หมวดสามในการสังคายนา ได้มีการจัดระเบียบเนื้อหาพระธรรมวินัยให้ง่ายต่อการจดจำและสืบค้น โดยอาศัยวิธีแบ่งธรรมะออกเป็นหมวด เช่น หมวดหนึ่ง (ธรรมะข้อเดียว), หมวดสอง (สองข้อ), หมวดสาม (สามข้อ) เป็นต้น วิธีนี้ช่วยให้พระสงฆ์และผู้ศึกษาในสมัยโบราณสามารถท่องจำและนำไปสอนผู้อื่นได้อย่างแม่นยำและแพร่หลาย

3. ด้านสังคม ทำให้ลดความขัดแย้งด้านความเชื่อ ทำให้สังคมสงบสุข เมื่อมีการยืนยันหลักธรรมวินัยที่ถูกต้องร่วมกัน ความแตกต่างทางความเห็นจะลดน้อยลง ส่งผลให้พุทธบริษัทมีความเข้าใจตรงกัน เกิดความสมัครสมานสามัคคี นำไปสู่สังคมที่สงบสุข และลดการโต้เถียงหรือความแตกแยกที่อาจเกิดจากการตีความคำสอนที่ต่างกัน

4. ด้านวัฒนธรรม เป็นการส่งเสริมการจารึก ท่องจำ และถ่ายทอดมุขปาฐะ เป็นพื้นฐานวัฒนธรรมการศึกษาในพระพุทธศาสนา การสังคายนากระตุ้นให้เกิดการจารึกคัมภีร์ เช่น เขียนลงใบลาน และการสืบทอดโดยการท่องจำแบบมุขปาฐะ (การถ่ายทอดปากต่อปาก) ซึ่งกลายเป็นวัฒนธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ทั้งการศึกษา การรักษาความรู้ และการเผยแผ่พระธรรมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

1.3.1 การนับครั้งสังคายนาที่รู้กันทั่วไป

เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาโดยทั่วไป จะพบว่าการสังคายนาที่เป็นที่ยอมรับโดยแพร่หลายมี 3 ครั้งสำคัญ ได้แก่ สังคายนาครั้งที่ 1, 2 และ 3 ซึ่งล้วนจัดขึ้นในแถบอินเดียตอนใต้ และเป็นการดำเนินงานของคณะสงฆ์สายเถรวาท เพื่อรักษาและสืบทอดพระธรรมวินัยตามแนวทาง

ดั้งเดิม ในเวลาต่อมา มีการจัดสังคายนาครั้งที่ 4 ในแถบอินเดียตอนเหนือ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ โดยมีลักษณะพิเศษคือเป็นการรวมตัวของนิกายต่าง ๆ และถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แม้จะมีการนับรวมการสังคายนาครั้งนี้ไว้ในประวัติศาสตร์ แต่ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ไทย พม่า ลังกา กัมพูชา และลาว กลับไม่รับรอง เนื่องจากแนวทางการสืบสายศาสนาได้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน ทั้งในด้านการตีความหลักธรรมคำสอนและภาษาที่ใช้ในการจารึกคัมภีร์

ฝ่ายเถรวาทยึดถือภาษาบาลีเป็นภาษาหลักในการถ่ายทอดพระธรรมวินัย โดยเชื่อว่าการรักษาภาษาเดิมคือวิธีหนึ่งในการคงความบริสุทธิ์ของคำสอน ส่วนฝ่ายมหายานใช้ภาษาสันสกฤต ซึ่งต่อมาเมื่อภาษานี้เสื่อมความนิยม ตำราและคัมภีร์จำนวนมากจึงสูญหาย เหลือเพียงบางส่วนที่ได้รับการแปลเป็นภาษาจีน ธิเบต ญี่ปุ่น และภาษาอื่น ๆ

ด้วยเหตุนี้ สายการสืบทอดของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงดำรงความต่อเนื่องทั้งในแง่ของหลักธรรมและภาษา โดยยึดถือภาษาบาลีเป็นรากฐานสำคัญ ส่งผลให้คำสอนของพระพุทธศาสนาในสายเถรวาทยังคงความบริสุทธิ์และถ่ายทอดสืบต่อมาได้จนถึงปัจจุบัน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

สังคายนาครั้งที่ 1

การสังคายนาครั้งที่ 1 กระทำ ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ ประเทศอินเดีย โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พร้อมพระอรหันต์เข้าร่วมจำนวนประมาณ 500 รูป ใช้เวลาดำเนินการทั้งสิ้น 7 เดือน พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นผู้อุปถัมภ์หลักในการจัดงาน

รูปแบบของการสังคายนาครั้งนี้ คือการซักถามและตอบ โดยพระมหากัสสปเถระเป็นผู้ตั้งคำถาม พระอุบาลีตอบในส่วนของพระวินัย และพระอานนท์ตอบในส่วนของพระธรรม เพื่อรวบรวมและเรียบเรียงคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นระบบ

แรงจูงใจสำคัญในการจัดสังคายนาครั้งนี้ เกิดจากเหตุการณ์หลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเพียง 3 เดือน เมื่อภิกษุชื่อ “สุภัททะ” ซึ่งบวชเมื่อแก่ ได้กล่าวถ้อยคำไม่เหมาะสมว่า “บัดนี้ไม่มีพระศาสดาแล้ว ต่อไปเราจะทำอะไรก็ได้ตามใจ ไม่มีใครบอกว่าอะไรถูกหรือผิด” ถ้อยคำนี้สร้างความสลดใจให้แก่พระมหากัสสปเถระ จึงเสนอให้จัดการสังคายนา เพื่อป้องกันมิให้คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกบิดเบือนหรือใช้ในทางผิด และเพื่อธำรงพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์และคงอยู่สืบไป

สังคายนาครั้งที่ 2

การสังคายนาครั้งที่ 2 จัดขึ้นที่วาลิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย เมื่อประมาณ 100 ปีหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน มีพระยสกากัณฑกบุตร เป็นผู้ริเริ่มและชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ให้ร่วมกันพิจารณาปัญหาทางพระวินัยที่เกิดขึ้น

พระเถระที่มีบทบาทสำคัญในการสังคายนาครั้งนี้ มีทั้งหมด 8 รูป แบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่

กลุ่มพระเถระจากปาจีนกะ (ภาคตะวันออก) ประกอบด้วย พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระขุชชโสภิตะ พระวาสภคามิกะ ส่วนกลุ่มพระเถระจากเมืองปาฐา ประกอบด้วย พระเรวตะ พระสัมภูตสาณวาสี พระยสกากัณฑกบุตร พระสุมนะ

พระเรวตะทำหน้าที่เป็นผู้ตั้งคำถาม ส่วนพระสัพพกามีเป็นผู้ตอบ โดยมีพระภิกษุสงฆ์เข้าร่วมประชุมประมาณ 700 รูป ใช้เวลาดำเนินการ 8 เดือนจึงแล้วเสร็จ

แรงจูงใจของการสังคายนาครั้งนี้ เกิดจากข้อปฏิบัติที่ย่อหย่อนในหมู่ภิกษุวัชชีบุตร 10 ประการ เช่น การเก็บเกลือไว้ในเขาสัตว์เพื่อนำมาใช้ในภายหลัง การฉันอาหารหลังเที่ยงไปแล้ว การยอมรับเงินทองจากฆราวาส

พระยสกากัณฑกบุตร เห็นว่าข้อปฏิบัติเหล่านี้ขัดต่อพระวินัยของพระพุทธเจ้า จึงชักชวนพระเถระทั้งหลายให้ร่วมกันตรวจสอบ วินิจฉัย และแก้ไข เพื่อธำรงพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์มั่นคงต่อไป

สังคายนาครั้งที่ 3

การสังคายนาครั้งที่ 3 จัดขึ้นที่อโศการาม กรุงปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย เมื่อประมาณ 234 หรือ 235 ปีหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ เป็นหัวหน้า และมีพระสงฆ์เข้าร่วมประมาณ 1,000 รูป ใช้เวลาดำเนินการสังคายนาทั้งสิ้น 9 เดือน จึงแล้วเสร็จ

เหตุผลในการสังคายนา ครั้งนี้เกิดจากปัญหาที่พวกเดียรถีย์ หรือนักบวชศาสนาอื่นได้ปลอมตัวเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วแสดงลัทธิของตนว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดความสับสนในพระธรรมวินัย

พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้ขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราช ให้ช่วยชำระและสอบสวนบุคคลเหล่านั้นออกจากสงฆ์ และภายหลังการชำระสงฆ์จึงได้เริ่มการสังคายนา

ผลงานสำคัญในการสังคายนาครั้งนี้ คือ การแต่งและขยายคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในอภิธัมมปิฎก เดิมมีหัวข้ออยู่แล้ว แต่พระโมคคลีบุตรได้ขยายให้ละเอียดมากขึ้น โดยมีลักษณะเป็นคำถาม 500 ข้อ และคำตอบ 500 ข้อ ว่าด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

หลังจากการสังคายนาเสร็จสิ้น พระเจ้าอโศกมหาราชยังได้ส่งคณะสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่าง ๆ อย่างเป็นระบบครั้งแรก โดยยึดหลักว่า ให้ไปเป็นหมู่คณะอย่างน้อย 5 รูป เพื่อให้สามารถอุปสมบทแก่ผู้เลื่อมใสในท้องถิ่นได้ หนึ่งในคณะทูตสำคัญคือ พระมหินทเถระ ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าอโศก ได้นำพระพุทธศาสนาไปสู่ลังกา และประดิษฐานไว้อย่างมั่นคงนับแต่นั้นเป็นต้นมา

สรุปตารางเปรียบเทียบการทำสังคายนา

ลำดับ	สังคายนาครั้งที่ 1	สังคายนาครั้งที่ 2	สังคายนาครั้งที่ 3
สถานที่	ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ ประเทศอินเดีย	วาลิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย	อโศการาม กรุงปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย
ประธานคณะสงฆ์	พระมหากัสสปเถระ	พระยสกากัณฑกบุตร	พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ
ผู้สอบถามปัญหา	พระมหากัสสปเถระ	พระเรวตะ	-
ผู้ตอบปัญหาทางพระธรรม	พระอานนท์	พระสัพพกามี	-
ผู้ตอบปัญหาทางพระวินัย	พระอุบาลี	-	-
จำนวนพระสงฆ์เข้าร่วม	ประมาณ 500 รูป	ประมาณ 700 รูป	ประมาณ 1,000 รูป
ระยะเวลาประมาณ	7 เดือน	8 เดือน	9 เดือน
ปีหลังพุทธปรินิพพาน	3 เดือน	100 ปี	234-235 ปี
ผู้อุปถัมภ์	พระเจ้าอชาตศัตรู	-	พระเจ้าอโศกมหาราช
ข้อปรารภ	ภิกษุสุภัททะกล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัย	ปัญหาการปฏิบัติผิดทางพระวินัยของภิกษุวัชชีบุตร	การปลอมบวชของพวกเดียรถีย์และแสดงลัทธิศาสนาอื่นเป็นพระพุทธศาสนา
ผลการทำสังคายนา	จัดระเบียบพระธรรมวินัย	แก้ไขข้อปฏิบัติผิดของภิกษุวัชชีบุตร	กำจัดเดียรถีย์ผู้ปลอมบวชในพระพุทธศาสนา
การเผยแผ่พระพุทธศาสนา			ส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนา

1.4 ความสำคัญและคุณค่าของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สำคัญและสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งรวบรวมพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า พระไตรปิฎกประกอบไปด้วยหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ ซึ่งได้รับการรักษาและถ่ายทอดมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน โดยมีคุณค่าและความสำคัญในหลายด้าน ไม่เพียงแต่ในเชิงศาสนาเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการศึกษาวิชาการด้านต่าง ๆ เช่น ปรัชญา, จิตวิทยา, การปกครอง, และภาษา เป็นต้น พระไตรปิฎกจึงถือเป็นแหล่งความรู้ที่ไม่เพียงแค่เป็นที่ยึดมั่นทางศาสนา แต่ยังเป็นมรดกทางปัญญาที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นอย่างมีคุณค่าและน่าเชื่อถือ นำไปสู่การพัฒนาความเข้าใจในหลักคำสอนและวิธีการปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและสอดคล้องกับหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ โดยสามารถสรุปให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของพระไตรปิฎกดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพระไตปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธควรรู้ ไว้ว่า

1. พระไตรปิฎกเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งพุทธพจน์คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้ เท่าที่ตกทอดมาถึงเรา มีมาในพระไตรปิฎก เรารู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าจากพระไตรปิฎก

2. พระไตรปิฎกเป็นที่สถิตของพระศาสดาของพุทธศาสนิกชน เพราะเป็นที่บรรจุพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เราจะเฝ้าหรือรู้จักพระพุทธเจ้าได้จากพระดำรัสของพระองค์ที่ท่านรักษากันไว้ในพระไตรปิฎก

3. พระไตรปิฎกเป็นแหล่งต้นเดิมของคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอน คำอธิบาย คัมภีร์ หนังสือ ตำรา ที่อาจารย์และนักปราชญ์ทั้งหลายพูด กล่าว หรือเรียบเรียงไว้ ที่จัดว่าเป็นของในพระพุทธศาสนา จะต้องสืบขยายออกมาและเป็นไปตามคำสอนแม่บทในพระไตรปิฎก ที่เป็นฐานหรือเป็นแหล่งต้นเดิม

4. พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการ ที่กล่าวว่าเป็นพระพุทธศาสนา การอธิบายหรือกล่าวอ้างเกี่ยวกับหลักการของพระพุทธศาสนา จะเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี เมื่ออ้างอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่า เป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายสูงสุด

5. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบคำสอนในพระพุทธศาสนา คำสอนหรือคำกล่าวใด ๆ ที่จะถือว่าเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาได้ จะต้องสอดคล้องกับพระธรรมวินัย ซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก (แม้แต่คำหรือข้อความในพระไตรปิฎกเอง ถ้าส่วนใดถูกสงสัยว่าจะแปลกปลอม ก็ตรวจสอบด้วยคำสอนทั่วไปในพระไตรปิฎก)

6. พระไตรปิฎกเป็นมาตรฐานตรวจสอบความเชื่อถือและข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือหรือข้อปฏิบัติ ตลอดจนพฤติกรรมใด ๆ จะวินิจฉัยว่าถูกต้องหรือผิดพลาดเป็นพระพุทธศาสนาหรือไม่ ก็โดยอาศัยพระธรรมวินัยที่มีมาในพระไตรปิฎกเป็นเครื่องตัดสิน

การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงเป็นกิจสำคัญยิ่งของชาวพุทธ ถือว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา หรือเป็นความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเพื่อนำไปใช้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ แต่ถ้าไม่มีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก แม้จะมีการปฏิบัติก็จะไม่เป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะไม่ดำรงอยู่ คือจะเสื่อมสูญไป

นอกจากความสำคัญในทางพระศาสนาโดยตรงแล้ว พระไตรปิฎกยังมีคุณค่าที่สำคัญในด้านอื่นๆ อีกมาก โดยเฉพาะ

1. เป็นที่บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิ ความเชื่อถือ ศาสนา ปรัชญา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เรื่องราว เหตุการณ์ และถิ่นฐาน เช่น แว่นแคว้นต่าง ๆ ในยุคอดีตไว้เป็นอันมาก

2. เป็นแหล่งที่จะสืบค้นแนวความคิดที่สัมพันธ์กับวิชาการต่าง ๆ เนื่องจากคำสอนในพระธรรมวินัยมีเนื้อหาสาระเกี่ยวโยง หรือครอบคลุมถึงวิชาการหลายอย่าง เช่น จิตวิทยา กฎหมาย การปกครอง เศรษฐกิจ เป็นต้น

3. เป็นแหล่งเดิมของคำศัพท์บาลีที่นำมาใช้ในภาษาไทย เนื่องจากภาษาบาลีเป็นรากฐานสำคัญส่วนหนึ่งของภาษาไทย การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกจึงมีอุปการะพิเศษแก่การศึกษาภาษาไทย

การศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกมีคุณค่าสำคัญ ไม่เฉพาะแต่ในการศึกษาพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่อำนวยประโยชน์ทางวิชาการในด้านต่าง ๆ มากมาย เช่น ภาษาไทย ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา เป็นต้นด้วย

นอกจากนี้ พระไตรปิฎกได้ให้คำสอนที่ช่วยให้บุคคลรู้จักทำตัวให้มีระเบียบวินัย มีจรรยามารยาท และมีสมบัติผู้ดีในการดำเนินชีวิต ซึ่งจะส่งผลต่อความมีระเบียบและการทำความดีในสังคม การรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว สังคม และโลก เป็นการฝึกฝนให้มีความเอื้อเฟื้อ และเข้าใจหน้าที่ของตน นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้บุคคลมีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานและการเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในชีวิต พร้อมกับส่งเสริมให้มีความซื่อสัตย์สุจริตและความขยันหมั่นเพียรต่อการทำความดี

ดังนั้น การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีคุณค่าในการสร้างคุณธรรมในชีวิตประจำวัน และการนำไปใช้ในชีวิตจะทำให้บุคคลมีความเจริญทั้งในด้านตัวเองและสังคมโดยรวม อีกทั้งยังช่วยลดความทุกข์และสร้างความสุขแก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติได้อย่างยั่งยืน

1.5 บทสรุป

พระไตรปิฎกถือเป็นคัมภีร์สำคัญสูงสุดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งบันทึกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหลักปฏิบัติของพระสงฆ์ การรวบรวมและจารึกพระธรรมวินัยเริ่มขึ้นหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว โดยเริ่มมีการสังคายนาเพื่อป้องกันความเสื่อมคลายของธรรมวินัย อันเกิดจากความจำที่ไม่แม่นยำหรือการตีความที่คลาดเคลื่อน

การสังคายนาครั้งที่ 1 มีขึ้นหลังพุทธปรินิพพานได้ 3 เดือน ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา เมืองราชคฤห์ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พระอุบาลีตอบปัญหาวินัย พระอานนท์ตอบปัญหาธรรมะ และมีพระอรหันต์ประมาณ 500 รูป ร่วมกันตรวจกำหนดพระธรรมวินัยให้มั่นคง ถัดมาการสังคายนาครั้งที่ 2 มีขึ้นราว 100 ปีต่อมา ณ เมืองเวสาลี มีพระยสะกากัณฑกบุตรเป็นผู้นำในการชี้ให้เห็นข้อปฏิบัติที่ผิดเพี้ยนของภิกษุวัชชีบุตร จึงรวบรวมพระเถระผู้ใหญ่ 8 รูป และพระสงฆ์ประมาณ 700 รูป ร่วมวินิจฉัยธรรมวินัย และการสังคายนาครั้งที่ 3 จัดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ณ อโศการาม กรุงปาตลีบุตร มีพระโมคคลีบุตร ติสสเถระเป็นหัวหน้า และได้แต่งขยายคัมภีร์ กถาวัตถุปกรณ์ ในอภิธรรมปิฎกขึ้นด้วย พร้อมกันนั้นได้มีการส่งสมณทูตไปยังดินแดนต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น ลังกา สุวรรณภูมิ เป็นต้น

พระเถระที่มีบทบาทสำคัญต่อพระไตรปิฎก ได้แก่ พระอานนท์ ผู้จำพุทธพจน์ได้แม่นยำ, พระอุบาลี ผู้ทรงจำพระวินัย, พระมหากัสสปเถระ ผู้ริเริ่มการสังคายนา, พระยสะกากัณฑกบุตร ผู้รักษาความบริสุทธิ์ของพระวินัย และพระโมคคลีบุตรติสสเถระ ผู้เสริมความสมบูรณ์ของอภิธรรม

การศึกษาพระไตรปิฎกมีคุณค่าทั้งในแง่ศีลธรรม ปัญญา และการพัฒนาชีวิต พระไตรปิฎกเป็นแหล่งหลักธรรมที่บริสุทธิ์แท้จริงซึ่งช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าถึงแนวทางดับทุกข์ เข้าใจเหตุแห่งทุกข์ และฝึกฝนตนให้ถึงเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน นอกจากนี้ยังเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาพระพุทธศาสนา และเป็นมรดกทางจิตวิญญาณที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งต่อชาวพุทธและมวลมนุษยชาติ

คำถามประจำบท

1. อธิบายกำเนิดของพระไตรปิฎกในสมัยพุทธกาล โดยระบุหลักฐานที่แสดงถึงการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าในยุคเริ่มแรก

2. วิเคราะห์พัฒนาการของพระไตรปิฎกจากยุคมุขปาฐะ (การถ่ายทอดด้วยปาก) ไปสู่ยุคลายลักษณ์อักษร พร้อมยกตัวอย่างเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงนี้

3. อธิบายบทบาทของพระอานนท์ในการสืบทอดพระพุทธพจน์ และวิเคราะห์ว่าเหตุใดพระเถระรูปนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระไตรปิฎก

4. เลือกพระเถระสำคัญ 1 รูป จากการสังคายนา 3 ครั้งแรก และวิเคราะห์บทบาทและจริยธรรมของท่านในการธำรงไว้ซึ่งพระธรรมวินัย

5. เปรียบเทียบเหตุการณ์และสาระสำคัญของการทำสังคายนาครั้งที่ 1 และครั้งที่ 3 ว่ามีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร

6. สรุปเหตุปัจจัยที่นำไปสู่การจัดสังคายนาครั้งที่ 2 และวิเคราะห์ผลกระทบของเหตุการณ์นั้นต่อพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

7. อธิบายความสำคัญของพระไตรปิฎกในฐานะเป็นเครื่องมือของการศึกษาพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน และเสนอแนวทางส่งเสริมเพื่อให้เยาวชนไทยสนใจศึกษาพระไตรปิฎกมากขึ้น

8. อภิปรายถึงบทบาทของพระไตรปิฎกต่อการปลูกฝังค่านิยมที่ดีในสังคมไทย พร้อมยกตัวอย่างจากหลักธรรมในพระไตรปิฎก

9. นักศึกษาเห็นด้วยหรือไม่ว่าการศึกษาพระไตรปิฎกช่วยส่งเสริมจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบในฐานะพุทธศาสนิกชน จงอธิบายและยกเหตุผลประกอบ

10. สมมุติว่านักศึกษาเป็นพระสงฆ์หรือฆราวาสผู้สนใจธรรมะ นักศึกษาจะใช้พระไตรปิฎกอย่างไรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยแห่งเทคโนโลยี

เอกสารอ้างอิง

ประมูล สารพันธ์. (ม.ป.ป.). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก*. สืบค้นเมื่อ 26 เมษายน 2568, จาก http://oldweb.mcu.ac.th/mcutrai/menu2/menu2_2.htm

พระธรรมปิฎก (ป. ปยุตฺโต). (2556). *พระไตรปิฎก: สิ่งที่ชาวพุทธควรรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎก ฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วันชัย ชูศรีสุข และวรภูริ มูลสิน. (2562). *ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษาพระไตรปิฎก.* Mahachulagajasara Journal, 10(1), 1–10.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2565). *รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้*. สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2568 จาก https://www.watnyanaves.net/th/book-reading/371/3

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน.* (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุทัศน์ อร่ามรัตน์ และประเวศ อินทองปาน. (2565). *การกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก.* ธรรมธารา วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา, 8(2), 4–58.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 2

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 2

บทนำ

2.1 โครงสร้างพระไตรปิฎก

2.1.1 โครงสร้างพระวินัยปิฎก

2.1.2 โครงสร้างพระสุตตันปิฎก

2.1.3 โครงสร้างพระอภิธรรมปิฎก

2.2 โครงสร้างคัมภีร์ที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎก

2.3 บทสรุป

คำถามประจำบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนประจำบท

2.1 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายโครงสร้างของพระวินัยปิฎกได้ถูกต้องตามหลักวิชาการ

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายโครงสร้างพระสุตตันตปิฎกได้ถูกต้องตามหลักวิชาการ

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายโครงสร้างของพระอภิธรรมปิฎกได้ถูกต้องตามหลักวิชาการ

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถอธิบายโครงสร้างของคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้อง

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถบรรลุ CLO 2 อธิบาย โครงสร้างของพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ได้ถูกต้องตามหลักโครงสร้างของพระไตรปิฎก

LLO 1 อธิบายโครงสร้างของพระวินัยปิฎก เช่น อา ปา มะ จุ ปะ ได้ถูกต้องตามหลักวิชาการ

LLO 2 อธิบายโครงสร้างพระสุตตันตปิฎก ได้แก่ นิกายทั้ง 5 และหมวดหมู่ต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนตามหลักวิชาการ

LLO 3 อธิบายโครงสร้างของพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์ ตามลำดับได้อย่างถูกต้อง

LLO 4 อธิบายโครงสร้างของคัมภีร์ประกอบ เช่น อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และความเชื่อมโยงกับพระไตรปิฎกได้

4. วิธีสอนและกิจกรรม

4.1 วิธีการสอน (Teaching Methods)

- การสอนแบบบรรยายร่วมกับการใช้สื่อช่วยสอน ใช้ PowerPoint, แผนภาพโครงสร้างพระไตรปิฎก, และสื่ออินโฟกราฟิกประกอบการบรรยาย

- การจัดการเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน ให้นักศึกษาแบ่งกลุ่ม ศึกษาโครงสร้างของแต่ละปิฎก และสรุปในรูปแบบแผนภาพ/Mind Map

- การสอนแบบใช้การสืบค้น ให้นักศึกษาค้นคว้าเนื้อหาในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ผ่านแหล่งข้อมูลออนไลน์ เช่น 84000.org, หนังสือ และบทความวิชาการ

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

- กิจกรรม “เรียงลำดับ จับคู่” โครงสร้างพระไตรปิฎก ให้นักศึกษาจับคู่ชื่อคัมภีร์กับหมวดหมู่และอธิบายหน้าที่ของแต่ละหมวด

- กิจกรรมอภิปรายกลุ่ม นักศึกษาแต่ละกลุ่มรับผิดชอบปิฎกหนึ่ง นำเสนอ “โครงสร้าง ตัวอย่างเนื้อหา ความเชื่อมโยง” กับคัมภีร์ประกอบ

- กิจกรรมแผนภาพความคิด ให้นักศึกษาสรุปโครงสร้างของแต่ละปิฎกในรูปแบบแผนผัง เช่น ผังต้นไม้ หรือผังแนวนอน พร้อมใส่คำอธิบายย่อ

5. สื่อการเรียนการสอน

- เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา, พระไตรปิฎก, เว็บไซต์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, YouTube, Slide PowerPoint, Quiz และแบบทดสอบออนไลน์ เช่น Kahoot, Google Forms, Quizizz, E-Portfolio หรือ Google Sites/Padlet สำหรับให้นักศึกษาเก็บรวบรวมงานที่ทำ การสะท้อนคิด (Reflection) และสิ่งที่ได้เรียนรู้

- เรียนออนไซต์ และออนไลน์ผ่านระบบ Zoom, Google Meet, Microsoft Teams

6. การวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผลในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง (Learning Outcomes - LLOs) ได้จริง โดยครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge: K) ทักษะ (Skills: S) และคุณธรรมจริยธรรม (Ethics: E) การประเมินแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment) เป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ได้ใช้เพื่อตัดเกรดหรือตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียนเพื่อให้เห็นศักยภาพของตนเอง และเพื่อให้ผู้สอนสามารถปรับปรุง

การจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัย เครื่องมือและกิจกรรมที่ใช้ในการประเมินรูปแบบนี้ ได้แก่ แบบทดสอบก่อนและหลังเรียน เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนในแต่ละหัวข้อ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วม เช่น การเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning), การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning), การเรียนแบบกลุ่ม (Team-Based Learning), หรือการฝึกสอนย่อย (Micro-teaching) และการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ (Creative Presentation) นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) เพื่อติดตามพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถามและตอบคำถาม การทำงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทั้งด้านทักษะ จริยธรรม และบุคลิกภาพที่เหมาะสม

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment) เป็นการประเมินที่ใช้ตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในช่วงกลางภาคและปลายภาค โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ การสอบกลางภาคและปลายภาค ซึ่งอาจเป็นข้อสอบอัตนัยหรือปรนัย หรือทั้งสองรูปแบบตามที่ตกลงกับนักศึกษา การทำรายงานกลุ่มที่อาจอยู่ในรูปแบบออนไลน์หรือรายงานเล่มตามความเหมาะสม และการใช้เกณฑ์ให้คะแนน (Rubrics Scoring) ที่ชัดเจนในการตรวจข้อสอบอัตนัยหรืองานนำเสนอ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความเที่ยงตรงในการประเมิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio) ซึ่งนักศึกษาจะรวบรวมผลงาน กิจกรรม และบทสะท้อนคิด (Reflection), ข้อเสนอแนะ (Feedback) และบทเรียนสำคัญที่ตนเองได้รับ (Key Takeaways) จากกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เช่นผ่านกิจกรรมแบบเกม (Gamification)

บทที่ 2
โครงสร้างพระไตรปิฎก

บทนำ

พระไตรปิฎกถือเป็นคัมภีร์หลักและเป็นแหล่งคำสอนต้นฉบับที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องทั้งด้านพระธรรมและพระวินัย การศึกษาพระไตรปิฎกอย่างเข้าใจ จึงต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจโครงสร้างโดยรวมของพระไตรปิฎก ซึ่งมีการแบ่งออกเป็น 3 หมวดหลัก คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก โดยแต่ละปิฎกก็มีรายละเอียดปลีกย่อย และมีการจัดเรียงเนื้อหาตามหลักเกณฑ์เฉพาะตัว

ในบทนี้จะนำเสนอโครงสร้างของพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากภาพรวมของการจัดแบ่งคัมภีร์ในฉบับต่าง ๆ ที่ใช้ในประเทศไทย แล้วจึงกล่าวถึงโครงสร้างเฉพาะของแต่ละปิฎก โดยเฉพาะการจัดลำดับเล่ม การแบ่งหมวดหมู่ คัมภีร์ และหัวข้อสำคัญต่าง ๆ ในแต่ละส่วน การทำความเข้าใจโครงสร้างเหล่านี้ ไม่เพียงช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าถึงเนื้อหาได้อย่างเป็นระบบ หากยังช่วยให้สามารถเชื่อมโยงคำสอนในพระไตรปิฎกกับการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน หรือการศึกษาวิจัยทางวิชาการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะได้นำเสนอเนื้อหาตามลำดับ ดังนี้

2.1 โครงสร้างพระไตรปิฎก

คำว่า พระไตรปิฎก แปลว่า 3 คัมภีร์ หรือ 3 ปิฎก แต่ละปิฎกนั้นแบ่งออก ดังนี้

1. วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี
2. สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไป
3. อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะล้วน ๆ หรือธรรมะที่สำคัญ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

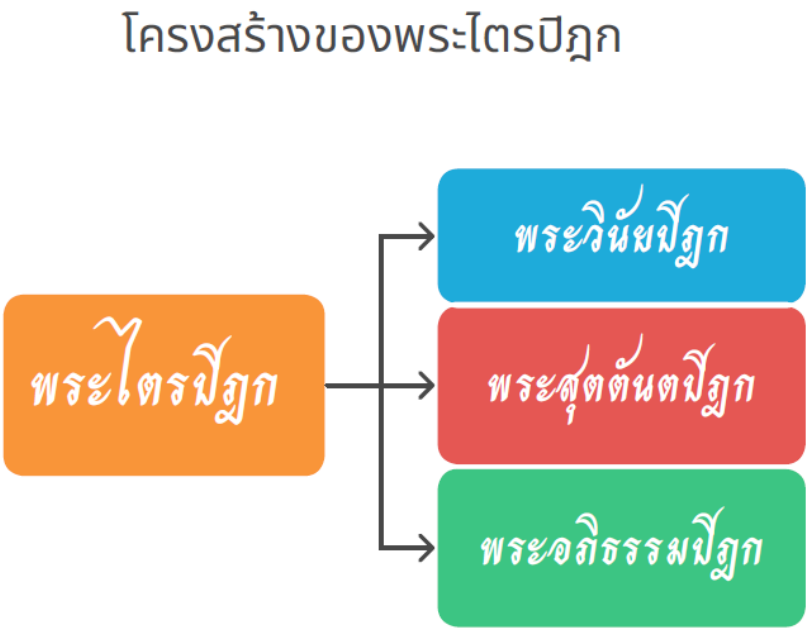
ส่วนการจัดแบ่งจำนวนเล่มคัมภีร์พระไตรปิฎกในประเทศไทยในแต่ละฉบับ ดังนี้

ลำดับ	ฉบับ	จำนวนเล่ม
1	พระไตรปิฎก ฉบับบาลีสยามรัฐ	45
2	พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2500	45
3	พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง พ.ศ. 2514	45
4	พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา พ.ศ. 2530	45
5	พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2549	45
6	พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	45

7	พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย	91
8	พระไตรปิฎกมหาวิตถารนัย โดย ปุ้ย แสงฉาย	100
9	พระไตรปิฎกบาลี ฉบับอักษรโรมัน โดย สมาคมบาลีปกรณ์	48
10	พระไตรปิฎก (ย่อ) ฉบับเยาวชน โดย สนพ.ไทยวัฒนาพาณิช	9
11	พระไตรปิฎก (ย่อ) ฉบับสำหรับประชาชน โดย สุชีพ ปุญญานุภาพ	1

(กัลยาณมิตร, 2563, ออนไลน์)

จากตัวอย่างการกำหนดนับจำนวนเล่มพระไตรปิฎกนี้ การแบ่งจำนวนเล่มและข้อมูลสำหรับอ้างอิงแบบปฐมภูมิของทั้ง 3 ปิฎกในตำรานี้ จะใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง จำนวน 45 เล่ม โดยแบ่งเป็น พระวินัยปิฎก 8 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม และพระอภิธรรมปิฎก 12 เล่ม

2.1.1 โครงสร้างพระวินัยปิฎก

โครงสร้างพระวินัยปิฎกจากพระไตรปิฎกจำนวน 45 เล่ม จัดอยู่ในเล่มที่ 1-8 เป็นประมวลพุทธพจน์หมวดพระวินัย คือพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมและการดำเนินกิจการต่าง ๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2565, ออนไลน์) โดยแบ่งเป็น 5 คัมภีร์บ้าง 3 คัมภีร์บ้าง มีลักษณะการแบ่งอยู่หลายแบบ ในบทนี้จะนำเสนออยู่ 3 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 คือ อา, ปา, ม, จุ, ป โดยมีชื่อเต็มและการกำหนดเนื้อหา ดังนี้

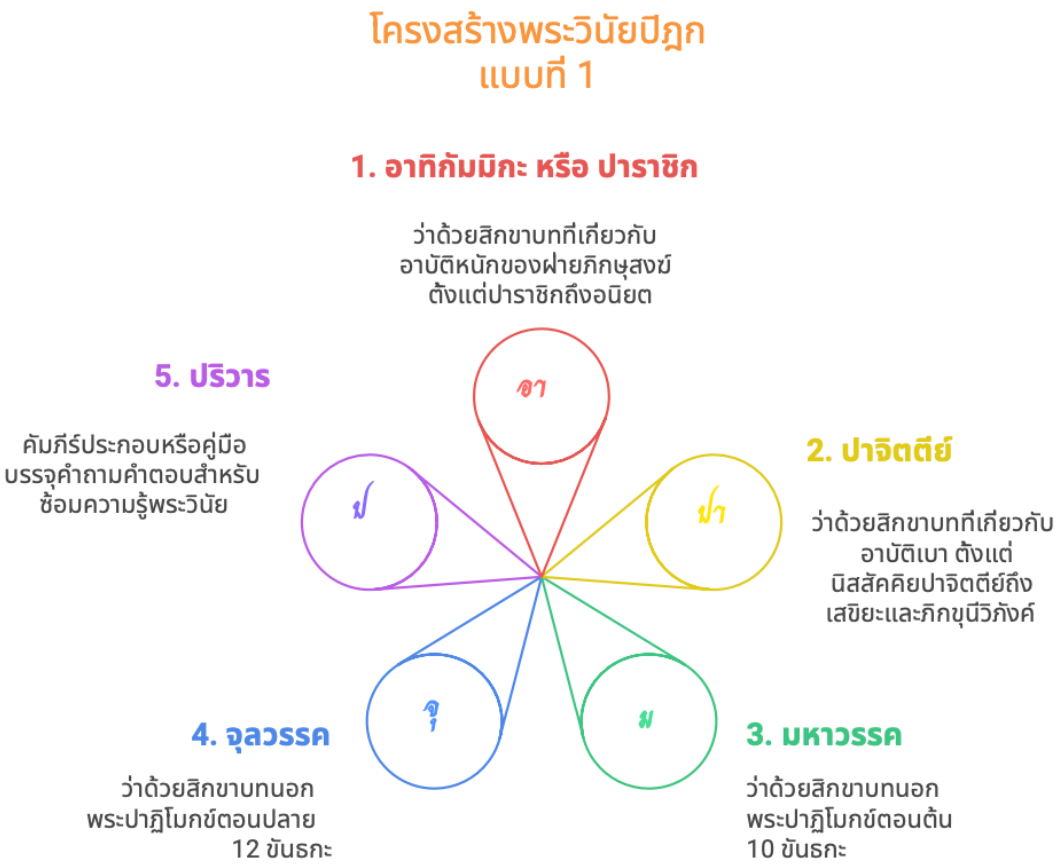
อา – อาทิกัมมิกะ (การกระทำที่เป็นต้นบัญญัติ) หมายเฉพาะรายการพระวินัย ตั้งแต่อาบัติปาราชิกลงมาถึงสังฆาทิเสส

ปา - ปาจิตตีย์ เป็นชื่อของอาบัติในปาติโมกข์ เฉพาะตั้งแต่อาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์ ถึงเสขิยะ รวมตลอดทั้งภิกขุนีวิภังค์ทั้งหมด

ม – มหาวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ ตอนต้น 10 ขันธกะ หรือ 10 ตอน

จุ - จุลวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ ตอนปลาย 12 ขันธกะ

ป - ปริวาร คัมภีร์ประกอบหรือคู่มือบรรจุคำถามคำตอบ สำหรับซ้อมความรู้พระวินัย

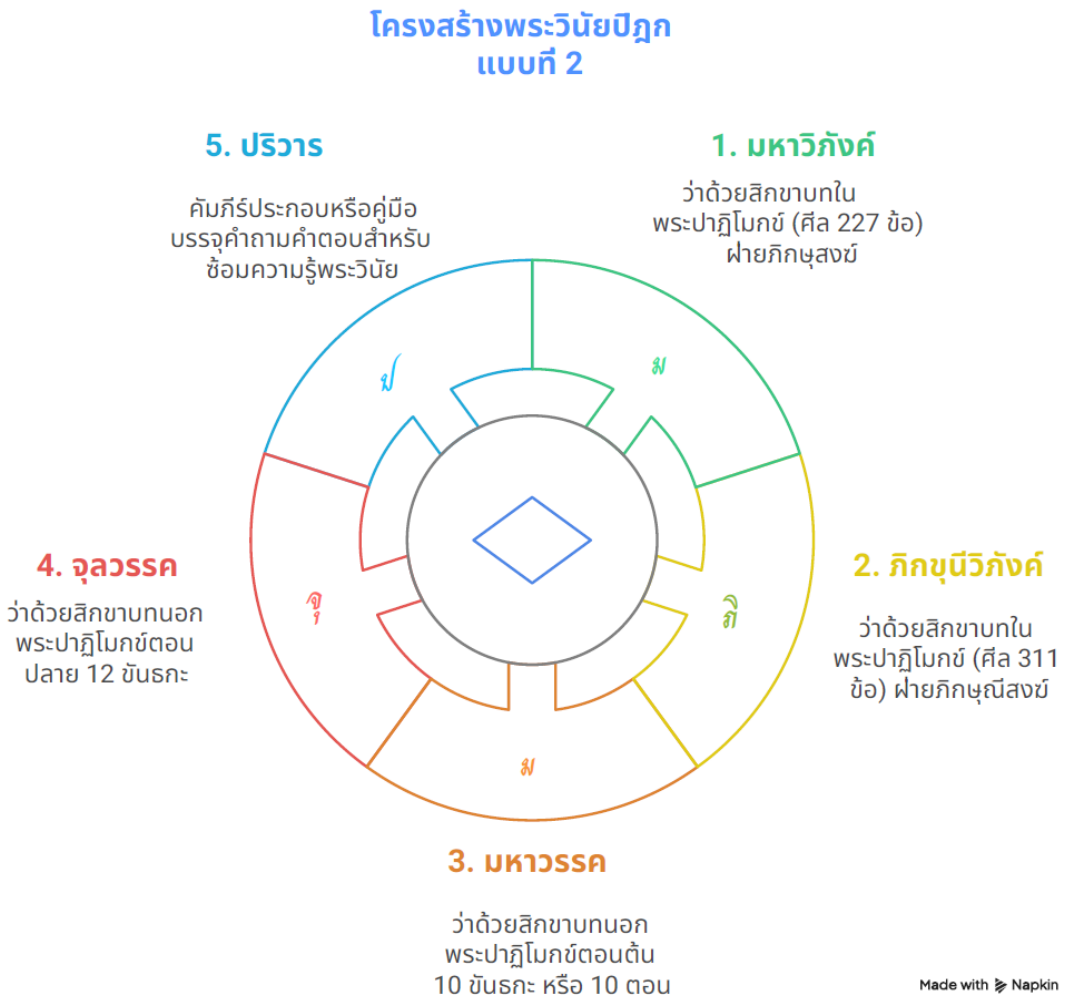

แบบที่ 2 คือ ม, ภิ, ม, จุ, ป โดยมีชื่อเต็มและการกำหนดเนื้อหา ดังนี้

ม - มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ (ศีล 227 ข้อ) ฝ่ายภิกษุสงฆ์

ภิ - ภิกขุนีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ (ศีล 311 ข้อ) ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์

ส่วนอีก 3 ข้อท้ายตรงตามชื่อหมวดหมู่ในแบบที่ 1 นั้น

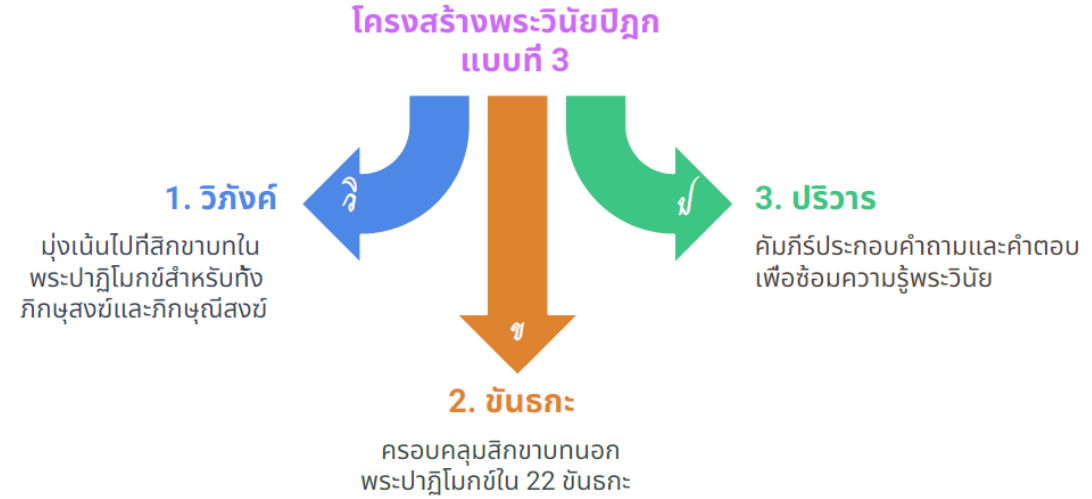

แบบที่ 3 กำหนดแบ่งตามพระไตรปิฎกของสมาคมบาลีปกรณ์ จัดพิมพ์ในประเทศอังกฤษ โดยแบ่งวินัยปิฎกออกเป็น 3 ส่วน (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550) คือ

1) วิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาติโมกข์ทั้งฝ่ายภิกษุสงฆ์และฝ่ายภิกษุณีสงฆ์

2) ขันธกะ ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาติโมกข์ทั้ง 22 ขันธกะหรือ 22 บทตอน

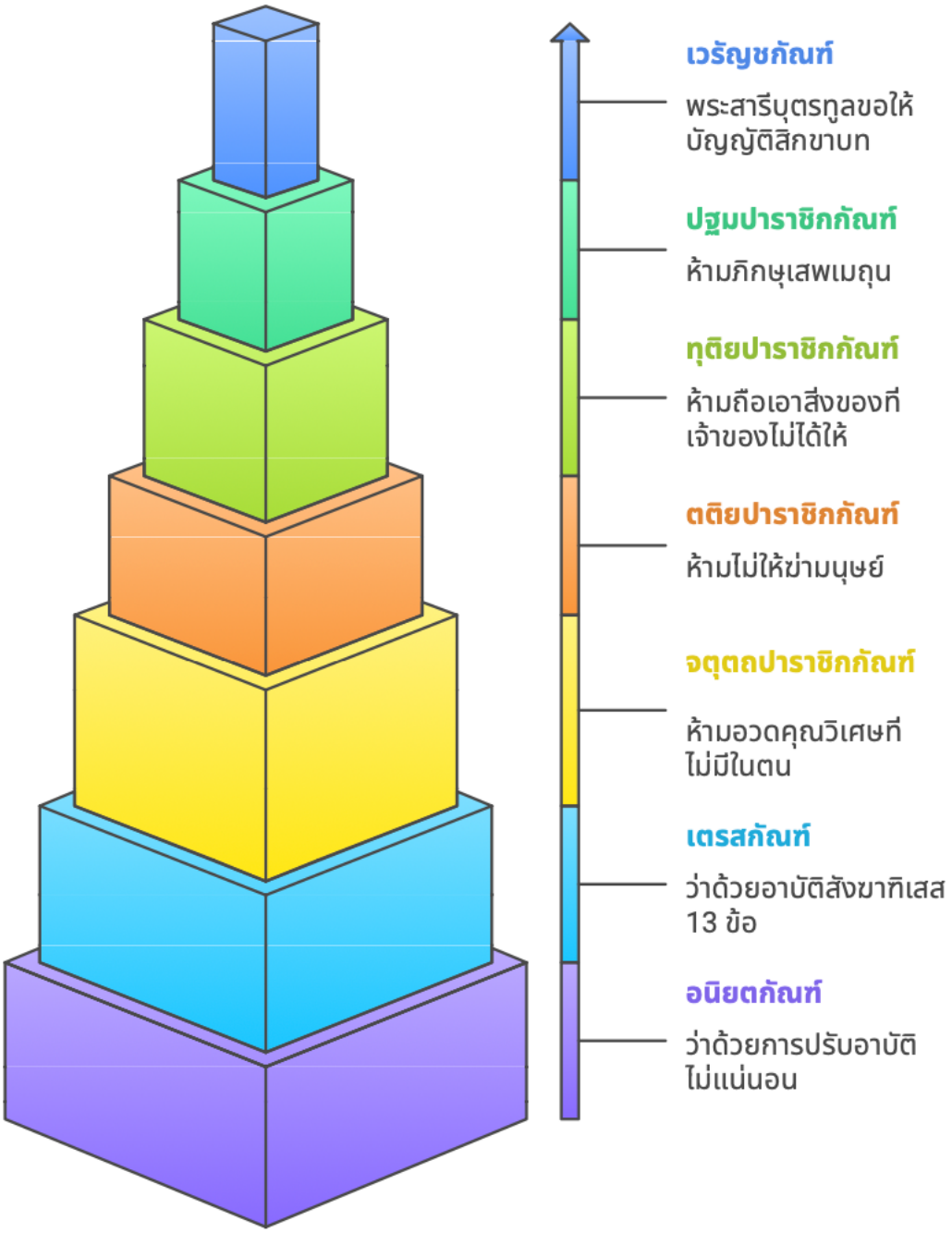
3) ปริวาร ว่าด้วยคัมภีร์ประกอบหรือคู่มือ บรรจุคำถามคำตอบสำหรับซ้อมความรู้พระวินัย

อา.

โครงสร้างหมวดอาทิกัมมิกะ

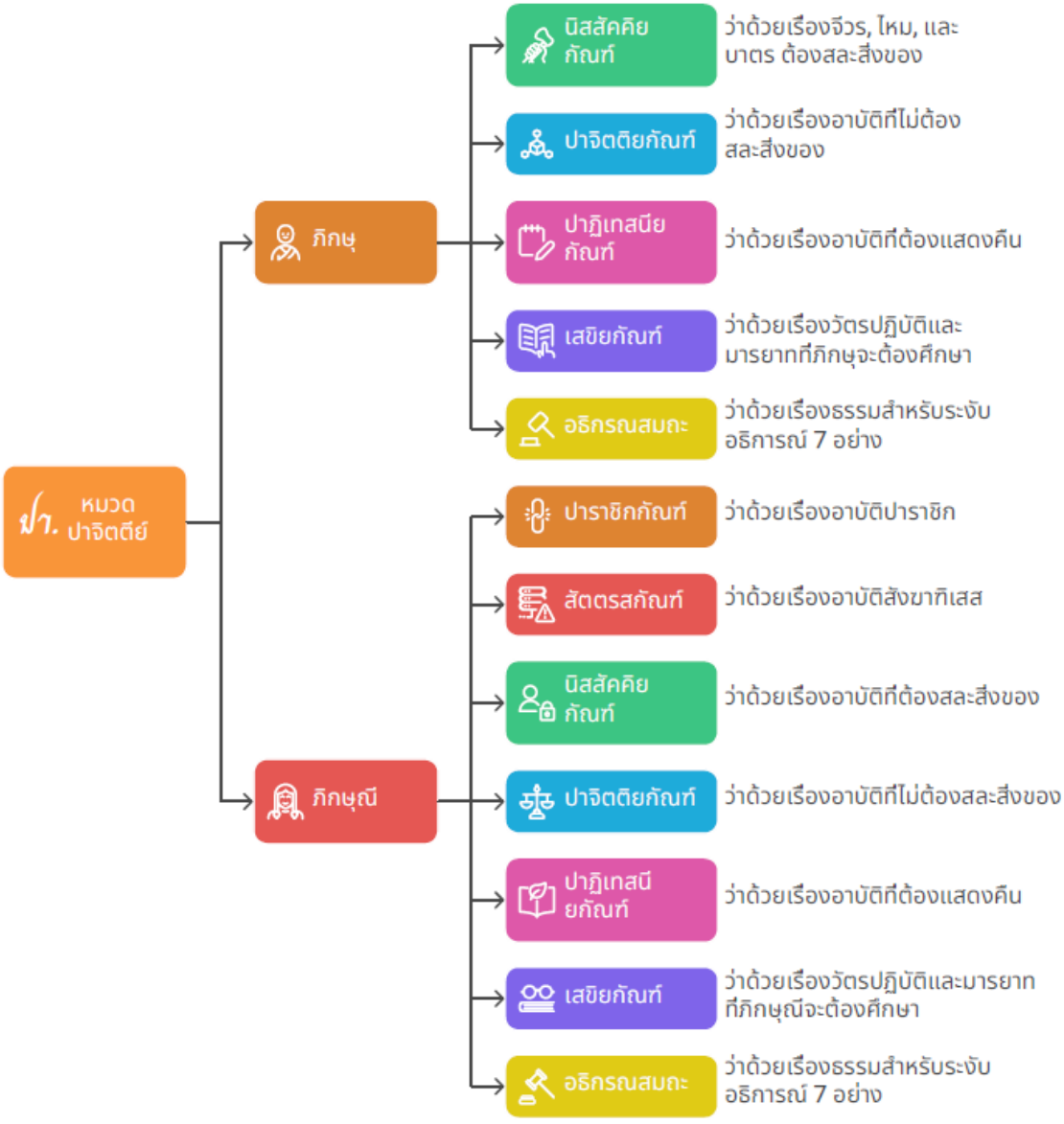
พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 มี 7 กัณฑ์

ปา.

โครงสร้างหมวดปาจิตตีย์

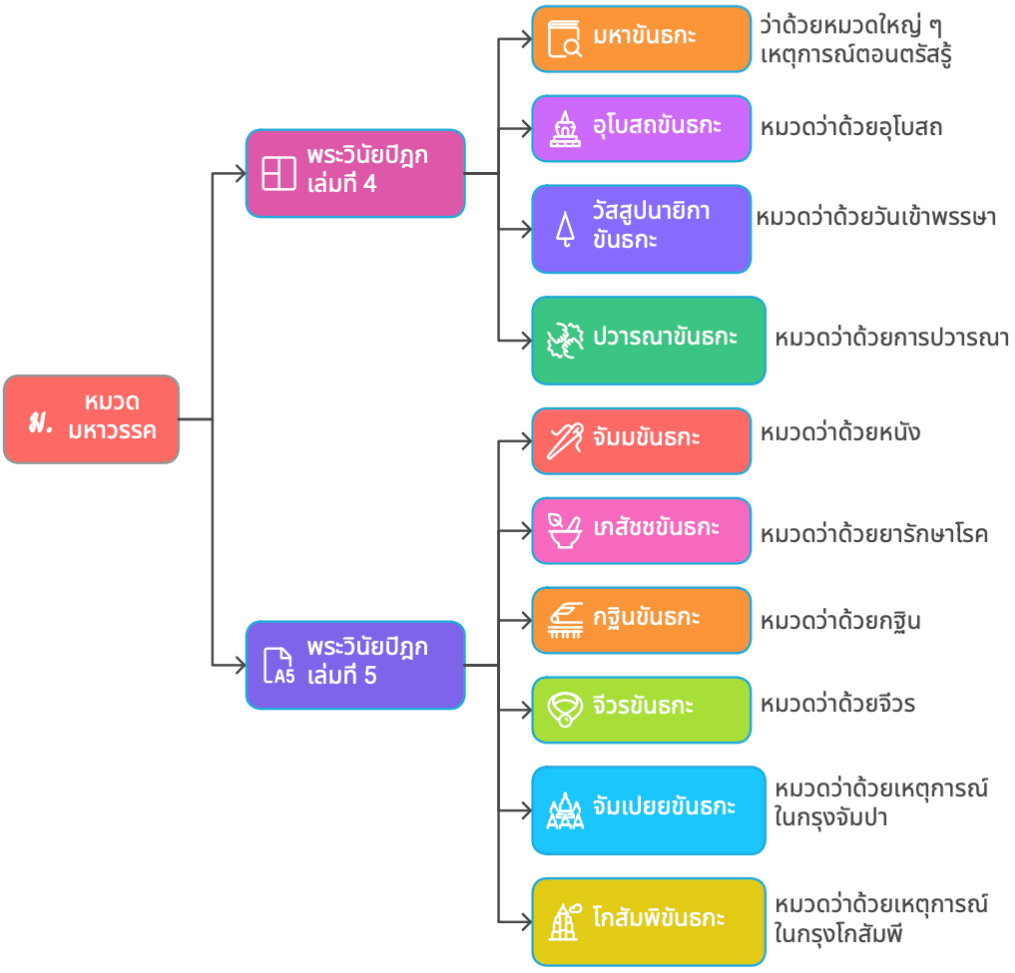
พระวินัยปิฎก เล่มที่ 2 ของภิกษุมี 4 กัณฑ์ + 1 อธิกรณสมถะ
พระวินัยปิฎก เล่มที่ 3 ของภิกษุณีมี 7 กัณฑ์ + 1 อธิกรณสมถะ

ม.

โครงสร้างหมวดมหาวรรค

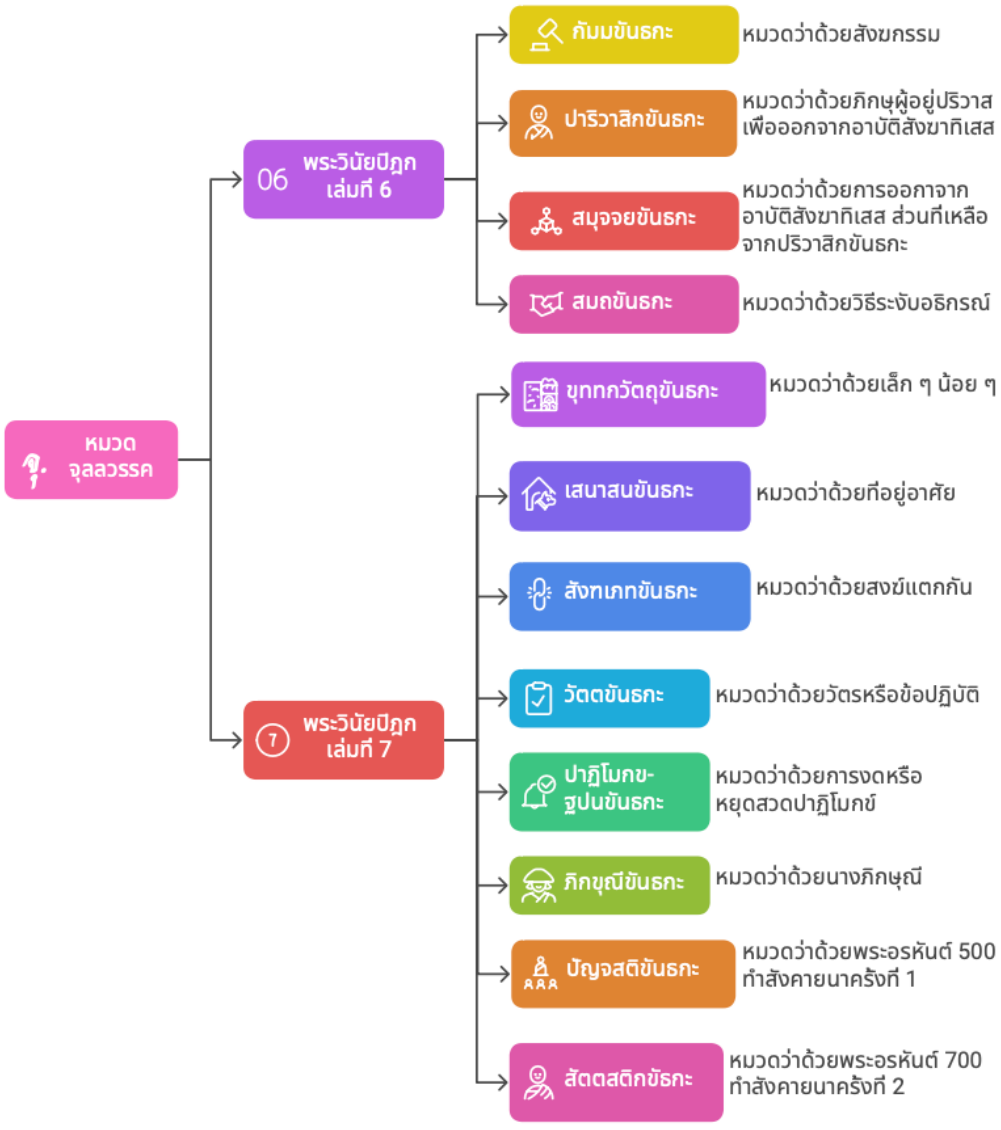
พระวินัยปิฎก เล่มที่ 4 มี 4 ขันธกะ เล่มที่ 5 มี 6 ขันธกะ
รวมหมวดมหาวรรคมี 10 ขันธกะ

จุ.

โครงสร้างหมวดจุลลวรรค

พระวินัยปิฎก เล่มที่ 6 มี 4 ขันธกะ เล่มที่ 7 มี 8 ขันธกะ
รวมหมวดจุลลวรรคมี 12 ขันธกะ

ฆ

โครงสร้างปริวาร

ลำดับ	ชื่อหมวด	เนื้อความย่อ
1	**มหาวิภังค์โสฬสมหาวาร**	เป็นการย้อนกล่าวถึงศีลของภิกษุ 227 ข้อ ทีละข้อ
2	**ภิกขุนีวิภังค์โสฬสมหาวาร**	เป็นการย้อนกล่าวถึงศีลของนางภิกษุณีแต่ละข้อ
3	**สมุฏฐานสีสสังเขป**	เป็นการรวบรวมสิกขาบททั้งหมดมากล่าวเฉพาะเรื่องสมุฏฐาน
4	**กติปุจฉาวาร**	เป็นการตั้งคำถามว่าเรื่องนั้น ๆ มีเท่าไร
5	**วีสติวาร**	เป็นการตั้งคำถาม แล้วตอบในเรื่องเกี่ยวกับอาบัติ รวม 20 ประเด็น
6	**ขันธกปุจฉา**	คำถาม คำตอบ เกี่ยวกับขันธกะ คือหมวดต่าง ๆ
7	**เอกุตตริกะ**	เป็นการชี้แจงเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยด้วยตัวเลข
8	**อุโปสถาทิ**	คำถาม คำตอบเรื่องอุโบสถ เป็นต้น
9	**อัตถวเสปกรณ์**	กล่าวพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อประโยชน์ 10 ประการ
10	**คาถาสังคณิกะ**	หมวดหรือชุมนุมแห่งคาถาคือคำฉันท์
11	**อธิกรณเภท**	ว่าด้วยประเภทแห่งอธิกรณ์
12	**อปคคาถาสังคณิกะ**	หมวดหรือชุมนุมคาถาหรือบทประพันธ์อื่น
13	**โจทนากัณฑ์**	ว่าด้วยวิธีโจทฟ้องว่าจะทำอย่างไร
14	**จูฬสงความ**	ว่าด้วยปฏิบัติของภิกษุผู้ถูกฟ้อง
15	**มหาสงความ**	ว่าด้วยข้อปฏิบัติหรือหน้าที่ที่ควรรู้อื่นอีกของภิกษุฟ้อง
16	**กฐินเภท**	ประเภทแห่งกฐิน
17	**อุปาลิปัญจกะ**	ว่าด้วยคำกราบทูลถามของพระอุบาลี
18	**สมุฏฐาน**	ว่าด้วยสมุฏฐานแห่งอาบัติและการออกจากอาบัติ
19	**ทุติคาถาสังคณิกะ**	หมวดหรือชุมนุมคาถาหรือคำฉันท์ที่ 2
20	**เสทโมจนคาถา**	คาถาเหงื่อแตก
21	**ปัญจวรรค**	ว่าด้วยเรื่องต่าง ๆ รวม 5 หมวด

2.1.2 โครงสร้างพระสุตตันปิฎก

1) ทีฆนิกาย แปลว่า “หมวดพระสูตรขนาดยาว” ได้แก่พระสูตรหรือพระธรรมเทศนาที่ยาว นำมาจัดไว้เป็นหมวดหรือพวกไว้ในที่นี้ ทีฆนิกายหรือหมวดยาวนี้มี 3 วรรค คือ (1) สีลขันธวรรค (มี 13 สูตร) (2) มหาวรรค (มี 10 สูตร) (3) ปาฏิกวรรค (มี 11 สูตร) แต่ละวรรคตั้งชื่อตามข้อความในสูตรบ้าง ตามชื่อของสูตรบ้าง เช่นในสีลขันวรรค สูตรแรกมีเรื่องศีล จึงตั้งชื่อสีลขันธวรรค ในมหาวรรค สูตรแรกชื่อมหาปทานสูตร จึงตั้งชื่อมหาวรรค์ ในปาฏิกวรรค สูตรแรกชื่อปาฏิกสูตร จึงตั้งชื่อปาฏิกวรรค รวมทั้งสิ้นมี 34 สูตร อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 9-11 เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 1-3 สรุปเป็นโครงสร้าง ดังนี้

2) มัชฌิมนิกาย คือหมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาขนาดกลาง ไม่ยาวหรือสั้นเกินไป มี 3 เล่ม ดังนี้

เล่มที่ 1 ชื่อมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ คือหมวดที่เป็นรากหรือโคน/เทียบด้วยรากหรือโคนต้นไม้ จัดอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 12 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 4 มี 50 สูตร

เล่มที่ 2 ชื่อมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ คือหมวดที่เป็นท่อนกลาง จัดอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 13 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 5 มี 50 สูตร

เล่มที่ 3 ชื่อมัชฌิมมนิกาย อุปริปัณณาสก์ คือหมวดที่เป็นยอดหรือเป็นปลาย จัดอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 5 มี 52 สูตร

รวม 3 เล่ม มี 152 นอกจากนี้ ในปัณณาสก์หนึ่ง ๆ หรือเล่มหนึ่ง ๆ ท่านแบ่งออกเป็น 5 วรรค วรรคละ 10 สูตร รวมเป็น 50 สูตร แต่ในเล่มที่ 3 มีอยู่หนึ่งวรรคที่มี 12 สูตร สรุปเป็นโครงสร้างดังนี้

3) สังยุตตนิกาย เป็นหมวดประมวลเรื่องต่าง ๆ ไว้เป็นหมวดหมู่เริ่มแต่พระไตรปิฎกเล่มที่ 15 ถึงเล่มที่ 19 รวม 5 เล่ม แบ่งออกเป็น

เล่มที่ 15 ชื่อสังยุตตนิกาย สคาถวรรค หมายความว่าทุกสูตรในเล่มนี้ (ซึ่งมีถึง 271 สูตร) เป็นสูตรที่มี “คาถา” หรือคำสอนที่เป็น “บทกวี” คำว่าสคาถวรรค คือวรรคที่มีคาถา จึงเป็นชื่อของเล่ม จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 7

เล่มที่ 16 ชื่อสังยุตตนิกาย นิทานวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยเรื่องต้นเหตุ คืออธิบายถึงธรรมะที่เป็นเหตุปัจจัยของความเวียนว่ายตายเกิด ที่เรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 8

เล่มที่ 17 ชื่อสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยเรื่องวาระที่กล่าวถึงขันธ์ คือ กองรูป กองนาม หมายความว่า ร่างกายจิตใจของคนเราแบ่งออกเป็น 2 ส่วน เป็นส่วนรูปธรรมกองหนึ่ง เป็นส่วนจิตใจหรือนามธรรมอีกกองหนึ่ง จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 9

เล่มที่ 18 ชื่อสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จึงเป็นที่รวมกล่าวเรื่องเหล่านี้โดยเฉพาะ จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 10

ส่วนเล่มที่ 19 ชื่อมหาวรรค แปลว่า วรรคว่าด้วยเรื่องวาระใหญ่ หมายความว่า ธรรมะเรื่องสำคัญ ๆ เช่น มรรค, โพชฌงค์, อินทรีย์ เป็นต้น จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 11 สรุปเป็นโครงสร้าง ดังนี้

4) อังคุตตรนิกาย คือหมวดที่แสดงหลักธรรมเป็นจำนวน มีทั้งหมด 5 เล่ม เริ่มจากพระไตรปิฎกเล่มที่ 20 จนถึงเล่มที่ 24 โดยกำหนดแบ่งเนื้อหา ดังนี้

เล่มที่ 20 ว่าด้วยเรื่องหลักธรรม จำนวน 1 ข้อ จึงใช้คำบาลีว่า เอกนิบาต จำนวน 2 ข้อ ใช้คำบาลีว่า ทุกนิบาต จำนวน 3 ข้อ ใช้คำบาลีว่า ติกนิบาท จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 12

เล่มที่ 21 ว่าด้วยเรื่องหลักธรรม จำนวน 4 ข้อ จึงใช้คำบาลีว่า จตุกกนิบาต จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 13

เล่มที่ 22 ว่าด้วยเรื่องหลักธรรม จำนวน 5 ข้อ ใช้คำบาลีว่า ปัญจกนิบาต จำนวน 6 ข้อ ใช้คำบาลีว่า ฉักกนิบาต จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 14

เล่ม 23 ว่าด้วยเรื่องหลักธรรม จำนวน 7 ข้อ ใช้คำบาลีว่า สัตตกนิบาต จำนว 8 ข้อ ใช้คำบาลีว่า อัฏฐกนิบาต จำนวน 9 ข้อ ใช้คำบาลีว่า นวกนิบาต จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 15

เล่มที่ 24 ว่าด้วยเรื่องหลักธรรม จำนวน 10 ข้อ ใช้คำบาลีว่า ทสกนิบาต จำนวน 11 ข้อ ใช้คำบาลีว่า เอกาทสกนิบาต จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 16 สรุปเป็นโครงสร้าง ดังนี้

5) ขุททกนิกาย คือหมวดเบ็ดเตล็ด หรือหมวดเล็กน้อย รวบรวมข้อธรรมที่ไม่จัดเข้าใน 4 หมวดข้างต้นนำมารวมไว้ในหมวดนี้ทั้งหมด เริ่มตั้งแต่พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 ถึงเล่มที่ 33 รวม 9 เล่ม เมื่อจะแบ่งโดยหัวใหญ่ก็มี 15 เรื่อง คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ 25 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 17

(1) ขุททกปาฐะ แปลว่า บทสวดเล็ก ๆ น้อย ๆ โดยมากเป็นบทสวดสั้น ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

(2) ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม คือธรรมภาษิตสั้น ๆ ประมาณ 300 หัวข้อ (ส่วนเรื่องพิสดารมีท้องเรื่องประกอบปรากฏในอรรถกถา)

(3) อุทาน แปลว่า คำที่เปล่งออกมา หมายถึงคำอุทานที่เป็นธรรมภาศิต มีท้องเรื่องประกอบเป็นเหตุปรารภในการเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า

(4) อิติวุตตกะ แปลว่า ข้อความที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ เป็นการอ้างอิงว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสข้อความไว้อย่างนี้ ไม่มีเรื่องประกอบ มีแต่ที่ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ตรัสไว้อย่างนี้

(5) สุตตนิบาต แปลว่า รวมพระสูตร คือรวบรวมพระสูตรเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ไว้ด้วยกัน มีชื่อสูตรบอกกำกับไว้

พระไตรปิฎกเล่มที่ 26 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 18

(6) วิมานวัตถุ แปล่า เรื่องของผู้ได้วิมาน แสดงเหตุดีที่ให้ได้ผลดีตามคำบอกเล่าของเทพบุตรเทพธิดา

(7) เปตวัตถุ แปลว่า เรื่องของเปรตหรือผู้ล่วงลับไป ที่ทำกรรมชั่วไว้

(8) เถรคาถา ภาษิตต่าง ๆ ของพระเถระผู้เป็นอรหันตสาวก

(9) เถรีคาถา ภาษิตต่าง ๆ ของพระเถรีผู้เป็นอรหันตสาวิกา

พระไตรปิฎกเล่มที่ 27-28 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 19-20

(10) ชาดก แสดงภาษิตต่าง ๆ เกี่ยวโยงกับคำสอนประเภทเล่านิทาน (ท้องเรื่องพิสดารมีในอรรถกถา เช่นเดียวกับธรรมบท)

พระไตรปิฎกเล่มที่ 29-30 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 21-22

(11) นิทเทส แบ่งออกเป็นมหานิทเทสกับจูฬนิทเทส คือมหานิทเทสเป็นคำอธิบายพระพุทธภาษิตในสุตตนิบาต (หมายเลข 5) รวม 16 สูตร ส่วนจูฬนิทเทส เป็นคำอธิบายพระพุทธภาษิตในสุตตนิบาต (หมายเลข 5) ว่าด้วยปัญหาของมาณพ 16 คน กับ ขุคควิสาณสูตร กล่าวกันว่าเป็นภาษิตของพระสารีบุตรเถรเจ้า

พระไตรปิฎกเล่มที่ 31 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 23

(12) ปฏิสัมภิทามรรค แปลว่า ทางแห่งปัญญาอันแตกฉาน เป็นคำอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวกันว่าพระสารีบุตรเถระเจ้าได้กล่าวไว้

พระไตรปิฎกเล่มที่ 32-33 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 24-25

(13) อปทาน แปลว่า คำอ้างอิง เป็นประวัติส่วนตัวที่แต่ละท่านเล่าไว้ คือเป็นอดีตประวัติของพระพุทธเจ้า ของพระเถระอรหันตสาวก ของพระเถรีอรหันตสาวิกา ส่วนที่เป็นประวัติการทำความดีของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มีคำอธิบายว่า เป็นพุทธภาษิตตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟัง

พระไตรปิฎกเล่มที่ 33 พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 25

(14) พุทธวังส แปลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้า หลักการใหญ่เป็นการแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต 24 องค์ รวมทั้งของพระโคตมพุทธเจ้าด้วยจึงเป็น 25 องค์ นอกจากนั้นมีเรื่องเบ็ดเตล็ดแทรกเล็กน้อย

(15) จริยาปิฎก แปลว่า คัมภีร์แสดงจริยา คือการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งแบ่งหลักใหญ่ออกเป็นทาน (การให้) ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) และเนกขัมมะ (การออกบวช) สรุปเป็นโครงสร้าง ดังนี้

2.1.3 โครงสร้างพระอภิธรรมปิฎก

อภิธรรมปิฎก ชาวไทยนิยมเรียกว่า อภิธรรม 7 คัมภีร์ ก็เพราะอภิธรรมปิฎกแยกเป็นหัวข้อสำคัญ 7 ข้อ คือ

1) ธัมมสังคณี ว่าด้วยเรื่อง “การรวมกลุ่มธรรมะ” คือจัดระเบียบธรรมะต่าง ๆ ที่กระจายกันอยู่มากมายมาไว้ในหัวข้อสั้น ๆ เทียบด้วยการนำเครื่องประกอบต่าง ๆ ของนาฬิกามาคุมกันเข้าเป็นนาฬิกาทั้งเรือน มีเล่มเดียว คือเล่มที่ 34

2) วิภังค์ ว่าด้วยเรื่อง “การแยกกลุ่ม” คือกระจายออกไปจากกลุ่มใหญ่ เพื่อให้เห็นรายละเอียด เช่น ขันธ์ 5 มีอะไรบ้าง แต่ละข้อนั้นแยกออกไปอย่างไรได้อีก เทียบด้วยการถอดส่วนประกอบของนาฬิกา ออกมาจากที่รวมกันอยู่เดิม มีเล่มเดียว คือเล่มที่ 35

3) ธาตุกถา ว่าด้วยเรื่อง “ธาตุ” คือสิ่งที่เป็นต้นเดิมในทางธรรม (โปรดเข้าใจว่า เป็นคนละอย่างกับธาตุทางวิทยาศาสตร์ เพราะทางธรรมมุ่งคติสอนใจ สิ่งที่เป็นต้นเดิมทางธรรม จึงมีความหมายตาม คติธรรม) มีเล่มเดียว คือเล่มที่ 36 อนึ่ง เล่มที่ 36 นี้ ยังมีปุคคลบัญญัติรวมอยู่ด้วย

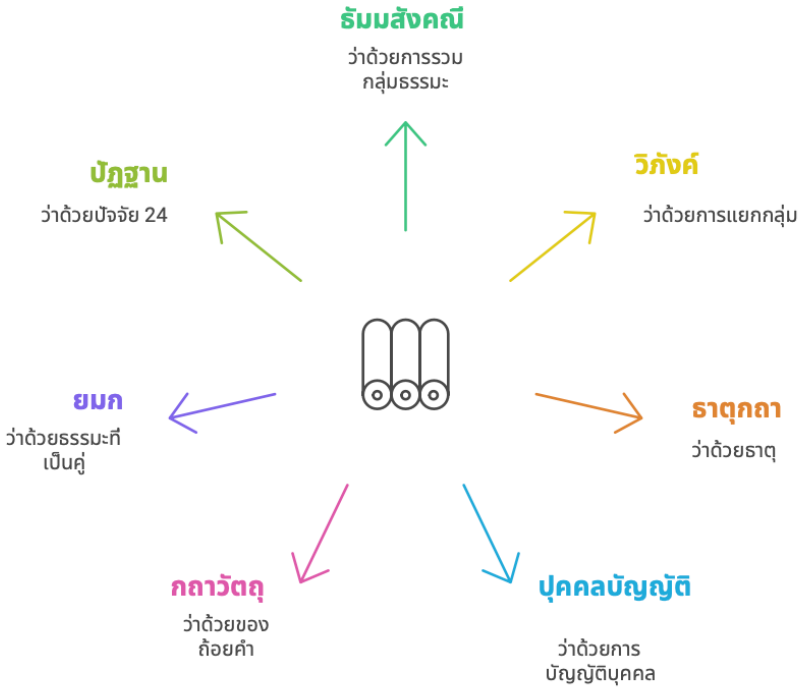
4) ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยเรื่อง “การบัญญัติบุคคล” โดยกล่าวถึงคุณธรรมสูง ต่ำของบุคคล เช่น คำว่า **“สมยวิมุตฺโต”** ผู้พ้นเป็นคราว ๆ คือบางคราวก็ละกิเลสได้ บางคราวก็ละไม่ได้ **“อสมยวิมุตฺโต”** “ผู้พ้นตลอดไปไม่ขึ้นอยู่กับคราวสมัย” ได้แก่ผู้ละกิเลสได้เด็ดขาด เป็นต้น รวมอยู่ในเล่มที่ 36 เป็นอันว่าเล่มที่ 36 มี 2 หัวข้อ

5) กถาวัตถุ ว่าด้วย “เรื่องของถ้อยคำ” คือการตั้งคำถามคำตอบ เพื่อชี้ให้เห็นหลักธรรมที่ถูกต้องทางพระพุทธศาสนา มีเล่มเดียว คือเล่มที่ 37

6) ยมก ว่าด้วยเรื่อง “ธรรมะที่เป็นคู่” คือการจัดธรรมะเป็นคู่ ๆ โดยอาศัยหลัก การต่าง ๆ มี 2 เล่ม คือเล่มที่ 38 และ 39

7) ปัฏฐาน ว่าด้วยเรื่อง “ที่ตั้ง คือปัจจัย 24” แสดงว่าอะไรเป็นปัจจัยของ อะไรในทางธรรม มี 6 เล่ม คือเล่มที่ 40, 41, 42, 43, 44 และ 45 สรุปเป็นโครงสร้าง ดังนี้

โครงสร้างคัมภีร์อภิธรรม

1) โครงสร้างสังคณี/ธัมมสังคณี

ธัมมสังคณี (รวมกลุ่มธรรมะ) นั้น แบ่งออก เป็น 5 หัวข้อใหญ่ ดังต่อไปนี้

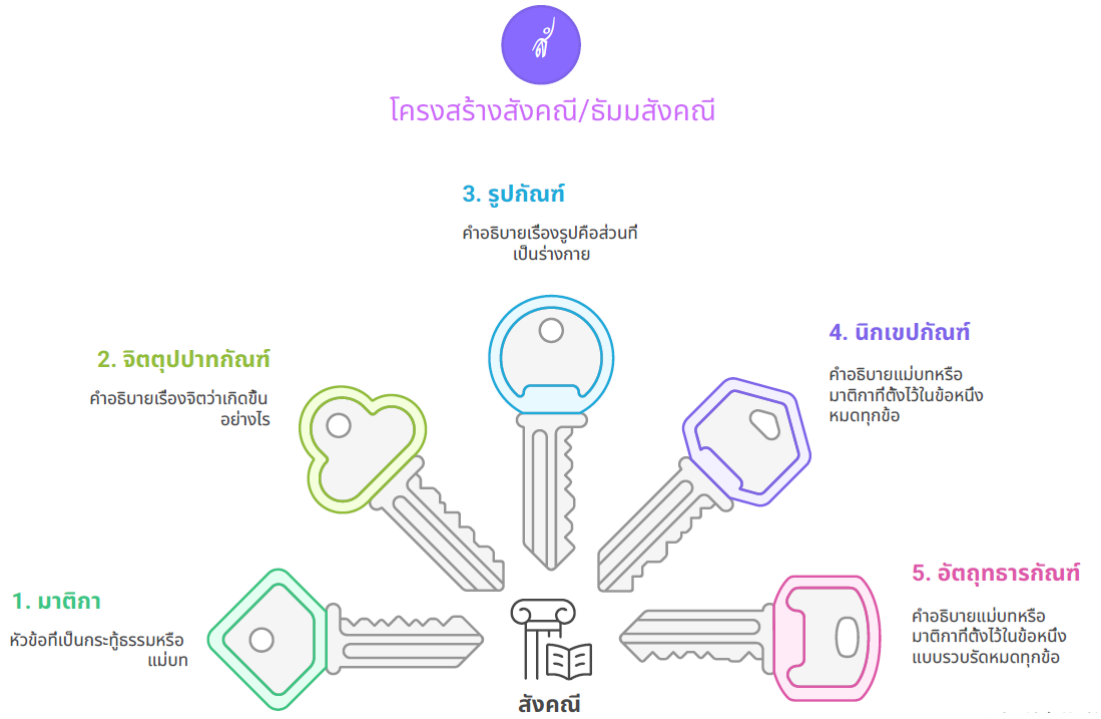
(1) มาติกา คือหัวข้อที่เป็นกระทู้ธรรมหรือแม่บท เท่ากับเป็นแก่นหรือ สาระสำคัญของธัมมสังคณี แต่มีย่อมาก จึงจำเป็นต้องมีหัวข้ออื่น ๆ ต่อ ๆ ไปอีก 4 ข้อ เพื่อช่วยขยายความ

(2) จิตตุปปาทกัณฑ์ คำอธิบายเรื่องจิตว่าเกิดขึ้นอย่างไร เป็นคำ อธิบายเพียงบางส่วนของมาติกาหรือแม่บท เฉพาะที่เกี่ยวกับจิตกับธรรมะที่เนื่องด้วยจิต (ที่เรียกว่าเจตสิก) จัดว่าเป็นคำอธิบาย ที่พิสดารที่สุดกว่าหัวข้อทุก ๆ หัวข้อ

(3) รูปกัณฑ์ คำอธิบายเรื่องรูปคือส่วนที่เป็นร่างกาย เมื่อแยกพูด เรื่องจิตและเจตสิกไว้ในข้อที่ 2 แล้ว จึงพูดเรื่องรูปหรือกายไว้ในข้อที่ 3 นี้

(4) นิกเขปกัณฑ์ คำอธิบายแม่บทหรือมาติกาที่ตั้งไว้ในข้อหนึ่ง หมดทุกข้อ เป็นการอธิบายบทตั้งทุกบทด้วยคำอธิบายขนาดกลาง ไม่ยาวเกินไป ไม่สั้นเกินไป ไม่เหมือนกับข้อ 2 และข้อ 3 ซึ่งอธิบายเฉพาะบทตั้งเพียงบางบทอย่างพิสดาร

(5) อัตถุทธารกัณฑ์ คำอธิบายแม่บทหรือมาติกาที่ตั้งไว้ในข้อหนึ่งแบบรวบรัดหมดทุกข้อ หัวข้อนี้อธิบายอย่างย่อมาก สรุปเป็นโครงสร้าง ดังนี้

2) โครงสร้างวิภังค์

วิภังค์ ว่าด้วยเรื่องการแจก คือแยกจากกลุ่มธรรมะต่าง ๆ ให้เห็นรายละเอียด เช่น คำว่า ขันธ์ 5 อายตนะ 12 จำแนกรายละเอียดออกไปอย่างไรบ้าง.การแยกกลุ่มหรืออธิบายแจกรายละเอียดของธรรมะต่าง ๆ ออกไปในเล่มที่ 35 นี้ มี 18 หมวด สรุปโครงสร้างเป็นตาราง ดังนี้

ข้อ	ชื่อวิภังค์	สาระแต่ละวิภังค์
1.	**ขันธวิภังค์**	แยกขันธ์ 5
2.	**อายตนวิภังค์**	แยกอายตนะ 12
3.	**ธาตุวิภังค์**	แยกธาตุ 6 และธาตุ 18
4.	**สัจจวิภังค์**	แยกอริยสัจ 4
5.	**อินทริยวิภังค์**	แยกอินทรีย์ 22
6.	**ปัจจยาการวิภังค์**	แยกปัจจยาการ 12 ที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท
7.	**สติปัฏฐานวิภังค์**	แยกสติปัฏฐาน 4
8.	**สัมมัปปธานวิภังค์**	แยกสัมมัปปธาน (เพียรชอบ) 4
9.	**อิทธิปาทวิภังค์**	แยกอิทธิบาท 4
10.	**โพชฌังควิภังค์**	แยกโพชฌงค์ 7
11	**มัคควิภังค์**	แยกมรรคมีองค์ 8
12.	**ฌานวิภังค์**	แยกฌาน (การเพ่งอารมณ์) ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน
13.	**อัปปมัญญาวิภังค์**	แยกอัปปมัญญา 4 (พรหมวิหาร 4 ที่แผ่ไปโดยไม่กำหนดประมาณ)
14.	**สิกขาปทวิภังค์**	แยกสิกขาบท 5 คือศีล 5
15.	**ปฏิสัมภิทาวิภังค์**	แยกปฏิสัมภิทา (ความแตกฉาน) 4
16.	**ญาณวิภังค์**	แยกญาณ (ความรู้) ตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10
17.	**ขุททกวัตถุวิภังค์**	แยกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตั้งแต่หมวดที่ 1 ถึงหมวดที่ 18 และทิฏฐิ 62
18.	**ธัมมหทยวิภังค์**	แยกหัวใจหรือหัวข้อธรรม

3) โครงสร้างธาตุกถา

ธาตุกถา แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือเป็นมาติกาหรือบทตั้ง ส่วนหนึ่ง, เป็นนิทเทสหรือคำอธิบายบทตั้ง อีกส่วนหนึ่ง เนื่องจากบทตั้งพูดไว้รวม ๆ ในบทอธิบาย จึงพยายามจัดหัวข้อของบทตั้งเพื่อสะดวกในการอธิบายไว้ 14 บทดังต่อไปนี้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

ลำดับ	ชื่อบท	ลักษณะบท
1	**สังคหาสังคหาบท**	บทว่าด้วยการสงเคราะห์เข้ากันได้ กับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้
2	**สังคหิเตน อสังคหิตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่เข้ากับอย่างอื่นไม่ได้
3	**อสังคหิเตน สังคหิตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่เข้ากับอย่างอื่นได้
4	**สังคหิเตน สังคหิตบท**	ว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังเข้ากับอย่างอื่นได้ด้วย
5	**อสังคหิเตน อสังคหิตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังเข้ากับอย่างอื่นไม่ได้ด้วย
6	**สัมปโยควิปปโยคบท**	บทว่าด้วยการประกอบกันได้ กับประกอบกันไม่ได้
7	**สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่ประกอบกับอย่างอื่นไม่ได้
8	**อสัมปยุตเตน สัมปยุตตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่ประกอบกับอย่างอื่นได้
9	**สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังประกอบกับอย่างอื่นได้ด้วย
10	**อสัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังประกอบกับอย่างอื่นไม่ได้ด้วย
11	**สังคหิเตน สัมปยุตตวิปปยุตตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ เข้ากันได้ กับอย่างหนึ่งแล้ว ประกอบกันได้หรือ ประกอบกันไม่ได้ กับอะไร
12	**สัมปยุตเตน สังคหิตาสังคหิตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ ประกอบกันได้ กับอย่างหนึ่งแล้ว เข้ากันได้หรือ เข้ากันไม่ได้ กับอะไร
13	**อสังคหิเตน สัมปยุตตวิปปยุตตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ เข้ากันไม่ได้ กับอย่างหนึ่งแล้ว ประกอบกันได้หรือ ประกอบกันไม่ได้ กับอะไร
14	**อสัมปยุตเตน สังคหิตาสังคหิตบท**	บทว่าด้วยธรรมที่ ประกอบกันไม่ได้ กับอย่างหนึ่งแล้ว เข้ากันได้หรือ เข้ากันไม่ได้ กับอะไร

4) โครงสร้างปุคคลบัญญัติ

การบัญญัติบุคคลเป็นหัวข้อใหญ่ที่ 2 ในเล่มที่ 36 นี้ เริ่มบทต้นแสดงการบัญญัติ 6 ประเภท คือ

(1) บัญญัติขันธ์ คือขันธ์ 5 มีรูป เป็นต้น

(2) บัญญัติอายตนะ คืออายตนะ 12 มีอายตนะ คือตา เป็นต้น

(3) บัญญัติธาตุ คือธาตุ 18 มีธาตุ คือตา เป็นต้น

(4) บัญญัติสัจจะ คืออริยสัจ 4 มีสัจจะ คือทุกข์ เป็นต้น

(5) บัญญัติอินทรีย์ คืออินทรีย์ 22 มีอินทรีย์ คือตา เป็นต้น

(6) บัญญัติบุคคล แจกเป็นประเภทที่มีจำนวน 1 ประเภทที่มีจำนวน 2 จนถึง ประเภทที่มีจำนวน 10

5) โครงสร้างรวมกถาวัตถุ มี 219 เรื่อง ดังนี้

1. เรื่องบุคคล (ปุคคลกถา)	7. เรื่องขันธ์ที่เป็นอดีต เป็นต้น (อตีตขันธาติกถา)
2. เรื่องความเสื่อม (ปริหานิกถา)	8. เรื่องบางอย่างมี (เอกัจจมัตถีติกถา)
3. เรื่องพรหมจรรย์ (พรหมจริยกถา)	9. เรื่องการตั้งสติ (สติปัฏฐานกถา)
4. เรื่องบางส่วน (โอธิโสกถา)	10. เรื่อง “มีอย่างนี้” เป็นต้น (เหวัตถิกถา)
5. เรื่องละกิเลส (ชหติกถา)	11. เรื่องผู้อื่นนำเข้าไปให้ (ปรูปหารกถา)
6. เรื่องทุกอย่างมี (สัพพมัตถิกถา)	12. เรื่องความไม่รู้ (อัญญาณกถา)

13. เรื่องความสงสัย (กังขากถา)
14. เรื่องการบอกของผู้อื่น (ปรวิตารณกถา)
15. เรื่องการเปล่งวาจา (วจีเภทกถา)
16. เรื่องการนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์ (ทุกขาหารกถา)
17. เรื่องความตั้งอยู่แห่งจิต (จิตตฐิติกถา)
18. เรื่องถ่านไฟร้อน (กุกกุฬกถา)
19. เรื่องการตรัสรู้โดยลำดับ (อนุปุพพาภิสมยกถา)
20. เรื่องโวหาร (โวหารกถา)
21. เรื่องนิโรธความดับทุกข์ (นิโรธกถา)
22. เรื่องกำลัง (พลกถา)
23. เรื่องญาณเป็นอริยะ (อริยันติกถา)
24. เรื่องจิตหลุดพ้น (วิมุจจติกถา)
25. เรื่องจิตกำลังหลุดพ้น (วิมุจจมานกถา)
26. เรื่องบุคคลที่ 8 (อัฏฐมกกถา)
27. เรื่องอินทรีย์ของบุคคลที่ 8 (อัฏฐมกัสส อินทริยกถา)
28. เรื่องตาทิพย์ (ทิพพจักขุกถา)
29. เรื่องหูทิพย์ (ทิพพโสตกถา)
30. เรื่องญาณรู้ถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรม (ยถากัมมูปคตญาณกถา)
31. เรื่องความสำรวม (สังวรกถา)
32. เรื่องไม่มีสัญญาคือความจำได้หมายรู้ (อสัญญกถา)
33. เรื่องเนวสัญญานาสัญญายตะ (เนวสัญญานาสัญญายตกถา)
34. เรื่องพระอรหัตน์พึงเป็นคฤหัสถ์ได้ (คิหิสสอรหาติกถา)
35. เรื่องความเกิด (อุปปัตติกถา)
36. ไม่มีอาสวะ (อนาสวกถา)

37. เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยอะไรบ้าง (สมันนาคตกถา)
38. พระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา (อุเปกขาสมันนาคตกถา)
39. เรื่องเป็นพระพุทธเจ้าเพราะโพธิ (โพธิยาพุทโธติกถา)
40. เรื่องลักษณะ (ลักขณกถา)
41. เรื่องกำหนดลงมาเกิด (นิยาโมกกันติกถา)
42. เรื่อง “ประกอบด้วยคุณธรรม” (อปราปิสมันนาคตกถา)
43. เรื่องการละสัญโญชน์ทั้งหมด (สัพพสัญโญชนปหานกถา)
44. เรื่องหลุดพ้น (วิมุตตกถา)
45. เรื่องพระอเสกขะ คือผู้ไม่ต้องศึกษา (อเสกขกถา)
46. เรื่องวิปริต (วิปรีตกถา)
47. เรื่องทำนองธรรม (นิยามกถา)
48. เรื่องความแตกฉาน (ปฏิสัมภิทากถา)
49. เรื่องความรู้สมติ (สัมติญาณกถา)
50. เรื่องญาณมีจิตเป็นอารมณ์ (จิตตารัมมณกถา)
51. เรื่องญาณรู้อนาคต (อนาคตญาณกถา)
52. เรื่องญาณรู้ปัจจุบัน (ปัจจุปปันนญาณกถา)
53. เรื่องญาณรู้ผล (ผลญาณกถา)
54. เรื่องทำนองธรรม (นิยามกถา)
55. เรื่องปฏิจจสมุปบาท (ปฏิจจสมุปปาทกถา)
56. เรื่องความจริง (สัจจกถา)
57. เรื่องอรูป (สิ่งที่ไม่มีรูป) (อารุปปกถา)
58. เรื่องนิโรธสมาบัติ (นิโรธสมาปัตติกถา)

59. เรื่องอากาศ (อากาสกถา)
60. เรื่องอากาศเป็นของเห็นได้ (อากาโส สนิทัสสโนติกถา)
61. เรื่องธาตุดินเห็นได้ เป็นต้น (ปฐวีธาตุ สนิทัสสนาตยาทิกถา)
62. เรื่องอินทรีย์ คือตาเห็นได้ (จักขุนทริยัง สนิทัสสนันติกถา)
63. เรื่องการกระทำทางกายเห็นได้ (กายกัมมัง สนิทัสสนันติกถา)
64. เรื่องธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้ (สังคหิตกถา)
65. เรื่องธรรมที่ประกอบกัน (สัมปยุตตกถา)
66. เรื่องเจตสิก ธรรมที่เป็นไปทางจิต (เจตสิกกถา)
67. เรื่องทาน (ทานกถา)
68. เรื่องบุญสำเร็จด้วยการใช้สอย (ปริโภคมยปุญญกถา)
69. เรื่องสิ่งที่ให้ไปจากโลกนี้ (อิโต ทินนกถา)
70. เรื่องแผ่นดินเป็นผลของกรรม (ปฐวี กัมมวิปาโกติกถา)
71. เรื่องความแก่ความตายเป็นผล (ชรามรณัง กัมมวิปาโกติกถา)
72. เรื่องผลของอริยธรรม (อริยธัมมวิปากกถา)
73. เรื่องผลมีธรรมซึ่งเป็นผลธรรมดา (วิปากธัมมธัมโมติกถา)
193. เรื่องไม่จงใจ (อสัญจิจจกถา)
74. เรื่องคติ 6 (ฉคติกถา)
75. เรื่องภพที่คั่นในระหว่าง (อันตราภวกถา)
76. เรื่องกามคุณ (กามคุณกถา)
77. เรื่องกาม (กามกถา)

78. เรื่องธาตุเป็นรูป (รูปธาตุกถา)
79. เรื่องธาตุที่เป็นอรูป (อรูปธาตุกถา)
80. เรื่องอายตนะของรูปธาตุ (รูปธาตุยา อายตนกถา)
81. เรื่องรูปในอรูป (อรูเป รูปกถา)
82. เรื่องรูปเป็นการกระทำ (รูปัง กัมมันติกถา)
83. เรื่องชีวิตินทรีย์ (ชีวิตินทริยกถา)
84. เรื่องกรรมเป็นเหตุ (กัมมเหตุกถา)
85. เรื่องอานิสงส์
86. เรื่องสัญโญชน์มีอมตะเป็นอารมณ์
87. เรื่องรูปมีอารมณ์ (รูปัง สารัมมณันติกถา)
88. เรื่องอนุสัยไม่มีอารมณ์ (อนารัมมณาติกถา)
89. เรื่องญาณไม่มีอารมณ์ (ญาณัง อนารัมมณันติกถา)
90. เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ (อตีตารัมมณกถา)
91. เรื่องจิตมีอนาคตเป็นอารมณ์ (อนาคตารัมมณกถา)
92. เรื่องจิตมีความตรึกติดตาม (วิตักกานุปติกถา)
93. เรื่องการแผ่ออกแห่งความตรึกเป็นเสียง
94. เรื่องวาจาไม่เป็นไปตามจิต
95. เรื่องการกระทำทางกายไม่เป็นไปตามจิต
96. เรื่องอดีต อนาคต ปัจจุบัน (อดีตานาคตปัจจุปปันนกถา)
97. เรื่องความดับ (นิโรธกถา)
98. เรื่องรูปเป็นมรรค (รูปังมัคโคติกถา)
99. เรื่องผู้ประกอบพร้อมด้วยวิญญาณ 5 มีการเจริญมรรค
100. เรื่องวิญญาณ 5 เป็นกุศลก็มี
101. เรื่องวิญญาณ 5 คิดคำนึงได้

102. เรื่องบุคคลประกอบด้วยศีล 2 อย่าง
103. เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก (สีลัง อเจตสิกันติกถา)
104. เรื่องศีลไม่เป็นไปตามจิต
105. เรื่องศีลมีการสมาทานเป็นเหตุ
106. เรื่องวิญญัติเป็นศีล (วิญญัตติ สีลันติกถา)
107. เรื่องอวิญญัติเป็นทุศีล
108. เรื่องแม้ธรรม 3 อย่างก็เป็นอนุสัย
109. เรื่องญาณความรู้ (ญาณกถา)
110. เรื่องญาณเป็นจิตตวิปปยุต (ญาณัง จิตตวิปปยุตตันติกถากถา)
111. เรื่องการเปล่งวาจาว่า นี้ทุกข์ (อิทัง ทุกขันติกถา)
112. เรื่องกำลังฤทธิ์ (อิทธิพลกถา)
113. เรื่องสมาธิ (สมาธิกถา)
114. เรื่องความตั้งอยู่แห่งธรรม (ธัมมัฏฐิตตากถา)
115. เรื่องความเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจตากถา)
116. เรื่องความสำรวมเป็นการกระทำ (สังวโร กัมมันติกถา)
117. เรื่องการกระทำ (กัมมกถา)
118. เรื่องเสียงเป็นผล (สัทโท วิปาโกติกถา)
119. เรื่องอายตนะ6 (สฬายตนกถา)
120. เรื่องบุคคลผู้เกิด7ครั้งเป็นอย่างยิ่ง (สัตตักขัตตุปรมกถา)
121. เรื่องผู้จะไปเกิดอีก2-3ครั้งกับผู้เกิดเพียงครั้งเดียว
122. เรื่องการปลงชีวิต (ชีวิตา โวโรปนกถา)
123. เรื่องทุคคติ (ทุคคติกถา)
124. เรื่องบุคคลที่เกิดในภพที่ 7 (สัตตมภวิกกถา)

125. เรื่องผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์ (กัปปัฏฐกถา)
126. เรื่องการได้กุศลจิต (กุสลจิตตปฏิลาภกถา)
127. เรื่องผู้ประกอบด้วยกรรมอันให้ผลไม่มีระหว่างคั่น
128. เรื่องทำนองธรรมของผู้แน่นอน (นิยตัสส นิยามกถา)
129. เรื่องผู้มีนีวรณ์ (นีวุตกถา)
130. เรื่องผู้พร้อมหน้ากิเลส (สัมมุขีภูตกถา)
131. เรื่องผู้เข้าฌานย่อมพอใจ (สมาปันโน อัสสาเทติกถา)
132. เรื่องความกำหนัดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจ (อสาตราคกถา)
133. เรื่องความทะยานอยากในธรรมเป็นอัพยากฤต
134. เรื่องธัมมตัณหามิใช่เหตุให้เกิดทุกข์
135. เรื่องความต่อเนื่องแห่งกุศลและอกุศล (กุสลากุสลปฏิสันทหนกถา)
136. เรื่องความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ 6
137. เรื่องปัจจัยที่ไม่มีระหว่างคั่น (อนันตรปัจจยกถา)
138. เรื่องรูปของพระอริยะ (อริยรูปกถา)
139. เรื่องอนุสัยเป็นอย่างอื่น (อัญโญ อนุสโยติกถา)
140. เรื่องกิเลสเครื่องร้อยรัดไม่ประกอบกับจิต
141. เรื่องสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน (ปริยาปันนกถา)
142. เรื่องอัพยากฤต (อัพยากตกถา)
143. เรื่องโลกุตตระ (อปริยาปันนกถา)
144. เรื่องความเป็นปัจจัย (ปัจจยตากถา)
145. เรื่องปัจจัยของกันและกัน (อัญญมัญญปัจจยกถา)

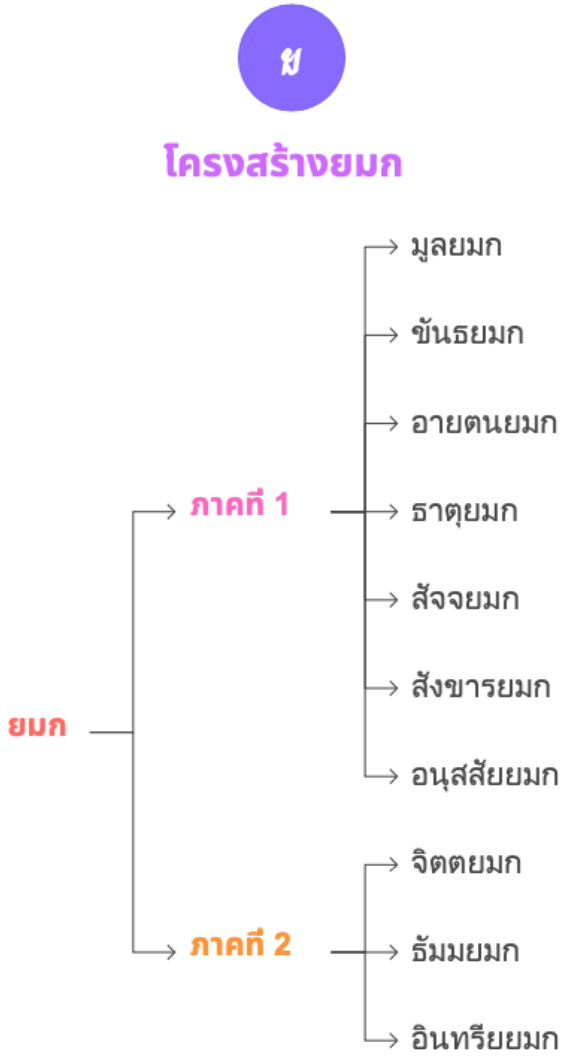
146. เรื่องกาลยืดยาว (อัทธากถา)
147. เรื่องขณะ, ประเด๋ียว, ครู่ (ขณลยมุหุตตกถา)
148. เรื่องกิเลสที่ดองสันดาน (อาสวกถา)
149. เรื่องความแก่และความตาย (ชรามรณกถา)
150. เรื่องสัญญาและเวทนา (สัญญาเวทยิตกถา)
151. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ 2 (ทุติยสัญญาเวทยิตกถา)
152. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ 3 (ตติยสัญญาเวทยิตกถา)
153. เรื่องสมาบัติที่ให้เข้าถึงอสัญญสัตว์
154. เรื่องการสะสมกรรม (กัมมูปจยกถา)
155. เรื่องการข่ม (นิคคหกถา)
156. เรื่องการประคอง (ปัคคหกถา)
157. เรื่องการเพิ่มให้ความสุข (สุขานุปปทานกถา)
158. เรื่องการรอบรวมพิจารณา (อธิคคัยหมนสิการกถา)
159. เรื่องรูปเป็นเหตุ (รูปัง เหตูติกถา)
160. เรื่องรูปมีเหตุ (รูปัง สเหตุกันติกถา)
161. เรื่องรูปเป็นกุศลและอกุศล (รูปัง กุสลากุสลันติกถา)
162. เรื่องรูปเป็นผล (รูปัง วิปาโกติกถา)
163. เรื่องรูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร (รูปัง รูปาวจรารูปาวจรันติกถา)
164. เรื่องรูปราคะเนื่องด้วยรูปธาตุ (รูปราโค รูปธาตุปริยาปันโนติกถา)
165. เรื่องพระอรหันต์มีการสั่งสมบุญ (อัตถิ อรหโต ปุญญูปจโยติกถา)
166. เรื่องพระอรหันต์ไม่มีการตายเมื่อยังไม่ถึงคราว

167. เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม (สัพพมิทัง กัมมโตติกถา)
168. เรื่องสิ่งที่เนื่องด้วยอินทรีย์ (อินทริยพัทธกถา)
169. เรื่องเว้นแต่อริยมรรค (ฐเปตวา อริยมัคคันติกถา)
170. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์รับทำทักษิณา
171. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์ทำทักษิณาให้บริสุทธิ์
172. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์ฉัน (อาหาร)
173. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า ทานที่ถวายแด่สงฆ์มีผลมาก
174. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า ทานที่ถวายแด่พระพุทธเจ้ามีผลมาก
175. เรื่องความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา (ทักขิณาวิสุทธิกถา)
176. เรื่องมนุษย์โลก (มนุสสโลกกถา)
177. เรื่องพระธรรมเทศนา (ธัมมเทสนากถา)
178. เรื่องกรุณา (กรุณากถา)
179. เรื่องของหอม (คันธชาติกถา)
180. เรื่องมรรคอันเดียว (เอกมัคคกถา)
181. เรื่องการก้าวข้ามฌาน (ฌานสังกันติกถา)
182. เรื่องช่องว่างของฌาน (ฌานันตริกากถา)
183. เรื่องผู้เข้าฌานย่อมได้ยินเสียง (สมาปันโน สัททัง สุณาตีติกถา)
184. เรื่องเห็นรูปด้วยตา (จักขุนา รูปัง ปัสสตีติกถา)
185. เรื่องการละกิเลส (กิเลสชหนกถา)
186. เรื่องความสูญ (สุญญตากถา)
187. เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ (สามัญญผลกถา)
188. เรื่องการบรรลุ (ปัตติกถา)
189. เรื่องความจริง (ตถตา)

190. เรื่องกุศล (กุสลกถา)	207. เรื่องปรินิพพาน
191. เรื่องข้อกำหนดเด็ดขาด (อัจจันตนิยามกถา)	208. เรื่องกุศลจิต (กุสลจิตตกถา)
192. เรื่องธรรมะที่เป็นใหญ่ (อินทริยกถา)	209. เรื่องอาเนญชะ (อาเนญชกถา)
194. เรื่องญาณ (ญาณกถา)	210. เรื่องการตรัสรู้ธรรม (ธัมมาภิสมยกถา)
195. เรื่องนายนิรยบาล (นิรยปาลกถา)	211. เรื่อง 3 ประเภท (ติสโสปิกถา)
196. เรื่องสัตว์ดิรัจฉาน (ติรัจฉานกถา)	212. เรื่องอัพยากฤต (อัพยากตกถา)
197. เรื่องมรรค (มัคคกถา)	213. เรื่องตวามเป็นปัจจัยเพราะส้องเสพ (อาเสวนปัจจยตากถา)
198. เรื่องญาณ (ญาณกถา)	
199. เรื่องคำสอน (สาสนกถา)	214. เรื่องชั่วขณะ (ขณิกกถา)
200. เรื่องผู้ไม่สงัด (อวิวิตตกถา)	215. เรื่องความประสงค์อันเดียวกัน (เอกาธิปปายกถา)
201. เรื่องกิเลสที่ผูกมัด (สัญโญชนกถา)	
202. เรื่องฤทธิ์ (อิทธิกถา)	216. เรื่องเพศของพระอรหันต์ (อรหันตวัณณกถา)
203. เรื่องพระพุทธเจ้า (พุทธกถา)	217. เรื่องการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่
204. เรื่องทิศทั้งปวง (สัพพทิสากถา)	218. เรื่องสิ่งที่เป็นราคะเทียม เป็นต้น (ราคปฏิรูปกาทิกถา)
205. เรื่องธรรม (ธัมมกถา)	
206. เรื่องกรรม (กัมมกถา)	219. เรื่องสิ่งที่ไม่สำเร็จรูป (อปรินิปผันนกถา)

6) โครงสร้างยมก

คัมภีร์ยมก เป็นคัมภีร์ที่ 6 แห่งอภิธัมมปิฎก แบ่งออกเป็น 2 เล่ม หรือ 2 ภาค คือ **ภาคแรก** เล่มที่ 38 ว่าด้วย ธรรมที่เป็นคู่ 7 หัวข้อ คือ 1. มูลยมก ธรรมเป็นคู่อันเป็นมูล 2. ขันธยมก ธรรมเป็นคู่คือขันธ์ 3. อายตนะยมก ธรรมเป็นคู่คือสังขาร 4. ธาตุยมก ธรรเป็นคู่คือธาตุ 5. สัจจยมก ธรรมเป็นคู่คือสัจจะ 6. สังขาร ธรรมเป็นคู่คือสังขาร 7. อนุสสัยยมก ธรรมเป็นคู่คืออนุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องด้วยในสันดาน) **ภาคที่ 2** เล่มที่ 39 ว่า ธรรมที่เป็นคู่ 3 หัวข้อ คือ 1. จิตตยมก ธรรมเป็นคู่คือจิต 2. ธัมมยมก ธรรมเป็นคู่คือธรรม และ 3. อินทรียยมก ธรรมเป็นคู่คืออินทรีย์ (สภาพที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน)

6) โครงสร้างปัฏฐาน

ว่าด้วยเรื่อง อนุโลมติกปัฏฐาน กับอนุโลมทุกปัฏฐาน โดยแบ่งเป็น 6 ภาค ดังนี้

1. อนุโลมติกปัฏฐาน ว่าด้วยเรื่องอนุโลมติกปัฏฐาน ได้แก่การอธิบายปัจจัยที่เกี่ยวกับธรรม 3 อย่าง อยู่ในภาคที่ 1-2 มี 3 วาระ 22 ติกะ ดังนี้

ภาคที่ 1 อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 40 มี 3 วาระ และ 5 ติกะ คือ

1) มาติกานิกเขปวาร (วาระแห่งการตั้งแม่บท) มี 24 ปัจจัย

2) ปัจจัยวิภังควาร (วาระว่าด้วยเรื่องการแจก คืออธิบายปัจจัยทั้ง 24 ที่ละข้อ)

3) อนุโลมติกปัฏฐานวาร (วาระปัจจัยแห่งธรรมหมวด 3) มี 5 ติกะ ตั้งแต่ติกะที่ 1 ถึงติกะที่ 5

ภาคที่ 2 อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 41 มี 17 ติกะ ตั้งแต่ติกะที่ 6 ถึงติกะที่ 22

2. อนุโลมทุกปัฏฐาน ว่าด้วยเรื่องอนุโลมทุกปัฏฐาน ได้แก่อธิบายปัจจัยที่เกี่ยวกับธรรม 2 อย่าง อยู่ในภาคที่ 3-4 มี 6 ทุกะ 13 แม่บท ดังนี้

ภาคที่ 3 อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 42 มี 6 ทุกะ 9 แม่บท ในเล่มนี้อธิบายตั้งแต่แม่บทที่ 1 ถึงแม่บทที่ 9

ภาคที่ 4 อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 43 ในเล่มนี้อธิบายตั้งแต่แม่บทที่ 10 ถึงแม่บทที่ 13

ภาคที่ 5 อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 44 มี 4 ปัฏฐาน คือ

1) **อนุโลมทุกติกปัฏฐาน** (ธรรม 2 หมวด ผสมกับธรรม 3 หมวด)

2) **อนุโลมติกทุกปัฏฐาน** (ธรรม 3 หมวด ผสมกับธรรม 2 หมวด)

3) **อนุโลมติกติกปัฏฐาน** (ธรรม 3 หมวด ผสมกับธรรม 3 หมวด)

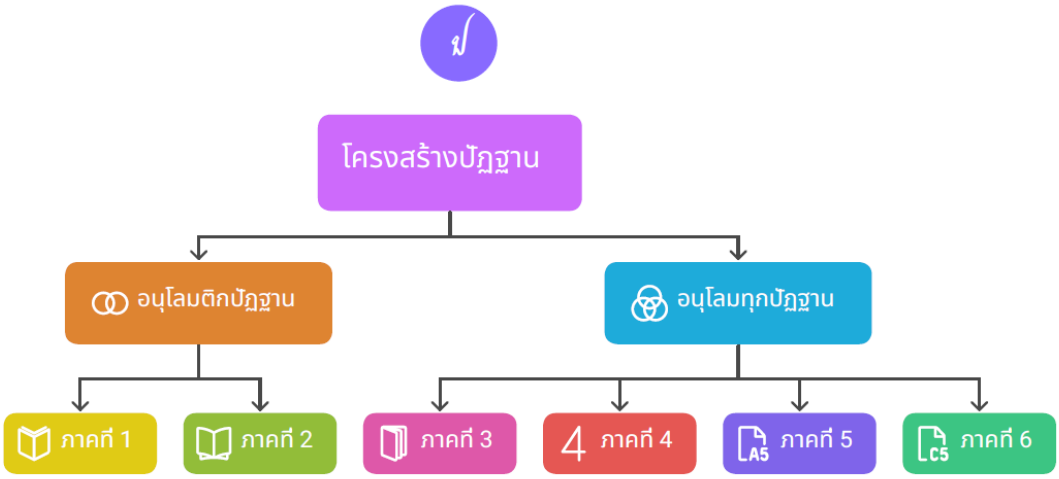
4) **อนุโลมทุกทุกปัฏฐาน** (ธรรม 2 หมวด ผสมกับธรรม 2 หมวด)

ภาคที่ 6 อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 45 ว่าด้วยเรื่องหัวข้อสำคัญ 3 ประการ คือ

1) **ปัจจนียปัฏฐาน** ว่าด้วยเรื่องธรรมที่เป็นปัจจัยโดยปฏิเสธข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี คือนำข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีมาตั้งแล้วปฏิเสธว่า อาศัยธรรมที่มิใช่ข้อนั้น ๆ ธรรมที่มิใช่ข้อนั้น ๆ ก็เกิดขึ้น

2) **อนุโลมปัจจนียปัฏฐาน** ว่าด้วยเรื่องธรรมที่เป็นปัจจัย โดยอาศัยข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี แต่ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นธรรมมิใช่ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี เช่น อาศัยธรรมเกิดธรรมที่มิใช่กุศล

3) **ปัจจนียานุโลมปัฏฐาน** ว่าด้วยเรื่องธรรมที่เป็นปัจจัย โดยอาศัยธรรมที่มิใช่ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี แต่เกิดธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี เช่น อาศัยธรรมอันมิใช่กุศลเกิดอกุศลธรรม, อาศัยธรรมอันมิใช่กุศล เกิดอัพยากตธรรม

2.2 โครงสร้างคัมภีร์ที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎก

2.2.1 คัมภีร์อรรถกถา

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแสดงพระธรรมวินัย สาวกทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ก็ได้นำคำสอนนั้นไปศึกษาและปฏิบัติ หากพุทธพจน์ใดยากต่อการเข้าใจ พวกเขาจะทูลถามพระพุทธเจ้าหรือขอคำแนะนำจากพระสาวกผู้ใหญ่และอาจารย์ โดยคำอธิบายเหล่านี้ได้รับการทรงจำและถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นควบคู่กับหลักธรรมวินัยนั้น ๆ เมื่อพระธรรมวินัยได้รับการจัดหมวดหมู่เป็นพระไตรปิฎกแล้ว คำชี้แจงและคำอธิบายเหล่านั้นก็ได้รับการจัดระเบียบตามลำดับในพระไตรปิฎกด้วย คำอธิบายพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกเรียกว่า “อรรถกถา”

การทรงจำและถ่ายทอดอรรถกถาควบคู่กับพระไตรปิฎกยังคงดำเนินต่อมา เมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานที่ประเทศลังกาใน พ.ศ. 450 ตำนานกล่าวว่า อรรถกถาก็ได้รับการจารึกในเวลาเดียวกัน โดยพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกได้รับการจารึกเป็นภาษาบาลีมคธ ขณะที่อรรถกถาจะถ่ายทอดเป็นภาษาสิงหล ภายหลังในช่วง พ.ศ. 950 - 1000 พระอาจารย์ผู้ใหญ่จากชมพูทวีป เช่น พระพุทธโฆสาจารย์ และพระธรรมบาล ได้เดินทางมายังลังกาและแปลอรรถกถากลับเป็นภาษาบาลีมคธ ตามรูปแบบที่ใช้ในการศึกษาในปัจจุบัน

อรรถกถามีลักษณะสำคัญคือ การอธิบายความในพระไตรปิฎกโดยตรง โดยจะมีอรรถกถาสำหรับแต่ละสูตรหรือเรื่องในพระไตรปิฎกนั้น ๆ ซึ่งจะอธิบายทั้งคำศัพท์ ถ้อยคำ ความหมาย และขยายความเกี่ยวกับหลักธรรมและหลักวินัย พร้อมทั้งเล่าเรื่องประกอบและแสดงเหตุปัจจัยหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพุทธพจน์นั้น ๆ รวมถึงการเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาเพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

อรรถกถา จึงเป็นคัมภีร์ที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจและตีความพระไตรปิฎกได้อย่างลึกซึ้งและถูกต้องตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

พระไตรปิฎก มีอรรถกถาที่อธิบายตามลำดับคัมภีร์ ดังนี้

พระไตรปิฎก	อรรถกถา	ผู้แต่งคัมภีร์
ก. พระวินัยปิฎก 1. พระวินัยปิฎก (ทั้งหมด)	สมันตปาสาทิกา	พระพุทธโฆสะ
ข. พระสุตตันตปิฎก 1. ทีฆนิกาย 2. มัชฌิมนิกาย 3. สังยุตตนิกาย 4. อังคุตตรนิกาย 5. ขุททกปาฐะ (ขุททกนิกาย)	 สุมังคลวิลาสินี ปปัญจสูทนี สารัตถปกาสินี มโนรถปูรณี ปรมัตถโชติกา	 พระพุทธโฆสะ พระพุทธโฆสะ พระพุทธโฆสะ พระพุทธโฆสะ พระพุทธโฆสะ

6. ธรรมบท (ขุททกนิกาย)	ธัมมปทัฏฐกถา	พระพุทธโฆสะ
7. อุทาน (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
8. อิติวุตตกะ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
9. สุตตนิบาต (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆสะ
10. วิมานวัตถุ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
11. เปตวัตถุ (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
12. เถรคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
13. เถรีคาถา (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
14. ชาตก (ขุททกนิกาย)	ชาตกัฏฐกถา	พระพุทธโฆสะ
15. นิทเทส (ขุททกนิกาย)	สัทธัมมปัชโชติกา	พระอุปเสนะ
16. ปฏิสัมภิทามัคค์ (ขุททกนิกาย)	สัทธัมมปาสินี	พระมหานามะ
17. อปทาน (ขุททกนิกาย)	วิสุทธชนวิลาสินี	-
18. พุทธวงส์ (ขุททกนิกาย)	มธุรัตถวิลาสินี	พระพุทธทัตะ
19. จริยาปิฎก (ขุททกนิกาย)	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ค. พระอภิธรรมปิฎก		
1. ธัมมสังคณี	อัฏฐสาลินี	พระพุทธโฆสะ
2. วิภังค์	สัมโมหวิโนทนี	พระพุทธโฆสะ
3. ทั้ง 5 คัมภีร์ที่เหลือ	ปัญจปกรณัฏฐกถา	พระพุทธโฆสะ

นอกจากอรรถกถาซึ่งเป็นคัมภีร์หหลักในการเล่าเรียนศึกษาพระไตรปิฎกแล้ว คัมภีร์พระพุทธศาสนาภาษาบาลีที่เกิดขึ้นในยุคต่าง ๆ หลังพุทธกาล ยังมีอีกมากมาย ทั้งก่อนยุคอรรถกถา หลังยุคอรรถกถา และแม้ในยุคอรรถกถาเอง แต่ไม่ได้เรียบเรียงในรูปลักษณะที่จะเป็นอรรถกถา

คัมภีร์สำคัญบางคัมภีร์เป็นผลงานอิสระของพระเถระผู้แตกฉานในพระธรรมวินัย ท่านเรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านจัดวางเอง หรือเกิดจากเหตุการณ์พิเศษ เช่น การตอบคำถามชี้แจงข้อสงสัยของผู้อื่น เป็นต้น ปกรณ์หรือคัมภีร์พิเศษเช่นนี้ บางคัมภีร์ได้รับความเคารพนับถือและอ้างอิงมาก โดยเฉพาะคัมภีร์เนตติเปฏโกปเทส และมิลินทปัญหา ซึ่งเกิดขึ้นก่อนยุคอรรถกถา ในพม่าจัดเข้าเป็นคัมภีร์ในพระไตรปิฎกด้วย (อยู่ในหมวดขุททกนิกาย)

ในยุคอรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสะ ผู้เป็นพระอรรถกถาจารย์องค์สำคัญ แม้จะถือกันว่าเป็นปกรณ์พิเศษ ไม่ใช่เป็นอรรถกถา เพราะท่านเรียบเรียงขึ้นตามโครงเรื่องที่ท่านตั้งเอง ไม่ใช่อธิบายพระไตรปิฎกตอนใดตอนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ก็ได้รับความนับถือมากเหมือนเป็นอรรถ

กถา เรียกได้ว่าเป็นคัมภีร์ระดับอรรถกถา ประเทศพุทธศาสนาเถรวาทต่างให้ความสำคัญ ถือเป็นแบบแผนในการศึกษาหลักพระพุทธศาสนา

คัมภีร์ที่เกิดหลังยุคอรรถกถา มีทั้งคัมภีร์ที่อยู่ในสายเดียวกับอรรถกถา คือเป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระไตรปิฎก และอธิบายอรรถกถา และอธิบายกันเอง เป็นชั้น ๆ ต่อกันไป กับทั้งคัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก เช่น ตำนานหรือประวัติ และไวยากรณ์ เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้ มีชื่อเรียกแยกประเภทต่างกันออกไปหลายอย่าง จะกล่าวเฉพาะในสายของอรรถกถา คือที่อธิบายต่อออกไปจากอรรถกถา และเฉพาะที่ควรรู้ในที่นี้ ก็คือ ฎีกา และอนุฎีกา

เมื่อเรียงลำดับคัมภีร์ในสายพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีดังนี้

1. บาลี คือ พระไตรปิฎก
2. อรรถกถา คือ คัมภีร์ที่อธิบายบาลีหรืออธิบายความในพระไตรปิฎก
3. ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายอรรถกถา หรือขยายความต่อจากอรรถกถา
4. อนุฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายขยายความของฎีกาอีกทอดหนึ่ง

ส่วนคัมภีร์ชื่ออย่างอื่นต่อจากนี้ไปที่มีอีกหลายประเภทนั้น บางทีท่านใช้คำเรียกรวม ๆ กันไปว่า ตัพพินิมุต แปลว่า คัมภีร์ที่พ้นหรือนอกเหนือจากนั้น

คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีอยู่มากมาย ทั้งในสายและนอกสายพระไตรปิฎกนี้ ในประเทศไทยเท่าที่ผ่านมา ได้ตีพิมพ์เป็นเล่มหนังสือออกมาแล้วเพียงจำนวนน้อย ส่วนมากยังคงค้างอยู่ในใบลาน สำหรับคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถานั้น ได้มีการตีพิมพ์เป็นเล่มพรั่งพร้อมแล้วในช่วงปีปัจจุบัน คือ พ.ศ. ๒๕๓๕ นี้เอง ส่วนคัมภีร์อื่น ๆ รุ่นหลังต่อ ๆ มา ที่มีค่อนข้างบริบูรณ์ พอจะหาได้ไม่ยากก็คือ คัมภีร์ที่ใช้เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม เนื่องจากคัมภีร์เหล่านี้ มีความสัมพันธ์อธิบายความต่อกัน กล่าวคือ อรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎก และฎีกาขยายความต่อจากอรรถกถา หรือต่อจากคัมภีร์ระดับอรรถกถา จึงจะได้ทำบัญชีลำดับเล่ม จับคู่คัมภีร์ที่อธิบายกันไว้ เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจในการที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป และเพื่ออำนวยความสะดวกในการโยงข้อมูลระหว่างคัมภีร์

2.2.2 คัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์ฎีกา คือ วรรณกรรมภาษาบาลีที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายเนื้อความในคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งอรรถกถาจารย์ได้ชี้แจงความหมายของพระไตรปิฎกไว้ก่อนแล้ว คัมภีร์ชั้นฎีกาจึงถือเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญรองลงมาจากคัมภีร์อรรถกถา และถูกเรียกว่าคัมภีร์ชั้นสาม โดยวัตถุประสงค์ในการแต่งฎีกาขึ้นเพื่ออธิบายและขยายความเนื้อหาของคัมภีร์อรรถกถา หรือคัมภีร์ฎีกาด้วยกันเอง แตกต่างจากคัมภีร์อรรถกถาซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการอธิบายพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกโดยตรง คัมภีร์ฎีกามีจำนวนมากและมีผู้แต่งหลากหลาย โดยชื่อคัมภีร์มักมีคำว่า “ฎีกา” และตามด้วยชื่อคัมภีร์อรรถกถาที่ตนเองอธิบาย ส่วนท้ายของชื่อคัมภีร์ชั้นฎีกามักมีคำว่า “ทีปนี,” “โชติกา,” “ปกาสินี,” หรือ “คัณฐิ”

ซึ่งล้วนมีความหมายในทางให้ความกระจ่างหรือขยายความหมายในคัมภีร์อรรถกถาให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

ตามประวัติกล่าวว่า คัมภีร์ฎีกาบางเล่มมีต้นเค้ามาตั้งแต่สมัยโบราณ และได้รับการเรียบเรียงใหม่อีกครั้งในช่วง พ.ศ. 1400–1800 ซึ่งเป็นยุคที่มีการรจนาฎีกาจำนวนมาก หลายคัมภีร์ที่เกิดในยุคนี้ยังคงได้รับการยอมรับและใช้ศึกษาในปัจจุบัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้แสดงความเห็นว่า คัมภีร์ที่รจนาในยุคหลังจากยุคฎีกานั้นควรจัดเป็น “อัตตโนมติ” คือ ผลงานแสดงความเห็นส่วนตัวของผู้แต่ง ไม่ควรนับเป็นคัมภีร์ชั้นฎีกาเหมือนในยุคต้น ๆ

นอกจากนี้ ยังมีบางคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่อตอบโต้หรือคัดค้านมติของพระฎีกาจารย์ในยุคนั้น เช่น คัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกา แต่งโดย แลดี สยาดอ พระภิกษุชาวเมียนมา เป็นการคัดค้านเนื้อหาในคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี ของพระสุมังคลมหาสามี เกิดขึ้นราว พ.ศ. 1700 ซึ่งหลักสูตรนี้ยังใช้เป็นหลักสูตรเปรียญธรรม 9 ประโยค ในปัจจุบัน

ผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาเรียกว่า “พระฎีกาจารย์” ซึ่งต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถอย่างสูงไม่ด้อยไปกว่าพระอรรถกถาจารย์ โดยมีคุณสมบัติสำคัญ ดังนี้

1. ต้องแตกฉานพระไตรปิฎก ทรงจำและเข้าใจพระไตรปิฎกอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อสามารถนำมาอธิบายได้อย่างถูกต้อง

2. มีความชำนาญคัมภีร์อรรถกถาและคัณฐี ต้องรู้ลึกซึ้งในคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ประกอบอื่นๆ (คัณฐี) ที่เกี่ยวข้อง

3. มีความเชี่ยวชาญไวยากรณ์ ต้องมีความชำนาญทั้งไวยากรณ์ภาษาบาลีและสันสกฤต รวมถึงคัมภีร์ไวยากรณ์ต่าง ๆ เช่น สัททาวิเสส

4. รอบรู้ศัพท์และวิเคราะห์รูปคำ คือต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์ศัพท์และรูปคำได้อย่างถูกต้อง

5. เชี่ยวชาญการประพันธ์ ต้องมีความสามารถในการแต่งคัมภีร์ให้สละสลวย ไพเราะ มีลำดับกฎเกณฑ์ตามหลัก อลังการะ (ศิลปะการใช้ถ้อยคำ) ของอินเดีย

6. แต่งฉันท์ได้หลากหลายแบบ ต้องสามารถประพันธ์ตามหลักฉันท์อินเดีย ซึ่งมีรูปแบบอยู่นับร้อยชนิดได้อย่างชำนาญ

7. เชี่ยวชาญกรรมฐาน ต้องเข้าใจข้อปฏิบัติทางธรรมจนถึงขั้นพระอรหันต์ มีความเชี่ยวชาญในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง

พระฎีกาจารย์และคัมภีร์ฎีกาที่ได้รับการยอมรับและศึกษากันแพร่หลายในหมู่นักศึกษาอภิธรรมและนักเรียนภาษาบาลี มีหลายท่านและหลายคัมภีร์ที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้

พระฎีกาจารย์	รจนาคัมภีร์
พระสุมังคลมหาสามี	- อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา อธิบายคัมภีร์ อภิธัมมัตถสังคหอรรถกถา - อภิธัมมัตถวิกาสินีฎีกา อธิบายคัมภีร์ อภิธัมมาวตารอรรถกถา
พระสิริมังคลาจารย์	- มังคลัตถทีปนี อธิบายเรื่อง มงคล 38 ประการ
พระธรรมปาลาจารย์	- ปรมัตถมัญชูสา อธิบาย วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
พระสารีบุตรเถระ	- สารัตถทีปนีฎีกา อธิบาย อรรถกถาพระวินัยปิฎก - สารัตถมัญชูสาฎีกา อธิบาย อรรถกถาอังคุตตรนิกาย
พระโจฬกัสสปเถระ	- วิมติวิโนทนีฎีกา อธิบาย อรรถกถาพระวินัยปิฎก - อนาคตวังสอรรถกถา อธิบายเรื่องอนาคตพุทธศาสนา
พระวชิรพุทธิเถระ	- วชิรพุทธิฎีกา ใช้อธิบายขยายความเนื้อหาในอรรถกถาต่าง ๆ

2.2.3 คัมภีร์อนุฎีกา

คัมภีร์อนุฎีกา หมายถึง คัมภีร์ที่พระอาจารย์รจนาขึ้นเพื่อขยายความ แก้ไข หรืออธิบายเพิ่มเติม เนื้อหาของคัมภีร์ฎีกา ซึ่งเป็นการอธิบายต่อเนื่องจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา อนุฎีกาจึงนับเป็น หลักฐานชั้นที่ 4 ในลำดับการสืบทอดคัมภีร์แห่งพระพุทธศาสนา คำว่า “อนุฎีกา” ในบางกรณีเรียกตามภาษาบาลีว่า “อภินวฎีกา” แปลว่า “ฎีกาใหม่” หมายถึง คัมภีร์ที่แต่งขึ้นในภายหลังเพื่อเสริมเติมเนื้อหาของฎีกาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยพระอนุฎีกาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ในชั้นนี้มักไม่ปรากฏนามอย่างชัดเจนในตัวคัมภีร์เหมือนในยุคอรรถกถาและฎีกา นักศึกษาภายหลังจึงเรียกผู้แต่งเหล่านี้รวม ๆ ว่า “พระอนุฎีกาจารย์”

พระอนุฎีกาจารย์แสดงให้เห็นถึงความเป็นปราชญ์ในภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง เพราะการอธิบายคัมภีร์ในชั้นอนุฎีกานั้น ต้องอาศัยความเข้าใจอย่างละเอียดในเนื้อหาของทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา รวมถึงต้องมีความชำนาญในไวยากรณ์ ศัพท์วิเคราะห์ และศาสตร์การวิเคราะห์ข้อความอย่างแม่นยำ โดยทั่วไปอนุฎีกาแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ตามหมวดหมู่ของพระไตรปิฎก ได้แก่

1. อนุฎีกาพระวินัยปิฎก
2. อนุฎีกาพระสุตตันตปิฎก
3. อนุฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อนุฎีกาจึงมีบทบาทสำคัญในการรักษาและขยายองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาให้มีความละเอียดลึกซึ้ง และช่วยให้การศึกษาคัมภีร์ขั้นสูงสามารถดำเนินไปได้อย่างมีระบบมากยิ่งขึ้น

2.2.4 คัมภีร์ปกรณ์วิเสส

คัมภีร์ปกรณ์วิเสส คือ คัมภีร์หรือหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะพิเศษ แตกต่างจากคัมภีร์ประเภทอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา หรือโยชนา ตรงที่มิได้แต่งขึ้นเพื่ออธิบายคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่ง

โดยตรง แต่เป็นผลงานที่พระคันถรจนาจารย์รจนาขึ้นจาก ความคิดเห็น ภูมิรู้ หรือภูมิธรรมของตนเอง โดยอาศัยการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่าง ๆ

พระคันถรจนาจารย์ ผู้รจนาปกรณ์วิเสสมักกำหนดประเด็นและเนื้อหาตามความประสงค์ของตนเอง เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เช่น

1. บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าในลักษณะย่อหรือรวบยอด เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจและจดจำได้ง่าย

2. แต่งร้อยกรองภาษาบาลีเพื่อสรรเสริญและชมเชยคุณพระรัตนตรัย

3. เสนอหลักการและวิธีการในการอธิบายและขยายความเนื้อหาของพระไตรปิฎก

4. แสดงความรู้เรื่องโลก จักรวาล และธรรมชาติ

ด้วยลักษณะเช่นนี้ ปกรณ์วิเสส จึงเปรียบเสมือนสะพานที่เชื่อมโยงสาระสำคัญจากพระไตรปิฎกสู่ประชาชนทั่วไป ให้สามารถศึกษา ทำความเข้าใจ และเข้าถึงเนื้อหาธรรมะได้อย่างสะดวกและง่ายดายยิ่งขึ้น

ปกรณ์วิเสส แบ่งออกตามเนื้อหาและจุดประสงค์ได้เป็น 6 ประเภท ดังนี้

1. ธรรมวินัยสังเขป เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเนื้อหาพระไตรปิฎกโดยย่นย่อ หรืออธิบายแบบรวบยอด มิได้แจกแจงเป็นปิฎก ๆ เหมือนอรรถกถา เช่น คัมภีร์มิลินทปัญหา ของพระจุฬาภยมหาเถระ คัมภีร์วิมุตติมรรค ของพระอุปติสสเถระ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสาจารย์

2. ธรรมวิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักการและวิธีวิเคราะห์แจกแจงพระธรรมและพระวินัย เช่น คัมภีร์เนตติปกรณ์ แต่งโดยพระมหากัจจายนะ คัมภีร์เนตติอรรถกถา แต่งโดยพระธรรมปาละเถระ คัมภีร์เนตติวิภาวินี แต่งโดยพระสัทธธรรมปาลมหาธรรมราชคุรุ (ชาวพม่า)

3. ธรรมวินัยสดุดี (พุทธาทิภิฤติ) เป็นคัมภีร์ประเภทบทสดุดีหรือบทสรรเสริญพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) เช่น ปัชชมธุ แต่งโดยพระพุทธัปปิยเถระ (บทร้อยกรอง 104 บท) นมัสการปาฐะ แต่งโดยพระโปราณาจารย์ ชินาลังการ แต่งโดยพระพุทธรักขิตเถระ (บทร้อยกรอง 271 บท) ชินจริต แต่งโดยพระเมธังกรหรือนวรัตนเมธังกร

4. วังสปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงตำนาน ประวัติศาสตร์ และประวัติบุคคลที่สำคัญทางพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ (พงศาวดารลังกา) แต่งโดยพระมหานามเถระ คัมภีร์ทาฐาวงศ์ (ทันตวงศ์) แต่งโดยพระธรรมกิตติ (ศรีลังกา) คัมภีร์สาสนวังสัปปทีปิกา หรือ ศาสนวงศ์ แต่งโดยพระปัญญาสามี (ชาวพม่า)

5. โลกศาสตร์ เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยเรื่องกำเนิดโลก ดวงดาว และจักรวาล เช่น คัมภีร์จักกวาฬทีปนี แต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์ คัมภีร์โลกัปปทีปกสาร แต่งโดยพระเมธังกร

6. สังขยาปกรณ์ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงการนับ ชั่ง ตวง วัด และมาตราต่าง ๆ เช่น คัมภีร์สังขยาปกาสกะ แต่งโดยพระญาณวิลาส สังขยาปกาสกฎีกา แต่งโดยพระสิริมังคลาจารย์

2.2.5 คัมภีร์โยชนา

คัมภีร์โยชนา (อัตถโยชนา/อรรถโยชนา) เป็นคัมภีร์ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยอธิบายความหมายของศัพท์และความสัมพันธ์ในประโยคของภาษาธรรม เพื่อช่วยให้การแปลคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น คัมภีร์โยชนาแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ตามสายแห่งพระไตรปิฎก ได้แก่ โยชนาพระวินัยปิฎก โยชนาพระสุตตันตปิฎก และโยชนาพระอภิธรรมปิฎก

จุดประสงค์หลักของคัมภีร์โยชนา คือ การเป็นคัมภีร์ประกอบหรือคู่มือในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ โดยจะบอกความสัมพันธ์ของศัพท์ อธิบายความหมายของคำ แสดงไวยากรณ์ และช่วยให้เข้าใจศัพท์ในเชิงลึกยิ่งขึ้น คัมภีร์โยชนาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการอธิบายและแปลความหมายของคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

คัมภีร์โยชนาเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับคัมภีร์ฎีกาและอนุฎีกา ซึ่งมีต้นกำเนิดในศตวรรษที่ 17 ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุมหาราช พระองค์ทรงอุปถัมภ์คณะสงฆ์และประชุมแต่งฎีกา โดยมีพระมหากัสสปะแห่งอุทุมพรคิรีวิหารเป็นประมุข พระสารีบุตรได้เขียนสารัตถทีปนี ซึ่งเป็นฎีกาพระวินัย และพระอานันทาจารย์ได้เขียนมูลฎีกาแก้พระอภิธรรม ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาคัมภีร์โยชนาและฎีกาต่าง ๆ ที่แพร่หลายไปในสำนักมหาวิหารในประเทศไทย พม่า มอญ ลาว และประเทศอื่น ๆ

หนึ่งในพระคันถรจนาจารย์ที่ได้รับการยกย่องและมีผลงานสำคัญในการรจนาคัมภีร์โยชนา คือ พระญาณกิตติเถระ แห่งล้านนา ท่านมีช่วงชีวิตระหว่าง พ.ศ. 1940 - 2010 และผลงานที่สำคัญได้แก่ สมันตปาสาทิกาอรรถโยชนา และโยชนาอรรถกถาสาลินี ซึ่งได้รับการยอมรับในวงกว้าง

2.3 บทสรุป

พระไตรปิฎกเป็นแหล่งคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีการจัดหมวดหมู่เป็นระบบชัดเจน แบ่งออกเป็น 3 ปิฎก คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ซึ่งแต่ละปิฎกมีเนื้อหาและโครงสร้างเฉพาะที่สะท้อนลักษณะการสืบทอด และเผยแผ่ธรรมะตามแนวทางของพระพุทธเจ้า

วินัยปิฎก ว่าด้วยข้อวินัยและกฎระเบียบของพระภิกษุและภิกษุณี มีการจัดหมวดหมู่หลายรูปแบบ เช่น แบบย่อด้วยอักษรย่อ คือ อา ปา ม จุ ป หรือ ม ภิ ม จุ ป และแบบแยกเป็นวิภังค์ ขันธกะ และปริวาร ซึ่งเป็นแบบที่สมาคมบาลีปกรณ์จัดพิมพ์ด้วยอักษรโรมัน

สุตตันตปิฎก แบ่งเป็น 5 นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ซึ่งแต่ละนิกายจัดเนื้อหาตามลักษณะของพระสูตร เช่น ความยาว เนื้อหาที่เกี่ยวกับหมวดธรรมะ หรือเนื้อหาพิเศษที่ไม่จัดเข้าหมวดอื่น

อภิธรรมปิฎก เป็นการวิเคราะห์ธรรมะอย่างเป็นระบบเชิงปรัชญา แบ่งเป็น 7 คัมภีร์ ได้แก่ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปัฏฐาน ซึ่งแต่ละคัมภีร์มีการแจกแจงและจัดกลุ่มธรรมะอย่างละเอียดลึกซึ้ง เพื่อเน้นการเข้าใจธรรมะในระดับภาวนาและปัญญา

โดยสรุป โครงสร้างพระไตรปิฎกจึงเป็นระบบองค์ความรู้ทางศาสนาที่มีความละเอียด ลึกซึ้ง และเป็นรากฐานสำคัญต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาในเชิงจิตวิทยา พุทธจริยศาสตร์ และวินัย ตลอดจนเป็นพื้นฐานให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของธรรมะได้อย่างเป็นระบบ

คำถามประจำบท

1. จงอธิบายโครงสร้างของพระวินัยปิฎก พร้อมทั้งยกตัวอย่างเนื้อหาในแต่ละหมวด และอธิบายความสำคัญของหมวดนั้น ๆ

2. พระวินัยปิฎกมีบทบาทอย่างไรในการวางรากฐานแห่งพระพุทธศาสนาในเชิงวินัย และมีความเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตในสังคมปัจจุบันอย่างไรบ้าง

3. อธิบายโครงสร้างของพระสุตตันตปิฎกทั้ง 5 นิกาย พร้อมทั้งยกตัวอย่างพระสูตรในแต่ละนิกาย และกล่าวถึงจุดเด่นของเนื้อหาในแต่ละนิกาย

4. วิเคราะห์บทบาทของพระสูตรในพระสุตตันตปิฎกต่อการเผยแผ่พุทธธรรมในเชิงปฏิบัติสู่สังคม โดยยกตัวอย่างพระสูตรที่สะท้อนแนวคิดด้านศีล สมาธิ ปัญญา

5. จงลำดับชื่อคัมภีร์ทั้ง 7 ในพระอภิธรรมปิฎก และอธิบายลักษณะเนื้อหาโดยย่อของแต่ละคัมภีร์ พร้อมยกตัวอย่างหัวข้อที่สำคัญในแต่ละคัมภีร์

6. จงอธิบายว่าพระอภิธรรมปิฎกมีความแตกต่างจากพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกอย่างไร พร้อมทั้งยกตัวอย่างการประยุกต์ใช้แนวคิดอภิธรรมในชีวิตประจำวัน

7. อธิบายหน้าที่และความสำคัญของคัมภีร์ประกอบพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา โดยเปรียบเทียบความแตกต่างของแต่ละประเภท

8. จงยกตัวอย่างการตีความคำสอนในพระไตรปิฎกที่มาจากอรรถกถาหรือฎีกา และอธิบายว่าการตีความนั้นส่งผลต่อความเข้าใจพระธรรมอย่างไร

9. วิเคราะห์ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในการอนุรักษ์คำสอนพุทธศาสนาและการศึกษาพระไตรปิฎกในยุคปัจจุบัน

10. พระไตรปิฎกและคัมภีร์ประกอบมีบทบาทร่วมกันอย่างไรในการสืบทอดพระพุทธศาสนา และนักศึกษาจะสามารถใช้ข้อมูลจากแหล่งเหล่านี้ในการวิจัยด้านพระพุทธศาสนาได้อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

กัลยาณมิตร. (2563). *ลักษณะการจัดหมวดหมู่ของแต่ละปิฎก.* สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2568 จาก https://kalyanamitra.org/th/article_detail.php?i=19149

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด **คำวัด,*** วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ.

พระมหาณรงค์ จิตฺตโสภโณ. (2527). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎก ฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. (2524) *ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ปริญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2565). *รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้.* สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2568 จาก https://www.watnyanaves.net/th/book-reading/371/3

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). *ไม่รู้จักพระไตรปิฎก-อรรถกถา จะพูดเรื่องพุทธศาสนาให้ชัดได้อย่างไร.* สืบค้นจาก https://www.papayutto.org/th/book-reading/257/22

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 3

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 3

บทนำ

3.1 วิธีการบัญญัติพระวินัย

3.2 คัมภีร์ในพระวินัยปิฎก

3.2.1 เนื้อหาในคัมภีร์อาทิกัมมิกะ

3.2.2 เนื้อหาในคัมภีร์ปาจิตตีย์

3.2.3 เนื้อหาในคัมภีร์มหาวรรค

3.2.4 เนื้อหาในคัมภีร์จุลวรรค

3.2.5 เนื้อหาในคัมภีร์ปริวาร

3.3 ประโยชน์ของการศึกษาพระวินัยปิฎก

3.4 บทสรุป

คำถามประจำบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปหลักการบัญญัติพระวินัยเพื่อทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องวินัยในพระพุทธศาสนา และประยุกต์ใช้ในด้านการจัดระเบียบสังคมได้อย่างถูกต้องตามหลักพระวินัยปิฎก

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปสาระสำคัญของแต่ละคัมภีร์ในพระวินัยปิฎก ได้แก่ คัมภีร์อาทิกัมมิกะ คัมภีร์ปาจิตตีย์ คัมภีร์มหาวรรค คัมภีร์จุลวรรค คัมภีร์ปริวาร ได้อย่างถูกต้องตามลำดับคัมภีร์

2.3 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปคุณค่าของพระวินัยปิฎก และแนวทางการนำไปประยุกต์ใช้ในด้านคุณธรรมและวินัยได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์สังคมปัจจุบัน

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson learning outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชานี้ผู้เรียนสามารถบรรลุ CLO 4 สรุป สาระสำคัญในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เพื่อนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

LLO 1 สรุป หลักการบัญญัติพระวินัยเพื่อทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องวินัยในพระพุทธศาสนา และประยุกต์ใช้ในด้านการจัดระเบียบสังคมได้อย่างถูกต้องตามหลักพระวินัยปิฎก

LLO 2 สรุป สาระสำคัญของแต่ละคัมภีร์ในพระวินัยปิฎก ได้แก่ คัมภีร์อาทิกัมมิกะ คัมภีร์ปาจิตตีย์ คัมภีร์มหาวรรค คัมภีร์จุลวรรค คัมภีร์ปริวาร ได้อย่างถูกต้องตามลำดับคัมภีร์

LLO 3 สรุป คุณค่าของพระวินัยปิฎก และแนวทางการนำไปประยุกต์ใช้ในด้านคุณธรรมและวินัยได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์สังคมปัจจุบัน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

4.1 วิธีการสอน (Teaching Methods)

- การบรรยายร่วมกับการแจกเอกสารเชิงโครงสร้าง สรุปคัมภีร์พระวินัยแต่ละเล่มอย่างเป็นระบบ พร้อมตารางเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจลำดับคัมภีร์และเนื้อหาสาระสำคัญอย่างถูกต้อง

- การสอนแบบเน้นการคิดวิเคราะห์ ผู้สอนอธิบายหลักการบัญญัติพระวินัย พร้อมยกกรณีศึกษาทางพระวินัย เพื่อให้นักศึกษาคิดวิเคราะห์ที่มา เหตุผล และเป้าหมายของวินัยแต่ละข้อ

- การสอนแบบใช้กรณีศึกษา นำเหตุการณ์ปัจจุบันในสังคมมาเทียบเคียงกับหลักวินัยในพระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์ความเหมาะสมในการประยุกต์ใช้วินัยในชีวิตและการจัดระเบียบสังคม

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

- กิจกรรม “วินัยกับชีวิตประจำวัน” นักศึกษาเลือกหนึ่งข้อวินัยจากพระวินัยปิฎก แล้วเขียนบทความสั้น (Reflection) ว่าหลักการนั้นสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันหรือการจัดการสังคมในปัจจุบันอย่างไร

- กิจกรรม “จับคู่คัมภีร์” ให้นักศึกษาทำกิจกรรมจับคู่ชื่อคัมภีร์กับสาระสำคัญ พร้อมอธิบายหน้าที่หรือบทบาทของแต่ละคัมภีร์ โดยใช้บัตรคำหรือ Mind Map

- กิจกรรมอภิปรายกลุ่ม (Group Discussion) เรื่อง “วินัยกับความมั่นคงของสังคม” นักศึกษาร่วมกันอภิปรายว่า การมีวินัยตามแนวพระวินัยสามารถเสริมสร้างความมั่นคงทางศีลธรรมในสังคมปัจจุบันได้อย่างไร

5. สื่อการเรียนการสอน

- เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา, พระไตรปิฎก, เว็บไซต์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, YouTube, Slide PowerPoint, Quiz และแบบทดสอบออนไลน์ เช่น Kahoot, Google Forms, Quizizz, E-Portfolio หรือ Google Sites/Padlet สำหรับให้นักศึกษาเก็บรวบรวมงานที่ทำ การสะท้อนคิด (Reflection) และสิ่งที่ได้เรียนรู้

- เรียนออนไซต์ และออนไลน์ผ่านระบบ Zoom, Google Meet, Microsoft Teams

6. การวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผลในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง (Learning Outcomes - LLOs) ได้จริง โดยครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge: K) ทักษะ (Skills: S) และคุณธรรมจริยธรรม (Ethics: E) การประเมินแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment) เป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ได้ใช้เพื่อตัดเกรดหรือตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียนเพื่อให้เห็นศักยภาพของตนเอง และเพื่อให้ผู้สอนสามารถปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัย เครื่องมือและกิจกรรมที่ใช้ในการประเมินรูปแบบนี้ ได้แก่ แบบทดสอบก่อนและหลังเรียน เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนในแต่ละหัวข้อ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วม เช่น การเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning), การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning), การเรียนแบบกลุ่ม (Team-Based Learning), หรือการฝึกสอนย่อย (Micro-teaching) และการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ (Creative Presentation) นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) เพื่อติดตามพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถามและตอบคำถาม การทำงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทั้งด้านทักษะ จริยธรรม และบุคลิกภาพที่เหมาะสม

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment) เป็นการประเมินที่ใช้ตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในช่วงกลางภาคและปลายภาค โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ การสอบกลางภาคและปลายภาค ซึ่งอาจเป็นข้อสอบอัตนัยหรือปรนัย หรือทั้งสองรูปแบบตามที่ตกลงกับนักศึกษา การทำรายงานกลุ่มที่อาจอยู่ในรูปแบบออนไลน์หรือรายงานเล่มตามความเหมาะสม และการใช้เกณฑ์ให้คะแนน (Rubrics Scoring) ที่ชัดเจนในการตรวจข้อสอบอัตนัยหรืองานนำเสนอ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความเที่ยงตรงในการประเมิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio) ซึ่งนักศึกษาจะรวบรวมผลงาน กิจกรรม และบทสะท้อนคิด (Reflection), ข้อเสนอแนะ (Feedback) และบทเรียนสำคัญที่ตนเองได้รับ (Key Takeaways) จากกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เช่นผ่านกิจกรรมแบบเกม (Gamification)

บทที่ 3
พระวินัยปิฎก

บทนำ

พระวินัยปิฎก ถือเป็นหนึ่งในสามปิฎกสำคัญของพระไตรปิฎก อันเป็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งครอบคลุมหลักการและข้อปฏิบัติที่ใช้ควบคุมความประพฤติของภิกษุ ภิกษุณี ตลอดจนแนวทางในการดำเนินกิจกรรมของคณะสงฆ์ เพื่อให้การดำรงชีวิตในสมณเพศเป็นไปด้วยความเรียบร้อย สงบ และเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมสูงสุด จุดมุ่งหมายหลักของพระวินัย ไม่ได้เป็นเพียงกฎระเบียบที่เข้มงวด หากแต่สะท้อนถึงเมตตาและปัญญาของพระพุทธองค์ที่ทรงวางระบบการอยู่ร่วมกันของหมู่สงฆ์อย่างมีศีลธรรมและระเบียบ

ในบทนี้ จะได้ศึกษารูปแบบการบัญญัติพระวินัยที่อิงจากเหตุการณ์จริง วิธีการวินิจฉัยอาบัติ และเนื้อหาในคัมภีร์พระวินัยปิฎกทั้ง 8 เล่ม ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ศีลของภิกษุ ภิกษุณี ไปจนถึงข้อวัตรและมารยาทเล็กน้อยในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจว่า พระวินัยมิใช่เพียงกฎของสงฆ์ แต่ยังเป็นหลักแห่งการเจริญสติ สมาธิ และปัญญาที่มีส่วนเกื้อหนุนการดำรงพระสัทธรรมให้มั่นคงสืบไป

3.1 แนวทางการบัญญัติพระวินัย

พระพุทธเจ้า มิได้ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ล่วงหน้า เพื่อห้ามโดยไม่เกิดเหตุการณ์มาก่อน แต่ทรงบัญญัติภายหลัง เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นจริง โดยมีหลักการดังนี้

1. เกิดเหตุการณ์ก่อน – มีภิกษุหรือภิกษุณีประพฤติไม่เหมาะสม
2. ชาวบ้านตำหนิ – ประชาชนเห็นแล้วไม่พอใจ พากันกล่าวตักเตือน
3. มีผู้นำเรื่องกราบทูล – ความถึงพระพุทธเจ้า
4. พระองค์ทรงไต่สวนเอง – ทรงเรียกประชุมสงฆ์ ถามข้อเท็จจริงกับภิกษุผู้เกี่ยวข้อง
5. ทรงแสดงโทษและอานิสงส์ – ตรัสชี้โทษของพฤติกรรมนั้น และประโยชน์ของการสำรวม
6. ทรงบัญญัติสิกขาบท – กำหนดเป็นข้อวินัย พร้อมกำกับ โทษอาบัติ ตามระดับความร้ายแรง

การเพิ่มเติมพระวินัย

เมื่อพระวินัยข้อใดที่ ตึงเกินไป จนภิกษุกลัวผิด หรือ หย่อนเกินไป จนมีช่องให้ละเมิด พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อให้การปฏิบัติเป็นไปด้วยความสมดุล ไม่ตึงหรือหย่อนจนเกินไป เรียกข้อบัญญัติเพิ่มเติมนี้ว่า **“อนุบัญญัติ”**

ชื่อเรียกข้อบัญญัติในพระวินัย

1. มูลบัญญัติ – ข้อบัญญัติที่ทรงตราไว้ **ครั้งแรก** เมื่อเกิดเหตุการณ์

2. อนุบัญญัติ – ข้อบัญญัติที่ทรงตราไว้ **เพิ่มเติมภายหลัง** เพื่อให้เหมาะสมแก่การปฏิบัติ

สังเคราะห์แนวคิดหลัก

1. พระวินัยในพระพุทธศาสนา เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงในสังคมสงฆ์ มิใช่แนวทางห้ามล่วงหน้าแบบกฎหมาย

2. มีลักษณะ “ไตร่ตรองก่อนบัญญัติ” เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

3. สะท้อน เมตตา ปัญญา และความยืดหยุ่น ของพระพุทธเจ้าในการวางระบบธรรมวินัย

4. มีระบบตรวจสอบภายในสงฆ์ และชุมชนร่วมกำกับโดยธรรม

3.2 คัมภีร์ในพระวินัยปิฎก

วินัยปิฎกนั้น ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุและภิกษุณี เมื่อจะกล่าวโดยเรียงลำดับเล่มวินัยปิฎก 8 เล่มนั้น ประกอบด้วย

เล่ม 1 เล่ม 2 มีชื่อว่ามหาวิภังค์ หรือภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยศีล 227 ของภิกษุ

เล่ม 3 มีชื่อว่าภิกขุนีวิภังค์ ว่าด้วยศีล 311 ของนางภิกษุณี

เล่ม 4 เล่ม 5 มีชื่อว่ามหาวรรค แปลว่า วรรคใหญ่ หรือพวกใหญ่ คือว่าด้วยเรื่องที่เกี่ยวกับสงฆ์ ที่เป็นเรื่องสำคัญ ๆ และต้องทำเสมอ เช่น เรื่องจีวร, เรื่องอุโบสถ, ปวารณา, การจำพรรษา

เล่ม 6 เล่ม 7 มีชื่อว่าจุลลวรรค แปลว่า วรรคเล็ก หรือพวกเล็ก คือว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับสงฆ์ที่มีความสำคัญรองลงมา จนถึงเรื่องเบ็ดเตล็ด เช่น เรื่องข้อวัตรต่าง ๆ เรื่องที่อยู่อาศัย เป็นต้น

เล่มที่ 8 มีชื่อว่าปริวาร เป็นการรวบรวมความรู้ในวินัยปิฎกทั้งเจ็ดเล่มข้างต้น จัดเป็นหมวดหมู่ให้เข้าใจง่าย สมาคมบาลีปกรณ์ประเทศอังกฤษ เรียกมหาวิภังค์ และภิกขุนีวิภังค์ รวมกันว่าสุตตวิภังค์

3.2.1 เนื้อหาในคัมภีร์อาทิกัมมิกะ

1) เวรัญชกัณฑ์ เริ่มต้นด้วยเล่าว่า พระผู้มีพระภาคประทับ ณ โคนไม้สะเดา ใกล้เมืองเวรัญชา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เวรัญชพราหมณ์ได้ทราบกิตติศัพท์สรรเสริญ จึงเข้าไปเฝ้าแต่มิได้ถวายบังคม หลังจากทักทายปราศรัยแล้ว ก็ได้กล่าวว่า ได้ข่าวเขาพูดกันว่าพระสมณโคดมไม่ยอมไหว้หรือลุกขึ้นต้อนรับพราหมณ์ผู้สูงอายุ การที่พระสมณโคดมทำเช่นนั้น ย่อมไม่สมควร พระพุทธเจ้าตรัสรับว่า พระองค์มิได้ไหว้พราหมณ์ผู้สูงอายุจริง เวรัญชพราหมณ์จึงเกล่าววาจารุกรานด้วยถ้อยคำที่ถือกันในสมัยนั้นว่า เป็นคำดูหมิ่นเหยียดหยาม รวม 8 ข้อ เช่น คำว่า พระสมณโคดมเป็นคนไม่มีรสชาติ, เป็นคนไม่มีสมบัติ, เป็นคนนำให้ฉิบหาย, เป็นคนเผาผลาญ เป็นต้น แต่พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายคำ

เหยียดหยามนั้นไปในทางที่ดี เช่นว่า ใครจะว่าไม่มีรสชาติก็ถูก เพราะท่านไม่ติดรส คือ รูป เสียง เป็นต้น ใครจะว่าไม่มีสมบัติก็ถูก เพราะท่านไม่ติดสมบัติ คือรูป เสียง เป็นต้น ใครจะว่านำให้ฉิบหายก็ถูก เพราะท่านแสดงธรรมให้ทำบาป อกุศล ทุกอย่างให้ฉิบหาย ใครจะว่าเป็นคนเผาผลาญก็ถูก เพราะท่านเผาผลาญบาป อกุศล อันเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อนทั้งหมด เมื่อตรัสตอบแก้คำดูหมิ่นเหยียดหยามของพราหมณ์ตกทุกข้อโดยไม่ต้องใช้วิธีด่าตอบ หากใช้วิธีอธิบายให้เป็นธรรมะสอนใจได้ ดั่งนั้นแล้ว จึงตรัสอธิบายเหตุผลในการที่พระองค์ไม่ไหว้พราหมณ์ผู้สูงอายุ โดยเปรียบเทียบว่าลูกไก่ตัวไหนเจาะฟองไข่ออกมาได้ก่อน ลูกไก่ตัวนั้น ควรนับว่าแก่กว่าลูกไก่ตัวอื่น พระองค์เจาะฟองไข่คืออวิชชาก่อนผู้อื่น จึงถือได้ว่าเป็นผู้แก่กว่าผู้อื่น เวรัญชพราหมณ์ได้ฟังก็เลื่อมใส ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต แล้วกราบทูลอาราธนาให้ทรงจำพรรษอยู่ในเมืองเวรัญชา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ พระองค์ทรงรับโดยดุษณีภาพ

ต่อมา เมืองเวรัญชาเกิดทุพภิกขภัย หาอาหารได้ยาก ถึงขนาดต้องใช้สลากปันส่วนอาหาร ภิกษุทั้งหลายลำบากด้วยอาหารบิณฑบาต ได้อาศัยข้าวแดงจากพ่อค้าที่พักแรมฤดูฝน ณ เมืองนั้น พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญภิกษุเหล่านั้นว่า เป็นผู้ชนะ (ที่สามารถต่อสู้กับความยากลำบากได้โดยไม่ต้องใช้วิธีแสวงหาในทางที่ผิด เช่น อวดตนเป็นผู้วิเศษ เป็นต้น)

พระโมคคัลลานะเสนอวิธีแก้ไขความอดอยากหลายประการ รวมทั้งการไปเที่ยวบิณฑบาตในที่อื่น แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต

ส่วนพระสารีบุตรคำนึงถึงความตั้งมั่นแห่งพรหมจรรย์ จึงกราบทูลถามถึงเหตุที่ทำให้พรหมจรรย์ตั้งมั่นและไม่ตั้งมั่น พระพุทธเจ้าทรงชี้ไปที่การบัญญัติสิกขาบท การสวดปาติโมกข์ (สวดทบทวนสิกขาบททุกกึ่งเดือน) ว่าเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ตั้งมั่น การไม่ทำเช่นนั้นเป็นเหตุให้พรหมจรรย์อันตรธาน พระสารีบุตรจึงกราบทูลขอให้ทรงบัญญัติสิกขาบท พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยังไม่ถึงเวลา คือพระสงฆ์ยังไม่มาก ลาภสักการะยังไม่มาก ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ (กิเลสที่ดองสันดาน) ยังไม่ปรากฏในสงฆ์ ก็ยังไม่ต้องบัญญัติสิกขาบท ถ้าพระสงฆ์มาก ลาภสักการะมาก ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะปรากฏในสงฆ์ จึงควรบัญญัติสิกขาบท ทั้งขณะนั้นภิกษุสงฆ์ที่ติดตามพระพุทธเจ้า ก็ล้วนเป็นพระอริยบุคคล คืออย่างต่ำก็เป็นพระโสดาบัน

เมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธเจ้าจึงชวนพระอานนท์ไปบอกลาเวรัญชพราหมณ์ ในฐานะผู้นิมนต์ให้จำพรรษา เวรัญชพราหมณ์นิมนต์พระองค์พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ฉันในวันรุ่งขึ้น ทรงรับนิมนต์และไปฉันตามกำหนดแล้ว แสดงธรรมโปรดเวรัญชพราหมณ์ แล้วเสด็จจาริกไปสู่เมืองโสเรยะ เมืองสังกัสส์ เมืองกัณณกุชชะ โดยลำดับ เสด็จข้ามลำน้ำคงคา ที่ท่าชื่อปยาคะ ไปสู่กรุงพาราณสี จากพาราณสี สู่เวสาลี ประทับ ณ เรือนยอดในป่ามหาวัน

2) ปฐมปาราชิกกัณฑ์ (ว่าด้วยปาราชิกสิกขาบทที่ 1) **กล่าวถึงพระสุทินนกลันทบุตร** ผู้เป็นบุตรคนเดียวของคหบดีในกรุงเวสาลี ท่านได้ออกบวชในพระพุทธศาสนาด้วยศรัทธาอันแรงกล้า

และตั้งใจปฏิบัติธุดงควัตรอย่างเคร่งครัด ต่อมา มารดาของท่านได้อ้อนวอนขอร้องให้กลับไปมีสัมพันธ์กับอดีตภรรยาเพื่อให้มีบุตรไว้สืบสกุล โดยกล่าวว่าหลังจากนั้นจะสามารถกลับมาครองสมณเพศได้ต่อไปโดยไม่ต้องลาสิกขา ท่านพระสุทินน์เกิดความลังเลใจ และในที่สุดก็ยินยอมทำตามคำขอของมารดา โดยได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยาในป่ามหาวัน

หลังจากเหตุการณ์นั้น พระสุทินน์มีผิวพรรณหมองคล้ำผิดปกติ พวกภิกษุที่เป็นสหธรรมิกจึงสอบถามถึงสาเหตุ เมื่อทราบความจริงแล้วจึงพากันตำหนิ และนำเรื่องกราบทูลพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงให้ประชุมสงฆ์ แล้วทรงสอบสวน เมื่อพระสุทินยอมรับสารภาพโดยเปิดเผย พระองค์จึงทรงตำหนิโดยประการต่าง ๆ พร้อมทั้งตรัสแสดงประโยชน์แห่งการบัญญัติพระวินัย เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ และป้องกันความเสื่อมเสียในพระศาสนา

ในที่สุด พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทข้อที่ 1 ซึ่งห้ามภิกษุเสพเมถุนธรรมโดยเด็ดขาด หากฝ่าฝืนย่อมเป็นอาบัติปาราชิก ต้องขาดจากความเป็นภิกษุโดยสิ้นเชิง

พระสุทินนกลันทบุตร นับเป็นอาทิกัมมิกะ (ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุแห่งการบัญญัติ) ของปาราชิกสิกขาบทข้อนี้

อนุบัญญัติ

1. เพิ่มความชัดเจนว่า **ห้ามแม้แต่เสพเมถุนกับสัตว์เดรัจฉาน**
2. ผู้ที่เคยต้องอาบัติปาราชิก **ไม่สามารถอุปสมบทใหม่ได้**

ข้อยกเว้น 5 กรณีที่ไม่ต้องอาบัติ

1. ไม่รู้ตัวหรือถูกบังคับ
2. เป็นบ้า
3. จิตฟุ้งซ่านชั่วคราว
4. มีเวทนากล้า ไม่รู้สึกตัว
5. เป็นผู้กระทำในครั้งแรกก่อนมีบัญญัติ

วินีตวัตถุ มีการยกตัวอย่าง กรณีที่ภิกษุกระทำผิดหรือไม่ผิดปาราชิก ขึ้นอยู่กับเจตนาและเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงไต่สวนและชี้ขาดตามพระวินัย

3) ทุติยปาราชิกกัณฑ์ (ว่าด้วยปาราชิกสิกขาบทที่ 2) เรื่องนี้เกี่ยวกับ ภิกษุผู้ลักทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ ต้องอาบัติปาราชิก คือ ขาดจากความเป็นภิกษุ

ต้นบัญญัติ คือ พระธนิยกุมภการบุตร (ลูกชายช่างปั้นหม้อ) ลักไม้ของหลวงมาสร้างกุฏิ พระผู้มีพระภาคทรงตำหนิพระธนิยกุมภการบุตรโดยประการต่าง ๆ แล้วทรงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมกับเรื่องนั้นแล้ว ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

สิกขาบทที่บัญญัติ

ห้ามภิกษุลักของใด ๆ ที่เจ้าของไม่อนุญาต ถ้าของนั้นมีมูลค่าตั้งแต่ “บาทหนึ่ง” (เทียบเท่าโทษอาญา เช่น ประหารชีวิต จองจำ หรือเนรเทศ) ต้องอาบัติปาราชิก

อนุบัญญัติ (บัญญัติเพิ่มเติม)

1. เพิ่มคำชี้แจงว่า ลักของจากที่ใดก็ผิด ไม่ว่าจะในบ้านหรือในป่า
2. คำอธิบายเพิ่มเติม ว่าทรัพย์นั้นจะอยู่ที่ใด (บนดิน ในน้ำ อากาศ เรือ ยาน สวน วิหาร ฯลฯ) หากลักไปโดยเจ้าของไม่อนุญาต ก็เข้าข่ายผิดวินัย

ข้อยกเว้น (ไม่ต้องอาบัติ มี 8 ประการ)

1. เข้าใจผิดว่าเป็นของตน
2. เข้าใจว่าเจ้าของคุ้นเคยกัน
3. เป็นของยืม
4. ของเจ้าของเดิมเสียชีวิตแล้ว
5. ของสัตว์หวงแหน
6. เข้าใจว่าเป็นของทิ้งแล้ว (บังสุกุลสัญญา)
7. เป็นบ้า
8. เป็นภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ

วินีตวัตถุ (เรื่องวินิจฉัยพิเศษ) มีตัวอย่างเหตุการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการถือเอาทรัพย์อย่างไม่ชอบถึง 149 เรื่อง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยชี้ขาดว่า ต้องหรือไม่ต้องอาบัติปาราชิก ตามเจตนาและสถานการณ์

4) ตติยปาราชิกกัณฑ์ (ว่าด้วยปาราชิกสิกขาบทที่ 3) เรื่องนี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเรื่อง **อสุภกถา** (การพิจารณาความไม่งามของร่างกาย) เพื่อส่งเสริมความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด และเสด็จหลีกเร้น 15 วัน ระหว่างนั้น ภิกษุหลายรูปปฏิบัติอสุภะแล้วเกิดความรังเกียจในร่างกายตนเองจนถึงขั้น ฆ่าตัวตายเอง, ฆ่าภิกษุอื่น, หรือจ้างนายมิคลัณฑิกะให้ฆ่า รวมกันถึง 60 รูป

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่อง จึงทรงติเตียน และบัญญัติสิกขาบทห้ามฆ่ามนุษย์ หรือใช้ให้ฆ่า หรือพูดจาชักนำให้ฆ่าตัวตาย ฝ่าฝืนถือว่า ต้องอาบัติปาราชิก คือ ขาดจากความเป็นภิกษุ

อนุบัญญัติ (ข้อบัญญัติเพิ่มเติม)

ภิกษุฉัพพัคคีย์ เกิดพอใจภรรยาของอุบาสกที่ป่วย จึงพูดให้สามีหมดกำลังใจในการมีชีวิต ทำนองว่าตายไปแล้วก็จักบังเกิดในสวรรค์ เขาจึงได้อดน้ำอดอาหารตายจริง พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพิ่มว่า ห้ามพรรณนาคุณแห่งความตาย หรือชักชวนให้ตาย ฝ่าฝืนต้องอาบัติปาราชิกเช่นกัน

อนาบัติ (ไม่ต้องอาบัติ มี 6 กรณี)

1. ไม่มีเจตนา
2. ไม่ได้ตั้งใจให้ตาย
3. ภิกษุเป็นบ้า
4. จิตฟุ้งซ่านชั่วคราว
5. เจ็บปวดจนขาดสติ
6. ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ

วินีตวัตถุ (เรื่องที่ทรงวินิจฉัยชี้ขาด) มีประมาณ 100 เรื่อง ตัวอย่างหลากหลายเกี่ยวกับเจตนาและการกระทำ เช่น พูดกำกวม ทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ฯลฯ พระพุทธเจ้าทรงไต่สวนและชี้ขาดว่า “ต้อง” หรือ “ไม่ต้อง” อาบัติ

5) จตุตถปาราชิกกัณฑ์ (ว่าด้วยปาราชิกสิกขาบทที่ 4) เรื่องนี้กล่าวถึงในช่วงทุพภิกขภัยที่แคว้นวัชชี ภิกษุผู้อยู่ฝั่งแม่น้ำวัคคุมุทาเกิดความลำบากในการบิณฑบาต จึงใช้ อุบายอวดอุตริมนุสธรรม (คุณวิเศษทางธรรม) เช่น อ้างว่าตนบรรลุฌาน 4 วิชชา 3 อภิญญา 6 หรือแม้แต่เป็นพระอรหันต์ ทั้งที่ไม่ได้บรรลุจริง เพื่อให้คฤหัสถ์เลื่อมใสและเลี้ยงดูอย่างดี เมื่อออกพรรษาแล้วเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์เห็นว่าภิกษุเหล่านี้มีผิวพรรณดีผิดปกติ ต่างจากภิกษุรูปอื่น จึงสอบถามและทรงทราบความจริง จึงทรงตำหนิการอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า

“ภิกษุใดอวดอุตริมนุสธรรม (คุณวิเศษ) ที่ตนไม่ได้มีจริง ต้องอาบัติปาราชิก แม้สารภาพภายหลังก็ไม่พ้น”

เปรียบเทียบกับมหาโจร 5 ประเภท

พระองค์ทรงเปรียบภิกษุเหล่านี้ว่าเป็น **“ยอดมหาโจรในโลก”** ซึ่งหนักกว่ามหาโจรทั่วไปที่ปล้นบ้านเมือง เพราะอาศัยความหลอกลวงทางธรรมเพื่อเอาเปรียบชาวบ้าน ดังนี้

1. รวบรวมพวกเพื่อแสวงหาลาภสักการะ
2. แอบอ้างพระธรรมวินัยว่าเป็นของตนเอง
3. ใส่ร้ายเพื่อนภิกษุผู้บริสุทธิ์
4. เอาทรัพย์ของสงฆ์ไปประจบคฤหัสถ์
5. อวดคุณวิเศษที่ไม่มีจริง (หนักที่สุด)

อนุบัญญัติ (ข้อบัญญัติเพิ่มเติม)

มีภิกษุบางรูป สำคัญผิดว่าตนบรรลุธรรม แล้วพยากรณ์อรหัตตผล แต่ภายหลังเกิดราคะ โทสะ โมหะขึ้น จึงสงสัยว่าตนผิดอาบัติหรือไม่ พระพุทธเจ้าจึงยกเว้นไม่ปรับอาบัติ สำหรับกรณีที่ “สำคัญผิด” โดยสุจริตใจ

อนาบัติ (กรณีไม่ต้องอาบัติ) มี 6 ประการ

1. สำคัญผิด ว่าตนได้บรรลุธรรม
2. ไม่ได้ตั้งใจโอ้อวด
3. เป็นบ้า
4. ฟุ้งซ่านชั่วขณะ
5. เวทนากล้าจนไม่รู้สึกตัว
6. เป็นภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติ

วินีตวัตถุ (ตัวอย่างที่ทรงวินิจฉัยชี้ขาด): มีประมาณ 75 กรณีตัวอย่าง พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยด้วยพระองค์เองว่า

1. บางราย ต้องอาบัติปาราชิก

2. บางราย ไม่ต้องอาบัติ

3. บางรายต้องอาบัติเบา เช่น **ถุลลัจจัย** หรือ **ทุกกฏ** ขึ้นกับเจตนาและพฤติกรรม

ใจความสำคัญ ภิกษุห้ามอวดอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีในตน หากอวดแล้ว แม้จะกลับคำก็ต้องอาบัติปาราชิกทันที เว้นแต่มีเหตุอันสมควร เช่น สำคัญผิดโดยสุจริต ไม่เจตนาโอ้อวด หรือขาดสติ

5) สังฆาทิเสส (ว่าด้วยอาบัติสังฆาทิเสส) มี 13 สิกขาบท

สิกขาบทที่ 1: สุกกวิสัฏฐิสิกขาบท ว่าด้วยการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นเรื่อง) : เรื่องราวเริ่มต้นจากภิกษุชื่อ พระเสยยสกะ ซึ่งอุปสมบทแล้วไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการประพฤติพรหมจรรย์ได้ ทำให้เกิดความซูบผอม หมองคล้ำ ไม่เบิกบาน พระอุทายีจึงแนะนำพระเสยยสกะให้บริโภคอาหารให้อิ่ม พักผ่อนให้เพียงพอ และสรงน้ำ เมื่อเกิดความกำหนัดให้ใช้มือของตนเองช่วยกระตุ้นจนกระทั่งน้ำอสุจิเคลื่อนออก ซึ่งเป็นการกระทำโดยเจตนา พระเสยยสกะได้กระทำตามคำแนะนำดังกล่าว เมื่อเรื่องนี้ทราบถึงพระพุทธองค์ จึงทรงประชุมสงฆ์สอบสวนและทรงเห็นว่าเป็นการประพฤติไม่เหมาะสม ขัดกับพรหมจรรย์ที่ภิกษุพึงปฏิบัติ จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

ข้อบัญญัติ : ภิกษุใดจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน เป็นสังฆาทิเสส

อนาปัตติวาร : วาระว่าด้วยผู้ไม่ต้องอาบัติ ประกอบด้วย ภิกษุที่มีน้ำอสุจิเคลื่อนเพราะความฝัน ไม่มีความประสงค์จะทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน วิกลจริต มีจิตฟุ้งซ่าน กระสับกระส่ายเพราะเวทนา และภิกษุต้นบัญญัติ

สิกขาบทที่ 2: กายสังสัคคสิกขาบท ว่าด้วยการถูกต้องกายกับมาตุคามด้วยจิตกำหนัด

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นเรื่อง) : เหตุแห่งการบัญญัติเกิดจาก พระอุทายี ซึ่งได้พาพราหมณ์และภรรยาของพราหมณ์ คือ นางพราหมณี มาเที่ยวชมวัดและสถานที่ต่าง ๆ ในเขตวิหาร ระหว่างนั้นพระอุทายีได้แสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสม ด้วยการจับต้องร่างกายของนางพราหมณีในลักษณะที่ชวนให้เกิดความเข้าใจผิด เช่น การจับมือหรือสัมผัสตามร่างกาย เมื่อพราหมณ์ทราบเรื่อง ก็รู้สึกโกรธและตำหนิพระอุทายีว่าเป็นผู้ไม่สำรวม ไม่สมควรแก่สมณะ แม้จะแต่งกายเป็นบรรพชิตก็ประพฤติตนเยี่ยงคฤหัสถ์ ข่าวนี้ล่วงรู้ไปถึงภิกษุสงฆ์ และในที่สุดถึงพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงประชุมสงฆ์สอบสวนและทรงเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการประพฤติผิดพรหมจรรย์โดยประการหนึ่ง จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

ข้อบัญญัติ : ภิกษุถูกราคะครอบงำแล้วมีจิตแปรปวนถูกต้องกายกับมาตุคาม (ผู้หญิง) คือจับมือ จับช้องผม หรือลูบคลำอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งด้วยจิตกำหนัด เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 3: ทุฏฐุลลวาจาสิกขาบท ว่าด้วยการพูดจาเกี้ยวพาราสีกับสตรี

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเชตวันมหาวิหาร เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นเรื่อง) : ต้นเรื่องปรากฏว่า พระอุทายี ได้พาหญิงสาวหลายคนไปชมวัดและบริเวณต่าง ๆ ในเขตวิหาร ระหว่างนั้นพระอุทายีได้กล่าววาจาไม่เหมาะสม พาดพิงอวัยวะลับของสตรีเหล่านั้น เช่น ทวารหนักและทวารเบา ด้วยถ้อยคำที่ส่อเสียด และมีลักษณะเชิงชู้สาวหรือหยาบโลน การกระทำของพระอุทายีเป็นที่ตำหนิของชาวบ้านและทำให้เกิดความเสื่อมศรัทธาในภิกษุผู้ครองเพศบรรพชิต เมื่อข่าวถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ และทรงสอบสวนข้อเท็จจริง เมื่อทรงทราบว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นความจริง จึงทรงตำหนิพระอุทายีว่าเป็นผู้ไม่สำรวมกายวาจา ไม่สมควรแก่สมณะ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

ข้อบัญญัติ : ภิกษุใดถูกราคะครอบงำ แล้วมีจิตแปรปรวน พูดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ พาดพิงเมถุนธรรม เหมือนชายหนุ่มพูดเกี้ยวหญิงสาว เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 4: อัตตกามปาริจริยสิกขาบท ว่าด้วยการให้บำเรอความใคร่ของตน

สถานที่บัญญัติ : พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นเรื่อง) : พระอุทายีไปบ้านหญิงหม้าย แสดงธรรมแล้วพูดเกี้ยวขอเสพเมถุนกับหญิงหม้าย

ข้อบัญญัติ : ภิกษุใดถูกราคะครอบงำ แล้วมีจิตแปรปรวน กล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้ามาตุคาม ด้วยคำพูดที่พาดพิงเมถุนว่า น้องหญิง หญิงใดบำเรอผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมเช่นเราด้วยธรรมนั่น การบำเรอนี้ของหญิงนั้นเป็นการบำเรอชั้นยอด เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 5: สัญจริตตสิกขาบท ว่าด้วยการเป็นสื่อกลางให้ชายหญิงอยู่ร่วมกันด้วยความกำหนัด

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นบัญญัติ) : เกิดจากกรณีที่ พระอุทายี ได้ทำหน้าที่เป็น “สื่อกลาง” ระหว่างชายหญิง โดยการชักชวน สนับสนุน และแนะนำให้ชายหนุ่มหญิงสาวอยู่ร่วมกันในฐานะสามีภรรยา บางคู่ที่พึงพอใจในความสัมพันธ์ก็ยกย่องสรรเสริญพระอุทายี แต่ในบางกรณีกลับก่อให้เกิดปัญหาความไม่พอใจ ความขัดแย้ง และนำไปสู่คำตำหนิติเตียน รวมถึงการสาปแช่งจากหมู่ชน

เหตุการณ์นี้ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่พระภิกษุในฐานะผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งควรเว้นขาดจากกิจกรรมอันเป็นเชื้อแห่งราคะและความยึดมั่นในทางโลก พระผู้มีพระภาคจึงทรงประชุมสงฆ์ และทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

ข้อบัญญัติ : ภิกษุใดทำหน้าที่ชักสื่อ คือบอกความประสงค์ของชายแก่หญิงก็ดี บอกความประสงค์ของหญิงแก่ชายก็ดี เพื่อให้เป็นภรรยาสามีหรือเป็นชู้รัก โดยที่สุดแม้เพื่อให้อยู่ร่วมกันชั่วคราว เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 6: กุฏิการสิกขาบท ว่าด้วยการก่อสร้างกุฏิ

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นบัญญัติ) : ในช่วงที่พระภิกษุสงฆ์เริ่มขยายจำนวนมากขึ้นในเมืองอาฬวี ภิกษุหมู่หนึ่งที่พำนักอยู่ ณ ที่นั้น ได้สร้างกุฏิเป็นจำนวนมาก และมีขนาดใหญ่โตเกินความจำเป็น ภิกษุเหล่านั้นมักกล่าวขอเครื่องไม้เครื่องมือ วัสดุก่อสร้าง และแรงงานจากชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ไม่รู้จักประมาณและไม่เกรงใจชุมชน

เมื่อชาวบ้านรู้สึกถูกเบียดเบียนจากคำขอและภาระที่เพิ่มขึ้น ก็เริ่มรู้สึกเบื่อหน่าย ไม่ศรัทธา และถึงขั้น “กลัวพระ” ไม่อยากเข้าใกล้ ไม่อยากร่วมทำบุญ ทำให้เกิดความเสียหายต่อพระศาสนาโดยรวม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับเรื่องราวนี้แล้ว จึงทรงตำหนิการกระทำที่เกินพอดีของภิกษุเหล่านั้น ว่าเป็นการไม่สมควรต่อสมณะ และเพื่อป้องกันไม่ให้เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นอีก จึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

ข้อบัญญัติ : ก็ภิกษุจะสร้างกุฏิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัวด้วยการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ขนาดในการสร้าง คือ ยาว 12 คืบ กว้าง 7 คืบ โดยคืบพระสุคต พึงนำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงที่อันไม่มีผู้จองไว้อันมีชานรอบ หากภิกษุให้ทำกุฏิด้วยการขอเอาเอง ในที่อันมีผู้จองไว้ อันหาชานรอบมิได้ หรือไม่นำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่หรือทำให้ล่วงประมาณ เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 7: วิหารการสิกขาบท ว่าด้วยการสร้างวิหาร

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นบัญญัติ) : ต้นเหตุของการบัญญัติสิกขาบทนี้มาจาก พระฉันนะ ซึ่งมีเศรษฐีท่านหนึ่งเป็นผู้อุปัฏฐาก ได้ตั้งใจจะสร้างวิหารถวายท่าน จึงได้จัดให้มีการแผ้วถางพื้นที่สำหรับการก่อสร้าง และในกระบวนการนั้นได้สั่งให้ตัดต้นไม้ใหญ่ ต้นหนึ่งที่ถือว่าเป็น “รุกขเจดีย์” ที่ชาวบ้านเคารพบูชา การกระทำดังกล่าวสร้างความไม่พอใจแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะพวกเขาถือว่าต้นไม้ต้นนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่สิงสถิตของเทวดาหรือวิญญาณที่ควรเคารพบูชา การล่วงละเมิดเช่นนี้จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม และกล่าวถ้อยคำดูหมิ่นสงฆ์ จนเป็นที่เสื่อมศรัทธาในหมู่ชุมชน

เมื่อเรื่องทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงตำหนิการกระทำของพระฉันนะ ว่าเป็นการละเมิดจารีตประเพณีของชุมชน และส่งผลเสียหายต่อพระศาสนา จึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

ข้อบัญญัติ : ก็ภิกษุจะสร้างวิหารใหญ่ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว พึงนำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงที่อันไม่มีผู้จองไว้อันมีชานรอบ หากภิกษุให้ทำวิหารใหญ่ในที่มีผู้จองไว้ หาชานรอบมิได้ หรือไม่นำภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงที่ เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 8: ปฐมทุฏฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุผู้มีความขัดเคือง มีโทสะ แล้วแสดงพฤติกรรมก่อโทษ

สถานที่บัญญัติ : พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นบัญญัติ) : สิกขาบทนี้มีที่มาจากเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระทัพพมัลลบุตร ผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้จัดเสนาสนะ (ผู้ดูแลที่พัก) และแจกภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ในพระเวฬุวันวิหาร

ด้วยบทบาทหน้าที่ของท่าน ส่งผลให้มีภิกษุหลายรูปไม่พอใจ โดยเฉพาะพระเมตติยะ และพระภุมมชกะ ซึ่งมีความขัดเคืองและไม่พอใจอย่างแรงกล้า จนถึงกับมีเจตนาใส่ร้ายป้ายสีท่าน โดยร่วมมือกับภิกษุณีเมตติยา ให้กล่าวหาว่า พระทัพพมัลลบุตรได้กระทำการข่มขืน

ข้อกล่าวหาดังกล่าวสร้างความแตกแยกในหมู่สงฆ์ และก่อให้เกิดความเสียหายต่อเกียรติคุณของพระทัพพมัลลบุตร และความศรัทธาของสาธุชนที่มีต่อสงฆ์ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงตรัสสอบถาม แล้วทรงเห็นว่า ความขัดเคืองและโทสะที่ก่อให้เกิดการใส่ความ ถือเป็นพฤติกรรมอันตรายอย่างยิ่ง จึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

ข้อบัญญัติ: ภิกษุใดขัดเคืองมีโทสะ ไม่แช่มชื่น ใส่ความภิกษุด้วยอาบัติปาราชิกที่ไม่มีมูล โดยมุ่งหมายว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ภิกษุนั้นพ้นจากพรหมจรรย์นี้ได้ ต่อมา ผู้ใดผู้หนึ่งถือเอาตามก็ดี ไม่ถือเอาตามก็ดี (เชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม) อธิกรณ์นั้นเป็นเรื่องไม่มีมูลและภิกษุยอมรับผิด เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 9: ทุติยทุฏฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุขัดเคือง มีโทสะ แล้วกล่าวเท็จใส่ความผู้อื่น

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นพระบัญญัติ) : เหตุเกิดขึ้นเมื่อพระเมตติยะและพระภุมมชกะขณะกำลังลงจากภูเขาคิชกูฏ ได้พบเห็นพฤติกรรมของแพะตัวผู้และตัวเมียกำลังสืบพันธุ์กันโดยธรรมชาติ พระทั้งสองจึงได้สมมติว่าแพะตัวผู้คือพระทัพพมัลลบุตร และแพะตัวเมียคือภิกษุณีเมตติยา พร้อมทั้งกล่าวเท็จว่า ตนได้เห็นพระทัพพมัลลบุตรเสพเมถุนกับภิกษุณีเมตติยาโดยตรง

คำกล่าวอ้างดังกล่าวเป็นความเท็จและมีเจตนาใส่ความเพื่อยุยงให้เกิดความแตกแยกในหมู่สงฆ์และทำลายชื่อเสียงของพระทัพพมัลลบุตร อาศัยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันและกำกับการกระทำในลักษณะดังกล่าว

ข้อบัญญัติ : ภิกษุใดขัดเคือง มีโทสะ ไม่แช่มชื่น อ้างเอาบางส่วนแห่งอธิกรณ์ เรื่องอื่นเป็นเลศใส่ความภิกษุด้วยอาบัติปาราชิกโดยมุ่งหมายว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ภิกษุนั้นพ้นจากพรหมจรรย์นี้ได้ ต่อมา ผู้ใดผู้หนึ่งถือเอาตามก็ดี ไม่ถือเอาตามก็ดี (เชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม) อธิกรณ์นั้น เป็นอธิกรณ์เรื่องอื่นอ้างเอาบางส่วนเป็นเลศและภิกษุยอมรับผิด เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 10: สังฆเภทสิกขาบท ว่าด้วยการทำสงฆ์ให้แตกกัน

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นพระบัญญัติ) : พระเทวทัตเข้าไปหาพระโกกาลิกะ เป็นต้น แล้วชักชวนทำลายสงฆ์ โดยยกวัตถุ 5 ประการ อาศัยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

ข้อบัญญัติ : ก็ภิกษุใดตะเกียกตะกายเพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงหรือถือเอาอธิกรณ์ (คือเรื่อง) อันเป็นเหตุแตกกัน ยืนกรานอยู่ ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวอย่างนี้ ว่า

“ท่านอย่าได้ตะเกียกตะกาย เพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง หรืออย่าได้ถือเอาอธิกรณ์อันเป็นเหตุแตกกัน ยืนกรานอยู่ ขอท่านจงพร้อมเพรียงด้วยสงฆ์ เพราะว่าสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน มีอุทเทสเดียวกัน (คือฟังพระปาฏิโมกข์ร่วมกัน) ย่อมอยู่ผาสุก” และภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่อย่างนี้ ยังยืนกรานอยู่อย่างนั้นเทียว ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมนุภาส (คือประกาศห้าม) กว่าจะครบ 3 จบเพื่อให้สละกรรมนั้นเสีย หากเธอถูกสวดสมนุภาสจนครบ 3 จบ สละกรรมนั้นเสียสละได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี ถ้าเธอไม่สละ เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 11: สังฆเภทานุวัตตกสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุผู้ประพฤติตามสนับสนุนภิกษุผู้ทำลายสงฆ์

สถานที่บัญญัติ : พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นพระบัญญัติ) : พระเทวทัตเพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ โดยมีพระโกกาลิกะ เป็นต้น กล่าวสนับสนุนพระเทวทัตในการทำลายสงฆ์ อาศัยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

พระบัญญัติ : มีภิกษุผู้ประพฤติตามผู้พูดเข้ากันของภิกษุนั้นแล 1 รูปบ้าง 2 รูปบ้าง 3 รูปบ้าง เธอทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า “ขอท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าวคำอะไร ๆ ต่อภิกษุนั้น ภิกษุนั่นกล่าวถูกธรรมด้วย ภิกษุนั่นกล่าวถูกวินัยด้วยภิกษุนั้นถือเอาความพอใจ และความชอบใจของพวกข้าพเจ้ากล่าวด้วย เธอรู้ (ใจ) ของพวกข้าพเจ้าจึงกล่าว คำที่เธอกล่าวนี้ ย่อมควร (คือถูกใจ) แม้แก่พวกข้าพเจ้า” ภิกษุเหล่านั้น อันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย อย่าได้กล่าวอย่างนั้น ภิกษุนั้นหาใช่ผู้กล่าวถูกธรรมไม่ด้วย ภิกษุนั่นหาใช่ผู้กล่าวถูกวินัยไม่ด้วย ความทำลายสงฆ์อย่าได้ชอบแม้แก่พวกท่าน ขอพวกท่านจงพร้อมเพรียงด้วยสงฆ์เพราะว่าสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงปรองดองกัน ไม่วิวาทกัน มีอุทเทสเดียวกัน ย่อมอยู่ผาสุก” และภิกษุเหล่านั้น อันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่อย่างนี้ ยังยืนกรานอยู่อย่างนั้นเทียว ภิกษุเหล่านั้นอันภิกษุทั้งหลาย พึงสวดสมนุภาสกว่าจะครบ 3 จบ เพื่อให้สละกรรมนั้นเสีย หากเธอทั้งหลายถูกสวดสมนุภาส กว่าจะครบ 3 จบอยู่ สละกรรมนั้นเสียสละได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี หากเธอทั้งหลายไม่สละเสีย เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 12: ทุพพจสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุเป็นคนว่ายาก

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นพระบัญญัติ) : เหตุการณ์ต้นบัญญัติเกิดขึ้นเมื่อพระฉันนะประพฤติผิดวินัยหรือประพฤติไม่เหมาะสม ภิกษุทั้งหลายจึงร่วมกันว่ากล่าวตักเตือนพระฉันนะ แต่พระฉันนะกลับตอบโต้ด้วยถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความไม่สงบในหมู่สงฆ์ โดยเปรียบเทียบว่าภิกษุทั้งหลายซึ่งมาจากชนชั้นต่าง ๆ โคตรตระกูลต่างกันนั้น มารวมตัวกันอยู่เหมือน “ลมพายุที่พัดหญ้าไม้และใบไม้แห้งมาไว้

ด้วยกัน” หรือเหมือน “แม่น้ำที่ไหลจากภูเขาพัดพาจอกแหนมารวมกัน” ซึ่งแสดงความหมายว่าภิกษุเหล่านั้นแตกต่างหลากหลาย ไม่มีความสามัคคีและเป็นคนว่ายาก พระฉันนะจึงกล่าวว่าตนเองไม่ควรถูกตักเตือน หากแต่ภิกษุอื่น ๆ ต่างหากที่ควรถูกตักเตือน เพราะพฤติกรรมและการรวมกลุ่มกันอย่างไร้ระเบียบของพวกเขาเอง อาศัยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ขึ้น

พระบัญญัติ : ก็ภิกษุเป็นผู้มีสัญชาติแห่งคนว่ายาก อันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่โดยชอบธรรมในสิกขาบททั้งหลายอันเนื่องในอุทเทส (คือพระปาติโมกข์) ทำตนให้เป็นผู้อันใคร ๆ ว่ากล่าวไม่ได้ ด้วยกล่าวโต้ว่า “พวกท่านอย่าได้กล่าวอะไร ๆ ต่อเราเป็นคำดีก็ตาม เป็นคำชั่วก็ตาม แม้เราก็จะไม่กล่าวอะไร ๆ ต่อพวกท่านเหมือนกัน เป็นคำดีก็ตาม เป็นคำชั่วก็ตาม ขอพวกท่านจงเว้นจากการว่ากล่าวเราเสีย” ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลาย พึงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านอย่าได้ทำตนให้เป็นผู้อันใคร ๆ ว่าไม่ได้ ขอท่านจงทำตนให้เขาว่าได้แล แม้ท่านก็จงว่ากล่าวภิกษุทั้งหลายโดยชอบธรรมแม้ภิกษุทั้งหลายก็จักว่ากล่าวท่านโดยชอบธรรมเพราะว่า บริษัทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เจริญแล้วด้วยอาการอย่างนี้ คือด้วยว่ากล่าวซึ่งกันและกัน ด้วยเตือนกันและกันให้ออกจากอาบัติ” และภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่อย่างนี้ ยังยืนกรานอยู่อย่างนั้นเทียว ภิกษุนั้น อันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมนุภาสกว่าจะครบ 3 จบ เพื่อให้สละกรรมนั้นเสีย หากเธอถูกสวดสมนุภาสกว่าจะครบ 3 จบอยู่สละกรรมนั้นเสีย สละได้อย่างนี้ นั่นเป็นการดี หากเธอไม่สละเสีย เป็นสังฆาทิเสส

สิกขาบทที่ 13: กุลทูสกสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุผู้ประทุษร้ายตระกูล

สถานที่บัญญัติ : พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทนี้ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล

เหตุแห่งการบัญญัติ (ต้นพระบัญญัติ) : ภิกษุชื่ออัสสชิและปุนัพพสุกะ เป็นเจ้าถิ่นเป็นอลัชชีอยู่ในกีฏาคีรีชนบท ประพฤติไม่เหมาะสม คือ ปลูกดอกไม้ รดน้ำ เก็บดอกไม้ ร้อยดอกไม้ ทำมาลัยต่อก้านทำมาลัย เรียงก้านจัดดอกไม้ช่อ ทำดอกไม้พุ่ม เป็นต้น อาศัยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทนี้

ข้อบัญญัติ : ก็ภิกษุเข้าไปอาศัยบ้านก็ดี นิคมก็ดี แห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ เป็นผู้ประทุษร้ายสกุล มีความประพฤติเลวทรามความประพฤติเลวทรามของเธอ เขาได้เห็นอยู่ด้วย เขาได้ยินอยู่ด้วย และสกุลทั้งหลายอันเธอประทุษร้ายแล้ว เขาได้เห็นอยู่ด้วย เขาได้ยินอยู่ด้วย ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านเป็นผู้ประทุษร้ายสกุล มีความประพฤติเลวทราม ความประพฤติเลวทรามของท่าน เขาได้เห็นอยู่ด้วย เขาได้ยินอยู่ด้วย และสกุลทั้งหลาย อันท่านประทุษร้ายแล้วเขาได้เห็นอยู่ด้วย เขาได้ยินอยู่ด้วย ท่านจงหลีกไปเสียจากอาวาสนี้ ท่านอย่าอยู่ในที่นี้ (อีก)” และภิกษุนั้น อันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่อย่างนี้ พึงกล่าวกะภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า “พวกภิกษุถึงความพอใจด้วย ถึงความขัดเคืองด้วย ถึงความหลงด้วย ถึงความกลัวด้วย ย่อมขับภิกษุบางรูป ย่อมไม่ขับภิกษุบางรูป เพราะ

อาบัติเช่นเดียวกัน” ภิกษุนั้น อันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลายหาได้ถึงความพอใจไม่ หาได้ถึงความขัดเคืองไม่ หาได้ถึงความหลงไม่ หาได้ถึงความกลัวไม่ ท่านเองแลเป็นผู้ประทุษร้ายสกุล มีความประพฤติเลวทรามความประพฤติเลวทรามของท่านเขาได้เห็นอยู่ด้วยเขาได้ยินอยู่ด้วยและสกุลทั้งหลาย อันท่านประทุษร้ายแล้วเขาได้เห็นอยู่ด้วย เขาได้ยินอยู่ด้วย ท่านจงหลีกไปเสียจากอาวาสนี้ ท่านอย่าอยู่ในที่นี้ (อีก)” และภิกษุนั้น อันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวอยู่อย่างนี้ ยังยืนกรานอยู่อย่างนั้นเทียว ภิกษุนั้น อันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมนุภาสกว่าจะครบ 3 จบ เพื่อให้สละกรรมนั้นเสีย หากเธอถูกสวดสมนุภาสกว่าจะครบ 3 จบอยู่ สละกรรมนั้นเสีย สละได้อย่างนี้นั่นเป็นการดี หากเธอไม่สละเสีย เป็นสังฆาทิเสส

6) อนิยตกัณฑ์ (ว่าด้วยอาบัติอันไม่แน่ว่าจะควรปรับในข้อไหน) มี 2 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบทที่ 1: ห้ามนั่งลับตากับผู้หญิงสองต่อสอง

เหตุการณ์ : พระอุทายีนั่งสองต่อสองในห้องลับตากับหญิงสาว สนทนาและแสดงธรรม
นางวิสาขา เห็นเข้าจึงตักเตือนว่าไม่เหมาะสม แต่พระอุทายีไม่ฟัง
เรื่องถึงพระพุทธเจ้า ทรงสอบสวนแล้วเห็นว่าเป็นความจริง

พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติว่า: ถ้าภิกษุนั่งลับตาสองต่อสองกับหญิง ในที่ที่มีโอกาสกระทำการล่วงละเมิดทางเพศได้ และมีอุบาสิกาที่เชื่อถือได้กล่าวหา ให้พิจารณาว่าอาบัติแบบใด

- ปาราชิก (ถ้าเสพเมถุนจริง – สึกทันที)
- สังฆาทิเสส (แตะต้องกาย/เกี้ยวพาราสี)
- ปาจิตตีย์ (แค่เข้าไปนั่งในที่ลับตา)

แล้วตัดสินตามที่ภิกษุสารภาพหรือที่ถูกกล่าวหา (แล้วแต่กรณีเหมาะสม)

สิกขาบทที่ 2: ห้ามนั่งลับหูกับผู้หญิงสองต่อสอง

- พระอุทายี พยายามเลี่ยงกฎข้อแรก โดยนั่งในที่ที่ไม่ลับตาแต่ “ลับหู” (เช่น ที่คนเห็นได้ แต่ไม่ได้ยินบทสนทนา) กับหญิงสาว
- นางวิสาขาพบเข้าอีกครั้ง ตักเตือนเหมือนเดิม พระอุทายีก็ยังไม่ฟัง
- เรื่องถึงพระพุทธเจ้า ทรงสอบสวนและบัญญัติสิกขาบทใหม่

พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติว่า: ถ้าภิกษุนั่งสองต่อสองกับหญิงในที่ลับหู (เช่น ไม่มีพยานฟังได้) แล้วอุบาสิกาผู้เชื่อถือได้กล่าวหา ให้พิจารณาอาบัติได้ 2 แบบ

- สังฆาทิเสส (ถ้ามีการพูดเกี้ยวพาราสี)
- ปาจิตตีย์ (แค่นั่งในที่ลับหูเฉย ๆ)

ตัดสินอาบัติตามที่ภิกษุสารภาพหรือที่ถูกกล่าวหา

หมายเหตุสำคัญ

- เนื้อหานี้เน้น หลักการตัดสินอาบัติ เมื่อเกิดเหตุในลักษณะที่ไม่แน่ชัดว่าเข้าข่ายอาบัติใด แน่
- สรุปสาระสำคัญคือ
  ห้ามภิกษุนั่งกับผู้หญิงสองต่อสองในที่ที่เป็น “ลับตา” หรือ “ลับหู”
  เว้นแต่จะมี ชายที่รู้เดียงสา (มีสติรู้ผิดชอบ) อยู่ด้วย ถือว่าไม่ลับ

3.2.2 เนื้อหาในคัมภีร์ปาจิตตีย์

ก. ส่วนของภิกษุ

1) นิสสัคคิยกัณฑ์ มี 30 สิกขาบทที่ต้องสละสิ่งของ โดยแบ่งเป็น 3 วรรค คือ

วรรคที่ 1 จีวรวรรค ว่าด้วยเรื่องจีวร มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามเก็บจีวรที่เกินจำนวนไว้เกิน 10 วัน	ภิกษุฉัพพัคคีย์มีจีวรมากเกิน จำแนกใช้ต่างสำรับ พระพุทธเจ้าทรงจำกัดจำนวน และกำหนดเก็บได้ไม่เกิน 10 วัน
2	ห้ามอยู่โดยไม่มีไตรจีวรแม้คืนเดียว	ภิกษุฝากผ้าห่มไว้ แล้วออกจาริกด้วยจีวร 2 ผืน ทำให้ผ้าเสียหาย พระพุทธเจ้าจึงทรงห้าม
3	ห้ามเก็บผ้าที่จะทำจีวรไว้นานเกิน 1 เดือน	ภิกษุเก็บผ้าไว้นานเกินกว่าจะใช้ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดเวลาเก็บไม่เกิน 1 เดือน
4	ห้ามให้นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติซัก/ย้อม/ทุบจีวร	ภริยาของพระอุทายีซักจีวรเปื้อนอสุจิ แล้วเกิดตั้งครรภ์ จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้าม
5	ห้ามรับจีวรจากมือนางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ	พระอุทายีขอผ้านางอุบลวรรณาโดยตรง ทำให้ถูกติเตียนว่าบีบบังคับ จึงถูกห้าม
6	ห้ามขอจีวรจากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ	พระอุปนันทะขอผ้าจากคฤหัสถ์โดยไม่ยอมให้ไปนำจากบ้าน ถูกมองว่ามักมาก
7	ห้ามรับจีวรเกิน 2 ผืน แม้จีวรถูกชิงหรือหาย	ภิกษุฉัพพัคคีย์เรี่ยไรผ้าเกินความจำเป็นจนถูกตำหนิว่าค้าผ้า
8	ห้ามกำหนดให้คฤหัสถ์ซื้อจีวรชนิดดี ๆ ถวาย	คฤหัสถ์จะถวายผ้า ภิกษุบอกให้เลือกชนิดดี ๆ เกินที่เขาตั้งใจ จึงถูกห้าม
9	ห้ามพูดให้คนรวมกันซื้อจีวรชนิดดี ๆ ถวาย	คฤหัสถ์ตั้งใจถวายผ้าคนละผืน ภิกษุแนะนำให้รวมทุนเพื่อซื้อผ้าดีกว่า ถูกตำหนิว่ามักมาก

10	ห้ามทวงจีวรจากผู้รับฝากเกิน 3 ครั้ง / ไปยืนให้เห็นเกิน 6 ครั้ง	พระอุปนันทะเร่งรัดผู้รับฝากจนเขาเสียค่าปรับในการประชุมเมือง ถูกติเตียนว่าเร่งรัดเกินควร

วรรคที่ 2 โกสิยวรรค ว่าด้วยเรื่องไหม มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามหล่อเครื่องปูนั่งเจือด้วยไหม	ภิกษุฉัพพัคคีย์ขอให้ช่างทำไหมต้มตัวไหมและขอใยไหมเพื่อนำมาหล่อสันถัต เจือด้วยไหม คนทั่วไปติเตียนว่าทำให้เบียดเบียน
2	ห้ามหล่อเครื่องปูนั่งด้วยขนเจียมดำล้วน	ภิกษุฉัพพัคคีย์หล่อสันถัตด้วยขนเจียมดำล้วน ถูกตำหนิว่าใช้ของอย่างคฤหัสถ์
3	ห้ามใช้ขนเจียมดำเกิน 2 ส่วน ใน 4 ส่วน เมื่อหล่อเครื่องปูนั่ง	ใช้ขนเจียมดำล้วนโดยใส่ขาวนิดเดียวที่ชาย ถูกตำหนิ จึงกำหนดสัดส่วนสีของขนเจียมในการหล่อ
4	ห้ามหล่อเครื่องปูนั่งใหม่เมื่อยังใช้ของเก่าไม่ถึง 6 ปี	ภิกษุหล่อสันถัตใหม่ทุกปี ทำให้ต้องรบกวนชาวบ้านบ่อย พระพุทธเจ้าจึงกำหนดอายุการใช้สันถัต
5	ต้องตัดของเก่าปนลงในของใหม่เมื่อหล่อเครื่องปูนั่ง	ภิกษุทิ้งสันถัตเก่า พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติให้ใช้ของเก่าปนในของใหม่ เพื่อไม่ให้หลงติดความงาม
6	ห้ามนำขนเจียมไปเองเกิน 3 โยชน์	ภิกษุเดินทางไกลได้รับขนเจียมแล้วห่อไปเอง ถูกเข้าใจผิดว่าเอาไปขาย
7	ห้ามใช้นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติทำความสะอาดขนเจียม	ภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้นางภิกษุณีซัก ย้อม สางขนเจียม ทำให้เสียการปฏิบัติธรรม
8	ห้ามรับทองเงิน	เจ้าของบ้านถวายกหาปณะ (เงิน) แทนของถวาย พระอุปนันทะรับไว้ ถูกติเตียน
9	ห้ามทำการซื้อขายด้วยรูปิยะ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ทำการค้าขายด้วยเงินทองอย่างคฤหัสถ์ ถูกติเตียน
10	ห้ามซื้อขายโดยใช้ของแลก	พระอุปนันทะแลกผ้ากับปริพพาชก ไม่ยอมแลกคืนภายหลัง จึงถูกติเตียน

วรรคที่ 3 ปัตตวรรค ว่าด้วยเรื่องบาตร มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามเก็บบาตรเกิน 1 ลูกไว้นานเกิน 10 วัน	ภิกษุฉัพพัคคีย์สะสมบาตรไว้จำนวนมากจน ถูกกล่าวหาว่าเป็นพ่อค้าบาตร
2	ห้ามขอบาตรเมื่อบาตรยังไม่เสียหายเกิน	ภิกษุขอบาตรจากช่างหม้อมากเกินไปจน

	5 แห่ง	เดือดร้อน
3	ห้ามเก็บเภสัช 5 (เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย) ไว้เกิน 7 วัน	เภสัชที่เก็บไว้ไหลเยิ้ม ทำให้วิหารสกปรกและหนูมาก
4	ห้ามแสวงหาหรือทำผ้าอาบน้ำฝนก่อนกำหนด	ภิกษุทำผ้าอาบน้ำฝนเร็วเกินไป ผ้าเก่าชำรุดต้องเปลือยอาบน้ำฝน
5	ห้ามชิงจีวรคืนหลังจากให้ไปแล้ว	พระอุปนันทะให้จีวรแล้วไม่พอใจภายหลังจึงชิงคืน
6	ห้ามขอด้ายเพื่อนำมาทอเป็นจีวรด้วยตนเอง	ภิกษุฉัพพัคคีย์ขอด้ายหลายครั้งเพื่อทอจีวรจนเกินควร
7	ห้ามไปสั่งช่างหูกให้ทอผ้าดีเกินกว่าที่ผู้ถวายตั้งใจ	พระอุปนันทะไปสั่งช่างหูกให้ทอจีวรพิเศษจนต้องขอด้ายเพิ่ม
8	ห้ามเก็บผ้าจำนำพรรษาเกินกว่ากำหนด	ภิกษุบางรูปเก็บผ้าจำนำพรรษาไว้นานเกินกาลจีวร
9	ห้ามภิกษุอยู่ป่าเก็บจีวรไว้ในบ้านเกิน 6 คืน	จีวรถูกขโมยและหนูกัด จึงให้เก็บไว้ได้แต่ไม่เกิน 6 คืน
10	ห้ามน้อมลาภที่เตรียมถวายสงฆ์มาเพื่อตน	ภิกษุฉัพพัคคีย์พูดให้คณะบุคคลถวายของสงฆ์แก่ตนเอง

สรุปภาพรวม สิกขาบทเหล่านี้เน้นการรักษาความบริสุทธิ์และจริยาวัตรในการใช้จีวร ผ้าไหม บาตร และของใช้อื่นสำหรับภิกษุ รวมถึงการห้ามกระทำสิ่งที่อาจทำให้เกิดการหวงแหนทรัพย์สินหรือการกระทำที่ไม่เหมาะสมในฐานะนักบวชในพระพุทธศาสนา

2) ปาจิตติยกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติที่ไม่ต้องสละสิ่งของ) กัณฑ์นี้ มี 92 สิกขาบท แบ่งออกเป็น 9 วรรค ๆ ละ 10 สิกขาบท เว้นแต่วรรคที่ 8 มี 12 สิกขาบท ดังนี้

วรรคที่ 1 มุสาวาทวรรค วรรคว่าด้วยการพูดปด มี 10 สิกขาบท

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามพูดปด	พระหัตถกะ ศากยบุตร สนทนากับเดียรถีย์ ปฏิเสธแล้วกลับรับ รับแล้วกลับปฏิเสธ พูดปดทั้งที่รู้
2	ห้ามด่า	ภิกษุฉัพพัคคีย์ทะเลาะกับภิกษุอื่น ใช้คำด่าต่าง ๆ ถึง 10 ลักษณะ
3	ห้ามพูดส่อเสียด	ภิกษุฉัพพัคคีย์ฟังเรื่องจากภิกษุฝ่ายหนึ่งไปพูดอีกฝ่ายเพื่อให้ทะเลาะกัน
4	ห้ามกล่าวธรรมพร้อมกันกับผู้มิได้บวช	ภิกษุฉัพพัคคีย์สอนธรรมให้อุบาสกร่วมกล่าวพร้อมกัน ทำให้ขาดความเคารพ
5	ห้ามนอนร่วมกับอนุปสัมบันเกิน 3 คืน	อุบาสกนอนที่วัด ภิกษุบวชใหม่ไปนอนร่วมกันเป็นที่ติเตียน
6	ห้ามนอนร่วมกับผู้หญิง	พักในที่บ้านเดียวกับหญิง หญิงพยายามยั่วยวนแต่ไม่สำเร็จ
7	ห้ามแสดงธรรมสองต่อสองกับผู้หญิง	พระอุทายีกระซิบธรรมที่หูสตรี ทำให้เกิดความสงสัย
8	ห้ามบอกคุณวิเศษแก่ผู้มิได้บวช	ภิกษุบอกคุณวิเศษที่ตนมีจริงให้ผู้มิได้บวชรู้
9	ห้ามบอกอาบัติหยาบของภิกษุแก่ผู้มิได้บวช	ภิกษุฉัพพัคคีย์ประจานอาบัติของพระอุปนันทะแก่ฆราวาส
10	ห้ามขุดดินหรือใช้ให้ขุด	ภิกษุเมืองอาฬวีขุดดินเองหรือใช้ให้ขุด ทำให้ประชาชนตำหนิ

วรรคที่ 2 ภูตคามวรรค ว่าด้วยเรื่องพืชพันธุ์ไม้ มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามทำลายต้นไม้	ภิกษุเมืองอาฬวีตัดต้นไม้เพื่อก่อสร้าง ถูกชาวบ้านตำหนิว่าผิดธรรมเนียม
2	ห้ามเฉไฉเมื่อถูกสอบสวน	พระฉันนะถูกไต่สวนแต่พูดเลี่ยงหรือนิ่งเฉย ทำให้สงฆ์ลำบาก
3	ห้ามติเตียนภิกษุที่ทำการสงฆ์โดยชอบ	ภิกษุบางรูปติเตียนพระทัพพมัลลบุตรผู้แจกเสนาสนะ
4	ห้ามทิ้งเตียงตั่งไว้กลางแจ้ง	ภิกษุตั้งเสนาสนะตากแดดไว้โดยไม่เก็บ จนเปียก
5	ห้ามปล่อยที่นอนไว้ ไม่เก็บงำ	ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ รูปปูที่นอนแล้วทิ้งไว้จนปลวกกิน
6	ห้ามนอนแทรกภิกษุที่เข้าอยู่ก่อน	ภิกษุฉัพพัคคีย์นอนเบียดเถระเพื่อแย่งที่อยู่
7	ห้ามฉุดคร่าภิกษุออกจากวิหาร	ภิกษุฉัพพัคคีย์ฉุดคอภิกษุอื่นออกจากวิหาร
8	ห้ามนั่งนอนบนเตียงหรือตั่งชั้นบนในกุฏิร่วม	ภิกษุบนเตียงนั่งแรงจนตกใส่ภิกษุข้างล่าง
9	ห้ามพอกหลังคาวิหารเกิน 3 ชั้น	พระฉันนะพอกหลังคามากไปจนวิหารพัง ทำของพราหมณ์เสียหาย
10	ห้ามเอาน้ำมีสัตว์รดหญ้าหรือดิน	ภิกษุใช้น้ำมีสัตว์รดพื้นในการก่อสร้าง ถูกติเตียน

วรรคที่ 3 โอวาทวรรค ว่าด้วยเรื่องการให้โอวาท มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามสอนนางภิกษุณีหากไม่ได้รับสมมุติจากสงฆ์	ภิกษุฉัพพัคคีย์สอนภิกษุณีโดยไม่มีการมอบหมาย หวังลาภ ชวนคุยเรื่องไร้สาระ
2	ห้ามสอนนางภิกษุณีหลังอาทิตย์ตก	พระจูฬปันถกสอนภิกษุณีจนค่ำ ถูกชาวบ้านติเตียน
3	ห้ามไปสอนนางภิกษุณีถึงที่อยู่	ภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าไปสอนภิกษุณีถึงที่อยู่ จนภิกษุณีตำหนิ
4	ห้ามติเตียนภิกษุอื่นว่าสอนภิกษุณีเพราะเห็นแก่ลาภ	ฉัพพัคคีย์กล่าวหาพระเถระว่าหวังอามิสในการสอนภิกษุณี
5	ห้ามให้จีวรแก่นางภิกษุณีที่มิใช่ญาติ	ภิกษุให้จีวรภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ถูกติเตียน
6	ห้ามเย็บจีวรให้นางภิกษุณีที่มิใช่	พระอุทายีเย็บจีวรให้ภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ ถูกตำหนิ

	ญาติ	
7	ห้ามเดินทางไกลร่วมกับภิกษุณี	ฉัพพัคคีย์ชวนภิกษุณีเดินทางไกลร่วมกัน ถูกตำหนิ
8	ห้ามชวนนางภิกษุณีร่วมเรือลำเดียวกัน	ฉัพพัคคีย์ชวนนางภิกษุณีลงเรือร่วมกัน ถูกตำหนิ
9	ห้ามฉันอาหารที่ภิกษุณีแนะให้คนถวาย	ภิกษุณีถุลลนันทาแนะนำคนให้ถวายอาหารแก่พระเทวทัต พระเทวทัตรับบาตรนั้น
10	ห้ามนั่งที่ลับสองต่อสองกับนางภิกษุณี	พระอุทายีนั่งลับสองต่อสองกับภิกษุณีที่เคยเป็นภรรยา ถูกตำหนิ

วรรคที่ 4 โภชนวรรค ว่าด้วยเรื่องการฉันอาหาร มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามฉันอาหารในโรงพักเดินทางเกิน 1 มื้อ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ฉันอาหารที่โรงพักเป็นประจำจนถูกติเตียน
2	ห้ามฉันอาหารรวมกลุ่ม	พระเทวทัตฉันร่วมกลุ่มกับบริวารเพื่อผลประโยชน์ ถูกติเตียน
3	ห้ามรับนิมนต์แล้วไปฉันที่อื่นก่อน	ภิกษุรับนิมนต์จากกรรมกรยากจน แต่ไปฉันที่อื่นก่อน ทำให้อาหารเหลือ
4	ห้ามรับบิณฑบาตเกิน 3 บาตร	ภิกษุรับบาตรมากจนทำให้หญิงสาวไม่ได้ไปสู่สกุลสามี
5	ห้ามฉันอีกเมื่อฉันในที่นิมนต์เสร็จแล้ว	ภิกษุฉันที่อื่นอีกหลังจากรับนิมนต์แล้ว ทำให้เจ้าภาพน้อยใจ
6	ห้ามพูดให้ภิกษุฉันอีกเพื่อจับผิด	ภิกษุแกล้งให้เพื่อนฉันอีกครั้งเพื่อตั้งใจให้ผิดสิกขาบท
7	ห้ามฉันอาหารในเวลาวิกาล	ภิกษุพวกสัตตรสวัคคีย์ ฉันในเวลาวิกาล ถูกปรับอาบัติปาจิตตีย์
8	ห้ามฉันอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน	พระเวลัฏฐสีสะเก็บข้าวไว้ฉันวันรุ่งขึ้น
9	ห้ามขออาหารประณีตมาเพื่อฉันเอง	ภิกษุฉัพพัคคีย์ขออาหารดี ๆ เพื่อฉันเอง ถูกติเตียน
10	ห้ามฉันอาหารที่มิได้รับประเคน	ภิกษุฉันอาหารที่ไม่ได้รับการประเคน

วรรคที่ 5 อเจลกวรรค ว่าด้วยชีเปลือย มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามยื่นอาหารให้ชีเปลือยและนักบวชอื่นด้วยมือ	พระอานนท์แจกขนมแก่ชีเปลือยเกินจำนวน และภิกษุรูปหนึ่งยื่นข้าวคลุกเนยใสให้อาชีวกด้วยมือ
2	ห้ามชวนภิกษุไปบิณฑบาตแล้วไล่กลับ	พระอุปนันทะ ชวนภิกษุรูปหนึ่งไปด้วย แล้วกลับไล่กลับ
3	ห้ามเข้าไปในสกุลที่มีสามีภรรยาอยู่ด้วยกัน	พระอุปนันทะ เข้าไปในบ้านที่มีสามีภรรยาอยู่ด้วยกัน ภรรยาเชิญนั่ง แต่สามีไล่แล้วไม่ออก
4	ห้ามนั่งในที่ลับมีที่กำบังกับหญิง	พระอุปนันทะนั่งในที่ลับมีที่กำบังกับภรรยาของสหาย
5	ห้ามนั่งสองต่อสองในที่ลับ (หู) กับหญิง	พระอุปนันทะนั่งสองต่อสองในที่ลับกับหญิงอีกครั้ง
6	ห้ามรับนิมนต์แล้วไปฉันที่อื่นโดยไม่บอกลา	พระอุปนันทะรับนิมนต์แล้วไปที่อื่น ทำให้เจ้าภาพต้องรอ
7	ห้ามขอของเกินเวลาที่เจ้าภาพปวารณาไว้	ภิกษุฉัพพัคคีย์ขอเนยใสเกินจากกำหนดที่เจ้าภาพอนุญาตไว้
8	ห้ามไปดูกองทัพที่ยกไป	ภิกษุฉัพพัคคีย์ไปดูกองทัพ พระเจ้าปเสนทิทักท้วง
9	ห้ามพักในกองทัพเกิน 3 คืน	ภิกษุฉัพพัคคีย์พักในกองทัพเกิน 3 คืน ถูกติเตียน
10	ห้ามดูการรบ ตรวจพล จัดทัพฯลฯ เมื่อพักในกองทัพ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ดูการรบ ถูกลูกเกาทัณฑ์ เป็นที่เยาะเย้ย

วรรคที่ 6 สุราปานวรรค ว่าด้วยเรื่องการดื่มสุรา มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามดื่มสุราเมรัย	พระสาคตะดื่มเหล้าแดงที่ชาวบ้านถวายจนเมา พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบท
2	ห้ามจี้ภิกษุ	ภิกษุจี้ภิกษุให้หัวเราะ จนเธอออดกลั้นหัวเราะไม่ได้
3	ห้ามว่ายน้ำเล่น	ภิกษุพากันเล่นน้ำในแม่น้ำอจิรวดี เป็นเหตุให้พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงตำหนิ
4	ห้ามไม่เอื้อเฟื้อในวินัย	พระฉันนะไม่รับคำตักเตือนจากภิกษุรูปอื่น และยังทำผิดวินัยต่อไป
5	ห้ามหลอกภิกษุให้กลัว	ภิกษุฉัพพัคคีย์หลอกให้ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ กลัวผีจนร้องไห้

6	ห้ามก่อไฟเพื่อผิง	ภิกษุก่อไฟผิงในฤดูหนาว งูออกมากัด ทำให้ต้องหนี
7	ห้ามอาบน้ำบ่อยโดยไม่มีเหตุ	ภิกษุอาบน้ำบ่อยจนพระเจ้าพิมพิสารกลับวังไม่ทัน เพราะประตูเมืองปิด
8	ห้ามไม่ทำเครื่องหมายในจีวรใหม่	ภิกษุจำจีวรของตนไม่ได้หลังถูกปล้น จึงบัญญัติให้ทำเครื่องหมายจีวรใหม่
9	ห้ามใช้จีวรที่วิกัปไว้แล้วยังไม่ได้ถอน	พระอุปนันทะใช้จีวรที่วิกัปกับผู้อื่นโดยยังไม่ถอน
10	ห้ามเล่นซ่อนบริขารภิกษุอื่น	ภิกษุฉัพพัคคีย์ซ่อนบาตร จีวรของภิกษุสัตตรสวัคคีย์เพื่อหัวเราะเล่น

วรรคที่ 7 สัปปาณกวรรค ว่าด้วยเรื่องสัตว์มีชีวิต มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามจงใจฆ่าสัตว์	พระอุทายีเกลียดกา จึงฆ่ากาด้วยการตัดหัวแล้วเสียบหลาว
2	ห้ามใช้น้ำที่มีสัตว์อยู่	ภิกษุฉัพพัคคีย์ ใช้น้ำที่มีสัตว์อยู่ แม้รู้อยู่ก็ยังใช้
3	ห้ามรื้อฟื้นคดีที่ตัดสินโดยธรรมแล้ว	ภิกษุฉัพพัคคีย์ รื้อฟื้นอธิกรณ์ที่สงฆ์ชำระอย่างถูกต้องแล้ว
4	ห้ามปกปิดอาบัติหนักของผู้อื่น	พระอุปนนทะต้องสังฆาทิเสส ขอให้ภิกษุอื่นช่วยปิดบัง
5	ห้ามบวชผู้มีอายุต่ำกว่า 20 ปี	เด็กที่บวชใหม่ร้องไห้กลางคืนเพราะหิวอาหาร ทนไม่ไหว
6	ห้ามชวนพ่อค้าที่หลบภาษีเดินทางร่วมกัน	ภิกษุชวนพ่อค้าหนีภาษีเดินทางร่วม แม้เพียงสิ้นระยะบ้านหนึ่ง
7	ห้ามชวนหญิงเดินทางร่วมกัน	หญิงทะเลาะกับสามี ขอเดินทางกับภิกษุ สามีตามมาทำร้ายภิกษุ
8	ห้ามกล่าวตู่พระธรรมวินัย	ภิกษุอริฏฐะกล่าวตู่พระธรรมวินัย ไม่ยอมละความเห็นผิด
9	ห้ามคบหาภิกษุผู้กล่าวตู่พระธรรมวินัย	ภิกษุฉัพพัคคีย์ยังคบหาพระอริฏฐะ ทั้งที่กล่าวตู่ธรรมวินัย
10	ห้ามคบหาสามเณรผู้กล่าวตู่พระธรรมวินัย	ภิกษุฉัพพัคคีย์ยังคบหาสามเณรกัณฑกะที่ถูกขับจากหมู่

วรรคที่ 8 สหธัมมิกวรรค ว่าด้วยเรื่องการว่ากล่าวถูกต้องตามธรรม มี 12 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามพูดไถลเมื่อทำผิดแล้ว	ภิกษุฉันนะประพฤติอนาจารแล้วพูดว่าจะขอถามภิกษุผู้รู้วินัยก่อน
2	ห้ามกล่าวติเตียนสิกขาบท	ภิกษุฉัพพัคคีย์กล่าวติเตียนสิกขาบทว่าเป็นเรื่องเล็กน้อยและน่ารำคาญ
3	ห้ามพูดแก้ตัวว่าเพิ่งรู้ว่ามีในปาฏิโมกข์	ภิกษุฉัพพัคคีย์กล่าวแก้ตัวว่าไม่รู้ว่ามีในปาติโมกข์หลังจากที่ได้ยินมาแล้วหลายครั้ง
4	ห้ามทำร้ายร่างกายภิกษุ	ภิกษุฉัพพัคคีย์โกรธทำร้ายภิกษุสัตตรสวัคคีย์
5	ห้ามเงื้อมือจะทำร้ายภิกษุ	ภิกษุฉัพพัคคีย์โกรธเงื้อมือจะทำร้ายภิกษุสัตตรสวัคคีย์
6	ห้ามโจทภิกษุด้วยอาบัติสังฆาทิเสสไม่มีมูล	ภิกษุฉัพพัคคีย์แกล้งโจทภิกษุด้วยอาบัติสังฆาทิเสสที่ไม่มีมูล
7	ห้ามก่อความรำคาญแก่ภิกษุอื่น	ภิกษุฉัพพัคคีย์ แกล้งพูดให้ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ กังวลและร้องไห้
8	ห้ามแอบฟังความของภิกษุผู้ทะเลาะกัน	ภิกษุฉัพพัคคีย์แอบฟังความจากภิกษุที่ทะเลาะกัน
9	ห้ามให้ฉันทะแล้วพูดติเตียนภายหลัง	ภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ฉันทะแล้วพูดติเตียนในภายหลัง
10	ห้ามลุกออกจากการประชุมสงฆ์โดยไม่ให้ฉันทะ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ลุกออกจากการประชุมสงฆ์โดยไม่ให้ฉันทะ
11	ห้ามติเตียนภายหลังจากร่วมให้จีวรแก่ภิกษุ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ติเตียนสงฆ์หลังจากร่วมให้จีวรแก่ภิกษุ
12	ห้ามน้อมลาภสงฆ์มาเพื่อบุคคล	ภิกษุฉัพพัคคีย์น้อมลาภที่เตรียมถวายสงฆ์ไปเพื่อบุคคลของตนเอง

วรรคที่ 9 รตนวรรค ว่าด้วยเรื่องนางแก้ว (พระราชเทวี) มี 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามเข้าไปในตำหนักของพระราชา	พระอานนท์เข้าไปในตำหนักของพระเจ้าปเสนทิโกศลโดยไม่มีนัดหมาย เมื่อพระนางมัลลิกาออกจากตำหนักแล้ว
2	ห้ามเก็บของมีค่าที่ตกอยู่	ภิกษุเก็บถุงเงินของพราหมณ์แล้วคืนให้ แต่พราหมณ์กล่าวว่าเงินในถุงมีมากกว่าที่เขาคิด
3	ห้ามเข้าบ้านในเวลาวิกาลโดยไม่บอกลาภิกษุก่อน	ภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าไปในบ้านในเวลาวิกาลแล้วชวนชาวบ้านพูดเรื่องไร้สาระ
4	ห้ามทำกล่องเข็มด้วยกระดูก,งา,เขาสัตว์	ภิกษุขอให้ช่างทำกล่องเข็มจากงาช้างจนช่างไม่สามารถทำขายได้
5	ห้ามทำเตียงตั่งมีเท้าสูงกว่าประมาณ	พระอุปนันทะนอนบนเตียงสูงเกินกว่าข้อกำหนดในวินัย
6	ห้ามทำเตียงตั่งหุ้มด้วยนุ่น	ภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ทำเตียงหรือตั่งหุ้มด้วยนุ่น ซึ่งเป็นที่ติเตียนของคนทั้งหลาย
7	ห้ามทำผ้าปูนั่งมีขนาดเกินประมาณ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ผ้าปูนั่งที่ยาวและกว้างเกินจากขนาดที่กำหนด
8	ห้ามทำผ้าปิดฝีมีขนาดเกินประมาณ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ผ้าปิดฝีที่ยาวและกว้างเกินจากขนาดที่กำหนด
9	ห้ามทำผ้าอาบน้ำฝนมีขนาดเกินประมาณ	ภิกษุฉัพพัคคีย์ใช้ผ้าอาบน้ำฝนที่ยาวและกว้างเกินจากขนาดที่กำหนด
10	ห้ามทำจีวรมีขนาดเกินประมาณ	พระนันทะใช้จีวรที่มีขนาดเท่ากับจีวรของพระสุคตจนภิกษุอื่นเห็นและติเตียน

3) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติที่ต้องแสดงคืน มี 4 สิกขาบท)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามรับของเคี้ยวของฉันจากมือนางภิกษุณี	นางภิกษุณีถวายอาหารให้ภิกษุที่ไม่ได้ฉันหมด จนตัวเองอดอาหารหลายวันจนล้มลงเพราะหมดแรง
2	ให้ไล่นางภิกษุณีที่มายุ่งให้เขาถวายอาหาร	นางภิกษุณีมายืนบอกให้ถวายอาหารแก่ภิกษุหลายรูป จนภิกษุอื่น ๆ ฉันอย่างไม่สะดวกใจ
3	ห้ามรับอาหารในสกุลที่สงฆ์สมมติว่าเป็นเสขะ	สกุลบางสกุลเลื่อมใสแต่เสื่อมทรัพย์ถวายอาหารแก่ภิกษุจนติเตียนกันภายในหมู่บ้าน จึงห้ามรับอาหารจากสกุลที่สงฆ์สมมติว่าเป็นเสขะ
4	ห้ามรับอาหารที่เขาไม่ได้จัดไว้ก่อนเมื่ออยู่ป่า	เจ้าศากยะหญิงถูกโจรข่มขืน ขณะที่ภิกษุไม่ได้รายงานเรื่องโจร พระผู้มีพระภาคจึงบัญญัติห้ามรับอาหารที่ไม่ได้จัดไว้ก่อนในเสนาสนะป่า

4) เสขิยกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องวัตรปฏิบัติและมารยาทที่ภิกษุจะต้องศึกษา) หากกล่าวโดยสรุปเนื้อหาของต้นเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบทในเสขิยกัณฑ์ ดังนี้

1. ต้นเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท

- การบัญญัติสิกขาบทในเสขิยกัณฑ์ทั้งหมดเกิดจากการกระทำที่ไม่ดีไม่งามของ**ภิกษุฉัพพัคคีย์ (ภิกษุพวก 6)** ที่ล่วงละเมิดข้อปฏิบัติในพระธรรมวินัย

- สิกขาบทเหล่านี้ไม่ปรับอาบัติไว้ในตัวสิกขาบท แต่จะมีคำอธิบายว่า ถ้าทำตามข้อห้ามแล้ว จะต้องอาบัติทุกกฏ (ทำชั่ว)

- คำอธิบายท้ายสิกขาบทแสดงลักษณะการกระทำที่ไม่ต้องอาบัติด้วย

2. การจัดหมวดและวรรค

- สิกขาบทในเสขิยกัณฑ์ถูกจัดหมวดใหญ่ ๆ ตามลำดับ และในบางกรณีอาจมีการจัดวรรคคาบเกี่ยวระหว่างหมวดใหญ่ ๆ

- การจัดวรรคในปัจจุบันอาจสะดวกในการสวด แต่ไม่ระบุวรรคในปาติโมกข์ที่พระสวดในปัจจุบัน

3. การสรุปและวัตถุประสงค์

- การสรุปในที่นี้เน้นเฉพาะตัวสิกขาบท โดยการจัดหมวดใหญ่และอธิบายตามข้อปฏิบัติที่เหมาะสม

- วัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบทนั้นมุ่งให้ภิกษุศึกษาและปฏิบัติตามอย่างถูกต้อง เพื่อไม่ให้ล่วงละเมิดข้อห้ามและทำให้เกิดอาบัติ

(1) หมวดสารูป ว่าด้วยกิริยามารยาทที่ควรประพฤติในเวลาเข้าไปในบ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งห่ม การสำรวมระวังอิริยาบท การพูดคุย ให้อยู่ในอาการที่เหมาะสม มี 26 สิกขาบท

สิกขาบท	ข้อห้าม / ข้อควรปฏิบัติ
1	ต้องนุ่งให้เป็นปริมณฑล
2	ต้องห่มให้เป็นปริมณฑล ให้ชายผ้าเสมอกัน
3	ต้องปกปิดกายให้มิดชิดเมื่อเข้าไปในบ้าน
4	ต้องปกปิดกายให้มิดชิดเมื่อนั่งในบ้าน
5	ต้องสำรวมกายเมื่อเข้าไปในบ้าน
6	ต้องสำรวมกายเมื่อนั่งในบ้าน
7	ต้องทอดสายตาต่ำเมื่อเข้าไปในบ้าน
8	ต้องทอดสายตาต่ำเมื่อนั่งในบ้าน
9	ไม่เวิกผ้าเมื่อเข้าไปในบ้าน
10	ไม่เวิกผ้าขึ้นเมื่อนั่งในบ้าน
11	ไม่หัวเราะเสียงดังเมื่อเข้าไปในบ้าน
12	ไม่หัวเราะเสียงดังเมื่อนั่งในบ้าน
13	ไม่พูดเสียงดังเมื่อเข้าไปในบ้าน
14	ไม่พูดเสียงดังเมื่อนั่งในบ้าน
15	ไม่โคลงกายเมื่อเข้าไปในบ้าน
16	ไม่โคลงกายเมื่อนั่งในบ้าน
17	ไม่ไกวแขนเมื่อเข้าไปในบ้าน
18	ไม่ไกวแขนเมื่อนั่งในบ้าน
19	ไม่สั่นศีรษะเมื่อเข้าไปในบ้าน
20	ไม่สั่นศีรษะเมื่อนั่งในบ้าน
21	ไม่เอามือค้ำกายเมื่อเข้าไปในบ้าน
22	ไม่เอามือค้ำกายเมื่อนั่งในบ้าน
23	ไม่คลุมศีรษะด้วยผ้าเมื่อเข้าไปในบ้าน
24	ไม่คลุมศีรษะด้วยผ้าเมื่อนั่งในบ้าน
25	ไม่เดินกระโหย่งเท้าเมื่อเข้าไปในบ้าน
26	ไม่นั่งรัดเข่าเมื่อนั่งในบ้าน

(2) หมวดโภชนปฏิสังยุต ว่าด้วยกิริยามารยาทที่ควรประพฤติในการรับบิณฑบาต และการฉันภัตตาหาร มี 30 สิกขาบท

สิกขาบท	ข้อห้าม / ข้อควรปฏิบัติ
1	ต้องรับบิณฑบาตด้วยความเคารพ
2	ต้องมองแต่ในบาตรขณะรับบิณฑบาต
3	ต้องรับบิณฑบาตพอสมควร พอประมาณ ไม่มากเกิน
4	ต้องรับอาหารไม่เกินขอบปากบาตร
5	ต้องฉันบิณฑบาตด้วยความเคารพ
6	ต้องมองแต่ในบาตรขณะฉัน
7	ฉันบิณฑบาตไปตามลำดับ ไม่ขุดไม่แหว่ง
8	ต้องฉันแกงพอประมาณ ไม่มากเกิน
9	ไม่ขยุ้มยอดข้าวลงไป (ย้ำข้อ 7)
10	ไม่ใช้ข้าวปิดแกงเพื่อให้ได้เพิ่ม
11	ถ้าไม่เจ็บไข้ ห้ามขออาหารพิเศษ
12	ไม่มองบาตรผู้อื่นด้วยคิดจะติเตียน
13	ไม่ทำคำข้าวให้ใหญ่เกินไป
14	ทำคำข้าวให้กลมกล่อม

15	ไม่อ้าปากก่อนคำข้าวจะถึงปาก	23	ไม่แลบลิ้นขณะฉัน
16	ไม่เอามือทั้งมือใส่ปากขณะฉัน	24	ไม่ฉันเสียงดัง “จับ ๆ”
17	ไม่พูดขณะยังมีคำข้าวในปาก	25	ไม่ฉันเสียงดัง “ซูด ๆ”
18	ไม่โยนคำข้าวเข้าปาก	26	ไม่เลียมือเวลาฉัน
19	ไม่ฉันกัดคำข้าว	27	ไม่เลียบาตรเวลาฉัน
20	ไม่ฉันทำกระพุ้งแก้มให้ตุ่ย	28	ไม่เลียริมฝีปากเวลาฉัน
21	ไม่ฉันพลางสะบัดมือพลาง	29	ไม่ใช้มือเปื้อนจับภาชนะน้ำ
22	ไม่โปรยเมล็ดข้าวเวลาฉัน	30	ไม่เทน้ำล้างบาตรที่มีเมล็ดข้าวในบ้าน

(3) ธัมมเทสนาปฏิสังยุต ว่าด้วยกิริยามารยาทในการแสดงธรรมแก่อื่น มี 16 สิกขาบท

สิกขาบท	**ข้อห้าม**
1	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีร่มในมือ
2	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีไม้พลองในมือ
3	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีศัสตรา (มีคม) ในมือ
4	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่มีอาวุธในมือ
5	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่สวมรองเท้าไม้ (สวมเขียงเท้า)
6	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่สวมรองเท้า
7	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่ไปในยาน
8	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่อยู่บนที่นอน
9	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่นั่งรัดเข่า
10	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่โพกศีรษะ
11	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่คลุมศีรษะ
12	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่อยู่บนอาสนะ (หรือเครื่องปูนั่ง) โดยภิกษุอยู่บนพื้นดิน
13	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่นั่งบนอาสนะสูงกว่าภิกษุ
14	ไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เป็นไข้ ที่นั่งอยู่ แต่ภิกษุยืน
15	ไม่แสดงธรรมในขณะภิกษุเดินหลังแต่ผู้ฟังเดินหน้า
16	ไม่แสดงธรรมในขณะภิกษุอยู่นอกทาง แต่ผู้ฟังอยู่ในทาง

(4) ปกิณณกะ ว่าด้วยกิริยามารยาท ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ มี 3 สิกขาบท

สิกขาบท	ข้อห้าม
1	ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่ยืนถ่ายอุจจาระ หรือปัสสาวะ
2	ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายในของเขียว (พันธุ์ไม้ใบหญ้าต่าง ๆ)
3	ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายในน้ำ

5) อธิกรณสมถะ (ว่าด้วยเรื่องธรรมสำหรับระงับอธิการณ์ 7 อย่าง)

ชื่อวิธี	ลักษณะการระงับอธิกรณ์
1. สัมมุขาวินัย	ระงับเมื่อมีองค์ครบถ้วนต่อหน้า (บุคคล-วัตถุ-ธรรม)
2. สติวินัย	ระงับโดยยกว่าผู้ถูกกล่าวหาเป็นพระอรหันต์ผู้มีสติ
3. อมูฬหวินัย	ระงับโดยถือว่าขณะทำผิดมีอาการบ้า
4. ปฏิญญาตกรณะ	ระงับโดยผู้ถูกกล่าวหายอมรับผิด
5. เยภุยยสิกา	ระงับโดยเสียงข้างมาก
6. ตัสสปาปิยสิกา	ระงับโดยลงโทษผู้ทำผิดหนักกว่า
7. ติณวัตถารกะ	ระงับโดยประนีประนอม ยุติเรื่อง

ข. ส่วนของภิกษุณี

1) ปาราชิกกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติปาราชิก) มี 8 สิกขาบท

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามกำหนัดยินดีการจับต้องร่างกายของบุรุษในลักษณะทางกายภาพที่แสดงความกำหนัด	นางสุนทรีนันทาแสดงความกำหนัดยินดีการสัมผัสกับสาเหตะ หลานชายของนางวิสาขา
2	ห้ามปกปิดอาบัติปาราชิกของนางภิกษุณีอื่น หากรู้ต้องบอก	นางถุลลนันทาไม่แจ้งว่านางสุนทรีนันทามีครรภ์กับสาเหตะ จนคลอดลูก
3	ห้ามเข้าพวกกับภิกษุที่ถูกสงฆ์ขับออกจากหมู่และไม่ยอมละเลิกหลังถูกตักเตือน	นางถุลลนันทาประพฤติตามภิกษุอริฏฐะผู้ถูกสงฆ์ขับจากหมู่ และไม่เชื่อฟังคำตักเตือนจากสงฆ์
4	ห้ามนัดหมาย พูดคุย สัมผัส หรือล่วงล้ำทางเพศกับบุรุษ	ภิกษุณี 6 รูปแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสม เช่น จับมือ พูดคุย นัดหมาย และทอดกายให้บุรุษ

หมายเหตุ: ปาราชิกสิกขาบทข้อที่ 5–8 ของภิกษุณี มีเนื้อหาและอาบัติเหมือนกับของภิกษุ

2) สัตตรสกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติสังฆาทิเสสของภิกษุณี) มี 17 สิกขาบท

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามฟ้องคดีหรือก่อคดีในโรงศาลกับคฤหัสถ์หรือสมณะ	นางถุลลนันทาภิกษุณีฟ้องคดีชายคฤหัสถ์ถึงศาล ทำให้เกิดความวุ่นวาย
2	ห้ามบวชหญิงที่เป็นโจรโดยไม่แจ้งต่อราชการหรือต่อสงฆ์	นางถุลลนันทาภิกษุณี บวชหญิงที่เป็นโจรหนีคดีโดยไม่แจ้งราชการหรือต่อสงฆ์
3	ห้ามเดินทาง เข้าบ้าน ข้ามน้ำ หรือนอนค้างเพียงลำพัง	ภิกษุณีเดินทางลำพัง ถูกทำร้ายหรือล่วงละเมิด
4	ห้ามเปลื้องโทษโดยไม่แจ้งสงฆ์ที่ลงโทษ	นางถุลลนันทาฯ เปลื้องโทษให้ภิกษุณีที่ถูกลงโทษโดยไม่แจ้งคณะสงฆ์
5	ห้ามรับของเคี้ยว/ฉันจากมือบุรุษที่มีความกำหนัด	ภิกษุณีรับอาหารจากชายผู้มีความกำหนัดจนเกิดเสียงครหา
6	ห้ามพูดจาชักจูงให้นางภิกษุณีประพฤติย่อหย่อน	นางอนันตริกาฯ ชวนให้นางภิกษุณีอื่นรับอาหารจากชายที่มีกำหนัด
7	ห้ามพูดดูหมิ่นภิกษุณีสงฆ์ด้วยความโกรธ	นางจัณฑกาลีฯ กล่าวปฏิเสธพระรัตนตรัยด้วยอารมณ์โกรธ
8	ห้ามติเตียนภิกษุณีสงฆ์เมื่อถูกลงโทษโดยธรรม	นางจัณฑกาลีฯ ติเตียนภิกษุณีอื่นว่าลำเอียงหลังถูกลงโทษ
9	ห้ามรวมกลุ่มประพฤติเสื่อมเสียปกปิดความผิดกัน	ศิษย์ของนางถุลลนันทาฯ รวมกลุ่มประพฤติผิดและปกปิดกัน
10	ห้ามยุยงปลุกปั่นนางภิกษุณีที่ถูกลงโทษให้ต่อต้านสงฆ์	นางถุลลนันทาฯ ยุยงนางภิกษุณีให้รวมกลุ่มต่อต้านคำตัดสินของสงฆ์

หมายเหตุ: สิกขาบทที่ 11–17 ให้ใช้ร่วมกับของภิกษุ ได้แก่ สิกขาบทที่ 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13 ของภิกษุ รวมทั้งหมดครบ 17 สิกขาบท

3) นิสสัคคิยกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติที่ต้องสละสิ่งของ) มี 30 สิกขาบท

วรรคที่ 1 ปัตตวรรค (ว่าด้วยเรื่องบาตร) มีทั้งหมด 10 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามสะสมบาตรเกิน 1 ใบ (เว้นแต่ทำวิกัปได้)	ภิกษุณี 6 รูปสะสมบาตรไว้มากจนถูกติเตียน

2	ห้ามอธิษฐานจีวรนอกกาลเป็นในกาลแล้วแจกจ่าย	นางถุลลนันทาภิกษุณีอธิษฐานจีวรนอกกาลเป็นของตน
3	ห้ามชิงจีวรคืนหลังแลกเปลี่ยนแล้ว	นางถุลลนันทาภิกษุณีแลกจีวรแล้วขอคืนและชิงกลับ
4	ห้ามขอของอย่างหนึ่งแล้วเปลี่ยนไปขออีกอย่าง	นางถุลลนันทาภิกษุณีขอเนยใส แล้วเปลี่ยนใจจะเอาน้ำมันแทน
5	ห้ามสั่งซื้อของแบบเปลี่ยนใจกลับกลอก	นางถุลลนันทาภิกษุณีสั่งน้ำมัน แล้วเปลี่ยนใจจะเอาเนยใสแทน
6	ห้ามใช้ของที่ได้เพื่อวัตถุประสงค์อื่น	อุบาสกถวายผ้าให้ทำจีวร แต่นางภิกษุณีนำไปแลกเภสัช
7	ห้ามขอของจากสงฆ์มาแลกของอื่น	ภิกษุณีขอผ้าจากสงฆ์เพื่อนำไปแลกเภสัช
8	ห้ามจ่ายของของคณะเพื่อวัตถุประสงค์อื่น	ชาวบ้านถวายข้าวสารให้คณะนางภิกษุณี แต่นำไปแลกเภสัช
9	ห้ามขอของของคณะมาแลกของอื่น	ภิกษุณีขอของจากคณะ แล้วนำไปแลกของอื่น
10	ห้ามขอของที่เจ้าของให้เฉพาะบุคคลเพื่อนำไปแลกของอื่น	ภิกษุณีรับของที่ถวายเฉพาะกิจ แล้วนำไปแลกเภสัช

วรรคที่ 2 จีววรรค (ว่าด้วยเรื่องจีวร) สำหรับภิกษุณีมีทั้งหมด 2 สิกขาบท ดังนี้

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามขอหรือให้จ่ายผ้าห่มหนาว (ผ้ากัมพล) ที่มีราคาสูงเกิน 16 กหาปณะ (4 กังสะ)	นางถุลลนันทาภิกษุณีขอผ้ากัมพลจากพระเจ้าปเสนทิโกศลที่มีราคาแพงเกินกำหนด
2	ห้ามขอผ้าห่มฤดูร้อน (ผ้าเปลือกไม้) ที่มีราคาสูงเกิน 10 กหาปณะ (2 กังสะครึ่ง)	นางถุลลนันทาภิกษุณีขอผ้าเปลือกไม้จากพระเจ้าปเสนทิโกศล คนทั่วไปเข้าใจว่าเธอจะขอผ้าแพง จึงติเตียน

หมายเหตุเพิ่มเติม: นิสสัคคิยปาจิตตีย์ของภิกษุณี **มี 12 สิกขาบทโดยตรง**
อีก **18 สิกขาบทยืมจากของภิกษุ** (จากทั้งหมด 30)
สิกขาบทที่ไม่นำมาใช้กับภิกษุณี ได้แก่
สิกขาบทที่ 4 และ 5 แห่งจีววรรค (ของภิกษุ)
สิกขาบทที่ 1 ถึง 7 แห่งโกสิยวรรค
สิกขาบทที่ 1, 8, และ 9 แห่งปัตตวรรค

4) ปาจิตติยกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติที่ไม่ต้องสละสิ่งของ) มี 166 สิกขาบท

ในกัณฑ์นี้จะแสดงเฉพาะที่เป็นของนางภิกษุณี 96 สิกขาบท ส่วนอีก 70 สิกขาบทนั้นให้นำของภิกษุมาใช้ จึงรวมเป็น 166 สิกขาบท ใน 96 สิกขาบทนี้ แบ่งออกเป็น 9 วรรค วรรคที่ 1 ถึงวรรคที่ 7 มีวรรคละ 10 สิกขาบท วรรคที่ 8 และที่ 9 วรรคละ 13 สิกขาบท ซึ่งสรุปจำนวนและแหล่งที่มาของสิกขาบทอาบัติปาจิตตีย์ของนางภิกษุณี ดังนี้

หัวข้อ	จำนวน/รายละเอียด	คำอธิบาย
ปาจิตตีย์ทั้งหมดของภิกษุณี	166 สิกขาบท	เป็นจำนวนรวมที่ภิกษุณีต้องปฏิบัติตาม
ปรากฏในภิกขุนีวิภังค์	96 สิกขาบท	แสดงไว้โดยตรงในพระไตรปิฎก
โครงสร้างในวิภังค์	9 วรรค	แบ่งเป็น 7 วรรคแรก วรรคละ 10 สิกขาบท 2 วรรคหลัง วรรคละ 13 สิกขาบท
นำมาจากภิกขุวิภังค์	70 สิกขาบท	ยืมจากปาจิตตีย์ของภิกษุมาใช้กับภิกษุณี

สิกขาบททั้ง 96 ข้อ ที่ปรากฏในภิกขุนีวิภังค์

วรรคที่ 1 ลสุณวรรค (ว่าด้วยเรื่องกระเทียม)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามฉันกระเทียม	นางภิกษุณีไปขอกระเทียมมากจนถูกตำหนิ
2	ห้ามนำขนในที่แคบออก	ถูกตำหนิว่าเลียนแบบคฤหัสถ์
3	ห้ามใช้ฝ่ามือตบกันด้วยความกำหนัด	ภิกษุณี 2 รูปกระทำกันด้วยกามราคะ
4	ห้ามใช้สิ่งที่ทำด้วยยางไม้กับร่างกาย	ใช้สิ่งของเพื่อความกำหนัด
5	ห้ามใช้น้ำชำระเกิน 2 ข้อนิ้ว	ทำให้เกิดแผลและเสื่อมศีล
6	ห้ามถือพัด/น้ำเมื่อภิกษุกำลังฉัน	อดีตสามีภริยาบวชแล้วประพฤติไม่เหมาะสม
7	ห้ามขอ/ฝัด/ตำ/หุง/ฉันข้าวเปลือกดิบ	ภิกษุณีถูกแย่งข้าวจึงห้ามทำเอง
8	ห้ามทิ้งของนอกฝาหรือนอกกำแพง	ของตกใส่พราหมณ์เพราะเทไม่เหมาะสม
9	ห้ามทิ้งของบนของเขียวสด	ทิ้งของเสียในนาของพราหมณ์
10	ห้ามดูการฟ้อนรำ/ขับร้อง/บรรเลง	ไปดูมหรสพบนยอดเขา ถูกติเตียน

วรรคที่ 2 อันธการวรรค (ว่าด้วยเรื่องเวลากลางคืน)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามยืนหรือสนทนากับบุรุษสองต่อสองในที่มืด	ภิกษุณีบางรูปยืน/สนทนากับบุรุษในที่มืดโดยไม่ตามประทีป
2	ห้ามยืนหรือสนทนากับบุรุษสองต่อสองในที่ลับ	ภิกษุณีบางรูปยืน/สนทนาในที่ลับกับบุรุษ
3	ห้ามยืนหรือสนทนากับบุรุษสองต่อสองในที่แจ้ง	ภิกษุณีเห็นว่าห้ามเฉพาะในที่ลับ จึงทำในที่แจ้ง ถูกติเตียน
4	ห้ามกระทำลักษณะสองต่อสองกับบุรุษในที่เปลี่ยว ทางตัน หรือทางแยก	ถุลลนันทาภิกษุณีกระซิบ ส่งเพื่อนไป และอยู่กับบุรุษในทางเปลี่ยว
5	ห้ามกลับจากบ้านที่ไปบิณฑบาตโดยไม่บอกลา	เจ้าของบ้านเข้าใจผิดเรื่องของหายเพราะภิกษุณีไม่บอกลา
6	ห้ามนั่งหรือนอนบนอาสนะในเวลาหลังอาหารโดยไม่บอกเจ้าของบ้าน	ถุลลนันทาภิกษุณีเข้าบ้านหลังอาหารแล้วนั่ง/นอนโดยไม่บอกเจ้าของบ้าน
7	ห้ามปูลาดที่นอนในเวลากลางคืนโดยไม่บอกเจ้าของบ้าน	ภิกษุณีปูลาดที่นอนในบ้านพราหมณ์โดยไม่ได้รับอนุญาต
8	ห้ามพูดบิดเบือนถ้อยคำ กล่าวโทษผู้อื่นโดยจำคำผิด	ภิกษุณีพูดประชดโดยจำคำของอุปัชฌาย์มาผิด
9	ห้ามสาปแช่งตนเองหรือผู้อื่นด้วยคำว่าให้ตกนรกหรือเคลื่อนจากพรหมจรรย์	จัณฑากาลีภิกษุณีสาปแช่งตนเองและผู้อื่นเรื่องการขโมยของ
10	ห้ามทำร้ายตัวเองแล้วร้องไห้	จัณฑากาลีภิกษุณีตีอกชกหัวแล้วร้องไห้หลังทะเลาะกับเพื่อนภิกษุณี

วรรคที่ 3 นัคควรรค (ว่าด้วยเรื่องเปลือยกาย)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามเปลือยกายอาบน้ำ	ภิกษุณีเปลือยกายอาบน้ำร่วมกับหญิงแพศยา ถูกเย้ยหยัน
2	ห้ามทำผ้าอาบน้ำยาวเกิน 4 คืบ กว้างเกิน 2 คืบ (ด้วยคืบพระสุคต)	ภิกษุณีพวก 6 ทำผ้าอาบน้ำย้อยยาวเกินพอดี

3	ห้ามพูดว่าจะเย็บจีวรให้ผู้อื่นแล้วไม่ทำทั้งไม่มีเหตุขัดข้อง	ถุลลนันทาภิกษุณีรับปากเย็บจีวรให้ผู้อื่นแต่ไม่เย็บและไม่ขวนขวาย
4	ห้ามเว้นการใช้ผ้าซ้อนนอก (หรือผ้า 5 ผืน) เกิน 5 วัน	ภิกษุณีฝากจีวรไว้ ไม่ได้ใช้จนเปรอะเปื้อนถูกตากแดดโดยผู้อื่น
5	ห้ามใช้จีวรของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต	ภิกษุณีห่มจีวรของผู้อื่นที่เปียกแล้วตากไว้เจ้าของมาตามหา
6	ห้ามทำอันตรายลาภจีวรของสงฆ์	สกุลจะถวายจีวรแก่สงฆ์ แต่ถุลลนันทาภิกษุณีห้ามไว้ ทำให้เขาเสื่อมศรัทธา
7	ห้ามยับยั้งการแบ่งจีวรอันเป็นธรรม	ถุลลนันทาภิกษุณี อ้างว่า ศิษย์ไม่อยู่จึงขัดขวางไม่ให้แบ่งจีวรของสงฆ์
8	ห้ามให้สมณจีวรแก่คฤหัสถ์หรือนักบวชนอกศาสนา	ถุลลนันทาภิกษุณีให้จีวรแก่คณะแสดงละครเพื่อให้เขายกย่องตน
9	ห้ามทำให้กิจสงฆ์ชะงักโดยอ้างความหวังลอย ๆ	ถุลลนันทาภิกษุณีอ้างว่าจะมีผู้ถวายจีวรทำให้ล่าช้าเกินเวลาทำจีวร
10	ห้ามคัดค้านการเพิกถอนกฐินที่ถูกต้องตามธรรม	อุบาสกจะถวายจีวรนอกกาล ถุลลนันทาภิกษุณี คัดค้านไม่ให้เพิกถอนกฐิน

วรรคที่ 4 ตุวัฏฏวรรค (ว่าด้วยเรื่องการนอนร่วมกัน)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามนอนร่วมกันบนเตียงเดียวกันสองรูป	นางภิกษุณีสองรูปนอนเตียงเดียวกัน ถูกติเตียนว่าทำเหมือนคฤหัสถ์
2	ห้ามใช้เครื่องปูลาดและผ้าห่มร่วมกันสองรูป	นางภิกษุณีสองรูปนอนร่วมกัน ใช้เครื่องปูลาดและห่มผืนเดียวกัน
3	ห้ามแกล้งก่อความรำคาญแก่ภิกษุณี	นางถุลลนันทาภิกษุณีริษยา เดิน ยืน นั่ง ฯลฯ ก่อความรำคาญต่อภัททากาปิลานีภิกษุณี
4	ห้ามเพิกเฉยเมื่อลูกศิษย์อาพาธ	นางถุลลนันทาภิกษุณีไม่พยาบาลหรือให้ผู้อื่นดูแลศิษย์ที่ป่วย
5	ห้ามฉุดคร่าภิกษุณีออกจากที่อยู่โดยความโกรธ	นางถุลลนันทาภิกษุณีเคยให้ที่อยู่แต่ภายหลังริษยา ฉุดภัททากาปิลานีออกจากที่

6	ห้ามคลุกคลีกับคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี	นางจัณฑกาลีภิกษุณีคลุกคลีกับคฤหบดีและบุตรคฤหบดี แม้ถูกเตือนก็ไม่ฟัง
7	ห้ามเดินทางลำพังในที่เปลี่ยวภายในแว่นแคว้น	ภิกษุณีเดินทางเปลี่ยวภายในแว่นแคว้นถูกทำร้าย เป็นที่ติเตียน
8	ห้ามเดินทางลำพังนอกแว่นแคว้น	เหมือนข้อ 7 แต่เป็นการเดินทางนอกรัฏฐะ เช่น ข้ามแคว้น
9	ห้ามเดินทางภายในพรรษา	นางภิกษุณีเดินทางในช่วงเข้าพรรษาถูกติเตียน
10	ห้ามอยู่ประจำที่เดียวตลอดหลังจำพรรษา	ภิกษุณีอยู่ที่เดิมทั้งฤดูหนาว ฤดูร้อนหลังพรรษา โดยไม่ออกจาริก

วรรคที่ 5 จิตตาคารวรรค (ว่าด้วยเรื่องอาคารอันวิจิตร)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามไปดูพระราชวังและอาคารอันวิจิตร	นางภิกษุณี 6 รูปไปดูอาคารวิจิตรในอุทยานพระเจ้าปเสนทิโกศล ถูกติเตียนว่าทำเหมือนคฤหัสถ์
2	ห้ามใช้อาสันทิและบัลลังก์	นางภิกษุณีใช้อาสันทิและบัลลังก์ ถูกติเตียนว่าใช้ของเหมือนคฤหัสถ์
3	ห้ามกรอด้าย	นางภิกษุณี 6 รูปกรอด้าย ถูกติเตียนว่าเหมือนคฤหัสถ์
4	ห้ามรับใช้คฤหัสถ์	นางภิกษุณีทำการขวนขวายเพื่อคฤหัสถ์ (เช่น หุงข้าว ซักผ้า) ถูกติเตียน
5	ห้ามรับปากแล้วไม่ระงับอธิกรณ์	นางถุลลนันทาภิกษุณีรับปากจะระงับอธิกรณ์แล้วไม่ทำตาม ถูกติเตียน
6	ห้ามให้ของกินแก่คฤหัสถ์ด้วยมือ	นางถุลลนันทาภิกษุณีให้ของกินแก่คฤหัสถ์หรือศิลปินเพื่อหวังสรรเสริญ ถูกติเตียน
7	ห้ามใช้ผ้านุ่งสำหรับผู้มีประจำเดือนเกิน 3 วัน	นางถุลลนันทาภิกษุณีใช้ผ้านุ่งสำหรับผู้มีประจำเดือนแล้วไม่สละให้ผู้อื่นถูกติเตียน
8	ห้ามครอบครองที่อยู่เป็นการประจำ	นางถุลลนันทาภิกษุณีไม่สละที่อยู่เมื่อจำเป็นต้องจาริกที่อยู่ถูกไฟไหม้ ถูกติเตียน
9	ห้ามเรียนติรัจฉานวิชชา	นางภิกษุณี 6 รูปเรียนวิชาภายนอกที่ไม่มีประโยชน์ ถูกติเตียน
10	ห้ามสอนติรัจฉานวิชชา	นางภิกษุณี 6 รูปสอนวิชาภายนอกที่ไม่มีประโยชน์ ถูกติเตียน

วรรคที่ 6 อารามวรรค (ว่าด้วยเรื่องอาราม)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามเข้าไปในวัดที่มีภิกษุโดยไม่บอกล่วงหน้า	นางภิกษุณีเข้าไปในวัดที่มีภิกษุโดยไม่ได้บอกล่วงหน้า ทำให้เกิดความน่าเกลียด เพราะภิกษุไม่ได้ห่มจีวร ถูกติเตียน
2	ห้ามด่าหรือบริภาษภิกษุ	นางภิกษุณี 6 รูปด่าและบริภาษพระอุบาลี เพราะพระอุบาลีไปบอกข่าวเกี่ยวกับการฆ่าพระกัปปิตกะ ถูกติเตียน
3	ห้ามบริภาษภิกษุณีสงฆ์	นางถุลลนันทาภิกษุณีโกรธและด่าภิกษุณีสงฆ์ที่สวดประกาศลงอุกเขปนียกรรม ถูกติเตียน
4	ห้ามฉันอีกเมื่อรับนิมนต์หรือเลิกฉันแล้ว	นางภิกษุณีรับนิมนต์ไปฉันอาหารแล้วไม่รับของเพิ่มเติมจากเจ้าภาพ ทำให้เจ้าภาพน้อยใจและติเตียน
5	ห้ามพูดกีดกันภิกษุณีอื่น	นางภิกษุณีพูดกีดกันภิกษุณีรูปอื่นไม่ให้ไปบิณฑบาตที่บ้านเจ้าของบ้านแห่งหนึ่ง เพื่อให้นิมนต์ตนแต่ผู้เดียว ถูกติเตียน
6	ห้ามจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ	นางภิกษุณีจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ทำให้ไม่ได้ฟังโอวาทและไม่ได้อยู่ร่วมกับสงฆ์ ถูกติเตียน
7	ห้ามการขาดปวารณาในสงฆ์สองฝ่าย	นางภิกษุณีหลายรูปจำพรรษาแล้วไม่ปวารณาต่อภิกษุสงฆ์สองฝ่าย ถูกติเตียน
8	ห้ามการขาดรับโอวาทและการขาดการอยู่ร่วม	นางภิกษุณีหลายรูปไม่ไปฟังโอวาทจากภิกษุและไม่ร่วมอยู่ร่วมกับภิกษุณีรูปอื่น ๆ ถูกติเตียน
9	ห้ามการขาดถามอุโบสถและการไปรับโอวาท	นางภิกษุณีไม่ถามวันอุโบสถและไม่ขอรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ ถูกติเตียน
10	ห้ามให้บุรุษบีบฝี ผ่าฝี	นางภิกษุณีให้บุรุษบีบฝีในส่วนที่เป็น “ปสาขา” (ใต้สะดือลงไป เหนือเข่าขึ้นมา) ถูกติเตียน เพราะเป็นการทำผิดข้อห้ามและไม่บอกสงฆ์ก่อน

วรรคที่ 7 คัพภินีวรรค (ว่าด้วยเรื่องหญิงมีครรภ์)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามให้หญิงมีครรภ์บวช	หญิงมีครรภ์บวชแล้วออกบิณฑบาต มีผู้ติเตียนว่าเป็นหญิงมีครรภ์
2	ห้ามให้หญิงที่ยังมีเด็กดื่มนมบวช (รวมถึงแม่นม)	หญิงยังมีเด็กดื่มนมบวชแล้วออกบิณฑบาต มีผู้ติเตียนว่าเป็นแม่ลูกสอง
3	ห้ามให้บวชนางสิกขมานาที่ยังมิได้ศึกษาในธรรม 6 อย่างครบ 2 ปี	ผู้ที่บวชยังเขลา ไม่รู้สิ่งที่ควร ไม่ควร จึงถูกติเตียน
4	ห้ามให้บวชนางสิกขมานาที่ศึกษาครบ 2 ปีแต่ยังมิได้สวดสมมติจากสงฆ์	แม้ศึกษาแล้วแต่ยังไม่มีการสวดสมมติจากสงฆ์ก็ยังไม่ควรบวช
5	ห้ามให้บวชหญิงที่มีสามีแต่อายุยังไม่ถึง 12 ปี	หญิงยังเด็ก อดทนต่อสภาพแวดล้อมไม่ได้ จึงถูกตำหนิ
6	ห้ามให้บวชหญิงเช่นนั้นที่อายุครบ 12 ปีแล้ว แต่ยังมิได้ศึกษา 2 ปี	แม้อายุครบแล้ว หากยังไม่ศึกษา 2 ปี ก็ยังไม่สมควรบวช
7	ห้ามให้บวชหญิงเช่นนั้นที่ศึกษา 2 ปีแล้ว แต่สงฆ์ยังมิได้สวดสมมติ	เหมือนสิกขาบทที่ 4 การสวดสมมติต้องมีจึงจะบวชได้
8	ห้ามภิกษุณีเพิกเฉยไม่สงเคราะห์ศิษย์ที่บวชแล้ว	ถุลลนันทาภิกษุณีไม่สงเคราะห์ศิษย์ ทำให้ศิษย์เขลา ถูกติเตียน
9	ห้ามภิกษุณีผู้เป็นศิษย์แยกจากอุปัชฌายะ (ไม่ติดตามครบ 2 ปี)	ศิษย์ไม่ติดตามอุปัชฌายะ ทำให้ไม่ฉลาด ถูกตำหนิ
10	ห้ามเพิกเฉยไม่พาศิษย์ไปที่อื่นหลังบวชแล้ว	ศิษย์ถูกสามีเก่ารับตัวไปเพราะอุปัชฌายะไม่พาไปที่อื่น

วรรคที่ 8 กุมารีภูตวรรค (ว่าด้วยเรื่องหญิงสาวที่ยังไม่มีสามี)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามให้หญิงอายุไม่ครบ 20 ปีบวช	หญิงสาวยังไม่อดทนต่อความลำบาก ทำให้ถูกติเตียน
2	ห้ามบวชหญิงที่อายุครบ แต่ยังมิได้ศึกษาครบ 2 ปี	หญิงอายุครบ 20 ปีแล้ว แต่ยังไม่ศึกษา 2 ปีตามเกณฑ์ที่กำหนด
3	ห้ามบวชหญิงที่ศึกษาครบ 2 ปีแล้ว แต่สงฆ์ยังมิได้สมมติ	หญิงศึกษาครบแล้ว แต่ยังไม่มีการสมมติจากสงฆ์
4	ห้ามเป็นอุปัชฌาย์เมื่อพรรษาไม่ครบ 12	ภิกษุณีผู้มีพรรษาน้อยบวชให้ผู้อื่น ทำให้ทั้งตนเองและผู้ถูกบวชเป็นผู้เขลา ถูกติเตียน
5	ห้ามเป็นอุปัชฌาย์โดยที่สงฆ์มิได้สมมติ	แม้พรรษาครบ 12 แล้ว แต่ไม่ได้รับการแต่งตั้งจากสงฆ์ก็ห้ามเป็นอุปัชฌาย์
6	ห้ามรับรู้คำไม่อนุญาตแล้วติเตียนภายหลัง	ภิกษุณีรับคำ “สาธุ” ต่อการไม่แต่งตั้งเป็นอุปัชฌายะ แล้วกลับมาติเตียนภายหลัง
7	ห้ามรับปากว่าจะบวชให้แล้วไม่บวชให้	ภิกษุณีรับปากว่าจะบวชให้ถ้าได้จีวร แล้วกลับไม่บวชให้หรือไม่จัดให้ผู้อื่นบวชให้
8	ห้ามรับปากจะบวชให้ถ้าอยู่ครบ 2 ปีแล้วไม่บวชให้	ภิกษุณีรับปากว่าจะบวชให้ถ้าอยู่รับใช้ครบ 2 ปี แต่ไม่บวชให้หรือไม่หาผู้อื่นบวชให้
9	ห้ามบวชให้นางสิกขมานาที่ประพฤติไม่ดี	บวชให้นางสิกขมานาที่คลุกคลีชายหนุ่มมีพฤติกรรมก่อความเดือดร้อน
10	ห้ามบวชให้นางสิกขมานาที่พ่อแม่หรือสามียังไม่อนุญาต	บวชให้หญิงที่พ่อแม่หรือสามียังไม่ยินยอม จนถูกติเตียน
11	ห้ามทำกลับกลอกในการบวช	ภิกษุณีเปลี่ยนใจเรื่องการบวชหลังนิมนต์พระเถระมาแล้ว แล้วไปบวชกับพระเทวทัตแทนเพื่อหวังประโยชน์จากของฉัน
12	ห้ามบวชให้คนทุกปี	บวชให้คนทุกปีจนไม่มีที่อยู่เพียงพอ ถูกติเตียน
13	ห้ามบวชให้ปีละ 2 คน	บวชให้ปีละ 2 คน ทำให้ไม่มีที่อยู่พอ ถูกติเตียน

วรรคที่ 9 ฉัตตุปาหนวรรค (ว่าด้วยเรื่องร่มและรองเท้า)

สิกขาบท	ข้อห้าม	เหตุการณ์
1	ห้ามใช้ร่มและรองเท้า เว้นแต่ไม่สบาย	นางภิกษุณีพวก 6 ใช้ร่มและรองเท้า ถูกติเตียนว่าเหมือนคฤหัสถ์
2	ห้ามไปด้วยยาน เว้นแต่ไม่สบาย	นางภิกษุณีพวก 6 ใช้ยานพาหนะ ถูกตำหนิว่าเหมือนคฤหัสถ์
3	ห้ามใช้ผ้าหยักรั้ง (ผ้าสังฆาฏี)	ผ้าที่นางภิกษุณีใช้นุ่งหลุดระหว่างทาง ถูกติเตียนว่าแต่งเหมือนคฤหัสถ์
4	ห้ามใช้เครื่องประดับกายสำหรับหญิง	นางภิกษุณีพวก 6 ใช้เครื่องประดับ ถูกตำหนิ
5	ห้ามอาบน้ำด้วยน้ำหอมหรือน้ำมีสี	นางภิกษุณีพวก 6 อาบน้ำหอม-น้ำสี ถูกตำหนิว่าเหมือนคฤหัสถ์
6	ห้ามอาบน้ำด้วยแป้งงาอบกลิ่น	นางภิกษุณีพวก 6 ใช้แป้งงาอบ ถูกตำหนิว่าเหมือนคฤหัสถ์
7	ห้ามให้นางภิกษุณีด้วยกันทาน้ำมันหรือนวด	ภิกษุณีทาน้ำมัน/นวดกันเอง ถูกตำหนิว่าเหมือนคฤหัสถ์
8	ห้ามให้นางสิกขมานาทาน้ำมันหรือนวด	ภิกษุณีให้สิกขมานาทาน้ำมัน/นวด ถูกติเตียน
9	ห้ามให้สามเณรีทาน้ำมันหรือนวด	ภิกษุณีให้สามเณรีทาน้ำมัน/นวด ถูกติเตียน
10	ห้ามให้คิหินี (หญิงคฤหัสถ์) ทาน้ำมันหรือนวด	ภิกษุณีให้หญิงคฤหัสถ์ทาน้ำมัน/นวด ถูกติเตียน
11	ห้ามนั่งหน้าภิกษุโดยไม่อาปุจฉา (ขออนุญาต)	ภิกษุณีนั่งหน้าอาสนะภิกษุโดยไม่ขออนุญาต ถูกตำหนิ
12	ห้ามถามปัญหาภิกษุโดยไม่ขอโอกาส	ภิกษุณีถามปัญหาโดยไม่ขออนุญาตภิกษุ ถูกตำหนิ
13	ห้ามเข้าบ้านโดยไม่ใช้ผ้าสังกัจฉิกะ (ผ้ารัดหรือโอบ)	ภิกษุณีเข้าบ้านโดยไม่ใช้ผ้าโอบ ถูกแกล้งชมโฉม ถูกตำหนิ

หมายเหตุ: รายละเอียดสิกขาบทที่ไม่ได้นำมาใช้กับภิกษุณี (รวม 22 สิกขาบท)

ชื่อวรรค	ลำดับสิกขาบทที่ไม่นำมาใช้	จำนวนสิกขาบท	หมายเหตุ
โอวาทวรรค (วรรคที่ 3)	1–10	10	ทั้งวรรคไม่จำเป็นสำหรับภิกษุณี
โภชนวรรค (วรรคที่ 5)	3, 5, 6, 9	4	เลือกเฉพาะบางข้อที่ไม่เกี่ยวข้อง
อเจลกวรรค (วรรคที่ 5)	1	1	ไม่ตรงกับบริบทภิกษุณี
สัปปาณกวรรค (วรรคที่ 7)	4, 5, 7	3	บางอย่างไม่สัมพันธ์กับเพศหญิง
รตนวรรค (วรรคที่ 9)	1, 3, 7, 9	4	สาระไม่เกี่ยวข้องกับภิกษุณี

5) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องอาบัติที่ต้องแสดงคืน)

จำนวน	สาระสำคัญ	ข้อสังเกตเพิ่มเติม
8 สิกขาบท	ห้ามนางภิกษุณีที่ไม่เจ็บป่วยขอโภชนะประณีต 8 อย่าง มาฉัน ได้แก่ 1.เนยใส 2.น้ำมัน 3.น้ำผึ้ง 4.น้ำอ้อย 5.ปลา 6.เนื้อ 7.นมสด 8.นมสด (อีกครั้ง)	- เป็นอาบัติที่ต้องแสดงคืน (ปาฏิเทสนียะ) - ไม่พ้องกับสิกขาบทของภิกษุเลย - ของภิกษุมีเพิ่ม “เนยข้น” รวมเป็น 9 อย่าง

6) เสขิยกัณฑ์ (ว่าด้วยเรื่องวัตรปฏิบัติและมารยาทที่ภิกษุณีจะต้องศึกษา)

จำนวน	สาระสำคัญ	ข้อสังเกตเพิ่มเติม
75 ข้อ	ธรรมที่ต้องศึกษาเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติ เช่น การนุ่งห่ม, การถ่ายอุจจาระ, ปัสสาวะ, บ้วนน้ำลาย ฯลฯ	- มีเนื้อหาเหมือนกับของภิกษุ - แสดงต้นเรื่องไว้ 2 ข้อ ที่เกี่ยวกับความไม่เรียบร้อยของภิกษุณี 6 รูป

7) อธิกรณสมถะ (ว่าด้วยเรื่องธรรมสำหรับระงับอธิกรณ์ 7 อย่าง)

จำนวน	สาระสำคัญ	ข้อสังเกตเพิ่มเติม
7 อย่าง	เป็นธรรมที่ใช้สำหรับระงับคดีหรือปัญหาในสงฆ์	- เหมือนกับที่ใช้ในภิกษุสงฆ์ - ใช้จัดการความขัดแย้งให้ยุติธรรมและสงบ

3.2.3 เนื้อหาในคัมภีร์มหาวรรค

พระวินัยปิฎกเล่มที่ 4

หมวดที่ 1 มหาขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องหมวดใหญ่ ๆ) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
การเสวยวิมุตติสุข ณ โคนไม้โพธิ	พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุข 7 วันหลังตรัสรู้	ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท 3 ยาม: สายเกิด, สายดับ, อนุโลม-ปฏิโลม ทรงเปล่งอุทานแสดงถึงความสิ้นสงสัยและชนะมาร
พบพราหมณ์ผู้ชอบตวาดคน	เสด็จไปยังต้นอชปาลนิโครธ พราหมณ์ถามธรรมะ	ตรัสว่าพราหมณ์แท้คือผู้ลอยบาป ไม่ตวาดคน มีเวท รู้ธรรม ละความเย่อหยิ่ง
เปล่งอุทานที่ต้นจิก	ประทับเสวยวิมุตติสุข 7 วัน ฝนตก พญานาคมุจลินท์ป้องกันพระองค์	ทรงกล่าวถึงสุข 4 ประการ: สุขจากความสงัด, ไม่เบียดเบียน, ปราศจากราคะ, และสุขจากการละอัตตา
เหตุการณ์ที่ต้นเกด	เสด็จไปต้นราชายตนะ พบพ่อค้า 2 คน	พ่อค้าตปุสสะกับภัลลิกะถวายข้าวสัตตุก้อน-ผง และปฏิญาณตนเป็นอุบาสกคู่แรก โดยถึงพระพุทธ พระธรรม เป็นสรณะ
เสด็จกลับต้นไทร (อชปาลนิโครธ)	พิจารณาว่าธรรมลึกซึ้ง คนรู้ได้ยาก	ทรงมีพระดำริจะไม่แสดงธรรม เพราะยากที่คนจะเข้าใจได้
พรหมมาอาราธนา	ท้าวสหัมบดีพรหมมาอาราธนาให้แสดงธรรม	ตรัสรู้ว่ายังมีผู้มีกิเลสน้อยพอรู้ธรรมได้ จึงเปรียบสัตว์กับดอกบัว 3 เหล่า แล้วทรงตกลงพระทัยจะแสดงธรรม
พิจารณาผู้ควรแสดงธรรมให้ฟัง	ทรงปรารภถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส	ทั้งสองถึงแก่กรรมแล้ว จึงเลือกโปรดปัญจวัคคีย์แทน
พบอุปกาชีวกระหว่างทาง	ระหว่างทางไปป่าอิสิปตน ทรงพบอุปกะ	ตรัสตอบว่าเป็น “ผู้รู้แจ้ง” อุปกะไม่เชื่อแล้วเดินจากไป

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
ทรงแสดงธรรมครั้งแรก	ทรงแสดง *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร* แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์	ชี้สองทางสุดโต่ง (กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค), แสดงมัชฌิมาปฏิปทาและอริยสัจจ์ 4; พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม

แสดงอนัตตลักขณสูตร	แสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์	ขันธ์ 5 ไม่ใช่ตัวตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; เมื่อเห็นดังนี้ จิตหลุดพ้นจากอาสวะ กลายเป็นพระอรหันต์
โปรดยสกุลบุตร	ยสะหนีจากบ้าน พบพระพุทธเจ้า	ยสะและบิดาได้ดวงตาเห็นธรรม; ยสะตรัสรู้เป็นพระอรหันต์; มารดาและภรรยาเป็นอุบาสิกาชุดแรก; เพื่อน 54 คนได้บวชและบรรลุธรรม
ทรงส่งสาวกเผยแผ่	ภิกษุ 60 รูปถูกส่งไปประกาศพระศาสนา	พระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้พระภิกษุแต่ละรูปออกเผยแผ่ธรรมะไปยังทิศต่าง ๆ ส่วนพระองค์เองได้เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม
อนุญาตการบวช	ภิกษุไปประกาศธรรม พากุลบุตรมาบวช	ทรงอนุญาตให้ภิกษุบวช ด้วยวิธี *ติสรณคมนูปสัมปทา* (การถึงสรณะ 3)
ตรัสเรื่องความหลุดพ้นยอดเยี่ยม	หลังจำพรรษาแรก	ยืนยันว่าตรัสรู้ *อนุตตรวิมุติ* ด้วยโยนิโสมนสิการและสัมมาปธาน เช่นเดียวกับภิกษุทั้งหลาย
โปรดสหาย 30 คน	ระหว่างทางไปอุรุเวลาเสนานิคม	โปรดภัททวัคคียกุมาร 30 คน ให้ดวงตาเห็นธรรมและให้บวชด้วย *เอหิภิกขุอุปสัมปทา*
โปรดชฎิล 3 พี่น้อง	ณ อุรุเวลาเสนานิคม	แสดงปาฏิหาริย์ให้อุรุเวลกัสสปะ คลายทิฏฐิและขอบวช; บริวาร 1,000 คนขอบวชด้วย
-	นทีกัสสปะและคยากัสสปะบวชตาม	เห็นบริขารลอยน้ำ คิดว่าพี่เกิดอันตราย เมื่อทราบความจริงก็ขอบวชพร้อมบริวารด้วย *เอหิภิกขุอุปสัมปทา*

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร	เสด็จไปยังตำบลยาสีสะพร้อมภิกษุสงฆ์ที่เคยเป็นชฎิล	แสดงว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ทั้งหลาย ล้วนเป็นของร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ และความทุกข์ต่าง ๆ; ผู้รู้เห็นตามนี้จะเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และหลุดพ้นจากอาสวะ
ผลของธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร	ภิกษุพันรูปฟังธรรม	ภิกษุ 1,000 รูป จิตพ้นจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน กลายเป็นพระอรหันต์

โปรดพระเจ้าพิมพิสาร	เสด็จไปกรุงราชคฤห์ ประทับ ณ สวนตาลหนุ่ม	พระเจ้าพิมพิสารพร้อมชาวมคธ 12 นหุต ไปเฝ้า ทรงให้พระอุรุเวลากัสสปะประกาศละลัทธิเก่าก่อน แล้วแสดงธรรมแบบอนุบุพพิกถา จนถึงอริยสัจ 4
ผลของธรรมเทศนาแด่พระเจ้าพิมพิสาร	พระเจ้าพิมพิสารและชาวเมืองฟังธรรม	พระเจ้าพิมพิสารและพราหมณ์คฤหบดีอีก 11 นหุต ได้ดวงตาเห็นธรรม (บรรลุโสดาบัน), ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต, อาราธนาเสวยภัตตาหาร
ถวายเวฬุวัน	เช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธเจ้าพร้อมสงฆ์เสด็จไปรับภัตตาหาร	หลังอังคาส พระเจ้าพิมพิสารหลั่งน้ำถวายเวฬุวัน พระผู้มีพระภาคทรงรับ และทรงอนุญาตให้มีวัดเป็นครั้งแรก

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ ออกบวช	พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของสัญชัยปริพพาชก และได้บรรลุธรรมจากพระอัสสชิ	พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ พบพระอัสสชิและได้รับคำสอนเกี่ยวกับเหตุและผลของธรรมชาติ จึงบวชในพระพุทธศาสนา
ทรงอนุญาตให้มีอุปัชฌายะ	ภิกษุใหม่ไม่มีผู้ให้โอวาทและปฏิบัติตนไม่เหมาะสม พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้มีอุปัชฌายะ	พระพุทธเจ้าทรงกำหนดบทบาทของอุปัชฌายะและสัทธิวิหาริก พร้อมสอนวิธีปฏิบัติตัวอย่างถูกต้องในพระศาสนา
ทรงบัญญัติอุปัชฌายวัตร	พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติอุปัชฌายวัตรและสัทธิวิหาริกวัตรเพื่อการปฏิบัติที่เหมาะสม	พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติข้อปฏิบัติที่อุปัชฌายะและสัทธิวิหาริกต้องปฏิบัติเพื่อให้การศึกษาทางพระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพ
ทรงวางวิธีประณามให้รัดกุม	การประณามภิกษุที่ไม่ปฏิบัติตามธรรมตามหลักวิชาของพระศาสนา	พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิธีการประณามที่เหมาะสมและกำหนดบทลงโทษในการประณามภิกษุที่ปฏิบัติตนไม่ดี

ผู้บวชเพราะเห็นแก่ท้อง	พราหมณ์ผู้บวชเพราะเห็นแก่การกินอิ่มนอนหลับและการให้ของตนเอง	พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ผู้บวชมีนิสสัย 4 เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความเป็นมาของการบวชที่ไม่ใช่เพื่อวัตถุประสงค์ส่วนตัว
ข้อบัญญัติเพิ่มเติมในการบวช	พระพุทธเจ้าทรงกำหนดข้อบัญญัติสำหรับการบวช เพื่อความเป็นระเบียบในการปฏิบัติ	พระพุทธเจ้าทรงกำหนดเงื่อนไขใหม่ในการบวช เช่น การบวชขั้นต่ำต้องมีคณะภิกษุครบ 10 คน และการอนุญาตให้บวชเฉพาะผู้ที่ขอบวชจริง

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
อาจริยวัตร และอันเตวาสิกวัตร	พระพุทธเจ้าทรงแสดงวัตรที่อันเตวาสิกและอาจารย์ควรปฏิบัติต่อกัน	วัตรอันเตวาสิกปฏิบัติต่ออาจารย์ และวัตรอาจารย์ปฏิบัติต่ออันเตวาสิก ฝ่ายละไม่น้อยกว่า 100 ข้อ
การระงับนิสสัย	อุปัชฌายะหรืออาจารย์เปลี่ยนสถานภาพ เช่น สึก มรณภาพ หรือสั่งประณาม	ลักษณะ 5 อย่างที่นิสสัยระงับจากอุปัชฌายะ และ 6 อย่างที่นิสสัยระงับจากอาจารย์ (เพิ่มกรณีอันเตวาสิกพบอุปัชฌายะ)
คุณสมบัติของอุปัชฌายะ (5 อย่าง)	พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของภิกษุที่ควรหรือไม่ควรให้อุปสมบท	แสดงหมวดคุณสมบัติ 5 อย่าง (และกรณีขาดคุณสมบัติ) รวม 16 หมวด แบ่งเป็น 8 ประเภทฝ่ายละ 8 หมวด ใช้พิจารณาภิกษุว่าจะควรให้อุปสมบท ให้นิสสัย หรือมีสามเณรรับใช้หรือไม่
คุณสมบัติของอุปัชฌายะ (6 อย่าง)	แสดงคุณสมบัติ 6 อย่างของภิกษุสำหรับการเป็นอุปัชฌายะ	แสดงหมวดคุณสมบัติ 6 อย่าง รวม 16 หมวด แบ่งเป็น 8 ประเภทฝ่ายละ 8 หมวด เป็นเกณฑ์พิจารณาภิกษุสำหรับการอุปสมบท การให้นิสสัยและการรับสามเณร
การเปรียบเทียบคุณสมบัติ 5 และ 6 อย่าง	สรุปเปรียบเทียบคุณสมบัติ 5 กับ 6 อย่าง	เน้นว่าแตกต่างกันที่ข้อสุดท้าย (เรื่องพรรษา) โดยคุณสมบัติ 6 อย่างเพิ่มเรื่อง “พรรษาครบ 10” ส่วนคุณสมบัติ 5 อย่างไม่มี ข้อสรุปเพื่อความเข้าใจง่าย
ภิกษุที่กลับไปเป็นเดียรถีย์	ภิกษุเคยเข้ารีตเดียรถีย์แล้วกลับมาขอบวชใหม่	หากภิกษุเคยบวชแล้วไปเป็นเดียรถีย์แล้วกลับมาขอบวชใหม่ ไม่ควรบวชให้

การบวชผู้เคยเป็นเดียรถีย์	ผู้ที่เคยเป็นเดียรถีย์ขอบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัย	ต้องรับการอบรมติตถิยปริวาส 4 เดือน มีขั้นตอน: โกนผม นุ่งห่มผ้ากาสายะ ไหว้ภิกษุ เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย แล้วให้ภิกษุรูปหนึ่งสวดขอสงฆ์ให้ปริวาส ถ้าประพฤติตนเรียบร้อยจึงบวชให้ได้
กรณีพิเศษสำหรับศากยวงศ์	พระญาติผู้เกิดในศากยสกุลที่เคยเป็นเดียรถีย์	หากเคยเป็นเดียรถีย์ แล้วมาขอบวช ให้บวชได้เลย ไม่ต้องผ่านการอบรม 4 เดือน เป็นข้อยกเว้นเฉพาะสำหรับพระญาติในศากยวงศ์

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
ห้ามบวชให้คนเป็นโรค 5 ชนิด	คนเป็นโรคหนักในแคว้นมคธพากันไปบวชเพื่อให้หมอชีวกรักษา	พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามบวชคนเป็นโรคเรื้อน, โรคฝี, โรคกลาก, โรคมองคร่อ, โรคลมบ้าหมู เพื่อไม่ให้เป็นภาระแก่สงฆ์ ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ
ห้ามบวชให้ข้าราชการ	ข้าราชการหนีราชการไปบวช ขณะเกิดความไม่สงบชายแดน	พระพุทธเจ้าทรงห้ามบวชข้าราชการโดยไม่ได้รับอนุญาต เป็นการตอบรับคำขอของพระเจ้าพิมพิสาร เพื่อป้องกันผลเสียต่อศาสนา ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ
ห้ามบวชให้โจรที่มีชื่อ	โจรองคุลิมาล บวชแล้วทำให้ประชาชนหวาดกลัวและวิพากษ์วิจารณ์	ทรงห้ามบวชให้โจรที่มีชื่อเสียงในทางร้าย ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ
ห้ามบวชโจรที่ทำลายเครื่องพันธนาการ	โจรหนีจากการจองจำและบวช ภิกษุผู้บวชให้ถูกติเตียน	ทรงบัญญัติห้ามบวชโจรที่ทำลายเครื่องพันธนาการหรือหนีการลงโทษ ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ
ห้ามบวชบุคคลที่ไม่สมควรอื่นอีก	มีผู้ติเตียนภิกษุที่บวชให้คนไม่เหมาะสม	ทรงห้ามบวชบุคคลไม่สมควร ได้แก่ โจรที่ถูกประกาศให้ฆ่า, ผู้ถูกโบยและเนรเทศ, ผู้ถูกนาบด้วยเหล็กแดง, ลูกหนี้, และทาส
ให้บอกสงฆ์เมื่อจะโกนศีรษะคนบวช	เด็กทะเลาะกับพ่อแม่ หนีมาบวช พ่อแม่ตามหา ภิกษุไม่รู้จึงปฏิเสธ	ทรงอนุญาตให้แจ้งสงฆ์เมื่อจะโกนศีรษะ (ภัณฑุกัมม์) เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดและความขัดแย้งกับญาติพี่น้อง
ห้ามบวชผู้มีอายุยังไม่	เด็กอายุไม่ถึง 20 บวชแล้ว	ทรงบัญญัติห้ามบวชคนอายุต่ำกว่า 20 ปี หาก

ครบ 20 ปี	เกิดปัญหาร้องไห้กลางคืน	รู้ว่าอายุไม่ถึงแล้วยังบวชให้ ถือว่าไม่เหมาะสม และต้องจัดการตามวินัย

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
ห้ามบวชสามเณรอายุต่ำกว่า 15 ปี	เด็กขอบวช วิ่งไปขออาหารจากผู้ถวายภิกษุ ถูกติเตียน	ห้ามบวชสามเณรอายุต่ำกว่า 15 ปี เว้นแต่รู้เดียงสาและมีเหตุจำเป็น
จำกัดจำนวนสามเณรที่ภิกษุจะดูแล	ภิกษุมีสามเณรรับใช้หลายรูป ถูกตำหนิ	ห้ามภิกษุมีสามเณรรับใช้เกิน 2 รูป ถ้าทำต้องอาบัติทุกกฏ
ผ่อนผันการถือนิสสัย	ภิกษุฉลาดและไม่ฉลาดมีความแตกต่างกันในความสามารถดูแลตนเอง	ผ่อนผันให้ภิกษุฉลาดถือนิสสัย 5 ปี ไม่ฉลาดถือตลอดชีวิต แสดงคุณสมบัติ 5 และ 6 อย่าง 4 ชุด
พระราหุลบวชเป็นสามเณร	บวชโดยไม่บอกพ่อแม่ก่อน พระเจ้าสุทโธทนะทูลขอ	ห้ามบวชสามเณรที่ไม่ได้รับอนุญาตจากพ่อแม่ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ
อนุญาตให้มีสามเณรรับใช้เกิน 1 รูป	พระสารีบุตรไม่กล้ารับสามเณรเพิ่ม	อนุญาตภิกษุฉลาดให้มีสามเณรรับใช้เกิน 1 รูป และรับสั่งสอนได้ไม่จำกัดจำนวน
ศีล 10 ของสามเณร	สามเณรถามเรื่องสิกขาบทของตน	ทรงบัญญัติศีล 10 ประการของสามเณร เช่น ห้ามฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พูดเท็จ เสพของมึนเมา เป็นต้น
การลงโทษสามเณร	สามเณรบางคนไม่เคารพภิกษุ	กำหนดองค์ 5 ของการทำทัณฑกรรมสามเณร เช่น ทำให้ภิกษุเสื่อมลาภ ด่าภิกษุ ทำให้แตกกัน ฯลฯ
ข้อจำกัดในการลงโทษสามเณร	ภิกษุห้ามสามเณรเข้าสังฆารามและห้ามฉันอาหาร	ห้ามภิกษุห้ามสามเณรเข้าสังฆารามทั้งหมดหรือห้ามฉันอาหารโดยไม่แจ้งอุปัชฌายะ ถ้าทำต้องอาบัติทุกกฏ
ห้ามชวนสามเณรของภิกษุอื่นไปอยู่ด้วย	ภิกษุฉัพพัคคีย์ชวนสามเณรของเถระไปอยู่ด้วย	ห้ามภิกษุชวนสามเณรของภิกษุอื่นไปอยู่ด้วย หากทำต้องอาบัติทุกกฏ
การให้สามเณรสึก	สามเณรประทุษร้ายภิกษุณี	สามเณรที่มีความผิด 10 ประการ เช่น ฆ่าสัตว์ ขโมย ข่มขืน ฯลฯ ต้องถูกไล่สึก
บุคคลที่ห้ามบวชอื่น ๆ อีก	ภิกษุบวชให้ผู้ไม่สมควร	ห้ามบวชให้บุคคล 11 ประเภท เช่น กะเทย ลักเพศ ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำ

		พระพุทธเจ้าห้อพระโลหิต ฯลฯ ต้องสึกหากบวชแล้วรู้ภายหลัง

เรื่อง	เหตุการณ์	เนื้อหาสำคัญ
ลักษณะผู้ไม่ควรให้อุปสมบท	มีบุคคลบางประเภทมาขอบวช	พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ 20 ประเภทที่ไม่ควรให้อุปสมบท เช่น ไม่มีอุปัชฌายะ, มีอุปัชฌายะเป็นกะเทย, ขาดบาตร-จีวร, อุปัชฌายะเป็นผู้มีอาบัติหนัก ฯลฯ ถ้าบวชให้ ต้องอาบัติทุกกฏ
ลักษณะผู้ไม่ควรให้บรรพชาเป็นสามเณร	มีผู้พิการหรือมีลักษณะไม่เหมาะสมมาขอบวช	ทรงกำหนด 32 ประเภทที่ไม่ควรบวชเป็นสามเณร เช่น มือ เท้า นิ้ว ขาด, บอด, ใบ้, หูหนวก, คนค่อม เตี้ยมาก สูงมาก ฯลฯ ผู้บรรพชาให้ ต้องอาบัติทุกกฏ
การให้นิสสัย	ภิกษุอยู่ร่วมกัน ต้องมีผู้ให้นิสสัย	ห้ามให้นิสสัยแก่ภิกษุอลัชชี, ให้รอดูพฤติกรรม 4–5 วัน, ภิกษุเดินทางไกล/อยู่ป่า/ป่วย อนุญาตไม่ต้องถือนิสสัยถ้าไม่มีผู้ให้นิสสัย
ข้อกำหนดการอุปสมบท	ปรับรูปแบบพิธีให้เหมาะสม	ให้สวดอนุสาวนาโดยใช้แค่สกุล, บวชพร้อมกันได้หลายรูปโดยมีอุปัชฌายะคนเดียว, นับอายุ 20 ปีตั้งแต่อยู่ในครรภ์
พิธีกรรมในการอุปสมบท	กำหนดขั้นตอนการบวชอย่างเป็นระบบ	ต้องสอบถามอันตรายิกธรรม 17 ข้อ, สวดประกาศ 3 จบ, บอกฤดูและสังคีติ, แจ้งนิสสัย 4 และอกรณียกิจ 4 (เช่น ห้ามลักทรัพย์ ฆ่าสัตว์ เสพเมถุน อวดคุณวิเศษ)
การปฏิบัติต่อผู้ทำผิด	ภิกษุที่เคยถูกสวดขับ ถูกถอดออกจากหมู่ ขอเข้าบวชใหม่	ถ้ายอมรับอาบัติ หรือสละความเห็นผิด ก็สามารถบวชใหม่ได้ โดยต้องทำคืนอาบัติ, ถ้าไม่ยอมทำคืนอาบัติ/ไม่สละความเห็นผิด สงฆ์สามารถสวดขับได้อีก

หมวดที่ 2 อุโบสถขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องอุโบสถ) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

ลำดับ	ประเด็น	เนื้อหาสรุป
1	พระเจ้าพิมพิสารขออนุญาตทำอุโบสถ	พระเจ้าพิมพิสารทรงเห็นการประชุมของนักบวชลัทธิอื่นในวัน 14 ค่ำ, 15 ค่ำ และ 8 ค่ำ จึงขอให้ภิกษุทำเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคอนุญาต
2	อุโบสถกรรม	การสวดปาติโมกข์ในวันอุโบสถเป็นการทำอุโบสถกรรม (การทำอุโบสถของภิกษุ)
3	กฎการสวดปาติโมกข์	1. สวดเฉพาะวันอุโบสถ 2. สวด 3 ครั้งต่อปักษ์ (ในวัน 14 ค่ำ, 15 ค่ำ, 8 ค่ำ)
4	อุโบสถเฉพาะกลุ่ม	ภิกษุฉันพัคคีย์สวดปาติโมกข์เฉพาะกลุ่มของตน
5	ข้อกำหนดเขตการทำอุโบสถ	1. ใช้อาวาสเป็นเขตสามัคคี 2. สามารถกำหนดสีมาด้วยเครื่องหมายต่างๆ (ภูเขา, ต้นไม้ ฯลฯ)
6	ข้อห้ามและข้อแนะนำ	1. ห้ามสมมติสีมาใหญ่เกินไป 2. ห้ามสมมติสีมาในแม่น้ำหากไม่มีเรือหรือสะพาน
7	การสวดปาติโมกข์ที่มีความเป็นระเบียบ	1. สวดปาติโมกข์ในสถานที่ที่รู้จัก 2. ห้ามสวดโดยมีคฤหัสถ์ปน
8	ข้อกำหนดเกี่ยวกับการปัดกวาดและการตั้งน้ำดื่ม	การเตรียมอุโบสถให้เรียบร้อยต้องมีการปัดกวาด, ปูอาสนะ, ตั้งน้ำดื่ม โดยพระเถระเป็นผู้สั่งการ
9	ข้อกำหนดในกรณีภิกษุไม่สามารถเข้าร่วม	ภิกษุที่ป่วยไม่สามารถทำอุโบสถได้ ให้นำไปบอกความบริสุทธิ์แก่ภิกษุอื่น
10	การแสดงอาบัติและการสวดปาติโมกข์	ห้ามภิกษุที่มีอาบัตินั่งร่วมสวดปาติโมกข์ ต้องแสดงอาบัติก่อนแล้วจึงทำอุโบสถ

หมวดที่ 3 วัสสูปนายิกาขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องวันเข้าพรรษา) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

ลำดับ	เรื่อง	เนื้อหาสำคัญ
1	เหตุแห่งการบัญญัติวันเข้าพรรษา	ภิกษุจาริกฤดูฝน ถูกชาวบ้านติเตียนว่าทำลายพืชและสัตว์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้จำพรรษา
2	การประชุมของภิกษุ	ภิกษุประชุมนั่งเงียบ ชาวบ้านฟังธรรมไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงอนุญาตให้กล่าวธรรมในพรรษา
3	วันเข้าพรรษา 2 ระยะ	จำพรรษาต้น (แรม 1 ค่ำ เดือน 8) และจำพรรษาหลัง (แรม 1 ค่ำ เดือน 9) ตามปีปกติและอธิกมาส
4	ห้ามออกพรรษา	ห้ามเดินทางในช่วงพรรษา 3 เดือน ฝ่าฝืนปรับอาบัติทุกกฏ
5	ไม่จำพรรษา	หากไม่จำพรรษาโดยไม่มีเหตุอันควร ต้องอาบัติทุกกฏ
6	การเลื่อนวันเข้าพรรษา	ทรงอนุญาตให้เลื่อนจำพรรษาได้ตามคำขอของพระเจ้าพิมพิสาร
7	สัตตาหกรณียะ (เหตุให้เดินทางได้ 7 วัน)	เดินทางได้ในพรรษาภายใน 7 วัน เช่น ทายกนิมนต์, เพื่อนสหธัมมิกเจ็บป่วย, ญาติป่วย, วิหารชำรุด
8	ขาดพรรษาแต่ไม่อาบัติ	มีเหตุสุดวิสัย เช่น โจรปล้น, ไฟไหม้, น้ำท่วม, ขาดแคลน, หรือสังฆเภท สามารถย้ายได้โดยไม่อาบัติ
9	จำพรรษาในที่พิเศษ	ทรงอนุญาตให้จำพรรษาในคอกสัตว์, หมู่เกวียน, เรือ และย้ายตามได้
10	ห้ามจำพรรษาในที่ไม่เหมาะสม	เช่น โพรงไม้, กิ่งไม้, กลางแจ้ง, ในโลงผี, ในตุ่ม, กลด, หรือไม่มีเสนาสนะ
11	ข้อห้ามอื่น ๆ	ห้ามตั้งกติกาผิดธรรม เช่น ไม่บวชสามเณรในพรรษา หรือรับปากจำพรรษาแล้วไม่ทำตาม

หมวดที่ 4 ปวารณาขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องปวารณา) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

ลำดับ	เรื่อง	เนื้อหาสำคัญ
1	ภิกษุไม่พูดกันในพรรษา	ภิกษุในแคว้นโกศลตั้งกติกาไม่พูดกัน ใช้บอกใบ้แทน พระพุทธเจ้าทรงติเตียนและบัญญัติให้มีการปวารณาหลังพรรษา
2	การปวารณา	ภิกษุพรรษาแก่ปวารณาก่อน 3 ครั้ง, ภิกษุพรรษาอ่อนปวารณาทีหลัง โดยสวดตั้งญัตติ
3	ห้ามนั่งลงก่อนปวารณาเสร็จ	ให้ภิกษุทุกรูปนั่งกระหย่งจนกว่าจะปวารณาเสร็จแล้วจึงนั่งพื้นได้
4	วันปวารณา	ทรงแสดงว่า มี 2 วัน คือ วันขึ้น 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ ขึ้นอยู่กับกรณี
5	ประเภทของการปวารณา	แยกเป็น 4 อย่าง ได้แก่ ปวารณารวม-แยก ที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรม ทรงแนะนำให้ทำแบบรวมกันที่เป็นธรรม
6	การบอกปวารณาแทน	ผู้ป่วยบอกให้ผู้อื่นปวารณาแทนได้ คล้ายกับการบอกบริสุทธิ์ในอุโบสถ
7	จำนวนภิกษุในการปวารณา	ภิกษุ 5 รูปขึ้นไป ปวารณาเป็นสงฆ์, ภิกษุ 2–4 รูป ปวารณากันเอง, รูปเดียวให้อธิษฐานวันปวารณา
8	ปวารณาโดยไม่รู้ภิกษุยังมาไม่ครบ	หากไม่รู้ว่าอีกหลายรูปยังไม่มา ปวารณาไปแล้วไม่ต้องอาบัติ
9	ภิกษุมีอาบัติห้ามปวารณา	ถ้ายังไม่แก้อาบัติแล้วปวารณา ต้องอาบัติทุกกฏ สงฆ์สามารถขอโอกาสโจทอาบัติ และหยุดการปวารณาได้
10	การป้องกันการก่ออธิกรณ์	หากมีผู้จะมาก่อความวุ่นวาย ให้รีบปวารณาก่อน หรือเลื่อนปวารณาออกไป 1–2 ปักษ์ โดยสวดปาติโมกข์แทน
11	การเลื่อนวันปวารณาอีก 1 เดือน	ถ้าสงฆ์อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก แล้วจะจากกันไป ให้เลื่อนวันปวารณาออกไปได้อีก 1 เดือน

พระวินัยปิฎกเล่มที่ 5

หมวดที่ 1 จัมมขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องหนัง) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

ลำดับ	เรื่อง	เนื้อหาสำคัญ
1	การบวชของพระโสณโกฬิวิสะ	เดินจงกรมจนเท้าแตก พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เพียรทางสายกลาง เช่นเดียวกับการดีดพิณให้เสียงไพเราะ
2	การอนุญาตรองเท้าใบไม้	ทรงอนุญาตรองเท้าใบไม้ชั้นเดียวแก่พระโสณ และอนุญาตให้สงฆ์ใช้เช่นกัน
3	การห้ามรองเท้าที่ไม่ควร	ห้ามใช้รองเท้าหรูหรา มีสีฉูดฉาด หรือทำจากหนังสัตว์หายาก เช่น สิงโต เสือ อูฐ ฯลฯ
4	ข้ออนุญาตและห้ามเกี่ยวกับรองเท้า	เช่น ห้ามใช้รองเท้าไม้, ใบตาล, หญ้า, โลหะ ฯลฯ และอนุญาตในกรณีเจ็บป่วย, เดินบนตั่ง, ภายในวัด
5	ห้ามภิกษุสวมรองเท้าเข้าบ้าน	ยกเว้นกรณีป่วย เพื่อความเหมาะสมต่อสังคม
6	ข้อห้ามเกี่ยวกับโคตัวเมีย	ภิกษุฉัพพัคคีย์กระทำไม่เหมาะสมต่อโค ทรงห้ามเด็ดขาด
7	ข้อห้ามเกี่ยวกับยาน	ห้ามโดยสารยานพาหนะ เว้นแต่เจ็บป่วย, อนุญาตคานหามหรือเปล
8	ข้อห้ามเกี่ยวกับที่นั่งที่นอน	ห้ามใช้ของหรูหรา วิจิตร หรือหนังสัตว์ใหญ่ ยกเว้นนั่งบนของที่คฤหัสถ์มีไว้ใช้
9	พระโสณกุฏิกัณณะ	ต้องการบวชในชนบทกันดาร ทูลขอผ่อนผันวินัยบางข้อ
10	ข้ออนุญาตสำหรับเขตกันดาร	1. บวชด้วยภิกษุ 5 รูป 2. อนุญาตรองเท้าหนา 3. อาบน้ำจำ 4. ใช้หนังสัตว์ปูรองได้ 5. รับจีวรได้แม้อยู่ห่างจากสีมา

หมวดที่ 2 เภสัชชขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องยา) ทรงอนุญาตเภสัช 5 สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

ลำดับ	ประเภท/รายการ	รายละเอียด/ข้อกำหนด	เงื่อนไข
1	**เภสัช 5**: เนยใส, เนยข้น, น้ำมัน, น้ำผึ้ง, น้ำอ้อย	ฉันได้ทั้งก่อนและหลังเที่ยง	จำกัดเก็บได้ไม่เกิน 7 วัน
2	เปลวสัตว์	เคี้ยวได้เป็นยา	เฉพาะในกาล (ก่อนเที่ยง)
3	มูลเภสัช (เช่น ขมิ้น, ขิง)	ฉันได้ไม่จำกัดเวลา	ต้องมีเหตุสมควร
4	กสาวเภสัช (น้ำฝาดจากไม้)	ฉันได้ตลอดชีวิต	มีเหตุสมควร
5	ปัณณเภสัช (ใบยา)	ฉันได้ตลอดชีวิต	มีเหตุสมควร
6	ผลเภสัช (เช่น ดีปลี, สมอ)	ฉันได้ตลอดชีวิต	-

7	ชตุเภสัช (ยางไม้)	เช่น มหาหิงคุ์	มีเหตุสมควร
8	โลณเภสัช (เกลือ)	เช่น เกลือสมุทร	มีเหตุสมควร
9	ยาผง	ใช้ทาแผล-กลิ้นตัว	เฉพาะอาพาธ, ใช้มูลโค แห้ง-ดิน-กากย้อม
10	เนื้อ-เลือดดิบ	ใช้เมื่อเจ็บป่วยจากอมนุษย์	เฉพาะอาพาธ
11	ยาตา	อนุญาตกลัก, ฝาปิด, ไม้ป้าย, ถุงสะพาย	ห้ามใช้แบบทอง/เงิน
12	ยานัตถุ์/ยาสูบ	กล้องยา, กล้องคู่, ถุงสะพาย	ห้ามใช้แบบคฤหัสถ์
13	น้ำมันทำยา	ใส่น้ำเมาได้ (ต้องไม่เห็น/ได้กลิ่น)	มีภาชนะที่อนุญาต
14	การกอกเลือด	ใช้เขาควายดูดเลือด	-
15	ยาทาเท้า	ใช้เมื่อเท้าแตก	ปรุงยาได้เอง
16	การผ่าฝี	อนุญาตทั้งกระบวนการรักษา	-
17	ยางูกัด	ใช้ มูตร, คูถ, ขี้เถ้า, ดิน	เฉพาะกรณีเร่งด่วน
18	ยา/อาหารอ่อนอื่น ๆ	เช่น น้ำด่าง, สมอดองน้ำมูตร, น้ำข้าว	ตามอาการเจ็บป่วย

หัวข้อ	รายละเอียด
ของที่อนุญาตให้ฉัน	น้ำอ้อย, ข้าวยาคู, ถั่วเขียว, ข้าวต้มเปรี้ยว (กรณีป่วย), ผลไม้ที่ไม่ทำลายเมล็ด, ขนมผสมน้ำผึ้ง
ของที่ห้ามฉัน	เนื้อมนุษย์, เนื้อช้าง, ม้า, สุนัข, หมี, งู, เสือ, สิงโต, และสัตว์ที่สงสัยว่าเขาฆ่าถวายโดยเจาะจง
การจัดการอาหารที่ห้าม	ห้ามเก็บอาหารค้างคืนในที่อยู่ (อันโตวุตถะ), ห้ามหุงต้มเอง (สามปักกะ), ห้ามหุงต้มในที่อยู่ (อันโตปักกะ)
เงื่อนไขการฉันเนื้อสัตว์	ฉันได้ถ้าไม่เห็น, ไม่ได้ยิน, ไม่นึกรังเกียจ (ว่าเขาฆ่ามาเพื่อถวาย)
ข้อยกเว้นตามสถานการณ์	ข้าวยากในเมือง อนุญาตให้เก็บอาหารในที่อยู่, หุงต้มเองได้
ธรรมเทศนา / เหตุการณ์สำคัญ	- โปรดเวลัฏฐะเรื่องน้ำอ้อย- นางอัมพปาลีถวายป่ามะม่วง- สีหเสนาบดีเปลี่ยนศาสนา
ห้ามอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง	ห้ามผ่าตัด/ผูกรัดทวาร (อาบัติถุลลัจจัย), ห้ามฉันโภชชยาคูก่อนฉันในที่นิมนต์ (ถ้าอิ่มแล้ว)

หัวข้อ	รายละเอียด
ถอนข้ออนุญาต	- ห้ามเก็บอาหารค้างคืนในที่อยู่- ห้ามหุงต้มในที่อยู่/ด้วยตนเอง- ห้ามฉันผลไม้ที่เก็บมาเองแล้วหาคนประเคนทีหลัง- ห้ามฉันอาหารที่ผิดเวลา/จากบ้านเจ้าภาพหลังฉันแล้ว
การอนุญาตกัปปิยภูมิ (ที่เก็บของที่ควร)	- อุสสาวนันติกา (ประกาศให้รู้)- โคนิสาทิกา (ไม่มีที่ล้อม)- คหปติกา (คฤหบดีถวาย)- สัมมติกา (สงฆ์สมมติ)
ธรรมเทศนาโปรดเมณฑกคฤหบดี	- เมณฑกและครอบครัวบรรลุธรรม เป็นอุบาสก/อุบาสิกา
อนุญาตตามคำขอเมณฑกคฤหบดี	- ฉันของที่เกิดจากโค 5 อย่าง (นม, เนย ฯลฯ)- แสวงหาเสบียงที่จำเป็น (ถั่ว, เกลือ, น้ำมัน ฯลฯ)- ยินดีเฉพาะของ ไม่ยินดีเงินทอง
อนุญาตน้ำอัฏฐบาน (น้ำปานะ)	- น้ำจากผลไม้ 8 อย่าง (มะม่วง, กล้วย, องุ่น ฯลฯ)- อนุญาตน้ำจากผลไม้/ดอกไม้/ใบไม้บางชนิด ดื่มหลังเที่ยงได้
อนุญาตผักและของเคี้ยว	- ฉันผักและของที่ทำจากแป้งทุกชนิด ก่อนเที่ยง
ห้าม/อนุญาตอื่น ๆ	- ห้ามภิกษุผู้เคยเป็นช่างตัดผมใช้มีดโกน- อนุญาตผลไม้ทุกชนิดเป็นของเคี้ยว- พืชของสงฆ์ปลูกในที่ผู้อื่น ให้แบ่งก่อนบริโภค
หลักตัดสินสิ่งที่ควร/ไม่ควร	- ถ้าแม้ไม่ห้ามไว้ แต่ขัดกับสิ่งที่ควร = **ไม่ควร**- ถ้าแม้ไม่อนุญาตไว้ แต่เข้ากับสิ่งที่ควร = **ควร**
แบ่งประเภทของฉันตามเวลา (กาลิก)	- ยาวกาลิก: ฉันได้แค่ช่วงเช้า- ยามกาลิก: ฉันได้ไม่ข้ามคืน- สัตตาหกาลิก: ฉันได้ไม่เกิน 7 วัน- ยาวชีวิก: ฉันได้ตลอดชีวิต**ของผสมให้นับตามอายุของที่มีเวลาน้อย**

หมวดที่ 3 กฐินขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องกฐิน) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

หัวข้อ	รายละเอียด
เหตุการณ์เริ่มต้น	ภิกษุ 30 รูปจากเมืองปาฐาต้องเดินลุยฝนมาหาพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงอนุญาตให้กรานกฐิน
กรานกฐินคือ	การนำไม้แบบมาวางบนผ้า ตัดตามแบบ แล้วช่วยกันเย็บแจกภิกษุหลังออกพรรษา
อานิสงส์ของผู้ได้กรานกฐิน (5 อย่าง)	1) ไปไหนไม่ต้องลาภิกษุ 2) ไม่ต้องนำไตรจีวรครบ 3) ฉันอาหารรวมกลุ่มได้ 4) เก็บจีวรได้หลายผืน 5) มีสิทธิรับผ้าที่เกิดในวัดนั้น
วิธีมอบผ้ากฐิน	สวดญัตติ 1 ครั้ง + สวดประกาศ 1 ครั้ง เรียกว่า *ญัตติทุติยกรรม*
กฐินไม่เป็นอันกราน	เช่น แค่ขีด, กะขนาด, ซัก, เย็บเฉย ๆ, ผ้านิมิตหรือเลียบเคียงให้ถวาย

กฐินเป็นอันกราน	เช่น ผ้าใหม่, ผ้าเทียมใหม่, ผ้าเก่า โดยปฏิบัติตามพระวินัยถูกต้อง
ข้อกำหนดในการเดาะกฐิน (8 ข้อ)	เช่น เดินทางไม่กลับ, จีวรเสร็จแล้ว, เลิกทำ, จีวรเสีย/หาย, ได้ยินข่าวว่าเลิกทำ, หมดหวังจะได้, อยู่นอกเขตสีมา, หมดกำหนดเวลา
ปลิโพธ 2 อย่าง	1) อาวาสปลิโพธ = ห่วงวัด คิดจะกลับ 2) จีวรปลิโพธ = ห่วงจีวร คิดจะทำต่อ ถ้าหมดห่วงทั้งสอง = กฐินสิ้นสุด

หมวดที่ 4 จีวรขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องจีวร) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

หัวข้อ	รายละเอียด
ชีวกโกมารภัจจ์ขออนุญาตรับคฤหบดีจีวร	พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตตามคำขอ ให้ใช้จีวรที่ผู้ศรัทธาถวายได้ (คฤหบดีจีวร) แต่ใครจะยังใช้จีวรบังสุกุลก็ได้
แต่งตั้งภิกษุผู้เกี่ยวข้องกับจีวร	ทรงอนุญาตแต่งตั้งภิกษุรับ จีวร, เก็บ จีวร, แจก จีวร และดูแลคลังจีวร
อนุญาตสีย้อมจีวร	ใช้สีจากธรรมชาติ 6 ชนิด ได้แก่ รากไม้, ลำต้น, เปลือก, ใบ, ดอก, ผล
วิธีตัดจีวร	จีวรมีลักษณะคล้ายคันนาแบบชาวมคธ
ระยะเวลาการเก็บจีวร	เก็บเกิน 3 ผืนได้ไม่เกิน 10 วัน ถ้าจะเก็บนานกว่านั้นต้องวิกัป (แบ่งสิทธิ์)
พร 8 ประการของนางวิสาขา	ขออนุญาตถวายสิ่งของ เช่น ผ้าอาบน้ำฝน, อาหาร, ยา ฯลฯ เพื่ออุปถัมภ์สงฆ์
อนุญาตผ้าอื่น ๆ เพิ่มเติม	เช่น ผ้าปูนอน, ผ้าปิดฝี, ผ้าเช็ดหน้า, ผ้ากรองน้ำ ฯลฯ พร้อมระยะเวลาในการวิกัป
ห้ามใช้จีวรเลียนแบบเดียรถีย์	ห้ามใช้ผ้าที่ไม่สมควร เช่น ผ้าผลไม้กรอง, ผ้าขนสัตว์, ผ้าผมคน ฯลฯ
ห้ามใช้สีจีวรที่ไม่เหมาะสม	เช่น เขียวล้วน, เหลืองล้วน, แดงเข้ม ฯลฯ และห้ามนุ่งผ้าแบบไม่ตัดชาย
ข้อกำหนดการรับจีวร	การรับจีวรต้องมีหลักเกณฑ์ 8 อย่าง เช่น ถวายแก่สงฆ์, เจาะจงวัด, เจาะจงบุคคล ฯลฯ
พระพุทธเจ้าพยาบาลภิกษุอาพาธ	ทรงช่วยดูแลผู้ป่วยและวางหลักแบ่งบริขารหลังผู้ป่วยตายโดยเฉพาะครุภัณฑ์
ปัญหาเกี่ยวกับการรับและแบ่งจีวร	เช่น จีวรหาย, จีวรเหลือ, รับจีวรซ้ำซ้อน, และการแบ่งเมื่อสงฆ์แตกเป็นสองฝ่าย
ข้อกำหนดการใช้จีวรของภิกษุอื่น	การยืมจีวรเพื่อนต้องมีความคุ้นเคยและมีเหตุผลเหมาะสม

หมวดที่ 5 จัมเปยยขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องเหตุการณ์ในกรุงจัมปา) การทำกรรมที่ไม่เป็นธรรมและที่เป็นธรรม สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

หัวข้อ	รายละเอียด
เหตุการณ์หลัก	ภิกษุกัสสปโคตร ถูกภิกษุอาคันตุกะลงโทษอย่างไม่เป็นธรรม ทั้งที่เขาไม่มีความผิด พระพุทธเจ้าทรงวินิจฉัยว่าเขาบริสุทธิ์ และอธิบายการลงโทษที่ถูกต้องตามพระวินัย
การทำกรรมที่เป็นธรรม/ไม่เป็นธรรม	พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่าการลงโทษใครในสงฆ์ ต้องมีหลักธรรมและเหตุผล ไม่ใช่ทำเพราะอารมณ์หรือความไม่พอใจส่วนตัว
จำนวนภิกษุที่ทำสังฆกรรมได้	สงฆ์ 4 รูป: ทำได้ทุกกรรม ยกเว้นอุปสมบท, ปวารณา, สวดถอนสังฆาทิเสส - สงฆ์ 5 รูป: ทำได้ทุกกรรม ยกเว้นอุปสมบทในมัธยมประเทศ, สวดถอนสังฆาทิเสส - สงฆ์ 10 รูป: ทำได้ทุกกรรม ยกเว้นสวดถอนสังฆาทิเสส - สงฆ์ 20 รูปขึ้นไป: ทำกรรมได้ทุกประการอย่างสมบูรณ์
หลักของอุกเขปนียกรรม	การประกาศยกออกจากหมู่ ใช้ในกรณี: ไม่ยอมรับผิด, ไม่คืนอาบัติ, ไม่เปลี่ยนความเห็นที่ผิด
หลักของตัชชนียกรรม	ใช้กับภิกษุที่ชอบหาเรื่อง ทะเลาะวิวาท ก่อความแตกแยกในสงฆ์
หลักของนิยสกรรม	ใช้ถอดยศหรือตัดสิทธิของภิกษุที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม ปะปนคฤหัสถ์มากเกินไป
หลักของปัพพาชนียกรรม	การขับไล่ออกจากวัด ใช้กับภิกษุที่ประจบคฤหัสถ์ หรือทำตัวต่ำช้าเพื่อผลประโยชน์
หลักของปฏิสารณียกรรม	ให้ภิกษุไปขอโทษคฤหัสถ์ที่ตนเคยดุด่าหรือล่วงเกิน
วิธีระงับกรรมทั้ง 5	พระองค์ทรงแสดงวิธีการยกเลิกหรือระงับกรรมทั้งห้าประเภทนี้ในกรณีที่ผู้ถูกลงโทษปรับปรุงตนให้เหมาะสมแล้ว

หมวดที่ 6 โกสัมพิขันธกะ (ว่าด้วยเรื่องเหตุการณ์ในกรุงโกสัมพี) สรุปเนื้อหาโดยย่อ ดังนี้

หัวข้อ	รายละเอียด
เหตุการณ์หลัก	ภิกษุสองรูปทะเลาะกันเรื่องอาบัติ จนสงฆ์แตกเป็นสองฝ่าย และแยกทำอุโบสถกัน พระพุทธเจ้าทรงตักเตือนแต่ไม่ได้ผล สุดท้ายภิกษุทั้งสองยอมปรองดองหลังจากถูกอุบาสกะชาวโกสัมพีไม่เคารพและไม่ถวายอาหาร
การสอนของพระพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้าทรงแสดงตัวอย่างจากทีฆาวุกุมารที่มีความอดทนและสงบ

	เสงี่ยมในการเผชิญกับศัตรู เพื่อให้ภิกษุทุกท่านเรียนรู้เรื่องการอดทนและการหลีกเลี่ยงการแก้แค้น
การปรองดองของภิกษุ	ภิกษุฝ่ายที่เป็นต้นเหตุยอมแสดงอาบัติ และฝ่ายที่ลงโทษยอมถอนการประกาศ พวกเขาตกลงกันและเดินทางไปกรุงสาวัตถีเพื่อให้พระพุทธเจ้าให้ความช่วยเหลือในการประชุมสงฆ์และสวดปาติโมกข์
ความสำคัญของสังฆสามัคคี	พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า การสามัคคีในสงฆ์หลังจากที่แตกแยก ต้องแก้ไขปัญหาต้นเหตุให้เสร็จสิ้นก่อน อย่าปล่อยปัญหาค้างคา ต้องแก้ปัญหาเรื่องราวอย่างโปร่งใสและตรงไปตรงมา
การตักเตือนของพระพุทธเจ้า	พระพุทธเจ้าทรงตักเตือนภิกษุว่า ความสงบและความสามัคคีที่แท้จริง ต้องเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจกัน แก้ไขปัญหาจากต้นเหตุ ไม่ใช่แค่การประชุมกันในฐานะที่ไม่แก้ปัญหาจริงจัง

3.2.4 เนื้อหาในคัมภีร์จุลวรรค

เนื้อหาที่กล่าวถึงในตอนนี้ เป็นการอธิบายถึง **จุลลวรรค (วรรคเล็ก)** ในพระวินัยปิฎก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกที่รวมถึงเล่มที่ 6 และ 7 โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับ **ขันธกะ (หมวด)** ต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น 12 ขันธกะ เป็นการบันทึกและอธิบายข้อปฏิบัติของพระภิกษุในเรื่องต่าง ๆ เช่น การลงโทษ การปฏิบัติในกรณีที่มีการผิดพลาด การออกจากอาบัติสังฆาทิเสส และการระงับอธิกรณ์หรือข้อขัดแย้งในสงฆ์

พระวินัยปิฎก เล่มที่ 6 มี 4 ขันธกะ ได้แก่

หัวข้อ	รายละเอียด
1. กัมมขันธกะ (หมวดว่าด้วยสังฆกรรม)	กล่าวถึงวิธีการลงโทษภิกษุในสงฆ์ เช่น **ตัชชนียกรรม** – ข่มไว้ด้วยการตำหนิโทษ **นิสยกรรม** – การถอดยศ หรือตัดสิทธิให้หมดอำนาจหน้าที่ **ปัพพาชนียกรรม** – การขับออกจากหมู่คณะ **ปฏิสารณียกรรม** – การให้ภิกษุที่ทำผิดไปขอขมาคฤหัสถ์ **อุกเขปนียกรรม** – การยกเว้นจากกิจกรรมสงฆ์พร้อมอธิบายวิธีการระงับหรือสิ้นสุดการลงโทษเหล่านี้ (ตัดสิทธิ์ที่จะพึงได้บางอย่าง) **ตัสสปาปิยสิกากรรม** - การลงโทษหนักกว่าความผิดฐานให้การกลับไปกลับมา
2. ปาริวาสิกขันธกะ	ว่าด้วยการปฏิบัติของภิกษุที่ต้องแก้อาบัติสังฆาทิเสส เช่น

(หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ปริวาสเพื่อออกจากอาบัติสังฆาทิเสส)	• การเข้าปริวาส • การขอชักเข้าหาอาบัติเดิม • การทำมานัต (อยู่ภายใต้การควบคุม) • การสวดถอนอาบัติหลังครบกำหนด
3. สมุจจยขันธกะ (หมวดว่าด้วยการรวบรวมเรื่องเกี่ยวกับอาบัติสังฆาทิเสส)	รวมประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส เช่น • การขอมานัต • การให้มานัตโดยสงฆ์ • การขออัพภาน (ถอนอาบัติให้บริสุทธิ์)
4. สมถขันธกะ (หมวดว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์)	ว่าด้วยวิธีระงับข้อขัดแย้งในสงฆ์ (อธิกรณ์) ทั้ง 7 วิธี เช่น • ยกให้พระอรหันต์ผู้มีสติเป็นผู้วินิจฉัย • ระงับด้วยเสียงข้างมาก • การลงโทษแก่ผู้กระทำผิด • การเจรจาไกล่เกลี่ยเพื่อให้ความขัดแย้งยุติลง

พระวินัยปิฎก เล่มที่ 7 มี 8 ขันธกะ ได้แก่

หัวข้อ	รายละเอียด
1. ขุททกวัตถุขันธกะ (หมวดว่าด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ)	ว่าด้วยข้อปฏิบัติในชีวิตประจำวันของภิกษุ เช่น การอาบน้ำ, การดูมหรสพ, การใช้บาตรและของใช้จากโลหะ ไม้ ดินเหนียว เพื่อส่งเสริมความเรียบง่ายและความมีระเบียบ
2. เสนาสนขันธกะ (หมวดว่าด้วยที่อยู่อาศัย)	กล่าวถึงการจัดเตียงตั่ง, ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน และการก่อสร้างเสนาสนะ เพื่อให้ภิกษุมีที่อยู่อาศัยเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรม
3. สังฆเภทขันธกะ (หมวดว่าด้วยสงฆ์แตกกัน)	กล่าวถึงเหตุการณ์ความแตกแยกในสงฆ์ เช่น พฤติกรรมของพระเทวทัต การทำร้ายพระพุทธเจ้าไม่สำเร็จ และข้อกำหนดในการแก้ไขปัญหาสงฆ์แตกกัน
4. วัตตขันธกะ (หมวดว่าด้วยวัตรหรือข้อปฏิบัติ)	ว่าด้วยวัตรของภิกษุทั้งอาคันตุกะและเจ้าถิ่น เช่น วัตรในการเดินทาง, บิณฑบาต, ปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์และสัทธิวิหาริก
5. ปาฏิโมกขฐปนขันธกะ (หมวดว่าด้วยการงดสวดปาติโมกข์)	กล่าวถึงเงื่อนไขการงดสวดปาติโมกข์ เมื่อมีภิกษุไม่บริสุทธิ์เข้าร่วม เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของสงฆ์ในพิธีกรรม
6. ภิกขุนีขันธกะ	ว่าด้วยข้อปฏิบัติและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับภิกษุณี ทั้งข้อ

(หมวดว่าด้วยภิกษุณี)	ห้ามและอนุญาตในการดำเนินชีวิตในสังคมสงฆ์
7. ปัญจสติขันธกะ (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์ 500 ทำสังคายนาครั้งที่ 1)	บันทึกเหตุการณ์สังคายนาครั้งที่ 1 หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน โดยพระอรหันต์ 500 รูปร่วมกันรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า
8. สัตตสติกขันธกะ (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์ 700 ทำสังคายนาครั้งที่ 2)	กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 โดยพระอรหันต์ 700 รูป เพื่อยืนยันคำสอนให้ครบถ้วนและคงไว้ซึ่งความถูกต้อง

3.2.5 เนื้อหาในคัมภีร์ปริวาร

พระไตรปิฎกเล่มที่ 8 (เล่มสุดท้ายของวินัยปิฎก) คือคัมภีร์ปริวาร มีอยู่ 21 เรื่อง โดยจัดทำเป็นตารางสรุป เพื่อความเข้าใจง่ายของผู้ศึกษาใหม่ ดังนี้

หัวข้อ	รายละเอียด
1. มหาวิภังค์โสฬสมหาวาร	ย้อนกล่าวศีลภิกษุ 227 ข้อ แบ่งเป็น 16 ประเด็น เช่น ที่บัญญัติ, อาบัติที่เกิดขึ้น, สมุฏฐาน, อธิกรณ์ ฯลฯ
2. ภิกขุนีวิภังค์ โสฬสมหาวาร	เหมือนข้อ 1 แต่กล่าวถึงศีลของภิกษุณี
3. สมุฏฐานสีสสังเขป	จำแนกสิกขาบทตามสมุฏฐานทางกาย วาจา ใจ หรือรวมกัน
4. กติปุจฉาวาร	ถาม-ตอบจำนวนอาบัติต่าง ๆ
5. วีสติวาร	ถาม-ตอบ 20 ประเด็น เกี่ยวกับอาบัติ อธิกรณ์ การระงับอธิกรณ์ ฯลฯ
6. ขันธกปุจฉา	คำถาม-คำตอบเกี่ยวกับ 22 ขันธกะ (มหาวรรค–จุลลวรรค)
7. เอกุตตริกะ	สรุปเนื้อหาวินัยโดยเรียงตามจำนวน เช่น หมวด 1, 2, 3... จนถึง 11
8. อุโปสถาทิปุจฉา วิสัชชนา	ถาม-ตอบเรื่องอุโบสถ การบวช ฯลฯ เช่น อะไรเป็นต้น กลาง และที่สุดของพิธี
9. อัตถวเสปกรณ์	เหตุผล 10 ประการที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท เช่น เพื่อความสงบสุขของสงฆ์
10. คาถาสังคณิกะ	คำฉันท์สรุปเนื้อหาวินัยปิฎก เพื่อความจำ เช่น เมืองที่ทรงบัญญัติศีลต่าง ๆ
11. อธิกรณเภท	แบ่งประเภทอธิกรณ์ วิธีระงับ จัดหมวดให้เข้าใจง่าย
12. อปคคาถาสังคณิกะ	คำฉันท์อื่น ๆ เพื่อช่วยจำ เช่น วิธีฟ้อง วิธีกล่าวโทษ
13. โจทนากัณฑ์	วิธีการฟ้องอาบัติ การปฏิบัติต่อผู้ฟ้องและผู้ถูกฟ้อง

14. จูฬสงความ	ปฏิบัติของภิกษุผู้ถูกฟ้อง เช่น ต้องเจียมตน
15. มหาสงความ	การฟ้อง-การตัดสินอย่างละเอียด เช่น ภิกษุเข้าสู่ “สงคราม” คือ ความขัดแย้งทางธรรมวินัย
16. กฐินเภท	กฐินคืออะไร ใครได้/ไม่ได้รับกฐิน เงื่อนไขต่าง ๆ
17. อุปาลิปัญจกะ	คำถาม-ตอบของพระอุบาลี เช่น ภิกษุที่ไม่ควรรับไว้ในปกครอง ผู้แสดงโอวาท ฯลฯ รวม 14 หมวด
18. สมุฏฐาน	สมุฏฐานของอาบัติ และวิธีพ้นจากอาบัติ
19. ทุติคาถาสังคณิกะ	คำฉันท์ชุดที่ 2 เพื่อช่วยจำหัวข้อวินัยแบบยากขึ้น
20. เสทโมจนคาถา	คำถามวินัยยากแบบ “เหงื่อแตก” รวม 43 ข้อ ไม่มีเฉลยในตัว (มีในอรรถกถา)
21. ปัญจวัคค์	รวมเนื้อหาเกี่ยวกับกรรม ความมุ่งหมายของสิกขาบท การบัญญัติ ฯลฯ แบ่งเป็น 5 วรรค

3.3 บทสรุป

พระวินัยปิฎกเป็นหนึ่งในสามส่วนของพระไตรปิฎก มีความสำคัญในการวางระเบียบวินัยสำหรับพระภิกษุและภิกษุณี ถือเป็น “กฎหมายสงฆ์” ที่มุ่งธำรงความเรียบร้อย ความบริสุทธิ์ของหมู่สงฆ์ และรักษาศรัทธาของญาติโยม พระวินัยมีลักษณะพิเศษคือมิได้บัญญัติไว้ล่วงหน้า แต่เกิดขึ้นตามเหตุการณ์จริง โดยเมื่อเกิดพฤติกรรมไม่เหมาะสม พระพุทธเจ้าจะทรงพิจารณาแล้วบัญญัติ “สิกขาบท” เป็นข้อวินัยขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์นั้น ทำให้พระวินัยมีความยืดหยุ่นและเป็นธรรมชาติ

โครงสร้างพระวินัยปิฎกแบ่งออกเป็นหลายเล่ม เช่น มหาวิภังค์ว่าด้วยศีลภิกษุ 227 ข้อ ภิกขุนีวิภังค์ว่าด้วยศีลภิกษุณี 311 ข้อ และอื่น ๆ ที่ว่าด้วยการบวช การจำพรรษา การสวดปาติโมกข์ และการลงโทษภิกษุที่ผิดวินัย เป็นต้น พระวินัยเล่มสุดท้าย คือ ปริวาร เป็นการสรุปและจัดระบบเนื้อหาใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้น เพื่อการศึกษาและการสังคายนา

โดยรวม พระวินัยปิฎกมิใช่แค่ข้อห้ามหรือการควบคุม แต่เป็นระบบแห่งธรรมที่เปี่ยมด้วยเมตตาและปัญญา มีความละเอียด ยืดหยุ่น และตอบสนองต่อสังคม เพื่อธำรงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงตลอดกว่า 2,500 ปีที่ผ่านมา

คำถามประจำบท

1. อธิบายหลักการบัญญัติพระวินัยในพระพุทธศาสนา พร้อมยกตัวอย่างสถานการณ์จริงในยุคพุทธกาลที่นำไปสู่การบัญญัติสิกขาบท

2. พระวินัยมีจุดมุ่งหมายเพื่ออะไร และมีผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง วิเคราะห์โดยใช้หลักธรรมประกอบ

3. หากเกิดเหตุการณ์ที่พระสงฆ์ประพฤติไม่เหมาะสมในปัจจุบัน นักศึกษาคิดว่าแนวทางของพระวินัยจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาได้อย่างไร ยกตัวอย่างประกอบ

4. จงสรุปเนื้อหาสาระสำคัญของคัมภีร์อาทิกัมมิกะ และแสดงความเข้าใจเกี่ยวกับจุดประสงค์ของคัมภีร์นี้

5. เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างคัมภีร์มหาวรรคและคัมภีร์จุลวรรค ทั้งในด้านโครงสร้างเนื้อหาและวัตถุประสงค์

6. คัมภีร์ปริวารมีบทบาทอย่างไรในการทำความเข้าใจพระวินัยปิฎกโดยรวม และมีประโยชน์อย่างไรต่อการศึกษาหรือการสังคายนา

7. จากการศึกษาพระวินัยปิฎก นักศึกษาสามารถถอดบทเรียนเรื่อง “วินัย” เพื่อนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างมีคุณธรรมได้อย่างไร

8. จงอภิปรายถึงคุณค่าเชิงสังคมของพระวินัยปิฎกในบริบทของการจัดระเบียบองค์กรหรือชุมชนในสังคมปัจจุบัน

9. นักศึกษาคิดว่าการศึกษาพระวินัยปิฎกช่วยส่งเสริมอัตลักษณ์ของความเป็นผู้นำที่มีระเบียบวินัยและจริยธรรมได้อย่างไร จงอธิบายด้วยตัวอย่าง

10. หากนักศึกษาต้องสร้างโครงการส่งเสริมคุณธรรมในสถานศึกษา โดยอิงแนวคิดจากพระวินัยปิฎก นักศึกษาจะออกแบบกิจกรรมอย่างไรให้ส่งเสริมความมีวินัยและการเคารพกติกาสังคม

เอกสารอ้างอิง

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎก ฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2565). *รู้จักพระไตรปิฎก เพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้.* สืบค้นจาก https://www.watnyanaves.net/th/book-reading/371/3

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 4

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 4

บทนำ

4.1 คัมภีร์ในพระสุตตันตปิฎก

4.1.1 เนื้อหาในคัมภีร์ทีฆนิกาย

4.1.2 เนื้อหาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย

4.1.3 เนื้อหาในคัมภีร์สังยุตตนิกาย

4.1.4 เนื้อหาในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย

4.1.5 เนื้อหาในคัมภีร์ขุททกนิกาย

4.2 ประโยชน์ของการศึกษาพระสุตตันตปิฎก

4.3 บทสรุป

คำถามประจำบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปองค์ประกอบและตัวอย่างเนื้อหาของพระสุตตันตปิฎกทั้ง 5 นิกาย คือ คัมภีร์ทีฆนิกาย คัมภีร์มัชฌิมนิกาย คัมภีร์สังยุตตนิกาย คัมภีร์อังคุตตรนิกาย คัมภีร์ขุททกนิกาย ได้อย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปคุณค่าและประโยชน์ของการศึกษาพระสุตตันตปิฎกต่อการดำเนินชีวิต การศึกษา และการอยู่ร่วมในสังคม ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson learning outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชานี้ผู้เรียนสามารถบรรลุ CLO 4 สรุป สาระสำคัญในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เพื่อนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

LLO 1 สรุป องค์ประกอบและตัวอย่างเนื้อหาของพระสุตตันตปิฎกทั้ง 5 นิกาย คือ คัมภีร์ทีฆนิกาย คัมภีร์มัชฌิมนิกาย คัมภีร์สังยุตตนิกาย คัมภีร์อังคุตตรนิกาย คัมภีร์ขุททกนิกาย ได้อย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ

LLO 2 สรุป คุณค่าและประโยชน์ของการศึกษาพระสุตตันตปิฎกต่อการดำเนินชีวิต การศึกษา และการอยู่ร่วมในสังคม ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

4.1 วิธีการสอน (Teaching Methods)

- การสอนแบบบรรยายเชิงโครงสร้าง อธิบายลำดับและองค์ประกอบของทั้ง 5 นิกาย โดยใช้ผังโครงสร้าง เพื่อให้นักศึกษามองภาพรวมและความแตกต่างของแต่ละนิกายได้อย่างชัดเจน

- การเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน ยกสถานการณ์ร่วมสมัย เช่น ความขัดแย้งทางสังคม/การศึกษา/จริยธรรม แล้วให้นักศึกษาหาหลักธรรมจากพระสูตรในนิกายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาตอบโจทย์

- การสอนแบบเน้นการวิเคราะห์เปรียบเทียบ ให้นักศึกษาเปรียบเทียบลักษณะของแต่ละนิกาย เช่น รูปแบบของพระสูตร ความยาวของเนื้อหา แนวคิดที่โดดเด่น เพื่อให้เข้าใจความหลากหลายของคัมภีร์

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

- กิจกรรม “แผนที่พระสูตร” นักศึกษาแบ่งกลุ่มแล้วสร้าง Mind Map หรือ Infographic แสดงองค์ประกอบ/ตัวอย่างพระสูตรในแต่ละนิกาย พร้อมคำอธิบายย่อ

- กิจกรรมอภิปรายกลุ่ม “ธรรมะกับชีวิตจริง” ให้นักศึกษาค้นหาพระสูตรในพระสุตตันตปิฎกที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในบริบทชีวิตประจำวัน เช่น การทำงานร่วมกับผู้อื่น การแก้ปัญหา ภาวะผู้นำ และการอยู่ร่วมในสังคม แล้วนำเสนอแนวคิด

- กิจกรรม “พระสูตรเล่าเรื่อง” นักศึกษาเลือกพระสูตรที่สนใจจากหนึ่งในห้านิกาย แล้วเล่าเรื่อง/นำเสนอเป็นละครสั้นหรือคลิปวิดีโอพร้อมบทเรียนชีวิตจากพระสูตรนั้น

5. สื่อการเรียนการสอน

- เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา, พระไตรปิฎก, เว็บไซต์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, YouTube, Slide PowerPoint, Quiz และแบบทดสอบออนไลน์ เช่น Kahoot, Google Forms, Quizizz, E-Portfolio หรือ Google Sites/Padlet สำหรับให้นักศึกษาเก็บรวบรวมงานที่ทำ การสะท้อนคิด (Reflection) และสิ่งที่ได้เรียนรู้

- เรียนออนไซต์ และออนไลน์ผ่านระบบ Zoom, Google Meet, Microsoft Teams

6. การวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผลในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้ที่คาดหวัง (Learning Outcomes - LLOs) ได้จริง โดยครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge: K) ทักษะ (Skills: S) และคุณธรรมจริยธรรม (Ethics: E) การประเมินแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment) เป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ได้ใช้เพื่อตัดเกรดหรือตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียนเพื่อให้เห็นศักยภาพของตนเอง และเพื่อให้ผู้สอนสามารถปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัย เครื่องมือและกิจกรรมที่ใช้ในการประเมินรูปแบบนี้ ได้แก่ แบบทดสอบก่อนและหลังเรียน เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนในแต่ละหัวข้อ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วม เช่น การเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning), การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning), การเรียนแบบกลุ่ม (Team-Based Learning), หรือการฝึกสอนย่อย (Micro-teaching) และการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ (Creative Presentation) นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) เพื่อติดตามพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถามและตอบคำถาม การทำงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทั้งด้านทักษะ จริยธรรม และบุคลิกภาพที่เหมาะสม

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment) เป็นการประเมินที่ใช้ตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในช่วงกลางภาคและปลายภาค โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ การสอบกลางภาคและปลายภาค ซึ่งอาจเป็นข้อสอบอัตนัยหรือปรนัย หรือทั้งสองรูปแบบตามที่ตกลงกับนักศึกษา การทำรายงานกลุ่มที่อาจอยู่ในรูปแบบออนไลน์หรือรายงานเล่มตามความเหมาะสม และการใช้เกณฑ์ให้คะแนน (Rubrics Scoring) ที่ชัดเจนในการตรวจข้อสอบอัตนัยหรืองานนำเสนอ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความเที่ยงตรงในการประเมิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio) ซึ่งนักศึกษาจะรวบรวมผลงาน กิจกรรม และบทสะท้อนคิด (Reflection), ข้อเสนอแนะ (Feedback) และบทเรียนสำคัญที่ตนเองได้รับ (Key Takeaways) จากกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เช่นผ่านกิจกรรมแบบเกม (Gamification)

บทที่ 4
พระสุตตันตปิฎก

บทนำ

พระสุตตันตปิฎกนับเป็นหมวดคำสอนสำคัญในพระไตรปิฎก ซึ่งรวบรวมพระธรรมเทศนาอันทรงคุณค่าของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายกลุ่ม ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ตลอดจนชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมอินเดียโบราณ โดยเนื้อหาสะท้อนถึงความลึกซึ้งของหลักธรรม การประยุกต์ธรรมะให้เข้ากับชีวิต และการแสดงธรรมตามภูมิปัญญาและพื้นฐานของผู้ฟัง ด้วยรูปแบบการจัดเรียงที่เป็นระบบ แบ่งออกเป็น 5 นิกาย ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ซึ่งล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งในด้านความยาวของพระสูตร แนวคิดในการสอน และลักษณะของเนื้อหา

เนื้อหาในบทนี้มุ่งนำเสนอสาระสำคัญจากพระสูตรต่าง ๆ ในแต่ละนิกายบางพระสูตรเท่านั้น โดยเน้นการสรุปความอย่างกระชับ เข้าใจง่าย และเห็นภาพของบริบททางสังคม ศีลธรรม และแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงเน้นย้ำไว้ในแต่ละพระสูตร อันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้ศึกษาในทุกระดับ และเป็นพื้นฐานสำคัญในการเข้าใจพุทธธรรมได้ดียิ่งขึ้น

4.1 คัมภีร์ในพระสุตตันตปิฎก

พระสุตตันตปิฎก หรือหมวดคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปของพระสูตร เป็นส่วนสำคัญของพระไตรปิฎก ซึ่งได้รวบรวมพระธรรมเทศนาไว้มากมาย เป็นถ้อยคำที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่เหล่าสาวก พุทธบริษัท รวมถึงกษัตริย์ พราหมณ์ และชาวบ้านทั่วไป โดยมีการจัดหมวดหมู่ไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อความสะดวกในการศึกษาทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบ ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 นิกาย หรือ 5 หมวดใหญ่ ได้แก่

1) **ทีฆนิกาย (หมวดยาว)** รวบรวมพระสูตรที่มีเนื้อหายาว ละเอียด และครอบคลุมเรื่องราวกว้างขวาง เช่น ธรรมะว่าด้วยโลก นิพพาน การบำเพ็ญเพียร มีทั้งหมด 34 สูตร
2) **มัชฌิมนิกาย (หมวดปานกลาง)** เป็นพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง ไม่สั้นหรือยาวเกินไป เนื้อหามักมุ่งสู่การปฏิบัติธรรมและการสอนธรรมแก่คฤหัสถ์และบรรพชิต มีทั้งหมด 152 สูตร
3) **สังยุตตนิกาย (หมวดประมวลเรื่อง)** ประมวลเรื่องที่มีหัวข้อหรือบุคคลคล้ายกันไว้ด้วยกัน รวมกว่า 7,762 สูตร

4) **อังคุตตรนิกาย (หมวดยิ่งด้วยองค์)** จัดธรรมะเป็นหมวดตามจำนวนตัวเลข เริ่มตั้งแต่ 1 ข้อ (เอกนิบาต) จนถึง 10 ข้อ (ทสกนิบาต) และเกิน 10 เรียกว่า อติเรกทสกนิบาต มีทั้งหมด 9,557 สูตร ใช้สอนธรรมอย่างเป็นระบบด้วยลำดับตัวเลข
5) **ขุททกนิกาย (หมวดเล็กน้อย)** รวบรวมพระสูตรและธรรมะต่าง ๆ ที่ไม่อยู่ใน 4 หมวดแรก เป็นกลุ่มธรรมะที่มีหลากหลายรูปแบบทั้งบทสวด คำคม นิทาน ชีวประวัติ รวมถึงธรรมเทศนาเชิงกวีนิพนธ์ รวมทั้งหมด 15 คัมภีร์ย่อย

โดยรวม พระสุตตันตปิฎกเป็นเสมือนคลังธรรมะที่รวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ทั้งในเชิงปฏิบัติ เชิงวิเคราะห์ และเชิงบันเทิงธรรม เพื่อครอบคลุมผู้ฟังในทุกระดับ จึงเหมาะกับผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาในทุกระดับและทุกยุคสมัย ซึ่งในบทนี้จะได้คัดมาเฉพาะสูตรของแต่ละนิกายเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะของโครงของพระสูตรตามลำดับ

4.1.1 เนื้อหาในคัมภีร์ทีฆนิกาย

ในชั้นคัมภีร์นี้จะได้นำเสนอเนื้อหาจาก **กูฏทันตสูตร** อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 9 ชื่อทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่ม 1) และ **อัคคัญญสูตร** อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 11 ชื่อทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3) เนื้อหาที่นำมาแสดงนี้ เป็นเพียงตัวอย่างของบางพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกายเท่านั้น ซึ่งจะได้นำเสนอเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังนี้

กูฏทันตสูตร

สูตรว่าด้วยเรื่องกูฏทันตพราหมณ์

(ที.สี. 9/199–238/145-182)

เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วย ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ ระหว่างทางได้แวะพักที่ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อขานุมัตตะ และประทับอยู่ที่สวนมะม่วงหนุ่ม ซึ่งเรียกว่า อัมพลัฏฐิกา

ในเวลานั้น หมู่บ้านแห่งนี้อยู่ภายใต้การดูแลของพราหมณ์ผู้มั่งคั่งชื่อว่า กูฏทันตพราหมณ์ ซึ่งได้รับพระราชทานจาก พระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์แห่งแคว้นมคธ กูฏทันตพราหมณ์กำลังเตรียมจัดมหายัญ (พิธีบูชายัญใหญ่) อย่างอลังการ โดยเตรียมฆ่าสัตว์จำนวนมหาศาล เช่น โค แพะ แกะ อย่างละ 700 ตัว โดยผูกไว้กับเสาเตรียมประกอบพิธีตามความเชื่อดั้งเดิม

ชาวบ้านในหมู่บ้านเมื่อทราบข่าวว่า พระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีชื่อเสียงกว้างไกลในฐานะพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาประทับใกล้หมู่บ้าน ต่างพากันรวมตัวเป็นหมู่ ๆ เดินทางไปเฝ้าพระองค์ กูฏทันตพราหมณ์เห็นเข้าจึงสอบถามและเมื่อทราบเรื่องก็ตั้งใจจะไปด้วย แต่มีพราหมณ์ผู้อื่น

คัดค้าน ด้วยเกรงว่าจะเสื่อมเสียพิธีบูชายัญของตน อย่างไรก็ตาม กูฏทันตพราหมณ์ได้โต้แย้งและแสดงความเชื่อมั่นในพระพุทธเจ้า จึงตกลงเดินทางไปเฝ้าพระองค์พร้อมกับชาวบ้านทั้งหมด

เมื่อได้เฝ้าพระพุทธเจ้า กูฏทันตพราหมณ์ได้กราบทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับยัญญสัมปทา คือ ความสมบูรณ์แห่งการบูชายัญว่าควรเป็นเช่นไร

พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องในอดีตกาลถึง พระเจ้ามหาวิชิตะ ผู้มั่งคั่งและมีอำนาจ ทรงปรารถนาจะประกอบมหายัญเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน จึงเรียกพราหมณ์ปุโรหิตมาขอคำแนะนำ.

พราหมณ์ปุโรหิตไม่ได้แนะนำให้บูชายัญด้วยการฆ่าสัตว์หรือเบียดเบียนใด ๆ แต่ชี้ให้เห็นว่าก่อนจะทำพิธีใด ๆ ควรจัดการปัญหาโจรผู้ร้ายในบ้านเมืองก่อน ไม่ใช่ด้วยการฆ่าหรือจองจำ เพราะวิธีนั้นไม่ได้แก้ปัญหาถาวร หากแต่จะก่อความเดือดร้อนยิ่งกว่าเดิม

พราหมณ์เสนอแนวทาง ถอนรากโจรผู้ร้ายด้วยการฟื้นฟูเศรษฐกิจ เช่น

- แจกพืชพันธุ์แก่ชาวไร่ชาวนา
- ให้ทุนแก่พ่อค้าที่ขยันขันแข็ง
- ดูแลเจ้าหน้าที่รัฐ ให้มีอาหารและค่าจ้างที่เพียงพอ

เมื่อประชาชนทุกกลุ่มมีอาชีพ มีรายได้ ก็จะไม่มีใครหันไปทำโจรกรรมหรือเบียดเบียนผู้อื่น พระราชทรัพย์ก็จะเพิ่มพูน ชุมชนสงบสุข เด็ก ๆ เติบโตท่ามกลางความปลอดภัย ผู้คนไม่จำเป็นต้องปิดประตูบ้าน และอยู่กันอย่างมีความสุขรื่นเริง

เมื่อพระเจ้ามหาวิชิตะได้ดำเนินการฟื้นฟูบ้านเมืองให้มีความสงบสุขเรียบร้อยตามคำแนะนำของพราหมณ์ปุโรหิตแล้ว ก็ทรงปรารถนาจะประกอบ มหายัญ (พิธีบูชายัญใหญ่) เพื่อความสุขสวัสดีของประชาชนทั้งหลายอีกขั้นหนึ่ง จึงตรัสเรียกพราหมณ์ปุโรหิตมา เพื่อขอคำแนะนำในการจัดมหายัญให้ถูกต้องและเป็นที่ยอมรับทั้งทางธรรมและทางโลก

พราหมณ์ปุโรหิตจึงแนะนำว่า ก่อนจะจัดพิธีมหายัญ ควรได้รับความ อนุมัติจากบุคคลสำคัญในสังคม 4 ประเภท คือ

1. กษัตริย์ผู้น้อยที่ปกครองตามหัวเมืองหรือชนบท
2. อำมาตย์ ข้าราชการบริพารในหัวเมือง
3. พราหมณ์มหาศาลผู้ทรงศีลและเป็นที่เคารพ
4. คฤหบดีหรือผู้มีทรัพย์ผู้ทรงอิทธิพลในท้องถิ่น

การขอความเห็นชอบจากบุคคลเหล่านี้ เรียกว่า “ฝ่ายอนุมัติ 4” ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของยัญ

นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์เองผู้เป็นผู้ประกอบยัญ ก็ควรประกอบด้วยคุณสมบัติที่เรียกว่า “คุณสมบัติของราชา 8 ประการ” ได้แก่

1. มีชาติตระกูลดี

2. มีรูปร่างสง่างาม

3. มีทรัพย์สินบริบูรณ์

4. มีกองกำลังเข้มแข็ง

5. มีศรัทธาในการบริจาคทาน

6. เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้ มีความรู้มาก

7. เข้าใจความหมายของคำสอนหรือคำภีร์ต่าง ๆ

8. เป็นผู้มีปัญญา รู้จักใช้เหตุผล

ส่วน พราหมณ์ปุโรหิต ผู้เป็นผู้จัดพิธีและเป็นที่ปรึกษาในพิธีก็ต้องมีคุณสมบัติ 4 อย่าง คือ

1. มีชาติตระกูลดี

2. ท่องจำมนต์หรือคัมภีร์ได้แม่นยำ

3. เป็นผู้มีศีล มีความประพฤติดี

4. เป็นผู้มีปัญญา เฉลียวฉลาดในเรื่องธรรมวินัย

เมื่อรวมองค์ประกอบทั้งหมดนี้เข้าด้วยกัน ก็จะได้ “เครื่องประกอบยัญ 16 ประการ” ซึ่งถือว่าเป็นองค์ประกอบของการบูชายัญที่สมบูรณ์แบบทั้งทางโลกและทางธรรม

จากนั้น พราหมณ์ยังเน้นอีกว่า การประกอบยัญที่ดีต้องมีลักษณะ 3 ประการเรียกว่า “ยัญ 3 ประการ” คือ

1. ผู้บูชายัญไม่เดือดร้อนใจว่า ทรัพย์จะหมดไป

2. ไม่กลัวว่าทรัพย์กำลังจะหมด

3. หรือเสียใจที่ทรัพย์ได้หมดไปแล้ว

กล่าวคือ การบูชายัญนั้น ต้องทำด้วยใจที่บริสุทธิ์ ไม่ตระหนี่ ไม่เสียดายทรัพย์ จึงจะเป็นยัญที่แท้จริง

สุดท้าย พราหมณ์ปุโรหิตได้เตือนว่า ผู้ที่เข้าร่วมพิธีบูชายัญก็ควรเป็นผู้มีศีลธรรม ไม่ใช่บุคคลที่มีจิตใจชั่วร้าย เช่น คนฆ่าสัตว์ ขโมย ผิดศีลทางเพศ พูดโกหก พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ อยากได้ของคนอื่น พยาบาท หรือมีความเห็นผิด หากยัญนี้มุ่งอุทิศแก่บุคคลผู้ประพฤติดี ไม่ใช่ผู้ประพฤติชั่ว การบูชายัญก็จะไม่มีใครสามารถตำหนิได้โดยธรรม

หลังจากพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายองค์ประกอบแห่งการบูชายัญที่สมบูรณ์ด้วยบริขาร 16 ประการแล้ว ก็ทรงแสดงให้เห็นว่า แม้จะประกอบด้วยพิธีใหญ่มหาศาล แต่ หากบูชายัญนั้นไม่เบียดเบียน ไม่เบียดบัง และไม่เบียดตนเอง ก็จะนับว่าเป็นยัญที่บริสุทธิ์และมีคุณค่าแท้จริง

ในพิธีมหายัญของพระเจ้ามหาวิชิตะ จึงไม่มีการฆ่าสัตว์ใดเลย ไม่ว่าจะเป็นโค แพะ แกะ ไก่ สุกร หรือสัตว์อื่น ๆ ไม่มีการตัดต้นไม้เพื่อสร้างปราสาทใหญ่ ไม่มีการเกี่ยวหญ้าคามาปูลาดหรือ

ประดับโรงพิธี ทุกสิ่งดำเนินไปอย่างเรียบง่ายและไม่มีการเบียดเบียนใด ๆ ทั้งสิ้น แม้คนงานหรือทาสากรรมกรที่มาช่วยงาน ก็ไม่ได้ถูกข่มขู่หรือลงโทษ หากใครเต็มใจก็ช่วย ใครไม่เต็มใจก็ไม่ต้องร่วมเพราะพิธีนี้สำเร็จลงได้ด้วย ของบริสุทธิ์จากใจ เช่น เนยใส น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เท่านั้น

ผู้คนจากทั่วสารทิศเมื่อมาร่วมพิธี ก็นำของมาถวาย แต่พระเจ้ามหาวิชิตะ ไม่ทรงรับสิ่งของนั้น กลับให้ของพระองค์เพิ่มเติมให้เขานำกลับไป แต่แทนที่ผู้คนจะนำกลับ พวกเขากลับสละทานสิ่งนั้นตามพระราชา คือ ร่วมทำบุญอย่างเต็มใจ ตั้งศาลาบำเพ็ญกุศลตามทิศทั้ง 4 แจกทานร่วมกันอย่างกว้างขวาง

กูฏทันตพราหมณ์ เมื่อได้ฟังเช่นนั้น ก็เกิดความสงสัยอีกว่า ยังมี “ยัญ” หรือ “การบำเพ็ญกุศล” อื่นใดบ้างที่ ริเริ่มน้อยกว่า แต่มีผลมากกว่า พิธีใหญ่ที่ประกอบด้วยของถึง 16 ประการหรือไม่

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า มี และทรงแสดงให้เห็นเป็นลำดับว่า มีการทำบุญหลายรูปแบบที่ไม่ต้องใช้ทรัพย์มาก ไม่ต้องประกอบพิธีใหญ่โต แต่กลับให้ผลมากกว่ามหายัญเสียอีก ได้แก่

1. การให้ทานเป็นนิจ แก่ผู้มีศีล
2. การสร้างวิหาร หรือสถานที่พักสำหรับภิกษุสงฆ์
3. การถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ
4. การสมาทานศีล 5 คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดในกาม พูดปด และดื่มสุราเมรัย
5. การออกบวช เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ มีศีล สมาธิ และปัญญาอย่างสมบูรณ์ บำเพ็ญจนได้ฌาน 4 และวิชชา 8

เมื่อกูฏทันตพราหมณ์ได้ฟังพระธรรมเทศนา ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสอย่างยิ่ง ถึงกับ ประกาศตนเป็นอุบาสก นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะตลอดชีวิต และ ปล่อยสัตว์ทั้งหมดอย่างละ 700 ตัว ที่เตรียมไว้บูชายัญให้เป็นอิสระ

หลังจากนั้น เมื่อได้รับฟังธรรมเทศนาเพิ่มเติมในลำดับที่เรียกว่า “อนุปุพพิกถา” (ธรรมที่แสดงอย่างเรียงลำดับ) และ อริยสัจ 4 กูฏทันตพราหมณ์ก็ได้ ดวงตาเห็นธรรม บรรลุเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้ไม่กลับไปสู่อบายอีก

อัคคัญญสูตร

สูตรว่าด้วยเรื่องสิ่งที่เลิศหรือที่เป็นต้นเดิม

(ที.ปา. 11/51-72/61-75)

เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขาใน *บุพพาราม* ใกล้กรุงสาวัตถี ขณะนั้นมีสามเณรสองรูปชื่อ เสฏฐะ และ ภารัทวาชะ ซึ่งเดิมเป็นพราหมณ์และนับถือศาสนาอื่น กำลังอยู่ในระยะอบรมตัวเอง (ติตถิยปริวาส) เพื่อเตรียมออกบวชในพระพุทธศาสนา ทั้งสองมีความศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาค จึงไปเฝ้าพระองค์เพื่อฟังธรรม

พระพุทธองค์ตรัสถามว่าเมื่อท่านทั้งสองละวรรณะพราหมณ์มาออกบวช พราหมณ์พวกเดียวกันมีการด่า ดูหมิ่นหรือไม่ ทั้งสองกราบทูลว่า มีการกล่าวหาดูหมิ่นอย่างรุนแรง เช่น ด่าว่าพวกตนละวรรณะขาวประเสริฐ (พราหมณ์) แล้วไปเข้าสู่วรรณะดำต่ำต้อยคือพวกสมณะหัวโล้น ที่พวกพราหมณ์เชื่อว่าเกิดจากเท้าพระพรหม เป็นพวกไพร่ที่ไม่ควรคบหา

พระผู้มีพระภาคได้ทรงโต้ตอบข้อกล่าวหานั้นด้วยความเมตตาและปัญญา โดยชี้ให้เห็นว่าพราหมณ์เหล่านั้นลืมตนเอง เพราะแม้แต่พวกเขาเองก็เกิดจากครรภ์ของหญิงพราหมณีเหมือนมนุษย์ทั่วไป มิได้เกิดจากปากของพระพรหมดังที่กล่าวอ้าง การกล่าวเช่นนั้นเท่ากับ พูดปดและกล่าวตู่พระพรหม อย่างไม่สมควร

จากนั้นพระองค์ทรงแสดงหลักธรรมเพื่อปลอบใจสามเณรทั้งสอง และเพื่อ สร้างหลักการใหม่ให้กับผู้บวชในพระพุทธศาสนา โดยตรัสว่า ไม่ว่าจะมาจากวรรณะใด หากละแล้วซึ่งชาติตระกูลเดิม แล้วมาบวชในธรรมวินัยของพระองค์ ก็มีสิทธิที่จะเรียกตนเองว่า “สมณะศากยบุตร” ผู้เป็นบุตรแห่งพระตถาคต เพราะการบวชในพุทธศาสนาเป็นการเกิดใหม่ทางธรรม ไม่ขึ้นกับวรรณะทางโลก ผู้บวชเป็นธรรมทายาท คือผู้สืบมรดกแห่งธรรมแท้จริง

เพื่อเสริมความเข้าใจ พระพุทธองค์ทรงเล่า *เรื่องกำเนิดโลก* ว่าในสมัยที่โลกเริ่มกลับฟื้นตัวหลังจากพินาศ สัตว์ทั้งหลายที่เคยอยู่ในชั้นอาภัสสรพรหม ได้มาเกิดในโลกมนุษย์ โดยยังคงมีฤทธิ์ มีแสงสว่างในตนเอง และดำรงชีวิตด้วยปีติจากฌาน ไม่ต้องพึ่งอาหารหยาบ เป็นการชี้ให้เห็นว่ากำเนิดของมนุษย์มิได้มีจำกัดอยู่ในวรรณะ แต่มีรากฐานมาจากจิตที่บริสุทธิ์และกรรมของตน

เกิดอาหารชั้นแรก

ในยุคเริ่มต้นแห่งการกลับมาเกิดใหม่ของโลกหลังการพินาศ สัตว์โลกที่เคยอยู่ในชั้นพรหมอาภัสสร ได้มาเกิดในโลกใหม่นี้โดยยังมี *แสงสว่างในตนเอง* มี *ปีติเป็นอาหาร* และ *เหาะเหินเดินอากาศได้* โลกในตอนนั้นยังไม่มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ หรือความมืด มีแต่ความสว่างในตัวสัตว์แต่ละตน ต่อมา ง้วนดิน หรือ *รสดิน* ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรส ได้เกิดขึ้นตามพื้นโลก สัตว์ทั้งหลายทดลองใช้นิ้วแตะแล้วลิ้มรสดู ก็รู้สึกพอใจในรสดินนั้น จึงพากันบริโภคง้วนดินเป็นอาหาร

ผลจากการบริโภคง้วนดินนั้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่

1) แสงสว่างในตัวค่อย ๆ หายไป เป็นเหตุให้เกิดพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวนักษัตร เวลา วัน เดือน ฤดู และปีปรากฏขึ้น

2) ร่างกายของสัตว์โลกเริ่มหยาบกระด้างขึ้น ผิวพรรณเริ่มมีความต่างกัน บางตนผิวงาม บางตนผิวทราม

3) ความ *ถือตัวและดูหมิ่นกัน* เริ่มเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในจิตใจสัตว์ เพราะเรื่อง “ผิวพรรณ”

เมื่อความถือตัวและดูหมิ่นกันมีมากขึ้น ง้วนดินก็หายไป กลายเป็น สะเก็ดดิน ที่ยังคงมีสี กลิ่น และรสสมบูรณ์ แต่เมื่อนำมากินก็ยิ่งทำให้ร่างกายหยาบกระด้างขึ้นอีก ความแตกต่างในผิวพรรณชัดเจนขึ้น การดูหมิ่นก็เพิ่มขึ้นตามมา

เมื่อสัตว์โลกไม่ละความถือตัวและยังบริโภคสะเก็ดดินด้วยจิตใจเศร้าหมอง สะเก็ดดินจึงหายไปอีก แล้วเกิดเป็น เถาไม้ ที่มีรสชาติ กลิ่น และสีอุดมสมบูรณ์แทน เถาไม้นี้กินได้ แต่อาการหยาบของร่างกายก็ยังเพิ่มขึ้นอีก ผิวพรรณยิ่งเสื่อมลง ความถือตัวก็ยิ่งรุนแรง ในที่สุดเถาไม้ก็หายไปอีก เกิดเป็น ข้าวสาลี ที่ไม่มีเปลือก เป็นเมล็ดข้าวสารโดยตรง มีกลิ่นหอม เมื่อเก็บไปกิน เช้าหรือเย็น ข้าวก็ผุดขึ้นแทนที่ ไม่พร่องไปจากพื้นนา เป็นระบบหมุนเวียนโดยธรรมชาติอย่างบริบูรณ์

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีอาหารสมบูรณ์ แต่ ผลของการกินอาหารแบบหยาบขึ้นเรื่อย ๆ และจิตที่มัวหมองด้วยความถือตัวดูหมิ่นผู้อื่น ทำให้รูปร่างของสัตว์โลกหยาบกระด้างขึ้น และผิวพรรณก็ทรามลงอย่างชัดเจน เป็นภาพสะท้อนถึงความเสื่อมของโลกที่เริ่มต้นจากภายในจิตใจ ก่อนจะสะท้อนออกสู่สภาพแวดล้อมภายนอก

เกิดเพศหญิงเพศชาย

เมื่อสัตว์โลกในยุคเริ่มต้นเสพอาหารหยาบขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ง้วนดิน สะเก็ดดิน เถาไม้ จนถึงข้าวสาลี ความหยาบกระด้างของร่างกายก็เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่ง คือ การแยกเพศ

เพศชายและเพศหญิงปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและจิตใจอย่างต่อเนื่อง เมื่อมีความแตกต่างทางเพศ ความรู้สึกดึงดูดกันก็เริ่มเกิดขึ้น สัตว์โลกเพ่งมองกันและกันด้วยความกำหนัด (ราคะ) ซึ่งเป็นสภาวะจิตที่ยังไม่เคยเกิดขึ้นในยุคก่อน ๆ เมื่อความใคร่รุนแรงขึ้น จึงนำไปสู่การ เสพเมถุนธรรม (การมีเพศสัมพันธ์) อย่างเปิดเผยท่ามกลางผู้คน โดยไม่มีการปิดบังด้วยความไร้เดียงสาทางวัฒนธรรมและจริยธรรม เพราะเป็นพฤติกรรมที่ยังไม่มีใครเคยเรียนรู้มาก่อน

สังคมในสมัยนั้น ซึ่งยังถือความบริสุทธิ์และความสงบเรียบร้อยเป็นคุณธรรมสูงสุด เห็นพฤติกรรมนี้เป็นสิ่งอันไม่สมควรอย่างยิ่ง จึงรู้สึกรังเกียจ พากันขว้างปาสิ่งของใส่ผู้ที่เสพเมถุนต่อหน้าสาธารณชน ถือว่าเป็นการกระทำที่ “อธรรม” (ผิดธรรม ผิดจารีต)

อกุศลธรรมเกิดขึ้นกษัตริย์เกิดขึ้น

เมื่อมนุษย์ในยุคเริ่มต้นเริ่มมีพฤติกรรมเอารัดเอาเปรียบกัน เช่น การขโมยของผู้อื่นมาบริโภค ความวุ่นวายก็เริ่มเกิดขึ้น คนที่ถูกขโมยของย่อมไม่ยอม เมื่อจับตัวผู้ขโมยได้ ก็พยายาม *สั่งสอน* ด้วยวาจาว่าอย่าทำอีก แต่ในที่สุดผู้กระทำผิดก็ *ฝืนคำเตือน* ซ้ำแล้วซ้ำเล่า เมื่อการเตือนไม่ได้ผล ความไม่พอใจจึงนำไปสู่ การลงโทษด้วยตนเอง เช่น การตบตี ขว้างก้อนหิน และใช้ไม้ตี ซึ่งนำไปสู่ความรุนแรงมากขึ้นในสังคม ทั้งผู้ผิดและผู้ลงโทษต่างก็ไม่มีกรอบหรือบทบัญญัติใดกำกับ

จากเหตุการณ์นี้ มนุษย์ในสมัยนั้นจึง *ประชุมกัน* ด้วยความเห็นร่วมกันว่า การลงโทษไม่ควรปล่อยให้ใครก็ทำได้โดยพลการ เพราะจะทำให้สังคมปั่นป่วน ควรจะมี *ผู้มีอำนาจกลาง* ที่จะ “ติคนที่ควรถูกติ” และ “ขับไล่คนที่สมควรขับไล่” เพื่อให้บ้านเมืองสงบสุข จึงได้มีการ แต่งตั้งผู้นำโดยมหาชนเลือกบุคคลที่มีความประพฤติดี มีศักดิ์ มีบุคลิกที่น่าเคารพ ให้ทำหน้าที่นั้น และ *แบ่งข้าวสาลี* หรือปัจจัยพื้นฐานให้เป็นค่าตอบแทน ซึ่งนับเป็นรากฐานของ *ภาษี* หรือ *ค่าตอบแทนผู้ปกครอง* ในเวลาต่อมา จากการแต่งตั้งเช่นนี้ จึงเกิดคำว่า

“มหาสมมต” หมายถึง ผู้ที่มหาชนพร้อมใจกันแต่งตั้ง

“กษัตริย์” หมายถึง ผู้ปกครองผู้เป็นใหญ่ (โดยเฉพาะในนาและอาหาร)

“ราชา” หมายถึง ผู้ทำให้ผู้อื่นยินดี อิ่มใจ สุขใจ

จุดสำคัญของเรื่องนี้คือ พระพุทธเจ้าตรัสว่า กษัตริย์หาใช่ผู้วิเศษจากสวรรค์ หรือมีวรรณะสูงโดยกำเนิดไม่ แต่เกิดขึ้นจาก *ประชาชนแต่งตั้งขึ้น* โดยตรง เป็นผู้ที่มาจากคนธรรมดา เสมอกัน แต่ได้รับความไว้วางใจให้มีหน้าที่รักษาความสงบ ในที่สุดทรงสรุปว่า สถาบันกษัตริย์ หรือผู้นำทางสังคม ไม่ได้มีความชอบธรรมเพราะกำเนิดหรือวรรณะ หากแต่ ธรรมะ (คือความยุติธรรม ความถูกต้อง) ต่างหากที่เป็นสิ่งประเสริฐสุด เป็นหลักสูงสุดของสังคม ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

เกิดพราหมณ์, แพศย์, ศูทร

หลังจากกล่าวถึงการเกิดขึ้นของกษัตริย์อย่างมีธรรมาธิปไตยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเล่าเพิ่มเติมว่า วรรณะทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็น *พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร* ก็ล้วนแล้วแต่มีต้นกำเนิดเดียวกันกับมนุษย์ทั่วไป ไม่มีใครเกิดจากที่ใดที่สูงส่ง หรือมีสายเลือดวิเศษกว่าผู้อื่นแต่อย่างใด

1) พราหมณ์ (ผู้ลอยบาป) ทรงชี้ให้เห็นว่า เดิมทีบางคน ออกบวชด้วยความตั้งใจดี เพื่อขัดเกลากิเลสให้พ้นจากอกุศลกรรม จึงเรียกตนว่า *พราหมณ์* ซึ่งแปลว่า “ผู้ลอยบาป” หรือผู้พ้นบาป โดยแสดงออกทางพฤติกรรมคือ การอยู่ในกุฏิหญ้า มีวัตรเพ่งภาวนา จึงได้ชื่อว่า *ฌายกะ* (ผู้เพ่ง) เป็นชีวิตนักบวชที่มุ่งความสงบ ละทางโลก

2) อัชฌายกะ (ผู้สาธยายพระเวท) แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป มีบางกลุ่ม ไม่ได้เพ่งภาวนา หากแต่หันมา *แต่งตำรา สอนสาธยายพระเวท* และตั้งถิ่นฐานอยู่รอบเมือง หรือหมู่บ้าน พวกนี้ถูกเรียก

ในทีแรกว่า *อัชฌายกะ* ซึ่งเดิมเป็นคำตำหนิว่า “ไม่เพ่ง” แต่ต่อมา *กลายเป็นคำชมเชย* หมายถึง ผู้รู้ ผู้ศึกษา และผู้สาธยายพระเวท

3) ศูทร (ผู้ล่าสัตว์หรือทำงานเล็กน้อย) ส่วนคนอีกกลุ่มหนึ่ง มีวิถีชีวิตที่ยึดติดกับโลกทางวัตถุ เช่น ถือเอาการเสพเมถุนธรรมเป็นปกติ และดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ จึงถูกเรียกว่า *ศูทร* คำนี้ในอรรถกถาอธิบายว่าอาจเพี้ยนมาจากคำว่า *ลุทฺท* (นายพราน) หรือ *ขุทฺท* (คนทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ) ไม่ใช่ชนชั้นต่ำโดยกำเนิด แต่เป็นชื่อที่เรียกตามประเภทของงาน เช่น งานรับใช้ งานแรงงาน

พระองค์จึงตรัสสรุปว่า “ทั้งพราหมณ์ แพศย์ ศูทร ก็เกิดจากคนพวกนั้น มิใช่เกิดจากคนพวกอื่น เกิดจากคนที่เสมอกัน มิใช่เกิดจากคนที่ไม่เสมอกัน เกิดขึ้นโดยธรรม มิใช่เกิดขึ้นโดยอธรรม” แสดงว่าการแบ่งชั้นวรรณะนั้น ในชั้นเดิมได้มาจากหลักการอื่น นอกจากการแบ่งงานหรือหน้าที่กันตามความสมัครใจ แล้วก็ไม่ใช่ว่าใครวิเศษกว่าใครมาแต่ต้น แท้จริงก็คนชั้นเดียวกันมาแต่เดิม ทั้งนี้เป็นการทำลายทิฏฐิมานะ ช่วยให้ลดการดูหมิ่นกันและกัน เป็นการปฏิเสธหลักการของพราหมณ์ ที่ว่าใครเกิดจากส่วนไหนของพระพรหม ซึ่งสูงกว่าต่ำกว่ากัน

การได้รับผลกรรมเสมอกัน

พระองค์ตรัสว่า ไม่ว่าจะเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือสมณะ ก็ตาม หากประพฤติทุจริต (คือ ประพฤติชั่ว) ทางกาย วาจา และใจ รวมถึงมี *ความเห็นผิด* และประกอบกรรมอันเกิดจากความเห็นผิดนั้นแล้ว ผลที่ได้รับเมื่อสิ้นชีวิตย่อมไม่ต่างกันเลย นั่นคือ ต้องตกอบายภูมิ เช่น นรก หรือภพภูมิอันเป็นทุคคติ ไม่เว้นแม้แต่ผู้มีศักดิ์สูงหรือตระกูลดี หากทำกรรมชั่วก็ต้องได้รับผลชั่วตามกฎแห่งกรรมเช่นกัน

ในทางกลับกัน ถ้าคนใดแม้จะเป็นศูทร หรือผู้ต่ำต้อยในสายตาของสังคม แต่ ประพฤติสุจริต คือ กระทำดีด้วยกาย วาจา ใจ มี *ความเห็นชอบ* และกระทำกรรมโดยความเห็นชอบนั้น เมื่อตายไปย่อมเข้าถึง สุคติโลกสวรรค์ ได้ไม่ต่างจากชนชั้นสูงทั้งหลาย และหากใครทำทั้งดีและชั่วปะปนกันก็ย่อม ได้รับผลทั้งสุขและทุกข์ ตามกรรมของตน ไม่มีข้อยกเว้นสำหรับใครทั้งสิ้น

พระพุทธเจ้าตรัสเพิ่มเติมว่า ไม่ว่าวรรณะใด ถ้า สำรวมกาย วาจา ใจ และ เจริญโพธิปักขิย-ธรรมทั้ง 7 ประการ คือธรรมที่เป็นเครื่องเกื้อกูลต่อการตรัสรู้ เช่น สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ และมรรค ก็สามารถบรรลุ *นิพพาน* ได้ในชาตินี้อย่างเท่าเทียมกัน

ยิ่งกว่านั้น ถ้าผู้ใด ไม่ว่าจะมีชาติกำเนิดจากวรรณะใด ได้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ คือ ภิกษุผู้หมดกิเลส ปลงภาระสิ้นเครื่องผูกพันจากสังสารวัฏ ผู้นั้นย่อมเป็น “ยอดแห่งวรรณะทั้งหลาย” โดยธรรม ไม่ใช่โดยอธรรม พระพุทธองค์จึงทรงสรุปว่า ธรรมะเป็นสิ่งประเสริฐสูงสุด ในหมู่มนุษย์ทั้งปวง ทั้งในกาลปัจจุบันและอนาคต ไม่ใช่ตระกูล ชาติกำเนิด วรรณะ หรือทรัพย์สมบัติใด ๆ ที่สามารถวัดค่าความสูงส่งของบุคคลได้

ในที่สุดตรัสย้ำถึงภาษิตของสนังกุมารพรหมและของพระองค์ ที่ตรงกันว่า “กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่ชนผู้ถือโคตร แต่ผู้ใดมีวิชชา (ความรู้) จรณะ (ความประพฤติ) ผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์”

4.1.2 เนื้อหาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย

ในชั้นคัมภีร์นี้จะได้นำเสนอเนื้อหาจาก **มหาตัณหาสังขยสูตร** อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 12 ชื่อมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 4) และ **ชีวกสูตร** อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 13 ชื่อมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 5) ส่วนเนื้อหาที่นำมาแสดงนี้เป็นเพียงตัวอย่างของบางพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายเท่านั้น ซึ่งจะได้นำเสนอเนื้อเรื่องโดยย่อ ดังนี้

มหาตัณหาสังขยสูตร

สูตรว่าด้วยเรื่องความสิ้นไปแห่งตัณหา สูตรใหญ่

(ม.มู. 12/440-458/330-348)

เรื่องมีอยู่ว่า มีภิกษุรูปหนึ่งนามว่า สาติ ซึ่งเป็นบุตรของชาวประมง ได้แสดงความเห็นอันผิดพลาด โดยกล่าวว่า *“วิญญาณดวงเดิมดวงเดียวเท่านั้นแล่นไป ท่องเที่ยวไปในภพต่าง ๆ มิใช่วิญญาณดวงอื่น”* ซึ่งเป็นความเข้าใจว่า วิญญาณนั้น เที่ยง เป็นตัวตนถาวร ที่ดำรงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลงตลอดทุกภพชาติ

ความเห็นนี้เป็นสิ่ง ขัดแย้งกับหลักอนัตตา อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา และเมื่อภิกษุรูปอื่นพยายามตักเตือนว่านั่นไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาค สาติกลับ ไม่ยอมรับฟังคำเตือน ยังยืนกรานในความเชื่อของตน

เรื่องจึงทราบถึงพระพุทธองค์ พระองค์ทรงให้เรียกภิกษุสาติเข้าเฝ้า และได้ตรัสถามถึงความเห็นของเขาด้วยพระองค์เอง เมื่อภิกษุสาติกล่าวซ้ำตามความเชื่อเดิม พระองค์ตรัสแสดงธรรมว่าความเห็นเช่นนั้นเป็น การกล่าวตู่พระตถาคต ซึ่งไม่เคยสอนเช่นนั้นเลย และทรงแสดงหลักธรรมที่ถูกต้องว่า

“วิญญาณทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย เมื่อไม่มีปัจจัย ก็ย่อมไม่มีการเกิดขึ้นของวิญญาณนั้น”

ทรงอธิบายโดยอุปมาอุปไมยให้เห็นว่า วิญญาณมิใช่สิ่งเที่ยงแท้ถาวร มิใช่ของตายตัว แต่มันเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นชั่วคราว เพราะอาศัยเงื่อนไข เช่น รูป เสียง กลิ่น รส หรืออารมณ์ต่าง ๆ เมื่อเงื่อนไขเปลี่ยนไป วิญญาณก็ย่อมเปลี่ยนไป จึงไม่มีตัวตนเที่ยงแท้ ที่เวียนว่ายตายเกิดดังที่สาติเข้าใจ

เมื่อได้รับฟังพระธรรมเทศนาเช่นนั้น ภิกษุสาติ นิ่งเงียบ นั่งก้มหน้า ถอนใจ ด้วยความละอายและสำนึกผิด ความเย่อหยิ่งในความคิดของตนก็พลันจางลงต่อหน้าพระผู้มีพระภาค

พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามต่อภิกษุทั้งหลายว่า เข้าใจเกี่ยวกับ “วิญญาณ” อย่างไร ? บรรดาภิกษุทั้งหลายต่างกราบทูลตอบด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องว่า “วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย หากไม่มีปัจจัยเสียแล้ว วิญญาณก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้” คำตอบนี้สอดคล้องกับหลัก ปฏิจจสมุปบาท ที่แสดงว่าทุกสิ่งในวัฏสงสาร ล้วนเกิดขึ้นและดับไปโดยอาศัยเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดตั้งอยู่ได้โดยลำพัง

พระองค์จึงทรง อธิบายเพิ่มเติมด้วยอุทาหรณ์อันชัดเจน โดยระบุว่า

เมื่อ “ตา” ได้พบ “รูป” จะมี จักขุวิญญาณ หรือความรู้แจ้งทางตาเกิดขึ้น

เมื่อ “หู” ได้ยิน “เสียง” จะมี โสตวิญญาณ หรือความรู้ทางหูเกิดขึ้น

เรื่อยไปจนถึงการที่ “ใจ” อาศัย “ธรรมารมณ์” จึงเกิด มโนวิญญาณ ขึ้น หรือความรับรู้ทางใจ

พระองค์เปรียบวิญญาณที่เกิดจากอายตนะเหล่านี้ ดั่งไฟที่เกิดจากเชื้อเพลิงต่าง ๆ เช่น “ไฟไม้” ก็มาจากไม้, “ไฟหญ้า” ก็มาจากหญ้า ดังนั้นจึงไม่ใช่ไฟเดียวกันทั้งหมด แต่เป็นไฟที่อิงอยู่กับเหตุเฉพาะ เหมือนกับ วิญญาณที่ไม่เที่ยง ไม่ใช่ดวงเดียวเที่ยงแท้ตลอดไป

จากนั้นพระพุทธองค์ตรัสแสดงหลักการเกี่ยวกับ “ภูตะ” คือ สิ่งที่มีหรือเป็นอยู่ว่า *“สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะอาศัยอาหาร และย่อมดับไปเมื่ออาหารดับ”* หากผู้ใดรู้แจ้งตามนี้ด้วยปัญญาอันชอบ จะละความสงสัยเสียได้

อย่างไรก็ตาม แม้แต่ความเข้าใจเช่นนี้ที่ดูจะบริสุทธิ์ถูกต้องแล้วก็ตาม ก็ยังไม่ควร ยึดมั่นถือมั่น เพราะพระองค์ทรงเปรียบธรรมะนี้เหมือน “แพ” ใช้เพื่อ ข้ามฟากแห่งทุกข์ มิใช่ใช้เพื่อแบกไว้

ในที่สุด พระองค์ทรงแสดง อาหาร 4 อย่าง ซึ่งเป็นสิ่งเกื้อหนุนให้ชีวิตดำรงอยู่ ได้แก่

1. กวฬิงการาหาร อาหารที่กินเป็นก้อน ๆ เช่น ข้าวปลาอาหาร
2. ผัสสาหาร อาหารคือการสัมผัสหรือการกระทบทางประสาทสัมผัส
3. มโนสัญเจตนาหาร อาหารคือเจตนา คือความตั้งใจคิดดี คิดชั่ว
4. วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ หรือการรับรู้อารมณ์ทางจิต

จากนั้นทรงสืบสาวต่อว่า อาหารทั้ง 4 นี้เกิดจากตัณหา, ตัณหาเกิดจาก เวทนา (ความรู้สึกสุข ทุกข์), เวทนาเกิดจาก ผัสสะ, ผัสสะเกิดจาก สฬายตนะ, ซึ่งสืบเนื่องย้อนกลับไปจนถึง สังขารเกิดจาก อวิชชา นี่คือกระบวนการ ปฏิจจสมุปบาท อันเป็นแก่นกลางของพุทธศาสนา

พระองค์ทรงสรุปว่า “อวิชชา” คือรากเหง้าแห่งความทุกข์ทั้งมวล เพราะทำให้สัตว์เวียนว่ายในสังสารวัฏ และการดับทุกข์ได้นั้น จะต้องดับที่อวิชชาโดยอาศัยปัญญาอันชอบ เป็นการปลดปล่อยตนเองจากวงจรแห่งเหตุปัจจัยอย่างสิ้นเชิง

สายเหตุ สายผล และการดับทุกข์

พระองค์ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ความแก่ ความตาย (ชรามรณะ) ย่อมเกิดขึ้นเพราะมี “ชาติ” เป็นปัจจัย ชาติเกิดจาก “ภพ” ภพเกิดจาก “อุปาทาน” และไล่ย้อนกลับไปเรื่อย ๆ จนถึง อวิชชา อันเป็นต้นเหตุแห่งความเกิดทั้งหมด เป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนว่า ทุกอย่างเกิดขึ้นเพราะ “เหตุปัจจัย” ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยลำพัง

เมื่อทรงอธิบาย “สายเกิด” แล้ว ก็ทรงแสดง “สายดับ” ซึ่งเป็นเส้นทางแห่งการดับทุกข์ ว่า *ถ้าอวิชชาถูกละโดยสิ้นเชิง ความปรุงแต่งทั้งหลายก็ย่อมดับลงตามลำดับ* สะท้อนหลักธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธ (ฝ่ายดับ) ว่า *เมื่อเหตุไม่มี ผลย่อมไม่เกิด*

จากนั้นพระพุทธองค์ทรงถามให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาต่อว่า เมื่อรู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว จะไม่ย้อนคิดถึงอดีตว่า “เราเคยมีไหม เราเป็นอะไรเมื่อก่อน” หรือคาดเดาอนาคตว่า “ต่อไปเราจะเป็นอะไร” และจะไม่หลงสงสัยในปัจจุบันว่า “เรามีอยู่จริงไหม” เพราะความรู้นั้นย่อม ทำลายความสงสัยในทั้งสามกาล ได้หมดสิ้น

นอกจากนี้ เมื่อเห็นธรรมตามความเป็นจริงเช่นนี้ ก็จะไม่หลงติดตามคำสอนของศาสดาอื่น ๆ ไม่เถลไถลไปยึดถือ “ข้อวัตรพิธี” หรือ “มงคล” ของสมณพราหมณ์ทั้งหลายว่าเป็นสาระ เพราะเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแล้วว่า ธรรมที่แท้จริงนั้นพึงรู้ได้ด้วยตนเอง เห็นผลได้ทันที ไม่จำกัดด้วยเวลา ควรเชื้อเชิญให้ผู้อื่นมาพิสูจน์ ควรน้อมเข้ามาสู่ตน และเป็นสิ่งที่บัณฑิตพึงรู้เฉพาะตน

กำเนิดของชีวิต การตั้งครรภ์และความเสียสละของมารดา

จากหลักธรรมะที่ลึกซึ้งสู่เรื่องชีวิตในเบื้องต้น พระองค์ได้แสดงความเข้าใจเกี่ยวกับ “การตั้งครรภ์” ว่าเกิดจากปัจจัย 3 อย่างมารวมกัน คือ

1. มารดาบิดามีเพศสัมพันธ์
2. มารดามีระดู
3. มี “คันธัพพะ” หรือจิตวิญญาณของสัตว์เกิดใหม่ปรากฏ

ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่ง การปฏิสนธิย่อมไม่เกิดขึ้น

ต่อจากนั้น พระองค์ทรงชี้ให้เห็นถึง พระคุณของมารดา ที่แบกรับครรภ์ด้วยความลำบากตลอดเวลา 9 หรือ 10 เดือน เต็มไปด้วยความไม่แน่ใจ ความกังวล ตราบจนคลอดออกมา แล้วก็เลี้ยงดูลูกด้วยน้ำนมของตนเอง ซึ่งพระองค์ตรัสว่า *“ในอริยวินัย โลหิตคือ น้ำนมของมารดา”* เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเสียสละและพระคุณอันใหญ่ยิ่งของผู้เป็นแม่

จากความเพลิดเพลินในโลก สู่ความหลุดพ้น

พระองค์ทรงแสดงว่า เมื่อเด็กคนนั้นเติบโตขึ้น เต็มไปด้วยกามคุณ 5 คือ

1. รูป – สิ่งที่มองเห็น
2. เสียง – สิ่งที่ได้ยิน

3. กลิ่น – สิ่งที่ได้กลิ่น

4. รส – สิ่งที่ได้ลิ้มรส

5. โผฏฐัพพะ – สิ่งที่ได้สัมผัสทางกาย

สิ่งเหล่านี้เป็นของน่าปรารถนา น่าพอใจสำหรับคนทั่วไป เด็กนั้นเมื่อเห็นรูปอันน่ารักก็เกิดความกำหนัด เมื่อเห็นรูปไม่น่ารักก็เกิดความไม่พอใจ ใจย่อมหวั่นไหว ไม่ตั้งมั่น เพราะขาด “สติ” และ “ปัญญา” ที่จะรู้จัก เจโตวิมุติ (ความหลุดพ้นทางใจ) และ ปัญญาวิมุติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) ซึ่งเป็นเครื่องดับกิเลสทั้งปวง

เมื่อใจยังยึดติดอยู่ในสุข ทุกข์ หรือแม้แต่เวทนาเฉย ๆ (ไม่สุขไม่ทุกข์) ก็ยังยึดมั่นในเวทนาเหล่านั้น จึงเกิด *ความพอใจ* ความยึดถือ (อุปาทาน) จากอุปาทานก็ก่อให้เกิด ภพ (ความเป็น) แล้วก่อให้เกิด ชาติ และสุดท้ายเกิด ความคับแค้นใจ ซึ่งก็คือ กองทุกข์ทั้งปวง

เส้นทางสู่ความหลุดพ้น

ในขณะเดียวกัน พระองค์ได้แสดงว่า เมื่อพระตถาคตอุบัติขึ้นในโลก ผู้มีศรัทธาในธรรมย่อมฟังธรรม ออกบวช บำเพ็ญเพียรจนได้ฌานที่ 1 ถึงที่ 4 ซึ่งเป็นสมาธิขั้นสูงสุด ทำให้จิตสงบเย็นและตั้งมั่น ผู้นั้นย่อมมีสติ มีปัญญา ไม่กำหนัดในรูปที่น่ารัก และไม่ขัดเคืองในรูปที่ไม่น่ารัก

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ยึดติดในเวทนา ไม่หลงเพลิดเพลินในสุข ไม่ทุกข์ใจในทุกข์ ละความยินดียินร้ายได้ ย่อมไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดภพ ไม่เกิดชาติ จึงดับซึ่งความคับแค้นใจได้

ชีวกสูตร

สูตรว่าด้วยเรื่องหมอชีวก

(ม.ม. 13/56–61/42-45)

ในครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่ามะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจจ์ ใกล้กรุงราชคฤห์ หมอชีวกได้เข้าไปเฝ้าและกราบทูลถามเกี่ยวกับข้อครหาที่ว่า พระสมณโคดมเสวยเนื้อสัตว์ที่มีผู้อื่นฆ่าโดยเจาะจงเพื่อนำมาถวายพระองค์นั้นเป็นความจริงหรือไม่

พระพุทธเจ้าทรงตอบโดยแสดงหลักเกณฑ์ในการพิจารณาว่าเนื้อสัตว์ใดควรบริโภคและไม่ควรบริโภค โดยทรงตรัสว่า **เนื้อสัตว์ที่ไม่ควรบริโภค** คือ

1. เนื้อที่พระองค์เห็นว่ามีการฆ่าเพื่อพระองค์
2. เนื้อที่ได้ยินว่าเขาฆ่าเพื่อนำมาถวายพระองค์
3. เนื้อที่นึกรังเกียจหรือสงสัยว่าเขาฆ่าเพราะเจาะจงถวายพระองค์

ส่วน **เนื้อสัตว์ที่บริโภคได้** คือ

1. เนื้อที่ไม่ได้เห็นว่าเขาฆ่า
2. ไม่ได้ยินว่าเขาฆ่า

3. ไม่ได้นึกรังเกียจหรือสงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อนำมาถวาย

พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าการบริโภคเนื้อสัตว์ไม่ใช่เรื่องผิด หากไม่ได้เกี่ยวข้องกับการฆ่าสัตว์โดยเจตนาเพื่อพระองค์โดยตรง หลักเกณฑ์นี้เป็นการวางแนวทางอย่างมีเมตตาและพิจารณาอย่างมีเหตุผล เพื่อไม่ส่งเสริมการฆ่าสัตว์และยังคงรักษาชีวิตด้วยความเหมาะสม

ในพระธรรมเทศนาต่อเนื่องจากกรณีเรื่องการบริโภคเนื้อสัตว์ พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้หมอชีวกเข้าใจถึงจริยาวัตรของภิกษุผู้มีจิตเมตตาอย่างแท้จริง ว่าภิกษุผู้เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ย่อมแผ่จิตที่ปราศจากเวรและพยาบาทไปยังสรรพสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจที่บริสุทธิ์

เมื่อมีคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนิมนต์ภิกษุให้ไปฉันในวันรุ่งขึ้น ถ้าภิกษุมีความสมัครใจก็สามารถรับนิมนต์ได้โดยไม่ผิดธรรม แต่เมื่อไปฉันในวันรุ่งขึ้น ภิกษุนั้นจะไม่คิดคาดหวังว่าเจ้าภาพจะถวายอาหารที่ดีเลิศ หรือจะถวายอีกในคราวต่อไป และจะไม่ยึดติดในบิณฑบาตนั้น ภิกษุมีปัญญา รู้จักถ่ายถอนความยึดมั่น ย่อมบริโภคอาหารอย่างมีสติ ไม่ก่อให้เกิดโทษทั้งแก่ตนเองหรือผู้อื่น

พระองค์จึงตรัสถามหมอชีวกว่า เมื่อภิกษุดำรงจิตเช่นนี้ จะมีเหตุให้เบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งสองฝ่ายหรือไม่ หมอชีวกจึงกราบทูลว่า ย่อมไม่มี และรับว่าอาหารที่ภิกษุบริโภคนั้น เป็นอาหารที่ไม่มีโทษ

จากนั้นหมอชีวกได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า พระองค์เปี่ยมด้วยเมตตา จนเห็นได้ด้วยตาเนื้อ ไม่ต่างจากที่เขาเคยได้ยินว่าพระพรหมคือผู้เปี่ยมด้วยเมตตา พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า หากคำกล่าวนั้นหมายถึงการที่พระองค์ได้ละราคะ โทสะ โมหะ จนหมดสิ้นแล้วจริง ๆ ก็เป็นคำกล่าวที่ชอบ พระองค์ทรงรับรองคำของหมอชีวก พร้อมทั้งขยายความว่า ในเรื่องกรุณา (ความสงสาร) มุทิตา (ความยินดีในความดีของผู้อื่น) และอุเบกขา (จิตที่วางเฉยอย่างมีปัญญา) ก็เป็นเช่นเดียวกัน

สรุปคือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่า ภิกษุผู้มีจิตเมตตาและปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง ย่อมบริโภคอาหารโดยไม่มีโทษ ไม่เบียดเบียน ไม่ยึดติด และอยู่ด้วยจิตที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่หมอชีวก โกมารภัจจ์ โดยกล่าวถึงโทษของการฆ่าสัตว์เพื่อนำมาถวายพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต โดยชี้ให้เห็นว่า การกระทำเช่นนั้นไม่ใช่บุญเลย กลับเป็นอกุศลกรรมอย่างมาก เพราะมีโทษอยู่ถึง 5 ประการ ได้แก่

1. เมื่อสั่งให้ไปจับสัตว์มา ถือเป็นเจตนาในการฆ่า ซึ่งเป็นอกุศลโดยตรง

2. สัตว์ที่ถูกจับมาย่อมเสวยทุกข์โทมนัส ทั้งความกลัวและความเจ็บปวดระหว่างถูกนำตัวมา

3. เมื่อสั่งให้ฆ่าสัตว์นั้น เป็นการซ้ำเติมเจตนาอันไม่เป็นกุศล

4. ขณะสัตว์ถูกฆ่าก็ยังเสวยทุกข์โทมนัส ยิ่งเพิ่มพูนกรรมชั่วของผู้เกี่ยวข้อง

5. ผู้คนอาจกล่าววาจารุกรานพระตถาคตหรือสาวกว่า เป็นผู้มีส่วนร่วมในการฆ่า ซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจผิดและกล่าวให้ร้ายต่อพระพุทธศาสนา

พระองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า การกระทำเช่นนี้ไม่ใช่การบำเพ็ญบุญ แต่กลับกลายเป็นการสะสมอกุศลกรรมโดยไม่รู้ตัว

เมื่อหมอชีวกได้สดับพระธรรมเทศนา ก็เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่ง กราบทูลรับรองว่าภิกษุทั้งหลายบริโภคอาหารที่ไม่มีโทษจริง และขอสรรเสริญพระธรรมเทศนาในครั้งนี้ จากนั้นจึงแสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดชีวิตด้วยศรัทธาอันมั่นคง

4.1.3 เนื้อหาในคัมภีร์สังยุตตนิกาย

ในคัมภีร์นี้ได้นำเนื้อหาตัวอย่างจากพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค มาแสดงเป็นตัวอย่างโดยย่อจำนวน 5 พระสูตร ดังนี้

ในชั้นคัมภีร์นี้จะได้นำเสนอเนื้อหาจาก **อินทกสูตร** และ **ยัญญสูตร** อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 15 ชื่อสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 7) ส่วนเนื้อหาที่นำมาแสดงนี้ เป็นเพียงตัวอย่างของบางพระสูตรที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกายเท่านั้น ซึ่งจะได้นำเสนอเนื้อเรื่อง โดยย่อดังนี้

อินทกสูตร

สูตรว่าด้วยเรื่องยักษ์ชื่อว่าอินทกะ

(สำ.ส. 15/801–803/248)

เรื่องมีอยู่ว่า อินทกยักษ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อถามถึงความสงสัยที่ว่า ถ้ารูปร่างไม่ใช่ชีวิต แล้วร่างกายของสัตว์เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ? กระดูกและเนื้อเกิดจากอะไร ? และชีวิตจะตั้งอยู่ในครรภ์มารดาได้อย่างไร ?

พระพุทธเจ้าทรงตอบโดยอธิบายกระบวนการพัฒนาการของชีวิตในครรภ์อย่างเป็นลำดับว่า

1. เริ่มจาก “**กลละ**” จุดเริ่มต้นของการปฏิสนธิ (การเกิดใหม่)
2. พัฒนาเป็น “**อัพพุทะ**” ลักษณะเป็นของเหลวหรือจุดขยาย
3. ต่อมาเป็น “**เปสิ**” เริ่มเป็นก้อนเนื้อ
4. เป็น “**ฆนะ**” ก้อนเนื้อแน่น
5. จนกระทั่งเป็น “**ปัญจสาขา**” เริ่มมีแขนสอง ขาสอง ศีรษะหนึ่ง

จากนั้นจึงมี **ผม ขน เล็บ** เป็นต้นงอกขึ้นมา

พระองค์ยังตรัสว่า ชีวิตในครรภ์นั้นเจริญเติบโตได้ด้วยอาหารที่มารดากินเข้าไป ซึ่งหล่อเลี้ยงให้ตัวอ่อนเจริญขึ้นภายในครรภ์

สาระสำคัญ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพัฒนาการของชีวิตตั้งแต่เริ่มเกิดในครรภ์ และชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอาหารของมารดากับการเจริญของทารก ซึ่งสอดคล้องกับหลักกรรมและการอาศัยปัจจัยในการเกิดของชีวิต

ยัญญสูตร

สูตรว่าด้วยเรื่องยัญญ์

(สำ.ส. 15/349–351/95)

เรื่องมีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าแสดงหลักการที่ว่า “ผู้รู้แจ้งย่อมสั่งสอนด้วยเมตตา ไม่ใช่เพราะความยึดมั่น” และการสั่งสอนนั้นไม่ได้ทำให้ท่านกลับไปผูกพันในโลกอีก เป็นเพียงการช่วยเหลือด้วยความเอ็นดู

ครั้งหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ขณะนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตระเตรียมพิธีบูชายัญอย่างใหญ่โต (มหายัญ) ซึ่งต้องฆ่าสัตว์จำนวนมากถึง 2,500 ตัว ได้แก่ โคผู้ ลูกโคผู้ ลูกโคตัวเมีย แพะ และแกะ อย่างละ 500 ตัว รวมทั้งยังมีการบังคับใช้แรงงานของบรรดาทาส คนใช้ และกรรมกรซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ น้ำตานองหน้า เพราะต้องทำงานอย่างหนักและหวาดกลัวต่อภัยคุกคามต่าง ๆ

เมื่อภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุการณ์เช่นนี้ในเวลาออกบิณฑบาต จึงกลับมาเล่าเรื่องถวายพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสพระคาถาเพื่อแสดงธรรม โดยทรงวิจารณ์ยัญใหญ่เช่นนี้ว่าเป็นพิธีที่มีการฆ่าสัตว์และเบียดเบียนผู้อื่น เป็น **ยัญที่ไม่มีผลมาก** (ไม่ก่อให้เกิดกุศลอย่างแท้จริง) เพราะเต็มไปด้วยความทุกข์ของสัตว์และมนุษย์

พระองค์ตรัสว่า บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และนักบวชผู้แสวงหาคุณอันประเสริฐ ย่อมไม่เข้าใกล้พิธีกรรมที่เต็มไปด้วยการฆ่าเช่นนั้นเลย

ตรงกันข้าม พระองค์ทรงสรรเสริญ “ยัญที่ไม่มีการฆ่าสัตว์” เป็นพิธีที่เรียบง่าย ไม่มีการเบียดเบียนสัตว์หรือมนุษย์ เป็นการบูชาที่กระทำด้วยศรัทธา ความกตัญญู และเจตนาบริสุทธิ์ เช่น การถวายทาน การช่วยเหลือผู้อื่น หรือการบูชาผู้มีศีลธรรม

ยัญประเภทหลังนี้ พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าเป็น **ยัญที่มีผลมาก** ให้ผลไพบูลย์ ทั้งในทางจิตใจของผู้กระทำ และยังเป็นที่ชอบใจของเหล่าเทวดาด้วย เพราะไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์

สรุปใจความสำคัญ: พระพุทธเจ้าทรงเน้นหลักการที่ว่า *“การบูชาที่ดีไม่จำเป็นต้องเบียดเบียน”* พิธีกรรมที่ฆ่าสัตว์มากมายแม้ดูยิ่งใหญ่ก็ไร้ผลหากขาดเมตตาและสติปัญญา แต่การบูชาที่ทำด้วยใจดีงาม บริสุทธิ์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ย่อมเป็นยัญที่ประเสริฐและให้ผลมาก ทั้งแก่ผู้กระทำและแก่สังคมโดยรวม

4.1.4 เนื้อหาในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย

เนื้อหาในคัมภีร์นี้มีการจัดลำดับธรรมะไว้เป็นหมวด ๆ ตามลำดับตัวเลข เช่น หมวดธรรมะข้อเดียว เรียกเอกนิบาต หมวดธรรมะ 2 ข้อ เรียกทุกนิบาต หมวดธรรมะ 3 ข้อ เรียกติกนิบาต ดังนี้เป็นต้น จนถึงหมวดธรรมะ 10 ข้อ เรียกทสกนิบาต หมวดธรรมะเกิน 10 ข้อ เรียกอติเรกทสกนิบาต ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น 9,557 สูตร ในที่นี้จะนำตัวอย่างพระสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ของแต่ละนิบาตมานำเสนอดังนี้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

เอกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 1 ข้อ

ชื่อหมวด	เนื้อหาโดยย่อ
เอกธัมมาทิปาลิ	พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรมะ “ข้อเดียว” ที่มีความสำคัญในแง่มุมต่าง ๆ เช่น เป็นเหตุให้เกิดปัญญา เป็นเหตุให้พ้นทุกข์ เป็นต้น
เอกปุคคลปาลิ	กล่าวถึง “บุคคลผู้เดียว” ที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นผู้หายาก เช่น ผู้มีเมตตายิ่ง, ผู้มีความเพียรยิ่ง ถือเป็นบุคคลอัศจรรย์ในโลก
เอตทัคคปาลิ	พระพุทธเจ้าทรงยกย่องบุคคลต่าง ๆ (ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา) ให้เป็น “ผู้เลิศ” (เอตทัคคะ) ตามคุณธรรม ความสามารถ หรือความโดดเด่นเฉพาะด้าน
อัฏฐานปาลิ	กล่าวถึง “สิ่งที่เป็นไปไม่ได้” เช่น บุคคลผู้บรรลุธรรมขั้นสูงจะไม่ทำบาปใหญ่บางอย่าง เช่น ฆ่าบิดามารดา หรือเป็นมิจฉาทิฏฐิ
อปราเอกธัมมาทิปาลิ	กล่าวถึงธรรมะ “ข้อเดียว” เพิ่มเติมจากหมวดที่ 1 โดยชี้แง่มุมอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้กล่าวถึงในหมวดแรก
ปสาทกรธัมมาทิปาลิ	กล่าวถึงธรรมะที่ “ก่อให้เกิดความเลื่อมใส” ได้แก่คุณธรรมบางประการที่เมื่อเห็นหรือได้ยินจะเกิดศรัทธา เช่น ความสงบ ความเสียสละ ความกรุณา

ทุกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 2 ข้อ

ลำดับ	หัวข้อธรรมะ	เนื้อหาโดยย่อ
1	**โทษ 2 อย่าง**	โทษในปัจจุบัน เช่น การลงโทษทางกาย / โทษในภพหน้า เช่น ไปอบายเพราะทุจริตทางกาย วาจา ใจ
2	**ความเพียร 2 อย่าง**	เพียรของคฤหัสถ์เพื่อปัจจัย 4 และเพียรของบรรพชิตเพื่อสละกิเลส ยกย่องเพียรของบรรพชิตว่าเลิศกว่า

3	**ธรรมะที่ทำให้เดือดร้อน/ไม่เดือดร้อน**	เดือดร้อน: ทำทุจริต/ไม่ทำสุจริต รู้สึกผิด; ไม่เดือดร้อน: ทำสุจริต/ละเว้นทุจริต
4	**คุณธรรม 2 อย่างที่พระองค์ยึดมั่น**	ไม่สันโดษในกุศลธรรม & ไม่ถอยในความเพียร ⟶ เป็นเหตุให้บรรลุธรรม
5	**การพิจารณา 2 แบบ**	พิจารณาอย่างพอใจในกิเลส ⟶ ติดทุกข์ / พิจารณาอย่างเบื่อหน่าย ⟶ หลุดพ้นจากทุกข์
6	**ธรรมะฝ่ายดำ-ขาว 2 อย่าง**	ฝ่ายดำ: ไม่ละอาย & ไม่เกรงกลัว / ฝ่ายขาว: ละอาย เกรงกลัวบาป
7	**ธรรมะฝ่ายขาวที่คุ้มครองโลก**	ความละอายและเกรงกลัวบาป ช่วยรักษาระเบียบโลก ไม่ให้ประพฤติผิดในครอบครัว
8	**การเข้าพรรษา 2 อย่าง**	การเข้าพรรษาแรก และการเข้าพรรษาหลัง (เข้าตามระยะเวลาที่พระพุทธเจ้ากำหนดไว้)

ติกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 3 ข้อ

ประเภทบุคคล	ตัวอย่างทางโลก	ตัวอย่างทางธรรม (คดีธรรม)
1. ผู้ไม่มีความหวัง	บุคคลตกต่ำ ไร้อนาคต	**ผู้ทุศีล** – ไม่มีศีล ไม่รักษาคุณธรรมพื้นฐาน
2. ผู้มีความหวัง	ราชบุตรผู้รอการอภิเษก	**ผู้มีศีล** – เริ่มปฏิบัติธรรม มีความหวังในการบรรลุธรรม
3. ผู้ปราศจากความหวัง	พระราชาผู้ได้รับการอภิเษกแล้ว	**ผู้บรรลุธรรม (อรหันต์)** – ทำให้แจ้งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ ไม่มีอาสวะ เหนือความหวังและความยึดติดทั้งปวง

องค์ประกอบ	พ่อค้าผู้ประสบความสำเร็จทางโลก	ภิกษุผู้บรรลุกุศลธรรม
1. มีตาดี	มองการณ์ไกล รู้จักวิเคราะห์โอกาสการค้า	**รู้อริยสัจจ์ 4** – เข้าใจสัจธรรมชีวิต เห็นแจ้งในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

2. ขยัน	ขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้านในการค้าขาย	**ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม** – พากเพียรในการภาวนา เจริญศีล สมาธิ ปัญญา
3. มีที่อาศัยดี	รู้จักคบหาผู้คนที่ช่วยส่งเสริมธุรกิจ	**เข้าไปหาท่านผู้รู้** – ไต่ถามปัญหา ปรึกษาครู อาจารย์ในทางธรรม

ลำดับ	ประเภทคนไข้	เปรียบเทียบในทางธรรม	การอนุญาตหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า
1	ได้อาหาร ยา และคนพยาบาล จะสะดวกหรือไม่ก็ตาม แต่ **ไม่หาย**จากโรค	เห็นพระพุทธเจ้าหรือฟังธรรมหรือไม่ ก็ **ไม่ก้าวสู่กุศลธรรม**	ไม่ใช่เหตุให้แสดงธรรม แต่ควรเมตตาและพยาบาล
2	ได้อาหาร ยา และคนพยาบาล จะสะดวกหรือไม่ก็ตาม แต่ **หาย**จากโรค	เห็นพระพุทธเจ้าหรือฟังธรรมหรือไม่ ก็ **สามารถก้าวสู่กุศลธรรม**ได้	เป็นผู้มีพื้นฐานดี ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาบริบทโดยตรง
3	ต้องได้อาหาร ยา และคนพยาบาลที่เหมาะสมจึง **หาย**จากโรค	**ต่อเมื่อ**เห็นพระพุทธเจ้าและฟังธรรม จึง **ก้าวสู่กุศลธรรม**ได้	พระพุทธเจ้าทรง **อนุญาตให้แสดงธรรม** เพราะบุคคลกลุ่มนี้จำเป็นต้องได้รับการสอน

จตุกกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 4 ข้อ

อุปมา	ความหมายโดยย่อ
ฝน 4 อย่าง	คือ คำราม แต่ไม่ตก ได้แก่บุคคลผู้พูด แต่ไม่ทำ 2. ตก แต่ไม่คำราม ได้แก่ บุคคลผู้ทำ แต่ไม่พูด 3. ทั้งไม่คำรามทั้งไม่ตก ได้แก่ บุคคลผู้ทั้งไม่พูดทั้งไม่ทำ 4. ทั้งคำรามทั้งตก ได้แก่บุคคลผู้ทั้งพูดทั้งทำ
หม้อ 4 อย่าง	คือ หม้อที่เปล่า แต่ปิด, เต็ม แต่เปิด, เปล่าและปิด, เต็มและปิด (หม้อเปล่าเทียบด้วยไม่รู้อริยสัจจ์ 4, หม้อเต็ม เทียบด้วยรู้อริยสัจจ์ 4, หม้อเปิด เทียบด้วยมีกริยาอาการไม่น่าเลื่อมใส, หม้อปิด เทียบด้วยมีกริยาอาการน่าเลื่อมใส)
ห้วงน้ำ 4 อย่าง	คือ ห่วงน้ำที่ตื้น มีเงาลึก. ที่ลึก มีเงาตื้น, ที่ตื้น มีเงาตื้น, ที่ลึก มีเงาลึก (ลึก, ตื้น เทียบด้วยไม่รู้ หรือรู้อริยสัจจ์ 4 เงาตื้น, เงา ลึก เทียบด้วยมีกริยาอาการไม่น่าเลื่อมใสหรือน่าเลื่อมใส)

มะม่วง 4 อย่าง	คือ ดิบข้างใน สุกข้างนอก, สุกข้างใน ดิบข้างนอก, ดิบข้างใน ดิบข้างนอก, สุกข้างใน สุกข้างนอก (ดิบ หรือสุกข้างใน เทียบด้วยไม่รู้หรือ รู้อริยสัจจ์ 4 ; ดิบ หรือสุกข้างนอก เทียบด้วยมีกริยาอาการไม่น่าเลื่อมใสหรือน่าเลื่อมใส)
หนู 4 ประเภท	คือ ขุดรู แต่ไม่อยู่, อยู่ แต่ ไม่ขุดรู, ไม่ขุดรูและไม่อยู่, ขุดรูและอยู่ (ขุดรู หรือไม่ขุดรู เทียบด้วยเรียนหรือไม่เรียนธรรมะ ; อยู่หรือไม่อยู่ เทียบ ด้วยรู้อริยสัจจ์ 4 หรือไม่)
โคถึก 4 ประเภท	คือ ร้าย ต่อโคของตน ไม่ร้ายต่อโคของผู้อื่น, ร้ายต่อโคของผู้อื่น ไม่ร้ายต่อโคของตน, ร้ายต่อโคของตน และร้ายต่อโค ของผู้อื่น, ไม่ร้ายต่อโคของตน และไม่ร้ายต่อโคของผู้อื่น (ร้าย เทียบด้วยรุกรานหรือทำให้หวาดกลัว โคของตนของผู้อื่น เทียบด้วยบริษัทของตนหรือของผู้อื่น)
ต้นไม้ 4 แบบ	คือ ไม้กระพี้มีไม้กระพี้เป็นบริวาร, ไม้กระพี้มีไม้แก่นเป็นบริวาร, ไม้แก่นมีไม้กระพี้เป็นบริวาร, ไม้แก่นมีไม้แก่นเป็นบริวาร. ไม้กระพี้ เทียบด้วยบุคคลที่ทุศีล, ไม้แก่น เทียบด้วยบุคคลผู้มีศีล
งูพิษ 4 แบบ	คือ พิษแล่น แต่ไม่ร้าย, พิษ ร้าย แต่ไม่แล่น, พิษทั้งแล่นทั้งร้าย, พิษทั้งไม่แล่นไม่ร้าย (พิษแล่นหรือไม่แล่น เทียบด้วยขี้โกรธหรือไม่ ; พิษ ร้ายหรือไม่ร้าย เทียบด้วยมีความโกรธคงอยู่นานหรือไม่)
ฝึกม้า 4 อย่าง	ตรัสถามนายเกสี สารถีฝึกม้าว่า ฝึกอย่างไรบ้าง เขาตอบว่า ฝึกโดยวิธีหยาบบ้าง ละเอียดบ้าง ทั้งหยาบทั้งละเอียดบ้าง ถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าเสีย เพื่อมิให้เสียชื่ออาจารย์ เมื่อเขาถามว่า ทรงฝึกคนอย่างไร ตรัสตอบอย่างที่เขาตอบว่าฝึกโดยวิธีหยาบ คือชี้ความ ชั่วและผลของความชั่ว, วิธีละเอียด คือชี้ความดีและผลของความดี, วิธีทั้งหยาบทั้งละเอียด คือชี้ทั้งสองอย่าง ฆ่าเสีย คือทั้งตถาคตและเพื่อนพรหมจารีไม่ว่ากล่าวสั่งสอนผู้นั้น

ปัญจกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 5 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
กำลัง 5 ของพระตถาคต	1. ศรัทธา 2. วิริยะ (ความเพียร) 3. สติ 4. สมาธิ (ความตั้งมั่น) 5. ปัญญา
เปรียบเทียบ 2 สาวก	มีศรัทธา ศีล ปัญญาเสมอกัน แต่รูปหนึ่งเป็นผู้ให้ อีกรูปหนึ่งไม่เป็นผู้ให้
นักรบ 5 ประเภท (เทียบภิกษุ)	1. เห็นฝุ่นฟุ้ง – ไม่กล้าฝึกพรหมจรรย์ 2. เห็นธง – กลัวชื่อเสียง/ตำแหน่ง 3. ได้ยินเสียงสงคราม – กลัวคำคน 4. ตายกลางสนามรบ – พ่ายแพ้ต่อกิเลส

	5. ชนะศึก – สำเร็จพรหมจรรย์
นักรบ 5 ประเภท (อีกรูปแบบ)	1. ที่ถูกฆ่าตายในสงคราม 2. ที่ถูกยิง (ด้วยลูกศร) ญาตินำมาตายกลางทาง 3. ที่ถูกยิงญาตินำมาพยาบาล ตายในภายหลัง 4. ที่ถูกยิง ญาตินำมาพยาบาลและ หาย 5. ที่ชนะสงคราม แต่ละข้อเทียบด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุเช่นกัน

ฉักกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 6 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
1. ธรรม 6 อย่างของภิกษุผู้ควรคำนับ	เห็นรูป, ฟังเสียง, ดมกลิ่น, ลิ้มรส, ถูกต้องโผฏฐัพพะ, รู้ธรรม แล้วไม่ดีใจไม่เสียใจ มีสติสัมปชัญญะ วางเฉยต่ออารมณ์เหล่านั้น
2. ธรรม 6 อย่างของภิกษุผู้มีอภิญญา	ประกอบด้วยอภิญญา 6 เช่น อิทธิวิธิ (ฤทธิ์), ทิพพโสต, เจโตปริยญาณ ฯลฯ เป็นผู้ควรคำนับ และประกอบด้วย อินทรีย์ 5 + พละ 5 ทำให้แจ้งเจโตวิมุติและปัญญาวิมุติ
3. ม้าอาชาไนย 6 อย่าง (เปรียบกับภิกษุ)	อดทนต่ออารมณ์ทั้ง 5 (รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ) + สมบูรณ์ด้วย: (1) สี, หรือ (2) กำลัง, หรือ (3) ฝีเท้า
4. อนุตตริยะ 6 (สิ่งยอดเยี่ยม)	การเห็นอันยอดเยี่ยม, การฟังอันยอดเยี่ยม, การได้รับอันยอดเยี่ยม, การศึกษาอันยอดเยี่ยม, การบำเรอ (ปฏิบัติ) อันยอดเยี่ยม, การระลึกอันยอดเยี่ยม
5. ที่ตั้งแห่งการระลึก 6 (อนุสสติ)	ระลึกถึง: 1. พระพุทธ, 2. พระธรรม, 3. พระสงฆ์, 4. ศีล, 5. การบริจาค, 6. เทวดา (หรือคุณธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา)
6. ธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยสาวก (อนุสสติ 6)	พระอริยบุคคล เช่น พระโสดาบัน ระลึกธรรม 6 อย่างข้างต้นเป็นเครื่องอยู่เป็นหลักในการเจริญสติและเจโตสมถะ

สัตตกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 7 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
1. ธรรม 7 อย่างที่ทำให้ภิกษุไม่เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารี	1. ใคร่ได้ลาภ 2. ใคร่ได้สักการะ 3. ไม่อยากถูกดูหมิ่น 4. ไม่ละอาย 5. ไม่เกรงกลัวบาป 6. ปรารถนาลามก 7. เห็นผิด
2. บุคคลเปรียบด้วยน้ำ 7 ประเภท	1. จมทันที = คนอกุศลล้วน 2. โผล่แล้วจม = คุณธรรมเสื่อม 3. โผล่แล้วลอย = คุณธรรมมั่นคง 4. โผล่เห็นแจ่มแจ้ง = พระโสดาบัน 5. ว่ายเข้าหาฝั่ง = พระสกทาคามี 6. ถึงที่ตื้น = พระอนาคามี 7. ข้ามฝั่ง ยืนบนบก = พระอรหันต์
3. ธรรม 7 อย่างของภิกษุผู้ควรคำนับ	1. รู้ธรรม (คำสอนมีองค์ 9) 2. รู้อรรถ (รู้ความหมาย) 3. รู้ตน 4. รู้ประมาณ 5. รู้กาล 6. รู้บริษัท (สถานการณ์) 7. รู้บุคคล (วางตัวเหมาะสม)
4. คุณสมบัติ 7 อย่างของพระวินัยธร	1. รู้จักอาบัติ 2. รู้จักมิใช่อาบัติ 3. รู้จักอาบัติเบา 4. รู้จักอาบัติหนัก 5. เป็นผู้มีศีล 6. ได้ฌาน 4 7. บรรลุเจโตวิมุติ-ปัญญาวิมุติ ไม่มีอาสวะ

อัฏฐกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 8 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
โลกธรรม 8 (ธรรมที่เวียนอยู่ประจำโลก)	1. ลาภ (ได้ของ) 2. เสื่อมลาภ (เสียของ) 3. ยศ (ชื่อเสียง) 4. เสื่อมยศ (หมดชื่อเสียง) 5. สรรเสริญ 6. นินทา 7. สุข 8. ทุกข์ บุถุชนยินดียินร้ายแต่อริยสาวกไม่หวั่นไหว
ม้าอาชาไนย 8 / ธรรม 8 ของภิกษุผู้ควรคำนับ	**คุณสมบัติของม้าอาชาไนย**:1. เกิดดี 2 ฝ่าย 2. กินอย่างเรียบร้อย 3. รังเกียจสิ่งสกปรก 4. อยู่ร่วมเป็นสุข 5. เปิดเผยความพยศให้ปรับแก้ 6. รับผิดชอบแม้ผู้อื่นไม่ทำ 7. เดินทางตรง 8. มีเรี่ยวแรง **เทียบกับภิกษุผู้มีธรรม**: 1. มีศีล 2. บริโภคด้วยความเคารพ 3. รังเกียจอกุศลกรรม 4. อยู่ร่วมสงบสุข 5. เปิดเผยความผิดเพื่อแก้ไข 6. ขยันศึกษาไม่ตามคนอื่น 7. เดินทางตรง (อริยมรรคมีองค์ 8) 8. มีความเพียร
ภิกษุประกอบด้วยองค์ 8 ควรไปทำการทูต	1.รู้จักฟัง 2. รู้จักทำให้ผู้อื่นฟัง 3. เรียนรู้ 4. ทรงจำ 5. รู้ 6.ทำให้ผู้อื่นรู้ 7. ฉลาดในประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ 8. ไม่ชวนทะเลาะ
หญิงชายย่อมผูกพันกันด้วยอาการ 8 ประการ	1. รูป 2. การหัวเราะ 3. การพูด 4. การร้องเพลง 5. การร้องไห้ 6. อากัปปกิริยา 7. ของขวัญ 8. ผัสสะ

นวกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 9 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
การไม่กระทำของพระอรหันต์ (เว้นกรรมไม่ดี 9 อย่าง)	1. จงใจฆ่าสัตว์ 2. ลักทรัพย์ 3. เสพเมถุน 4. พูดปดทั้งรู้ว่าไม่จริง 5. บริโภคสะสมแบบคฤหัสถ์ 6. ลำเอียงเพราะรัก 7. ลำเอียงเพราะชัง 8. ลำเอียงเพราะหลง 9. ลำเอียงเพราะกลัว
ความเบื่อหน่ายในกาย (เปรียบกายเหมือนฝี)	กายมนุษย์เปรียบเหมือน "ฝี" มี **ทวาร 9** (ช่องเปิดของร่างกาย) ที่ของไม่สะอาดไหลออก มีของน่ารังเกียจ ส่งกลิ่นเหม็น ไม่ควรยึดติด เป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่ายในกายนี้
สัญญา 9 ประการ (การกำหนดหมายเพื่อฝึกจิต)	1. กำหนดหมายว่าไม่งาม (อสุภสัญญา) 2. กำหนดหมายถึงความตาย (มรณสัญญา) 3. กำหนดหมายว่าอาหารไม่น่าพึงพอใจ 4. กำหนดหมายว่าโลกทั้งปวงไม่น่ายินดี 5. กำหนดหมายว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง 6. สิ่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ 7. สิ่งที่เป็นทุกข์ไม่ใช่ตัวตน 8. กำหนดหมายในการละกิเลส 9. กำหนดหมายเพื่อคลายความกำหนัด (วิเวก)

ทสกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 10 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
อานิสงส์แห่งศีล (แบบลูกโซ่ 10 ประการ)	1. ไม่เดือดร้อน 2. บันเทิงใจ (ปราโมทย์) 3. ปลื้มใจ (ปิติ) 4. ระงับกายใจ (ปัสสัทธิ) 5. ความสุข 6. สมาธิ 7. ยถาภูตญาณทัสสนะ (รู้ตามความเป็นจริง) 8. นิพพิทา (เบื่อหน่าย) 9. วิราคะ (คลายกำหนัด) 10. วิมุตติญาณทัสสนะ (รู้ถึงการหลุดพ้น)
ปัจจัย 5 + 5 เพื่อการบรรลุธรรม (ภิกษุ + เสนาสนะ)	**ภิกษุประกอบด้วยคุณสมบัติ 5 ประการ:** 1. มีศรัทธา 2. มีโรคน้อย สุขภาพดี 3. ไม่โอ้อวด ไม่มายา 4. ขยัน ปรารภความเพียร 5. มีปัญญา **เสนาสนะ (ที่อยู่) มีลักษณะ 5 ประการ:** 1. อยู่ไม่ไกลไม่ใกล้เกินไป สะดวกเดินทาง 2. กลางวันไม่วุ่นวาย กลางคืนสงบเงียบ 3. ไม่มีมารบกวน เช่น ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน 4. หาอาหารและปัจจัย 4 ได้ไม่ยาก 5. มีผู้รู้ธรรมพอให้สอบถามและแนะนำได้
นาถกรณธรรม (ธรรมที่เป็นที่พึ่ง 10 ประการ)	1. มีศีล 2. สดับฟังธรรมมาก 3. คบกัลยาณมิตร 4. ว่าง่าย รับคำสอนด้วยเคารพ 5. ช่วยกิจเพื่อนพรหมจารี 6. ใคร่ธรรม 7. เพียรไม่ทอดธุระ 8. สันโดษในของใช้ 9. มีสติ 10. มีปัญญา

เอกาทสกนิบาต

หมวดธรรมะที่มี 11 ข้อ

หัวข้อ	รายละเอียด
ลักษณะของศรัทธาของกุลบุตรผู้ออกบวช (11 อย่าง)	1. มีศีล 2. สดับธรรมมาก 3. คบกัลยาณมิตร 4. ว่าง่าย รับคำสอนด้วยเคารพ 5. ช่วยงานเพื่อนพรหมจารี 6. มีความใคร่รู้ในธรรม 7. ปรารภความเพียร (ไม่ทอดธุระ) 8. ระลึกชาติได้ 9. มีทิพยจักษุ (ตาทิพย์) 10. ทำให้แจ้งเจโตวิมุติ 11. ทำให้แจ้งปัญญาวิมุติ อันไม่มีอาสวะ (หลุดพ้นโดยสมบูรณ์)
อานิสงส์ของเมตตาเจโตวิมุติ (11 ประการ)	1. หลับเป็นสุข 2. ตื่นเป็นสุข 3. ไม่ฝันร้าย 4. เป็นที่รักของมนุษย์ 5. เป็นที่รักของอมนุษย์ 6. เทวดาย่อมคุ้มครอง 7. ไฟ พิษ และอาวุธไม่อาจทำอันตรายได้ 8. จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ง่าย 9. ผิวพรรณผ่องใส 10. ไม่หลงตาย (มีสติสัมปชัญญะขณะใกล้ตาย) 11. ถ้ายังไม่บรรลุธรรมยิ่ง ก็ไปเกิดในพรหมโลก

4.1.5 เนื้อหาในคัมภีร์ขุททกนิกาย

ในคัมภีร์นี้ได้นำเนื้อหาตัวอย่างจากพระไตรปิฎก เล่มที่ 25 ขุททกนิกาย (เป็นพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 17) ประเภทขุททกปาฐะ และธัมมปทาคาถา มาแสดงเป็นตัวอย่างโดยย่อ ดังนี้ (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2550)

ขุททกปาฐะ

หัวข้อ	เนื้อหา
สรณคมนะ	การถึงสรณะ เป็นบทสวดถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งที่ระลึกรวม 3 ครั้ง (พุทฺธ สรณ คจฺฉามิ ถึง ตติยมฺปิ สงฺฆ สรณ คจฺฉามิ)
ทสสิกขาบท	สิกขาบท 10 สำหรับสามเณร คือเว้นจากฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติล่วงพรหมจรรย์, พูดปด, ดื่มสุราเมรัย, บริโภคอาหารในเวลาวิกาล, ดูการละเล่น, ตกแต่งร่างกาย, ที่นั่งนอนสูงใหญ่, รับทองและเงิน (ขุ.ขุ. 25/12/19)
อาการ 32	ส่วนประกอบของร่างกายมนุษย์ 32 ประการ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ฯลฯ ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐานเพื่อพิจารณาความไม่งาม (ขุ.ม. 30/3/15)
ปัญหาของสามเณร	ปัญหาธรรมเบื้องต้น เช่น อะไรชื่อว่าหนึ่ง (สัตว์เป็นอยู่ได้ด้วยอาหาร), อะไรชื่อว่าสอง (นามและรูป) ฯลฯ (ขุ.ขุ. 25/17/21)
มงคลสูตร	พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาเทวดาเรื่องมงคล แสดงมงคล 37 ประการ 1. ไม่คบพาล 2. คบบัณฑิต 3. บูชาผู้ควรบูชา 4. อยู่ในประเทศอันสมควร 5. เคยทำบุญไว้ในกาลก่อน 6. ตั้งตนชอบไว้ 7. สดับตรับฟังมาก 8. ศิลปะ 9. ศึกษาวินัยดี 10. วาจาเป็น

	สุภาษิต 11. บำรุงบิดามารดา 12. สงเคราะห์บุตรภริยา 13. การงานไม่อากูล 14. ให้ทาน 15. ประพฤติธรรม 16. สงเคราะห์ญาติ 17. การงานที่ไม่มีโทษ 18. เว้นจากบาป 19. สำรวมจาก การดื่มน้ำเมา 20. ไม่ประมาทในธรรม 21. เคารพ 22. เจียมตัว 23. สันโดษ (ยินดีด้วยของของตน) 24. รู้คุณท่าน 25. ฟังธรรมตาม กาล 26. อดทน 27. ว่าง่าย 28. เห็นสมณะ 29. สนทนาธรรมตามกาล 30. ตบะ (ความเพียร) 31. ประพฤติพรหมจรรย์ 32. เห็น อริยสัจจ์ 33. ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน 34. จิตไม่หวั่นไหวเมื่อถูกต้องโลกธรรม 35. จิตไม่เศร้าโศรก 36. จิตปราศจากธุลี 37. จิตเกษม (ปลอดโปร่งจากกิเลส) (ขุ.ขุ. 25/1/2)
รตนสูตร	บทสวดพรรณนาคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และอ้างสัจจวาจาอำนวยสวัสดิมงคล (ขุ.ขุ. 25/2/4)
ติโรกุฑฑกัณฑ์	กล่าวถึงผู้ล่วงลับและการอุทิศส่วนกุศลว่า เมื่อทำถูกต้องแล้ว ย่อมสำเร็จแก่ผู้ล่วงลับได้แม้อยู่ในภพภูมิอื่น (ขุ.ขุ. 25/10/16)
นิธิกัณฑ์	แสดงว่า การสะสมทรัพย์ทางโลกไม่จีรังยั่งยืน แต่บุญกุศลที่ทำไว้เป็นขุมทรัพย์แท้จริงที่ติดตัวไปได้ตลอด (ขุ.ขุ. 25/7/12)
กรณียเมตตสูตร	กล่าวถึงการแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทุกหมู่เหล่า ให้มีความสุขโดยทั่วกัน (ขุ.ขุ. 25/9/15)

ธัมมปทคาถา

ธัมมบท ว่าด้วยบทแห่งธรรม (หรือเขียนว่าธรรมบทก็ได้) หมายถึงสุภาษิตสั้น ๆ ประมาณ 300 ข้อ ในที่นี้จะนำข้อความสุภาษิตที่อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ (2550) ได้สรุปไว้เป็นเบื้อต้นในหนังสือพระไตรปิฎกฉบับประชาชนมาเพื่อตัวอย่าง 10 ข้อ ดังนี้

ลำดับ	เนื้อหา
1	ไม่พึงมองดูความผิดพลาดของคนอื่น หรือมองดูสิ่งที่เขาทำหรือมิได้ทำ พึงมองดูแต่สิ่งที่ตนทำแล้ว หรือยัง มิได้ทำเท่านั้น
2	ดอกไม้ที่น่าชอบใจ มีสี แต่ไม่มีกลิ่น ก็เหมือนวาจาสุภาษิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม
3	ในมนุษย์ทั้งหลาย คนที่ถึงฝั่งมีน้อย คนนอกนี้วิ่งเลาะไปตามชายฝั่ง (ข้างนี้) เท่านั้น
4	คนไม่มีศรัทธา, ไม่กตัญญู, ตัดช่อง (เข้าขโมย), มีโอกาศอันถูกขจัด, หมดหวัง, ผู้นั้นเป็นบุรุษผู้สูงสุด. (เป็นคำกล่าว ดัดแปลงคำด่าให้เป็นคำดี คำว่า ไม่มีศรัทธา ในทางที่ดี ควรแปลว่า “ไม่เชื่อง่าย” คือพยายามทำให้ประจักษ์ในผลความดี ด้วยตนเองจนไม่ต้องเชื่อผู้อื่น, ไม่กตัญญู หรืออตัญญู แปลในทางดีว่า ผู้รู้นิพพาน ซึ่งไม่มีสิ่งใด ๆ หรือใครมาทำมาสร้างได้, ตัดช่อง (เข้าขโมย) แปลจากคำว่า สันธิจเฉทะ ซึ่งอาจแปล

	ในทางที่ดีได้ว่า ตัดที่ต่อคือวัฏฏะ หรือการเวียนว่ายตายเกิดไม่ต้องเกิดอีก **มีโอกาสถูกขจัด** แปลในทางดีได้ว่า หมดโอกาสที่จะเกิดอีก เพราะหมดพืชคือกุศลกรรมและอกุศลกรรมแล้ว **หมดหวังหรือ คายความหวัง** อาจจะตีความได้ว่า เมื่อได้บรรลุสิ่งที่สูงสุดแล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องคอยมุ่งหวังอะไรต่อไปอีก เรื่องเหล่านี้เป็นตัวอย่างใน ทางมองแง่ดี จากคำเยาะเย้ยถากถางของคนที่มุ่งร้าย)
5	ผู้ใดประทุษร้ายต่อคนผู้มิได้ประทุษร้าย ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีกิเลส บาปย่อมสนองคนพาลนั้นเหมือนฝุ่นที่ ซัดไปทวนลม
6	คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ต้อนโคไปสู่ที่หากินฉันใด ความแก่และความตาย ย่อมต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไปฉันนั้น
7	ร่าเริงอะไรหรือหรือชื่นใจอะไรกัน ในเมื่อโลกลุกเป็นไฟอยู่เป็นนิตย์ ท่านทั้งหลายถูกความมืดห่อหุ้มแล้ว ไฉน จึงไม่แสวงหาดวงประทีป
8	ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขาร (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง) เป็นทุกข์อย่างยิ่ง รู้ความจริงข้อนี้แล้วดับทุกข์ได้เป็นสุขอย่างยิ่ง
9	อตุละเอย ! การนินทานี้เป็นของเก่า มิใช่ของดุจมีในวันนี้ คนนั่งนิ่งก็ถูกนินทา คนพูดมากก็ถุกนินทา คนพูด พอประมาณก็ถูกนินทา คนไม่ถูกนินทาไม่มีในโลก
10	ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี เคราะห์เสมอด้วยโทสะไม่มี ข่ายเสมอด้วยโมหะไม่มี แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี

4.2 บทสรุป

พระสุตตันตปิฎกเป็นปิฎกที่รวบรวมพระธรรมเทศนาอันลึกซึ้งของพระพุทธเจ้าซึ่งทรงแสดงแก่สาธุชนทั้งหลายในวาระและสถานการณ์ต่าง ๆ เนื้อหานี้มีลักษณะกว้างขวาง ทั้งในด้านปรัชญา จริยธรรม การปฏิบัติ และการตอบปัญหาทางสังคม โดยจำแนกออกเป็น 5 นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย ซึ่งแต่ละนิกายมีรูปแบบการจัดเรียงและแนวทางการนำเสนอที่แตกต่างกัน

จากตัวอย่างพระสูตรในบทนี้ เช่น กูฏทันตสูตร อัคคัญญสูตร มหาตัณหาสังขยสูตร ชีวกสูตร อินทกสูตร ยัญญสูตร และหมวดนิบาตต่าง ๆ ในอังคุตตรนิกาย แสดงให้เห็นถึงความสามารถของพระพุทธองค์ในการใช้ธรรมะอธิบายและแก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล เน้นความเมตตา ความเข้าใจในเหตุปัจจัย และการพัฒนาในทางจิตใจ โดยเฉพาะการสอนให้เห็นคุณค่าแท้ของบุคคลที่ไม่ได้อยู่ที่ชาติกำเนิดหรือพิธีกรรม หากแต่อยู่ที่การประพฤติธรรมอย่างแท้จริง

สาระสำคัญของพระสุตตันตปิฎกจึงมิใช่เพียงแต่เป็นแหล่งข้อมูลทางศาสนา หากยังเป็นแนวทางปฏิบัติที่สามารถประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวันได้ เป็นเครื่องยืนยันถึงพระปัญญาอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธองค์ และเป็นมรดกธรรมที่ควรค่าแก่การศึกษาและสืบทอดในทุกยุคสมัย

คำถามประจำบท

1. จงอธิบายลักษณะเด่นและโครงสร้างของพระสูตรในคัมภีร์ทีฆนิกาย พร้อมยกตัวอย่างพระสูตรที่สำคัญประกอบการอธิบาย

2. คัมภีร์มัชฌิมนิกายมีลักษณะเฉพาะอย่างไร และพระสูตรในคัมภีร์นี้สะท้อนหลักธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไร

3. สรุปเนื้อหาและแนวทางการจัดหมวดหมู่ของพระสูตรในคัมภีร์สังยุตตนิกาย พร้อมยกตัวอย่างพระสูตรที่แสดงหลักเหตุปัจจัย

4. อธิบายแนวทางการจัดหมวดของคัมภีร์อังคุตตรนิกาย และประโยชน์ของการจัดเรียงเนื้อหาตามลำดับตัวเลขต่อการจดจำและศึกษา

5. จงสรุปหมวดคัมภีร์ต่าง ๆ ในขุททกนิกายที่มีความหลากหลาย พร้อมยกตัวอย่างคัมภีร์ที่มีเนื้อหาด้านจริยธรรมและวรรณกรรมพุทธศาสนา

6. จงอภิปรายถึงคุณค่าทางจริยธรรมที่ปรากฏในอัคคัญญสูตร และแสดงความเห็นว่าเนื้อหาดังกล่าวสามารถประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบันได้อย่างไร

7. จากการศึกษาอินทกสูตรหรือชีวกสูตร จงวิเคราะห์หลักเหตุผลและความกรุณาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการตอบปัญหา และประโยชน์ของวิธีคิดเช่นนี้ต่อการสื่อสารในสังคม

8. อธิบายว่าเนื้อหาในพระสุตตันตปิฎกสามารถส่งเสริมการพัฒนาคุณลักษณะของพลเมืองดีในสังคมประชาธิปไตยได้อย่างไร

9. ยกตัวอย่างพระสูตรที่แสดงหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคม แล้วอธิบายว่าสามารถประยุกต์ใช้ในระดับครอบครัว ชุมชน หรือองค์กรอย่างไรบ้าง

10. จงเสนอแนวทางการนำหลักธรรมในพระสุตตันตปิฎกมาใช้ในการส่งเสริมจิตสำนึกทางจริยธรรมสำหรับนักศึกษาในยุคดิจิทัล

เอกสารอ้างอิง

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). *พระไตรปิฎก ฉบับหลวง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2550). *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๗). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 5

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 5

บทนำ

5.1 ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก

5.2 ความเป็นมาของพระอภิธรรม

5.3 คัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก

5.3.1 เนื้อหาในคัมภีร์สังคณี

5.3.2 เนื้อหาในคัมภีร์วิภังค์

5.3.3 เนื้อหาในคัมภีร์ธาตุกถา

5.3.4 เนื้อหาในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ

5.3.5 เนื้อหาในคัมภีร์กถาวัตถุ

5.3.6 เนื้อหาในคัมภีร์ยมก

5.3.7 เนื้อหาในคัมภีร์ปัฏฐาน

5.4 สารัตถะสำคัญในพระอภิธรรมปิฎก

5.5 บทสรุป

คำถามประจำบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปเนื้อหาภาพรวมและตัวอย่างในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์สังคณี คัมภีร์วิภังค์ คัมภีร์ธาตุกถา คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ คัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์ยมก คัมภีร์ปัฏฐาน ได้ถูกต้องตามหลักวิชาการ

2.2 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปคุณค่าของการศึกษาพระอภิธรรมที่ช่วยเสริมสร้างปัญญาการเข้าใจตนเอง และการประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถบรรลุ CLO 4 สรุป สาระสำคัญในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เพื่อนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

LLO 1 สรุป เนื้อหาภาพรวมและตัวอย่างในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 คัมภีร์ ได้แก่ คัมภีร์สังคณี คัมภีร์วิภังค์ คัมภีร์ธาตุกถา คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ คัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์ยมก คัมภีร์ปัฏฐาน ได้ถูกต้องตามหลักวิชาการ

LLO 2 สรุป คุณค่าของการศึกษาพระอภิธรรมที่ช่วยเสริมสร้างปัญญา การเข้าใจตนเอง และการประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

4.1 วิธีการสอน (Teaching Methods)

- การสอนแบบอธิบายเชิงระบบ โดยใช้การบรรยายร่วมกับแผนภาพ หรือสื่อ Infographic แสดงโครงสร้างและลักษณะเด่นของคัมภีร์ทั้ง 7 โดยเน้นลำดับ เนื้อหา และจุดมุ่งหมายเฉพาะของแต่ละคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจภาพรวมอย่างเป็นระบบ

- การเรียนรู้แบบเน้นการสะท้อนคิด เปิดโอกาสให้นักศึกษาสะท้อนแนวคิดที่ได้จากการศึกษาพระอภิธรรม เช่น ความเข้าใจเรื่องจิต เจตสิก ฯลฯ แล้วเชื่อมโยงกับการพัฒนาตนเองหรือการอยู่ร่วมในสังคม

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

- กิจกรรม “อภิธรรม 7 เล่ม ใน 7 นาที” นักศึกษาแต่ละกลุ่มเลือกคัมภีร์หนึ่งในเจ็ด แล้วสรุปเนื้อหาอย่างกระชับ พร้อมยกตัวอย่างคำสอนหรือแนวคิดที่โดดเด่น แล้วนำเสนอภายในเวลา 7 นาที

- กิจกรรมอภิปรายกลุ่ม “อภิธรรมกับชีวิตยุคดิจิทัล” นักศึกษาอภิปรายร่วมกันในหัวข้อ เช่น “หลักเหตุปัจจัยในปัฏฐานกับการวางแผนชีวิต” หรือ “การเข้าใจจิตจากอภิธรรมกับการควบคุมอารมณ์ในสื่อออนไลน์”

5. สื่อการเรียนการสอน

- เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา, พระไตรปิฎก, เว็บไซต์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, YouTube, Slide PowerPoint, Quiz และแบบทดสอบออนไลน์ เช่น Kahoot, Google Forms, Quizizz, E-Portfolio หรือ Google Sites/Padlet สำหรับให้นักศึกษาเก็บรวบรวมงานที่ทำ การสะท้อนคิด (Reflection) และสิ่งที่ได้เรียนรู้

- เรียนออนไซต์ และออนไลน์ผ่านระบบ Zoom, Google Meet, Microsoft Teams

6. การวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผลในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้

ที่คาดหวัง (Learning Outcomes - LLOs) ได้จริง โดยครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge: K) ทักษะ (Skills: S) และคุณธรรมจริยธรรม (Ethics: E) การประเมินแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment) เป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ได้ใช้เพื่อตัดเกรดหรือตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียนเพื่อให้เห็นศักยภาพของตนเอง และเพื่อให้ผู้สอนสามารถปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัย เครื่องมือและกิจกรรมที่ใช้ในการประเมินรูปแบบนี้ ได้แก่ แบบทดสอบก่อนและหลังเรียน เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนในแต่ละหัวข้อ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วม เช่น การเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning), การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning), การเรียนแบบกลุ่ม (Team-Based Learning), หรือการฝึกสอนย่อย (Micro-teaching) และการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ (Creative Presentation) นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) เพื่อติดตามพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถามและตอบคำถาม การทำงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทั้งด้านทักษะ จริยธรรม และบุคลิกภาพที่เหมาะสม

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment) เป็นการประเมินที่ใช้ตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในช่วงกลางภาคและปลายภาค โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ การสอบกลางภาคและปลายภาค ซึ่งอาจเป็นข้อสอบอัตนัยหรือปรนัย หรือทั้งสองรูปแบบตามที่ตกลงกับนักศึกษา การทำรายงานกลุ่มที่อาจอยู่ในรูปแบบออนไลน์หรือรายงานเล่มตามความเหมาะสม และการใช้เกณฑ์ให้คะแนน (Rubrics Scoring) ที่ชัดเจนในการตรวจข้อสอบอัตนัยหรืองานนำเสนอ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความเที่ยงตรงในการประเมิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio) ซึ่งนักศึกษาจะรวบรวมผลงาน กิจกรรม และบทสะท้อนคิด (Reflection), ข้อเสนอแนะ (Feedback) และบทเรียนสำคัญที่ตนเองได้รับ (Key Takeaways) จากกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เช่นผ่านกิจกรรมแบบเกม (Gamification)

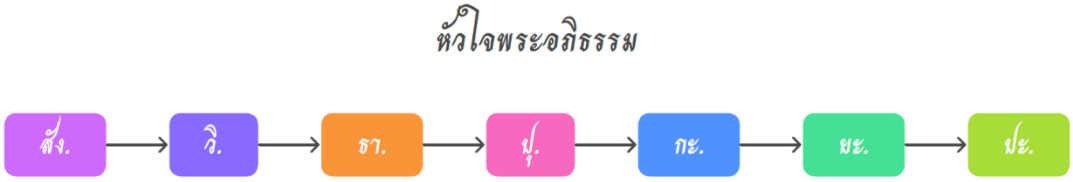
บทที่ 5
พระอภิธรรมปิฎก

บทนำ

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลายาวนานถึง 45 พรรษา คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทั้งหมดรวบรวมได้ 84,000 พระธรรมขันธ์ เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งบรรจุคำสอน และเรื่องราวของพระพุทธศาสนาไว้โดยละเอียด พระอภิธรรมปิฎก หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “พระอภิธรรม” เป็นหมวดที่ 3 รวบรวมพุทธพจน์เกี่ยวกับหลักธรรมด้านวิชาการ ว่าด้วยเรื่องของปรมัตถธรรมล้วน ๆ ยกตัวอย่างเช่นเมื่อกล่าวถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ทางพระอภิธรรมถือว่าบุคคลนั้นไม่มี มีแต่สิ่งซึ่งเป็นที่ประชุมรวมกันของ จิต เจตสิก รูป เท่านั้น ดังนั้น ธรรมะในหมวดนี้จึงไม่มีเรื่องราวของบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ซึ่งเป็นสิ่งสมมุติเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย มีอยู่ทั้งสิ้น 42,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งออกเป็น 7 คัมภีร์ ดังนี้

ลำดับ	ชื่อคัมภีร์	ลักษณะของเนื้อหา
1	**สังคณี, ธัมมสังคณี**	ว่าด้วยธรรมะที่ประมวลไว้เป็นหมวดเป็นกลุ่ม เรียกว่า กัณฑ์ มีทั้งหมด 4 กัณฑ์
2	**วิภังค์**	ว่าด้วยการจำแนกมาติกาในคัมภีร์ธัมมสังคณี ทั้งติกมาติกา 22 หมวด และทุกมาติกา 100 หมวด โดยแบ่งเป็น 18 วิภังค์
3	**ธาตุกถา**	ว่าด้วยคำอธิบายเรื่องขันธ์ 5 อายตนะ 12 และธาตุ 18 โดยนำมาติกาของคัมภีร์นี้จำนวน 105 บท และมาติกาจากคัมภีร์ธัมมสังคณี จำนวน 266 บท มาแสดงด้วยนัยต่าง ๆ
4	**ปุคคลบัญญัติ**	ว่าด้วยการบัญญัติ (การประกาศ แสดง หรือชี้แจง) มีอยู่ 6 เรื่อง
5	**กถาวัตถุ**	ว่าด้วยการโต้วาทะเพื่อชี้แจงแสดงเหตุผลให้เห็นว่าวาทกถา (ความเห็น) ของฝ่ายปรวาที (พวกภิกษุในนิกายที่แตกไปจากเถรวาทในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช) จำนวน 226 กถา ล้วนผิด
6	**ยมก**	ว่าด้วยการปุจฉา-วิสัชนา สภาวธรรม 10 หมวด ด้วย วิธีการยมก คือ การถาม-ตอบเป็นคู่ ๆ ซึ่งเป็นวิธีการเฉพาะของคัมภีร์ยมก
7	**ปัฏฐาน**	ว่าด้วยการจำแนกสภาวธรรมแม่บท หรือ มาติกา ทั้ง 266 บท (122 หมวด) ในคัมภีร์ธัมมสังคณี โดยอำนาจปัจจัย 24 ประการ

คัมภีร์ทั้ง 7 มีคำเรียกที่เป็นหัวใจหรือเรียกชื่อโดยย่อว่า

สรุปแล้ว พระอภิธรรมก็คือธรรมะปิฎกที่ 3 ในพระไตรปิฎกที่สอนให้รู้จักธรรมชาติอันแท้จริง เป็นสิ่งมีอยู่ในตัวเราและสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และพระนิพพาน ซึ่งเป็นจุดหมายอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะได้นำเสนอในเนื้อหาเป็นลำดับไป

5.1 ความหมายของพระอภิธรรมปิฎก

คำว่า **อภิธัมม** ซึ่งเป็นการเขียนอย่างภาษาบาลี หรือ **อภิธรรม** เป็นการเขียนอย่างภาษาสันสกฤต หากแปลตามศัพท์แปลว่า ธรรมอันประเสริฐ, ธรรมอันยิ่ง, ธรรมที่มีอยู่แท้จริงปราศจากสมมุติ นั่นคือธรรมชาติทั้ง 4 ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน รวมเรียกว่า **ปรมัตถธรรม**

เนื้อความในพระอภิธรรมเกือบทั้งหมด จะกล่าวถึงปรมัตถธรรมล้วน ๆ โดยไม่มีบัญญัติธรรม (สมมุติโวหาร) เข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจไว้ในเบื้องต้นก่อนว่า ปรมัตถธรรมและบัญญัติธรรมนั้นต่างกันอย่างไร ซึ่งจะอธิบายโดยย่อพอเข้าใจได้ดังนี้

1) ปรมัตถธรรม คือ ธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้แน่นอน ที่รักษาลักษณะเฉพาะของตนไว้โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลง เป็นธรรมที่ปฏิเสธความเป็นสัตว์ ความเป็นบุคคล ความเป็นตัวตนโดยสิ้นเชิง มี 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งมีความหมายโดยย่อดังนี้

(1) จิต คือธรรมชาติที่ทำหน้าที่เห็น, ได้ยิน, รับกลิ่น, รับรส, รู้สัมผัส ถูกต้อง ตลอดจนธรรมชาติที่ทำให้เกิดการคิด นึก สภาวะของจิตมีทั้งหมด 89 หรือ 121 อย่าง (โดยพิสดาร) แต่เมื่อกล่าวโดยลักษณะแล้วมีเพียง 1 เท่านั้น คือ รู้อารมณ์ ได้แก่อารมณ์ในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส และสิ่งที่จิตไปรับรู้ จิตเป็นนามธรรมและมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น วิญญาณ, มโน, มนัส, มนินทรีย์, มโนธาตุ, มโนวิญญาณธาตุ และ มนายตนะ เป็นต้น

(2) เจตสิก คือธรรมชาติที่ประกอบกับจิต ปรุงแต่งจิต ทำให้เกิดความ รู้สึก นึก คิด ที่แตกต่างกัน ทั้งทางที่ดีและไม่ดี มีทั้งหมด 52 ลักษณะ เจตสิกเป็นนามธรรม ที่เกิดร่วมกับจิต คือเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกันกับจิต และอาศัยที่เกิดที่เดียวกันกับจิต สภาพของจิต เป็นเพียงประธานในการรู้อารมณ์ แต่การที่จิตโกรธ หรือจิตโลภ เป็นเพราะ มีเจตสิกเข้าประกอบปรุงแต่งให้เกิดความโกรธ หรือความโลภนั่นเอง จิต เปรียบเสมือนเม็ดยา เจตสิกเปรียบเสมือนตัวยา ที่อยู่ในเม็ดยา จิตเกิดโดย ไม่มีเจตสิกไม่ได้ และเจตสิกเกิด โดยไม่มีจิตก็ไม่ได้เช่นกัน

เนื่องจาก จิต และ เจตสิก เป็นสิ่งที่ต้องเกิดร่วมกันตลอดเวลา ดังนั้น การอธิบายบางแห่งในหนังสือเล่มนี้ จึงเขียนว่า “จิต + เจตสิก” เพื่อให้ระลึก ไว้อยู่เสมอว่าจิตและเจตสิกนั้น เป็นธรรมชาติที่ต้องเกิดร่วมกัน ต้องอิง อาศัยซึ่งกันและกัน และไม่สามารถแยกออกจากกันได้

(3) รูป คือธรรมชาติที่แตกดับ ย่อยยับ สลายไปด้วยความเย็นและ ความร้อน ในร่างกายของคนเราและสัตว์ทั้งหลายนั้น มีรูปประชุมกันอยู่ ทั้งหมด 28 ชนิด และรูปที่ประชุมกันอยู่นี้ แต่ละรูปต่างก็แตกดับย่อยยับ สลายไปตลอดเวลา หาความเที่ยงแท้ถาวรไม่ได้เลย

(4) นิพพาน คือธรรมชาติที่พ้นจากกิเลสเครื่องร้อยรัด พ้นจากการ เวียนว่ายตายเกิด นิพพานโดยปริยายมี 2 ลักษณะ คือ 1. สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ยังเป็นไปกับขันธ์ 5 หมายถึง การที่ประหาณกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว (กิเลสนิพพาน) แต่ขันธ์ 5 ยังมีการเกิดดับสืบต่ออยู่ (ยังมีชีวิตอยู่) 2. อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ปราศจากขันธ์ 5 ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ (ผู้หมดจดจากกิเลส) และสิ้นชีวิตไปแล้ว (คือ กิเลสก็ไม่เหลือ ขันธ์ 5 ก็ไม่เหลือ) หรือที่เรียกว่า ปรินิพพาน (ปริ = ทั้งหมด) เมื่อ ปรินิพพานแล้ว จิต+เจตสิก และรูปจะหยุดการสืบต่อ และดับลงโดยสิ้นเชิง (คือเมื่อปรินิพพานไปแล้ว ก็จะไม่มีการเกิดอีก หรือไม่มีภพชาติต่อไปอีก) นิพพาน เป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะต้องพยายามเข้าถึงให้จงได้จึงจะได้ชื่อว่า เป็นพุทธสาวก เป็นอริยบุคคล และเป็นทายาทผู้รับมรดกธรรมในพุทธศาสนานี้

2) บัญญัติธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นหรือตั้งชื่อขึ้น เพื่อสื่อสารให้เข้าใจความหมายซึ่งกันและกัน เช่น ชื่อ นายมี นางมา สีเขียว สีแดง ทิศเหนือ ทิศใต้ วันจันทร์ วันอังคาร เดือน 8 เดือน 10 ปีชวด ปีฉลู เวลาเช้า เวลาเย็น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ หนังสือ ปากกา นาฬิกา บ้าน โต๊ะ เก้าอี้ แก้วน้ำ ช้อน ชาม พัดลม วิทยุ เกวียน เรือ รถยนต์ คน และสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ ล้วนเป็นสิ่งสมมุติทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ท่านเรียกว่า บัญญัติธรรม

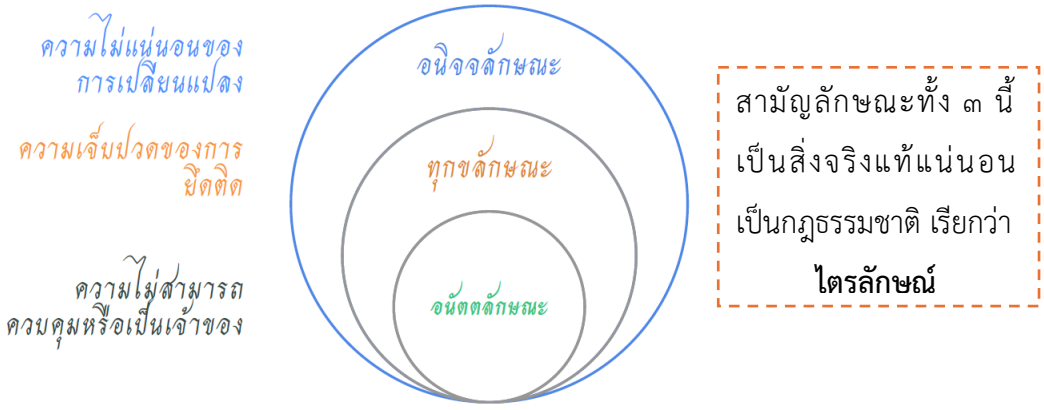
หากไม่มีมนุษย์เกิดขึ้นในโลกนี้ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์บัญญัติขึ้นว่าเป็นนั่นเป็นนี่ มีชื่อเรียกอย่างนั้นอย่างนี้ ก็ย่อมไม่เกิดขึ้นเช่นกัน แม้แต่ ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ พื้นดิน ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฯลฯ ก็เป็นเพียงธรรมชาติที่ปราศจากความหมาย ปราศจากชื่อ เป็นแต่เพียงสภาวะที่เกิด

จากการประชุมกันของมหาภูตรูปอันเป็นรูปธรรม (รูป) ที่ปราศจากนามธรรม (จิต+เจตสิก) ซึ่งเป็นสภาวะปรมัตถ์ (ปรมัตถธรรม) ที่พ้นจากสมมุติบัญญัติโดยสิ้นเชิง ส่วนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย หากกล่าวในแง่ปรมัตถธรรมแล้ว ถือว่าไม่มีตัวตน ไม่มีนายมี ไม่มีนางมา มีแต่รูปธรรม (รูป) และนามธรรม (จิต+เจตสิก) มาประชุมกันเท่านั้น

ดังนั้น ไม่ว่าตัวเราหรือผู้อื่น รวมถึงสัตว์ทั้งหลาย เมื่อกล่าวในแง่ปรมัตถธรรม หรือธาตุแท้ตามธรรมชาติแล้ว จะมีส่วนประกอบอยู่ 3 ส่วนเท่านั้น คือ

จะเห็นได้ว่า คนเราทุกคนและสัตว์ทั้งหลายนั้น มีส่วนประกอบเหมือนกัน คือ เราก็มี จิต เจตสิก รูป เขาก็มี จิต เจตสิก รูป สัตว์ทั้งหลายก็มี จิต เจตสิก รูป จะมีความแตกต่างกันเพียงรูปร่างหน้าตา ผิวพรรณ ซึ่งถูกจำแนกให้แตกต่างกันด้วยอำนาจของกรรมที่กระทำไว้ในอดีต ปรมัตถธรรมทั้ง 3 ประการนี้ มีลักษณะสามัญตามธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) อยู่ 3 ประการ คือ

โดยสรุปแล้ว จิต + เจตสิก และรูป ที่ประกอบขึ้นเป็นบุคคล หรือเป็นสัตว์ใด ๆ ก็ตามนั้น แท้จริงแล้วไม่ได้มีแก่นสารอะไรเลย เป็นเพียงการประชุมกันของส่วนประกอบ มีความไม่เที่ยง เกิดดับ เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว (ชั่วลัดนิ้วมือ จิตมีการเกิดดับแสนโกฏิขณะ หรือหนึ่งล้านล้านครั้ง) เป็นสภาพที่หาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อการบังคับบัญชาของผู้ใด ว่างเปล่าจากความเป็นคนนั้นคนนี้ ว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน ว่างเปล่าจากความเป็นนั่นเป็นนี่ตามที่สมมุติกันขึ้นมา แต่เป็นสภาวธรรมที่เป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย ขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ปรมัตถธรรมเหล่านี้ยังคงมีอยู่ตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้าเป็นแต่เพียงผู้ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผยให้เราทั้งหลายได้ทราบเท่านั้น

5.2 ความเป็นมาของพระอภิธรรม

ในสัปดาห์ที่ 4 หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับพระอภิธรรม ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับปรมัตถธรรม (จิต เจตสิก รูป นิพพาน) อันเป็นแก่นของธรรมะในพระพุทธศาสนาอยู่ตลอด 7 วัน ขณะที่ทรงพิจารณาเรื่องของเหตุ-ปัจจัยในปรมัตถธรรม อันเป็นปฐมบทของคัมภีร์ปัฏฐานอยู่นั้น ก็ปรากฏมีฉัพพรรณรังสี (รัศมี 6 ประการ) มีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีม่วง และสีเลื่อมพราย เหมือนแก้วผลึก แผ่ออกจากพระวรกายอย่างน่าอัศจรรย์

ในช่วง 6 พรรษาแรก ของการประกาศศาสนา พระพุทธองค์ยังมิได้ทรงตรัสสอนพระอภิธรรมแก่ผู้ใด เพราะพระอภิธรรม เป็นธรรมะที่เกี่ยวข้อง กับปรมัตถธรรมล้วน ๆ ยากแก่การที่จะอธิบายให้เข้าใจได้โดยง่าย บุคคลที่ จะรับอรรถรส ของพระอภิธรรมได้นั้น ต้องเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาอันมั่นคง และได้เคยสั่งสมบารมี อันเกี่ยวกับปัญญาในเรื่องนี้ มาบ้างแล้วแต่กาลก่อน แต่ในช่วงต้น ของการประกาศศาสนานั้น คนส่วนใหญ่ยังมีศรัทธา และมีความเชื่อ ในพระพุทธศาสนาน้อย ยังไม่พร้อมที่จะรับคำสอน เกี่ยวกับปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นธรรมะอันลึกซึ้งได้ พระองค์จึงยังไม่ทรงแสดงให้ ทราบเพราะถ้าทรงแสดงไปแล้ว ความสงสัยไม่เข้าใจ หรือความไม่เชื่อย่อมจะ เกิดแก่ชนเหล่านั้น เมื่อมีความสงสัยไม่เข้าใจ หรือไม่เชื่อแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้เกิดการดูหมิ่น ดูแคลนต่อพระอภิธรรมได้ ซึ่งจะเป็นผลร้ายมากกว่าผลดี

ล่วงมาถึงพรรษาที่ 7 พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงพระอภิธรรม เป็นครั้งแรก โดยเสด็จขึ้นไปจำพรรษา บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อทดแทนคุณ ของพระมารดา ด้วยการแสดงพระอภิธรรม เทศนาโปรดพุทธมารดา ซึ่งได้ สิ้นพระชนม์ไปตั้งแต่ประสูติพระองค์ได้ 7 วัน และได้อุบัติเป็นเทพบุตร อยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต มีพระนามว่า สันดุสิตเทพบุตร ในการแสดงธรรมครั้งนี้ได้มีเทวดาและพรหม จากหมื่นจักรวาลจำนวนหลายแสนโกฏิ มาร่วมฟังธรรมด้วย โดยมีสันดุสิตเทพบุตรเป็นประธาน ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงพระอภิธรรม แก่เหล่าเทวดาและพรหมด้วย วิตถารนัย คือ แสดงโดยละเอียดพิสดาร ตลอดพรรษากาล คือ 3 เดือนเต็ม

สำหรับในโลกมนุษย์นั้น พระองค์ได้ทรงแสดงแก่ พระสารีบุตรเป็นองค์ แรก คือในระหว่างที่ทรงแสดงธรรมอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พอได้เวลาบิณฑบาต พระองค์ก็ทรงเนรมิตพุทธนิมิตขึ้นแสดงธรรมแทนพระองค์ แล้วพระองค์ก็เสด็จไปบิณฑบาต ในหมู่ชนชาวอุตตรกุรุ เมื่อบิณฑบาตเสร็จแล้ว ก็เสด็จไปยังป่าไม้จันทน์ ซึ่งอยู่ในบริเวณป่าหิมวันต์ ใกล้กับสระอโนดาตเพื่อเสวยพระกระยาหาร โดยมีพระสารีบุตรเถระ มาเฝ้าทุกวัน หลังจากที่ทรงเสวยแล้ว ก็ทรงสรุปเนื้อหาของพระอภิธรรมที่พระองค์ได้ทรงแสดงแก่เหล่าเทวดา และพรหม ให้พระสารีบุตรฟังวันต่อวัน 5 เสร็จ แล้วพระองค์จึงเสด็จกลับขึ้นสู่ดาวดึงส์เทวโลก เพื่อแสดงธรรมต่อไป ทรง กระทำเช่นนี้ทุกวันตลอด 3 เดือน เมื่อการ

แสดงพระอภิธรรมบนเทวโลก จบสมบูรณ์แล้ว การแสดงพระอภิธรรมแก่พระสารีบุตร ก็จบสมบูรณ์ด้วยเช่นกัน เมื่อจบพระอภิธรรมเทศนาเทวดา และพรหม 800,000 โกฏิได้ บรรลุธรรม และสันดุสิตเทพบุตร(พุทธมารดา) ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคล

เมื่อพระสารีบุตร ได้ฟังพระอภิธรรมจากพระบรมศาสดาแล้ว ก็นำมาสอนให้แก่ภิกษุ 500 รูป ซึ่งเป็นศิษย์ของท่าน โดยสอนตามพระพุทธองค์ วันต่อวัน และจบบริบูรณ์ ในเวลา 3 เดือนเช่นกัน การสอนพระอภิธรรมของพระสารีบุตร ที่สอนแก่ภิกษุ 500 รูปนี้ เป็นการสอนชนิดไม่ย่อเกินไป ไม่พิสดารเกินไป เรียกว่า นาติวิตถารนาติสังเขปนัย

ภิกษุทั้ง 500 รูปนี้ เคยมีอุปนิสัยมาแล้วในชาติก่อน คือในสมัยศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ภิกษุทั้ง 500 รูปนี้เป็นค้างคาว อาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ขณะนั้นมีภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรม 2 รูปที่อาศัย อยู่ในถ้ำนั้นเช่นกัน กำลังสวดสาธยายพระอภิธรรมอยู่ เมื่อค้างคาวทั้ง 500 ตัวได้ยินเสียงพระสวดสาธยาย พระอภิธรรมก็รู้เพียงว่า เป็นพระธรรม เท่านั้นหาได้รู้ความหมายใด ๆ ไม่ แต่ก็พากันตั้งใจฟัง ตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อสิ้น จากชาติที่เป็นค้างคาวแล้ว ก็ได้ไปเกิดอยู่ในเทวโลกเหมือนกันทั้งหมด จนกระทั่งศาสนาของ พระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้น จึงได้จุติจากเทวโลกมาเกิดเป็นมนุษย์และได้บวชเป็นภิกษุ ในศาสนานี้ตลอดจนได้เรียน พระอภิธรรม จากพระสารีบุตรดังกล่าวแล้ว นับแต่นั้นมาการสาธยาย ท่องจำและการถ่ายทอดความรู้ เรื่องพระอภิธรรมก็ได้แพร่ขยายออกไป อย่างกว้างขวาง

5.3 คัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก

5.3.1 คัมภีร์สังคณี หรือ ธัมมสังคณี คัมภีร์นี้มีมาติกาเป็นบทนำ แล้วแจกออกเป็น 4 กัณฑ์ ดังนี้

1) จิตตุปปาทกัณฑ์ บทที่ว่าด้วยการเกิดของจิต คือบทที่ว่าด้วยจิตและเจตสิก แสดงควบกันไป เพราะจิตต้องมีเจตสิกเกิดขึ้นพร้อมด้วยเสมอ

2) รูปกัณฑ์ บทที่ว่าด้วยรูป ในบทนี้ขอให้สังเกตไว้ว่า หทัยวัตถุ ไม่มีในอภิธรรมปิฎกเลย

กัณฑ์ที่ 1 และ 2 แสดงเรื่องปรมัตถธรรม 4 (จิต เจตสิก รูป นิพพาน)

กัณฑ์ที่ 2 ได้กล่าวถึง นิพพาน เพียงครั้งเดียว ในคำว่า *อสงฺขตา จ ธาตุ*

3) นิกเขปกัณฑ์ เป็นการแสดงคำจำกัดความโดยย่อของธรรมในมาติกาทั้งหมด เช่น

สงฺขตา ธมฺมา คือ ธรรมในขันธ์ 5

อสงฺขตา ธมฺมา คือ ธรรมที่พ้นขันธ์ 5 แล้ว เป็นต้น

4) อัตถุทธารกัณฑ์ บทที่แสดงคำจำกัดความเหมือนกัน แต่แสดงต่างแนวกันไป ให้คำจำกัดความเพียงอภิธรรมมาติกาเท่านั้น มี 122 ชุด (ไม่ครบเหมือนนิกเขปกัณฑ์) เป็นคำอธิบายของพระสารีบุตรเถระ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อัฏฐกถากัณฑ์ คือเป็นการแก้ความของมาติกาในแบบอรรถกถา (พระสารีบุตรเถระเป็นต้นแบบของการแต่งคัมภีร์แบบอรรถกถา เพราะท่านได้แต่งคัมภีร์นิทเทส ปฏิสัมภิทามัคค์ นิทเทสเป็นคำอธิบายสุตนิบาตซึ่งเป็นพุทธพจน์ จึงถือว่าท่านเป็นผู้มีความคิดริเริ่มในการแต่งอรรถกถาและท่านเป็นผู้แสดงสังคีติสูตรจึงถือว่าท่านเป็นผู้ริเริ่มความคิดในการสังคายนา)

มาติกา คือ แม่บท เป็นหัวข้อใหญ่ซึ่งเป็นต้นแบบสำหรับนำไปขยายความสรุปธรรมะให้เหลือหัวข้อน้อย แต่กินความมาก เช่น ธรรมะทั้งหมด เมื่อย่อลงแล้วก็เหลือสังขตธรรมและอสังขตธรรม เท่านั้นเป็นมาติกาหนึ่ง หรือโลกียธรรม กับโลกุตตรธรรม ก็เป็นมาติกาหนึ่ง หรือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรมก็เป็นแม่บทคือมาติกาหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น

มาติกา มีทั้งหมด 164 ชุด แบ่งออกเป็น 2 พวก คือ

1. ทุกมาติกา (หมวด 2) มี 142 ชุด
2. ติกมาติกา (หมวด 3) มี 22 ชุด

ทุกมาติกา แยกย่อยเป็น 2 แบบ คือ

1. แบบอภิธรรม มี 100 คู่ รวมเรียก อภิธัมมมาติกา
2. แบบพระสูตร มี 42 คู่ รวมเรียก สุตตันตมาติกา ส่วนมากเป็นพวกรวมความหมายไว้ไม่หมด

ติกมาติกา มี 22 ชุด คือหมวดที่เรานำใช้เป็นบทสวด เรียกกันว่า สวดมาติกา

5.3.2 คัมภีร์วิภังค์

เนื้อหาแบ่งออกเป็น 18 บท แต่ละบทต่อท้ายด้วยคำว่า วิภังค์ (การจำแนกแยกแยะ) หลักธรรมะใหญ่ ๆ มีอยู่ในวิภังค์ทั้งสิ้น คัมภีร์นี้เป็นประโยชน์แก่การศึกษาพระสูตรด้วย หลักธรรมะที่อธิบายก็เป็นประเภทที่เรียกว่า ปัญญาภูมิ อันเป็นหลักธรรมที่ช่วยให้เกิดประโยชน์ในการเจริญวิปัสสนา เห็นสภาวะความเป็นจริง แบ่งออกเป็นบท ดังนี้ 1) ขันธ์ 5, 2) อายตนะ 12, 3) ธาตุ 18, 4) สัจจะ 4, 5)อินทรีย์ 22, 6) ปัจจยาการ (ปฏิจจสมุปบาท) 12, 7) สติปัฏฐาน 4, 8) สัมมัปปธาน 4, 9) อิทธิบาท 4, 10) โพชฌงค์ 7 องค์แห่งการตรัสรู้, 11) ฌาน 4, 12) มรรค 8, 13) อัปปมัญญา 4, 14) สิกขาบท (เบญจศีล 5)

ต่อไปเป็นผลของการปฏิบัติและเบ็ดเตล็ดเริ่มตั้งแต่บทที่ 15) ปฏิสัมภิทา (ปัญญาแตกฉาน) 4 16) ญาณ 10, 17) ขุททกวัตถุ อกุศลธรรม เช่น อาสวะ กิเลส สังโยชน์ โอฆะ ฯลฯ 18) ธัมมหทัย แสดงข้อธรรมสำคัญ ๆ

ตัวสภาวะ หลายข้อซ้ำกับวิภังค์ต้น ๆ เป็นการทวนไปด้วยในตัว วิธีอธิบาย แบ่งเป็น 3 ตอนในแต่ละบท

ก. สุตตันตภาชนีย์ การอธิบายตามแบบพระสูตร

ข. อภิธัมมภาชนีย์ การอธิบายตามแบบอภิธรรม

ค. ปัญหาปุจฉกะ ถาม-ตอบปัญหา

มาติกากลับมาใช้การอีก ณ ตอนนี้ คือ 1. ติกมาติกา 22 2. ทุกมาติกา 100 ถ้ามีปัญหาก็มาตัดสินได้ด้วยมาติกาในตอนนี้ ทุกปัญหาตัดสินด้วย 122 มาติกา เช่น อะไรเป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต เป็นต้น

5.3.3 คัมภีร์ธาตุกถา

คัมภีร์นี้ ถือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นหลัก มีธรรมอีก 16 หมวดเป็นบริวาร ธรรมข้อใด ๆ จักต้องจัดเข้าในหลัก 3 หลักนั้น แสดงให้เห็นว่าจัดเข้าได้หรือไม่ เรียกว่า *สงฺคโห* แปลว่า สงเคราะห์ได้ *อสงฺคโห* แปลว่า สงเคราะห์ไม่ได้ ดังนี้เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น

> รูปขันธ์ สงเคราะห์เข้าในขันธ์ได้ไหม ? อายตนะได้ไหม ? ธาตุได้ไหม ?
> ถ้าตอบว่าเข้าได้ ก็ต้องสงเคราะห์ให้เห็นว่าเข้าในข้อไหนได้
> จึงเรียกคัมภีร์นี้เต็ม ตามชื่อว่า “*ขนฺธายตนธาตุกถา*”

แต่เนื่องจากชื่อยาวจึงตัดออกเหลือเพียง “ธาตุกถา” เป็นภาคต้นของคัมภีร์ เล่มที่ 36 ซึ่งประกอบด้วยธรรม 16 ข้อ ดังนี้ 1. สติปัฏฐาน 4 2. สัมมัปปธาน 4 3. อิทธิบาท 4 4. ฌาน 4 5. อัปปมัญญา 4 6. อินทรีย์ 5 7. พละ 5 8. โพชฌงค์ 7 9. มรรคมีองค์ 8 10. ผัสสะ 11. เวทนา 12. สัญญา 13. เจตนา 14. จิต (89/121) 15. อธิโมกข์ 1 16. มนสิการ 1

5.3.4 คัมภีร์ปุคคลปัญญัตติ

บัญญัติ คือคำจำกัดความให้ความหมายแก่ชื่อบุคคล เช่น อรหันต์คืออะไร ? ตอบว่า คือผู้ที่ได้กำจัดสัญโญชน์หมดสิ้นแล้ว เป็นการบัญญัติความหมายที่เกี่ยวกับบุคคลทั้งนั้น จึงมีประโยชน์มากในการศึกษาเรื่องบุคคลผู้เกี่ยวข้องในธรรมะชั้นสูงว่า มีความหมายอย่างไร มีทั้งหมดบัญญัติ 6 ดังนี้ 1. ขันธ์ 5 2. อายตนะ 12 3. ธาตุ 18 4. อินทรีย์ 22 5. สัจจะ 4 6. บุคคล

คัมภีร์นี้ท่านไม่บรรยายใน 5 ข้อต้น บรรยายเพียงแต่ข้อที่ 6 แล้วนำมาตั้งเป็นชื่อคัมภีร์ ส่วนบัญญัติ 5 ข้อต้น ท่านได้บรรยายไว้ในวิภังค์หมดแล้ว จึงไม่มีการบรรยายอีก

คัมภีร์นี้ท่านแบ่งออกเป็น 10 หมวด หมวด 1 คน ถึง หมวด 10 คน นำบุคคลมาให้คำจำกัดความตามลำดับจำนวนรวมทั้งหมดได้ 142 กลุ่ม แยกเป็นบุคคลได้ 386 คน คล้ายในพระสูตรหลายสูตรแห่งอังคุตตรนิกาย แต่มีเลขถึง 10 เท่านั้น (อังคุตตรนิกายหมวดสุดท้ายมีถึง 11) เป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่ต้องการความหมายกะทัดรัด เป็นคัมภีร์ที่เล็กที่สุด รวมอยู่ด้วยกันกับธาตุกถาในพระไตรปิฎกเล่มที่ 36

5.3.5 คัมภีร์กถาวัตถุ

กถาวัตถุ แปลตามตัวหนังสือว่า “เรื่องที่นำมาอภิปรายกัน” โดยมีที่มาของชื่อคัมภีร์จากเหตุการณ์เมื่อพุทธศตวรรษที่ 3 ขณะที่พระพุทธศาสนาแตกออกเป็น 18 นิกาย (เถรวาทเป็นนิกายหนึ่งในนั้น) จึงทำให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ 3 ขึ้น โดยพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน เพื่อแสดงว่านิกายอีก 17 นิกายนั้นผิด เถรวาทเท่านั้นถูก จึงสร้างคัมภีร์กถาวัตถุขึ้น เพื่อแก้ความคิดเห็นที่เป็นมิจฉาทิฏฐิให้เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นการอภิปรายกันแบบปุจฉาวิสัชชนา เรียกว่า **สกวาทีปรวาที** แปลว่า เถรวาทชนะทุกทีไป รวมเนื้อหาทั้งหมดมี 219 เรื่อง จัดเป็น 219 กถา มีการอ้างคัมภีร์ในพระสูตรมาสนับสนุนเป็นส่วนมาก จัดเป็นวรรคได้ 23 วรรค

ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ระหว่าง พ.ศ. 218 ถึง 236 เป็นคัมภีร์ที่แสดงความเห็นที่แตกแยกออกไป (Points of Controversy) พร้อมทั้งเหตุผลหักล้างความเห็นแตกแยกเหล่านั้น

5.3.6 คัมภีร์ยมก

เป็นการแสดงเหตุผลแบบตรรกศาสตร์ โดยตั้งคำถามเป็นคู่ ๆ มีข้อความย้อนกัน เช่น

ตัวอย่างที่ 1	คำถาม	กุศลธรรมทั้งปวงเป็นกุศลมูล (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ? หรือ กุศลมูลทั้งปวงเป็นกุศลธรรม ?
	คำตอบ	กุศลมูลทั้งปวงเป็นกุศลธรรม แต่กุศลธรรมทั้งปวงไม่ใช่กุศลมูลทั้งหมด
ตัวอย่างที่ 2	คำถาม	รูปขันธ์ทั้งปวงเป็นรูป ? หรือ รูปทั้งปวงเป็นรูปขันธ์ ?
	คำตอบ	รูปขันธ์ทั้งปวงเป็นรูป แต่รูปทั้งปวงไม่ใช่รูปขันธ์ทั้งหมด

เป็นการนำให้ใช้ความคิดเทียบเคียงหาเหตุผล โดยยกธรรมคู่หนึ่งขึ้นมาตั้งเป็นปัญหา แล้วนำคู่นั้นมากลับกัน แล้วตั้งคำถามซ้ำอีกครั้งเพื่อให้เข้าใจลึกซึ้งชัดลงไปทั้งสองแง่ ซึ่งมี 10 บท ดังนี้ 1. มูลยมก 2. ขันธยมก 3. อายตนยมก 4. ธาตุยมก 5. สัจจยมก 6. สังขารยมก 7. อนุสัยยมก 8. จิตตยมก 9. ธรรมยมก 10. อินทรีย์ยมก

วิธีการตั้งคำถาม แบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

1. ปัญญัติวาร ว่าด้วยการวางหลักหรือแสดงความหมายหลัก แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

ก. อุทเทสวาร ยกคำถามขึ้นตั้ง

ข. นิทเทสวาร ไขความ คือ ตอบคำถาม

2. ปวัตติวาร ว่าด้วยกระบวนความเป็นไปของธรรมนั้น ๆ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ

ก. อุปปาทวาร แสดงความเกิดว่าธรรมนั้นเกิดแก่ใคร ในที่ใดบ้าง

ข. นิโรธวาร แสดงความดับว่า ดับแก่ใคร ที่ใด เป็นต้น

ค. อุปปาทนิโรธวาร แสดงทั้งความเกิด และความดับ

3. ปริญญาวาร ว่าด้วยการกำหนดรู้ แสดงให้เห็นความรู้ในธรรมข้อหนึ่ง ๆ ที่เนื่องกันกับความรู้ในธรรมข้ออื่น ๆ

5.3.7 คัมภีร์ปัฏฐาน

เป็นคัมภีร์ที่แสดงปัจจัยของธรรม 24 แบบที่มีขนาดใหญ่มาก จึงเรียกว่า มหาปกรณ์ แสดงความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายทุกแง่ทุกมุม ว่ามีเหตุมาจากอะไร เป็นปัจจัยแก่อะไร มีความสัมพันธ์แก่กันอย่างไรบ้าง เน้นให้เห็นว่า ธรรมทั้งหลายไม่ได้เป็นอยู่มีอยู่โดยตัวของตัวเอง ต้องเป็นอยู่มีอยู่ด้วยเหตุด้วยปัจจัย ช่วยรับรองหลักปฏิจจสมุปบาทให้ชัดยิ่งขึ้น ช่วยให้เรามองดูโลกและตัวเราเองได้ชัดเจนและถูกต้อง จึงเป็นคัมภีร์ที่ให้ความแจ่มกระจ่างแก่ผู้ศึกษาพุทธธรรมเพื่อแทงตลอดความจริง

ยกตัวอย่างเช่น โลภะเป็นปัจจัยให้เกิดโทสะได้โดยปัจจัยอะไร? เหมือนกับเราศึกษาว่า ต้นไม้กับเมล็ดพืชมีความสัมพันธ์แก่กันโดยเป็นปัจจัยแก่กัน อย่างไร ดินกับน้ำ ตากับรูปเป็นปัจจัยต่อกันอย่างไร เป็นต้น เป็นการสอนให้รู้จักใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ เพื่อเห็นตัวเหตุกับตัวผลที่เป็นปัจจัยให้ต้องอาศัยกันและกันอย่างไรบ้าง แนวทางที่จะตั้งปัญหานั้น คือตั้งคำถามเป็นรอบ ๆ ไปตามหลักดังนี้

ใช่กับใช่ ไม่ใช่กับไม่ใช่

ใช่กับไม่ใช่ ไม่ใช่กับใช่

แต่ละอย่างนี้ คูณด้วยปัจจัย 24 คูณด้วยมาติกา 122 ชุด (อภิธรรมมาติกา) เท่ากับปัญหารอบหนึ่งต้องถามนับหมื่นครั้ง

5.4 สารัตถะสำคัญในพระอภิธรรมปิฎก

ในหัวข้อนี้ จะได้แยกออกมาศึกษาเนื้อหาที่สำคัญในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก แต่จะไม่ได้อธิบายเนื้อหาตามโครงสร้างของคัมภีร์ ดังเช่นพระวินัยปิฎกกับพระสุตตันตปิฎก เพราะเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมปิฎกจะค่อนข้างยากต่อการเข้าใจ โดยเฉพาะผู้ศึกษาในระดับพื้นฐาน ดังนั้นเพื่อต้องการให้เกิดประโยชน์ต่อผู้เริ่มศึกษามากที่สุด การอธิบายจึงกำหนดแยกศึกษาในประเด็นที่สำคัญคือ เรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งจะได้อธิบายตามลำดับ ดังนี้

5.4.1 สารัตถะเรื่อง “จิต”

จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ หรือธรรมชาติที่ทำหน้าที่ เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สึกต่อการสัมผัสถูกต้องทางกาย และรู้สึกนึกคิดทางใจ จิตนี้ไม่ว่าจะเกิดแก่สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา หรือพรหมก็ตาม ย่อมมีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ เหมือนกันทั้งสิ้น

จิตเป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่มองไม่เห็น สัมผัสด้วยกายไม่ได้ ไม่มีรูปร่างสัณฐาน สีสัน วรรณะใด ๆ แต่เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่มีอยู่จริงๆ เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติฝ่ายนามธรรม ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ แล้วก็ดับ ไปอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยเหตุอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ทำให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามกฎของธรรมชาติ

อำนาจของจิตมีอยู่มากมาย เช่น มีอำนาจในการกระทำ การพูด การคิด การสั่งสมกรรมดีกรรมชั่ว นอกจากนี้ยังมีอำนาจในการสร้างฤทธิ์ ทำสมาธิ ทำฌาน ทำอภิญญา และอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นได้อย่างมหัศจรรย์

สถานที่เกิดของจิตมี 6 แห่ง					
ตา	ทำหน้าที่เห็นรูป	จิตรู้รูป	จิตนี้เรียกว่า	จักขุวิญญาณ	จักขุ = ตา
หู	ทำหน้าที่ได้ยินเสียง	จิตรู้เสียง	จิตนี้เรียกว่า	โสตวิญญาณ	โสต = หู
จมูก	ทำหน้าที่ได้กลิ่น	จิตรู้กลิ่น	จิตนี้เรียกว่า	ฆานวิญญาณ	ฆาน = จมูก
ลิ้น	ทำหน้าที่รับรส	จิตรู้รส	จิตนี้เรียกว่า	ชิวหาวิญญาณ	ชิวหา = ลิ้น
กาย	ทำหน้าที่รับการสัมผัส	จิตรู้สัมผัส	จิตนี้เรียกว่า	กายวิญญาณ	กาย = กาย
ใจ	ทำหน้าที่ รู้สึก นึก คิด	จิตรู้อารมณ์	จิตนี้เรียกว่า	มโนวิญญาณ	มโน = ใจ

ดังนั้น จิต หรือ วิญญาณ จึงหมายถึงสิ่งเดียวกัน นอกจากนี้ จิต ยังมีชื่อเรียกอีกหลายชื่อ เช่น หทัย, ปัณฑระ, มโน, มนัส, มนินทรีย์, มโนธาตุ, มโนวิญญาณธาตุ, วิญญาณขันธ์, มนายตนะ เป็นต้น จึงเข้าใจได้ว่า แม้จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม ชื่อเหล่านั้นก็หมายถึง จิต นั่นเอง

1) จิตกับอารมณ์

คำว่า “อารมณ์” ในที่นี้หมายถึง เครื่องยึดหน่วงจิต ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ ที่คิดนึก มิได้มีความหมายดังที่ใช้กันทั่วไป เช่น อารมณ์ดี อารมณ์เสีย หรือมิได้หมายถึงสภาพนิสัยใจคอ เช่น อารมณ์เย็น อารมณ์ร้อน อารมณ์โรแมนติก อารมณ์ขัน เป็นต้น

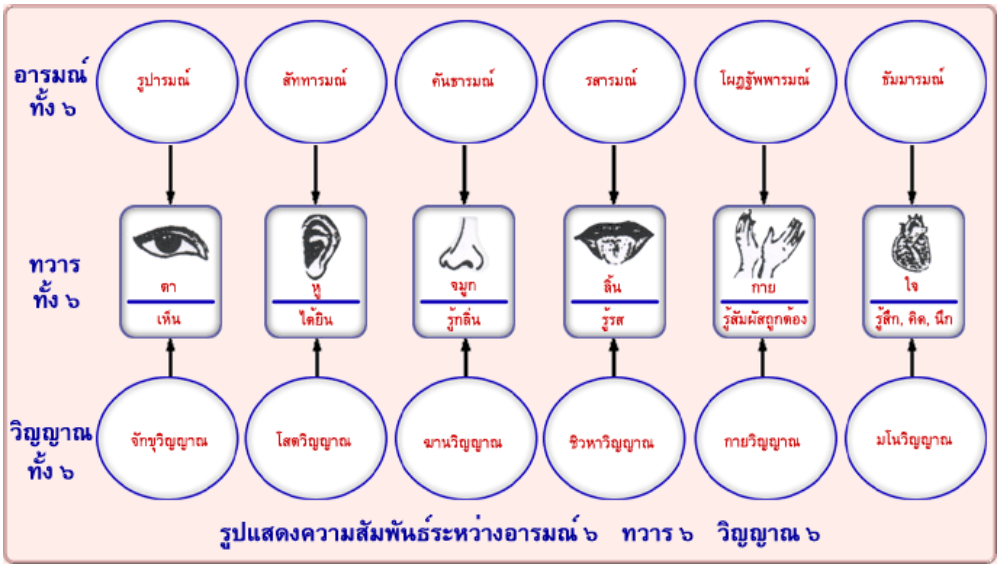
จิตที่เกิดแต่ละขณะ จะรับอารมณ์ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น ในขณะที่เราดูโทรทัศน์ จิตที่เห็นภาพทางตา กับจิตที่ได้ยินเสียงทางหู เป็นคนละขณะกัน ขณะที่เห็นภาพ ก็จะไม่ได้ยินเสียง ขณะที่ได้ยินเสียงก็จะ ไม่เห็นภาพ แต่เพราะจิตเกิดดับสลับกันเร็วมาก จึงทำให้เราแยกไม่ออก และเข้าใจผิดว่า การเห็นและการได้ยินนั้นเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน จริง ๆ แล้วจิตแต่ละขณะ จะรับอารมณ์ได้

เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพื่อความชัดเจนในเรื่องจิตกับอารมณ์ ขอให้พิจารณาการรับอารมณ์ของจิตทางทวาร หรือประตู หรือช่องทางที่จิต

จิต ออกมารับอารมณ์ทั้ง ๖ ช่องทาง ดังนี้		
ทางตา	จิตทำหน้าที่เห็น	สิ่งที่เห็น คืออารมณ์ของจิต
ทางหู	จิตทำหน้าที่ได้ยิน	เสียงที่ได้ยิน คืออารมณ์ของจิต
ทางจมูก	จิตทำหน้าที่รู้กลิ่น	กลิ่นที่ได้รับ คืออารมณ์ของจิต
ทางลิ้น	จิตทำหน้าที่รู้รส	รสที่ได้รับ คืออารมณ์ของจิต
ทางกาย	จิตทำหน้าที่รู้สัมผัส	สัมผัสที่ได้รับ คืออารมณ์ของจิต
ทางใจ	จิตทำหน้าที่รู้สึก, คิดนึก	สิ่งรู้สึก, คิดนึกต่าง ๆ คืออารมณ์ของจิต

จิตจะว่างจากอารมณ์ไม่ได้ เมื่อจิตเกิดขึ้นทุกครั้ง จะต้องมีอารมณ์ให้รู้เสมอ จิตคือตัวรู้ อารมณ์คือตัวถูกรู้ ถ้าไม่มีตัวถูกรู้ ตัวรู้ก็ย่อมไม่เกิดขึ้น ดังนั้น เมื่อมีการรู้ ก็ย่อมจะต้องมีสิ่งที่ถูกรู้อยู่ควบคู่กันด้วยเสมอไป

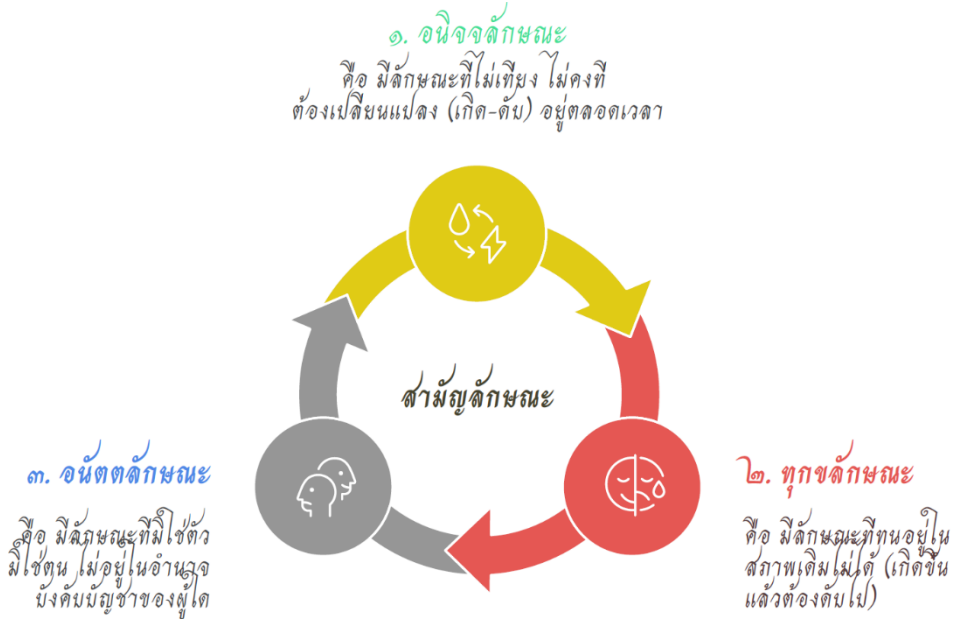
จิตและอารมณ์ที่เกิดขึ้นแต่ละทวาร มีชื่อเรียกโดยเฉพาะ ดังนี้			
ชื่อทวารทั้ง ๖	**ชื่อของจิตที่เกิดแต่ละทางทวาร**	**ชื่อของอารมณ์ที่เกิดแต่ละทางทวาร**	**ความหมายของแต่ละอารมณ์**
จักขุทวาร = ตา	จักขุวิญญาณ	รูปารมณ์	สิ่งที่เห็น
ทโสตทวาร = หู	โสตวิญญาณ	สัททารมณ์	เสียงที่ได้ยิน
ฆานทวาร = จมูก	ฆานวิญญาณ	คันธารมณ์	กลิ่นที่ได้รับ
ชิวหาทวาร = ลิ้น	ชิวหาวิญญาณ	รสารมณ์	รสที่ได้รับ
กายทวาร = กาย	กายวิญญาณ	โผฏฐัพพารมณ์	สภาพเย็น/ร้อน อ่อน/แข็ง หย่อน/ตึง ที่กายสัมผัสได้
มโนทวาร = ใจ	มโนวิญญาณ	ธัมมารมณ์	สิ่งต่าง ๆ หรือ เรื่องราว ต่าง ๆ ที่ปรากฏทางใจ

สภาพรู้ทั้งหลายมี จิต เป็นผู้รู้ แต่ปุถุชนทั่วไปจะเข้าใจผิดว่า เราเห็น,เราได้ยิน,เรารู้กลิ่น,เรารู้รส, เราเย็น, เราร้อน, เรารู้สึก, เราคิดนึก ทั้ง ๆ ที่จริงแล้ว สภาพรู้ทั้งหลายนี้เป็นจิต ไม่ใช่เรา เป็นเพียงสภาวธรรม ที่เกิดขึ้นตามเหตุตามปัจจัย เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว หาแก่นสาร หาเจ้าของหาตัวตนมิได้เลย มีแต่ “จิต” กับ “อารมณ์” เท่านั้น ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วก็ดับไป เพราะไม่รู้ความจริงเช่นนี้ จึงหลงผิดคิดว่าเป็นเรามาตลอดเวลา ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และเพราะมีเรานี่แหละ จึงได้มีแต่ความทุกข์อยู่ตลอด เพราะมี “เรา” นี่แหละจึงมีความรู้สึก เหมือนกับแบกโลกไว้ทั้งโลก ถ้าเอา “เรา” ออกเสียได้ก็จะรู้สึก เหมือนกับว่ากำลังยืนอยู่เหนือโลก

2) ลักษณะของจิต และการทำงานของจิต

จิตมีลักษณะสามัญตามธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) อยู่ 3 ประการ คือ

สามัญลักษณะทั้ง 3 นี้ เป็นสิ่งจริงแท้แน่นอน เป็นกฎธรรมชาติที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายอันได้แก่ รูป จิตและเจตสิก ย่อมจะต้องมีลักษณะเช่นนี้เหมือนกันทั้งหมด นอกจากจิตจะมีลักษณะสามัญตามที่กล่าวมาแล้ว จิตยังมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว (วิเสสลักษณะ) อีก 4 ประการ คือ

1	**มีการรู้อารมณ์ เป็นลักษณะ**
2	เป็นประธานในธรรมทั้งปวง เป็นกิจ
3	มีการเกิดดับสืบต่อกันอย่างไม่ขาดสาย เป็นผล
4	มีอดีตกรรม ทวาร อารมณ์และเจตสิก เป็นเหตุให้จิตเกิดขึ้น

การทำงานของจิตจะเกิดดับสืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย ในพระสูตรตอนหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้มีใจความว่า ยากที่จะนำสิ่งอื่น ๆ ทั้งหลายในโลก มาเปรียบเทียบกับความเกิดดับอันรวดเร็วของจิต เพราะจิตเกิดดับ ๆ รวดเร็วกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก

ที่ว่า จิตมีการเกิดดับสืบต่ออย่างไม่ขาดสาย เพราะจิตดวงที่ 1 เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้นจิตดวงที่ 2 ก็จะเกิดขึ้นติดต่อกันแล้วก็ดับไปอีก เป็นเช่นนี้ต่อเนื่องกันไปเรื่อย

ภาวะที่จิตเกิดดับสืบต่อกันเป็นกระแสนี้ท่านเรียกว่า สันตติ ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้กับกระแสน้ำ ที่ประกอบไปด้วยอณูของน้ำเล็กๆ เรียงติดต่อกันเป็นสาย ขณะที่กระแสจิตไม่ออกมารับรู้เรื่องราว (อารมณ์) ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตในขณะนั้นมีชื่อเรียกว่า ภวังคจิต ซึ่งเป็นจิตที่ทำหน้าที่รักษารูปนาม ในภพปัจจุบันไว้มิให้แตกทำลายไป จนกว่าจะสิ้นอายุจากภพนี้ แม้ในขณะหลับสนิท (ไม่มีการฝัน) หรือสลบไป ก็จะมีภวังคจิต เกิดดับสืบเนื่องกันตลอดเวลา อารมณ์ของภวังคจิตเป็นอารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยในอดีตภพ

เมื่อใดก็ตามที่จิตออกมารับรู้เรื่องราวทางประตู (ทวาร) ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อนั้นจิตจะขึ้นสู่วิถีซึ่งเรียกว่า วิถีจิต และเมื่อสิ้นสุดแต่ละวิถี ก็จะมีภวังคจิตที่คอยรักษาภพชาติเกิดคั่นอยู่ทุกครั้ง แต่เราจะไม่รู้สึกตัว เพราะการเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมานั้น เกิดขึ้นรวดเร็วมาก แม้แต่แสงไฟจากหลอดไฟฟ้า ที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้มีการกระพริบ (เกิด-ดับ) ตามความถี่ของไฟฟ้ากระแสสลับ ด้วยความเร็วเพียง 50 ครั้งต่อวินาทีเท่านั้น เราก็ยังไม่สามารถสังเกตเห็น การกระพริบของแสงไฟได้เลย ดังนั้น จิตซึ่งมีการเกิดดับอย่างรวดเร็วถึงประมาณ 1 ล้าน ๆ ครั้งต่อวินาที จึงไม่น่าสงสัยว่าทำไมเราถึงไม่สามารถที่จะรู้สึกได้

3) ที่เกิดของจิต

เปลวเทียน ต้องอาศัยไส้เทียนในการลุกไหม้ฉันใด จิตจะเกิดขึ้นได้ ก็ต้องมีที่ตั้งให้อาศัยเกิดฉันนั้น ดังนั้น ที่ตั้งให้จิตอาศัยเกิดมี 6 แห่ง ได้แก่

1. ประสาทตา (จักขุปสาท)	เป็นที่ตั้งของจิตเห็น (จักขุวิญญาณ) ประสาทตานี้ มิได้หมายถึง ดวงตาหรือลูกตาทั้งลูก แต่หมายเฉพาะประสาทตาหรือแก้วตาที่อยู่กลางตาดำ โตประมาณเท่ากับศีรษะของเหา เป็นเยื่อบางดุจปุยนุ่น ที่ชุ่มด้วยน้ำมันซ้อนกันอยู่ 7 ชั้น มีความสามารถในการรับคลื่นแสง (รูปารมณ์) ที่มากระทบ
2. ประสาทหู (โสตปสาท)	เป็นที่ตั้งของจิตได้ยิน (โสตวิญญาณ) อยู่ภายในช่องหู มีลักษณะเป็นวงกลมคล้ายวงแหวน และขนมีอันละเอียดอ่อนสีแดงปรากฏอยู่โดยรอบ มีความสามารถในการรับเสียง (สัททารมณ์) ที่มากระทบ
3. ประสาทจมูก (ฆานปสาท)	เป็นที่ตั้งของจิตดมกลิ่น (ฆานวิญญาณ) อยู่ภายในช่องจมูก มีลักษณะคล้ายกีบเท้าแพะ มีความสามารถในการรับกลิ่น (คันธารมณ์) ที่มากระทบ
4. ประสาทลิ้น (ชิวหาปสาท)	เป็นที่ตั้งหรือที่อาศัยเกิดของจิตลิ้มรส (ชิวหาวิญญาณ) อยู่ตรงกลางลิ้น มีลักษณะเหมือนปลายกลีบดอกบัวเรียงรายซ้อนกันเป็นชั้น ๆ มีความสามารถในการรับรส (รสารมณ์) ที่มากระทบ
5. ประสาทกาย (กายปสาท)	เป็นที่ตั้งของจิตที่รับสัมผัสทางกาย (กายวิญญาณ) ประสาทกายนี้จะเกิดอยู่ทั่วร่างกาย ยกเว้นที่เส้นผม ขน เล็บ ฟัน กระดูก และบริเวณที่มีหนังหนาด้าน มีลักษณะคล้ายสำลีที่แผ่บาง ๆ ชุบน้ำมันจนชุ่มซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น มีความสามารถในการนรับความรู้สึกเย็นร้อน อ่อนแข็ง หย่อนตึง (โผฏฐัพพารมณ์) ที่มากระทบ
6. หทยวัตถุรูป	เป็นที่ตั้งหรือที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณ อันได้แก่ จิตที่ไม่ได้อาศัยปสาทรูปทั้ง 5 ข้างต้น เป็นที่เกิดอยู่ภายในช่องเนื้อหัวใจ ซึ่งมีลักษณะเหมือนบ่อ มีโลหิตอันเป็นน้ำหล่อเลี้ยงหัวใจบรรจุอยู่ประมาณ 1 ซองมือ มีสัณฐานโตประมาณเท่าเมล็ดในดอกบุนนาค เป็นรูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของมโนวิญญาณ

ปสาทรูปทั้ง 5 อันได้แก่ จักขุปสาทรูป, โสตปสาทรูป, ฆานปสาทรูป, ชิวหาปสาทรูป, กายปสาทรูป นอกจากจะเป็นที่อาศัยเกิดของจิตแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นประตู (ทวาร) สำหรับรับ

อารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย อีกด้วย ดังนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จักขุทวาร, โสตทวาร, ฆานทวาร, ชิวหาทวาร และกายทวาร ส่วนหทยวัตถุรูป ซึ่งเป็นที่อาศัยเกิดของ มโนวิญญาณ นั้น ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นมโนทวารด้วย เพราะองค์ธรรมของมโนทวาร คือ ภวังคจิต ไม่ใช่หทยวัตถุรูป

4) อำนาจของจิต

จิต หรือ วิญญาณ นี้ นอกจากจะเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ตามที่ทราบแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นประธานในธรรมทั้งปวง คือ การงานต่าง ๆ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่ว่าจะเป็นบุญ (กุศลกรรม) หรือเป็นบาป (อกุศลกรรม) จะสำเร็จได้ก็ด้วยจิตทั้งสิ้น ดังในธรรมบทที่แสดงไว้ว่า ***“มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา”*** ซึ่งมีความหมายว่า ธรรมทั้งหลายมีจิตเป็นใหญ่ มีจิตเป็นหัวหน้า สำเร็จได้ด้วยจิต

จิต นี้ แม้จะเป็นนามธรรมที่ไม่มีรูปร่างตัวตน และแสดงความรู้สึก อยู่ภายในเท่านั้นก็จริง แต่ก็มีอำนาจวิเศษอย่างน่าอัศจรรย์ และวิจิตรพิสดารยิ่งนัก กล่าวคือ

1. มีอำนาจในการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน ของอวัยวะน้อยใหญ่ในร่างกาย การพูด การเคลื่อนไหว การกระทำต่าง ๆ ตลอดจนการคิดก็เกิดขึ้นด้วยจิตทั้งสิ้น สรรพสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น รถ เรือ เครื่องบิน ยานอวกาศ อาวุธยุทโธปกรณ์ อุปกรณ์สื่อสาร เครื่องคอมพิวเตอร์ อุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ สิ่งก่อสร้าง ภาพวาด วิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ฯลฯ ก็ล้วนมีจิตเป็นผู้คิดขึ้นมาทั้งสิ้น

2. มีอำนาจด้วยตนเอง คือ มีอำนาจในการทำบุญ ทำบาป ทำสมาธิถึงขั้นฌานสมาบัติ มีอำนาจในการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ (อภิญญา) ตลอดจนมีอำนาจในการทำลายอนุสัยกิเลส ที่เป็นเหตุให้มีการเวียนว่ายตายเกิด อย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น

3. มีอำนาจในการสั่งสมกรรม เพราะจิตเป็นต้นเหตุ ให้มีการทำบาป ทำบุญ ทำฌาน ทำอภิญญา ทำวิปัสสนากรรมฐาน กรรมทั้งหลายที่ได้กระทำลงไปแล้ว ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว จะถูกเก็บบันทึกเอาไว้ด้วยอำนาจของจิต

4. มีอำนาจในการรักษาวิบาก (ผลของกรรม) กรรมทั้งหลายที่ได้กระทำลงไปแล้ว ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล แม้จะนานเท่าไรก็ตาม กี่ภพกี่ชาติก็ตาม ย่อมติดตามส่งผลตลอดไป จนกว่าจะปรินิพพาน

5. มีอำนาจในการสั่งสมสันดานของตนเอง การกระทำใด ๆ หากกระทำอยู่บ่อย ๆ กระทำอยู่เสมอ ๆ ก็จะฝังในจิตติดเป็นสันดาน และคิดจะทำเช่นนั้นเรื่อยไป เช่น คบคนพาลก็จะกลายเป็นคนพาล คบบัณฑิตก็จะเป็นบัณฑิต ทั้งนี้ เป็นเพราะอำนาจในการสั่งสมสันดานของจิตนั่นเอง

6. มีอำนาจในการรับอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่ว่าจะเป็นอดีตอารมณ์ อนาคตอารมณ์ หรือปัจจุบันอารมณ์ และไม่ว่าจะเป็นบัญญัติอารมณ์ หรือ ปรมัตถอารมณ์ จิตก็สามารถรับได้

แม้จิตจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาก็ตาม แต่ บาป บุญ ที่ทำไว้ และอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน จะไม่สูญหายไปพร้อมกับการดับของจิตแต่ละดวง ทั้งนี้ เพราะจิตดวงใหม่มีเหตุมีปัจจัยมาจากจิตดวงเดิม และจิตดวงใหม่ที่เกิดขึ้นก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แก่จิตดวงต่อไป เพื่อสืบต่อ บาป บุญ และกิเลสที่สั่งสมไว้ไป จนกว่าจะปรินิพพาน

5.4.2 สารัตถะเรื่อง “เจตสิก”

เจตสิกเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจของคนเรา ที่ช่วยตัดสินใจหรือปรุงแต่งจิตใจในการทำบุญและบาป ซึ่งธรรมชาตินี้ เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกันกับจิต อาศัยวัตถุเดียวกันกับจิต เหมือนกระแสไฟและแสงสว่างที่ต้องอาศัยหลอดไฟเกิดขึ้น

เจตสิก มีลักษณะพิเศษ 4 อย่าง คือ

1. เกิดพร้อมกับจิต
2. ดับพร้อมกับจิต
3. มีอารมณ์เดียวกันกับจิต
4. อาศัยวัตถุอันเดียวกันกับจิต

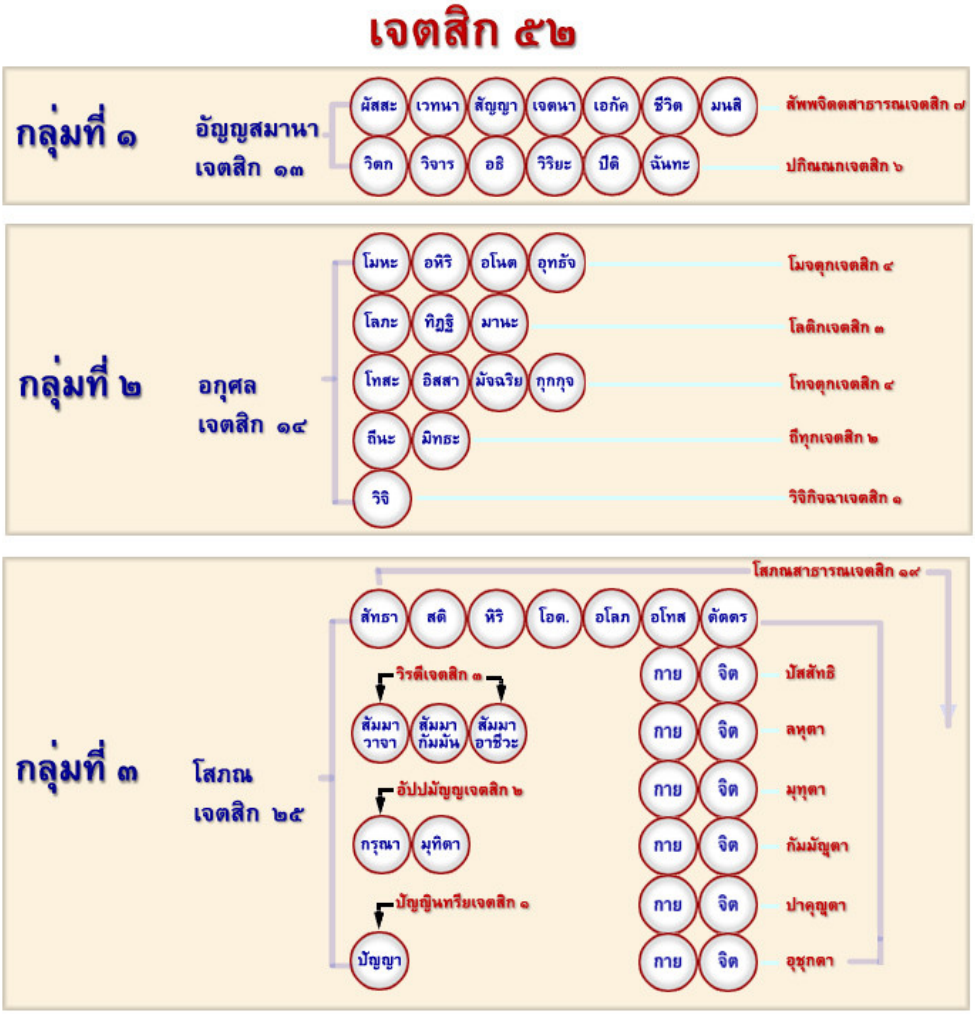
1) การทำงานของเจตสิก

จิต กับ เจตสิก เป็นนามธรรมเหมือนกัน จึงเข้าประกอบกันได้สนิท เหมือนน้ำกับน้ำตาล หรือน้ำกับสีพลาสติก โดยจิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ และเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต ให้รู้อารมณ์เป็นไปต่าง ๆ ตามลักษณะของเจตสิก เช่นจิตเห็นพระธุดงค์กำลังเดินบิณฑบาต เจตสิกก็ปรุงแต่งจิตให้อยากทำบุญใส่บาตร กับพระธุดงค์องค์นั้นเป็นต้น ในการนี้จึงนับว่าจิต (เห็น) เป็นใหญ่เป็นประธาน เจตสิกที่คิดจะทำบุญใส่บาตร จึงได้อิงอาศัยจิตเกิดขึ้น

2) จำนวนเจตสิก

เจตสิก มีจำนวน 52 ดวง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

(1)	เข้าปรุงแต่ง	จิตใจของคนทั่วไป	มี	13	ดวง
(2)	เข้าปรุงแต่ง	จิตใจเฉพาะคนที่ทำบาป	มี	14	ดวง
(3)	เข้าปรุงแต่ง	จิตใจเฉพาะคนที่ทำบุญ	มี	25	ดวง

อัญญสมานาเจตสิก หมายถึง เจตสิกฝ่ายกลาง ๆ ที่สามารถเข้าประกอบกับจิตได้ ทั้งกลุ่มกุศลจิต กลุ่มอกุศลจิต และกลุ่มจิตที่ไม่ใช่กุศล/อกุศล (อัพยากตะจิต) มี 13 ดวง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

(1) สัพพจิตตสาธารณะ หมายถึงเจตสิกที่เกิดกับจิตทั้งปวง เป็นกลุ่มเจตสิกที่ประกอบได้กับจิตทั่วไปทุกดวง (89 หรือ 121 ดวง) เจตสิกกลุ่มนี้เวลาเข้าประกอบจะเข้าพร้อมกัน แยกจากกันไม่ได้ จึงเรียกเจตสิกกลุ่มนี้ว่า สัพพสาธารณะเจตสิก มี 7 ดวง คือ 1. ผัสสะ 2. เวทนา 3. สัญญา 4. เจตนา 5. เอกัคคตา 6. ชีวิตินทรีย์ 7. มนสิการ หรือ โยนิโสมนสิการ

(2) ปกิณณกเจตสิก หมายถึงเจตสิกที่เรี่ยรายทั่วไป ไม่ได้เกิดกับจิตทุกดวง เป็นกลุ่มเจตสิกที่เข้าประกอบได้กับจิตทั่วไปเช่นกัน แต่เวลาเข้า ประกอบ จะเข้าไม่พร้อมกัน แยกกันประกอบตามลำดับ เจตสิกกลุ่มนี้เรียกว่า ปกิณณกะเจตสิก มี 6 ดวง คือ 1. วิตก 2. วิจาร 3. อธิโมกข์ 4. ฉันทะ 5. วิริยะ 6. ปีติ

อกุศลเจตสิก เป็นเจตสิกที่ชั่ว ที่บาป ที่หยาบ ที่ไม่งาม ที่ไม่ฉลาด อกุศลเจตสิกเมื่อเข้าประกอบกับจิตแล้ว ก็ทำให้จิตเศร้าหมอง เร่าร้อน และทำให้เสียศีลธรรม

อกุศลเจตสิก ประกอบกับอกุศลจิต 12 ดวงเท่านั้น ไม่ประกอบกับจิตอย่างอื่น ขณะที่อกุศลเจตสิกเข้าปรุงแต่งจิตใจ จะทำให้จิตใจผู้นั้นเป็นคนใจบาปหยาบช้า ทำแต่ความชั่วความทุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ สร้างความเดือดร้อนวุ่นวายแก่ตนเองและสังคม เมื่อตายลงย่อมไปสู่ทุคติ คือ อบายภูมิ 4 ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และเดรัจฉาน

อกุศลเจตสิก แบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มของความมัวเมาลุ่มหลง ไม่รู้ความจริง (โมจตุกเจตสิก)
2. กลุ่มของความโลภ (โลติกเจตสิก)
3. กลุ่มของความโกรธ (โทจตุกเจตสิก)
4. กลุ่มของความหดหู่ท้อถอย (ถีทุกเจตสิก)
5. กลุ่มของความลังเลสงสัย (วิจิกิจฉาเจตสิก)

โสภณเจตสิก มี 25 ดวง เป็นเจตสิกฝ่ายดีงาม จะเข้าประกอบจิตและปรุงแต่งเฉพาะจิตที่เป็นกุศลเท่านั้น หรือเกิดขึ้นในขณะที่จิตใจของคนที่ทำดี พูดดี คิดดี มีการทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น เป็นผลทำให้ชีวิตของผู้นั้นเจริญก้าวหน้า มีความสุขความสมหวังติดตามมา แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

ลำดับ	เจตสิก	จำนวนดวง
1.	โสภณสาธารณเจตสิก	19
2.	วิรตีเจตสิก	3
3.	อัปปมัญญาเจตสิก	2
4.	ปัญญินทรียเจตสิก	1
รวมเป็น 25 ดวง		

5.4.3 สารัตถะเรื่อง “รูป”

คำว่า “รูป” มีความหมาย 2 นัย นัยที่ 1 หมายถึง ธรรมชาติที่แตกดับหรือเสื่อมสลายไป นัยที่ 2 รูป หมายถึง ธรรมชาติที่แตกสลายไปด้วยอำนาจของความร้อนและความเย็น ซึ่งทั้งสองนัยนี้สรุปได้ว่า รูปก็คือธรรมชาติที่แตกดับ นั่นเอง

ลักขณาทิจตุกของรูป มี 4 ประการ คือ

1. เป็นธรรมชาติที่ ต้องแปรปรวนแตกดับไป

2. " แยกออกจากจิต (นาม) ได้

3. " เป็นอัพยากตธรรม คือ ไม่ใช่ธรรมชาติที่เป็นกุศลหรืออกุศล

4. " มีวิญญาณเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ในส่วนที่เป็นรูป (รูปขันธ์) คือ ร่างกายของคนและสัตว์ทั้งหลายนั้น เมื่อนับโดยความเป็นรูปธรรมแล้ว มี 28 รูป โดยแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1.	**มหาภูตรูป กับ อุปาทายรูป**
2.	นิปผันนรูป กับ อนิปผันนรูป

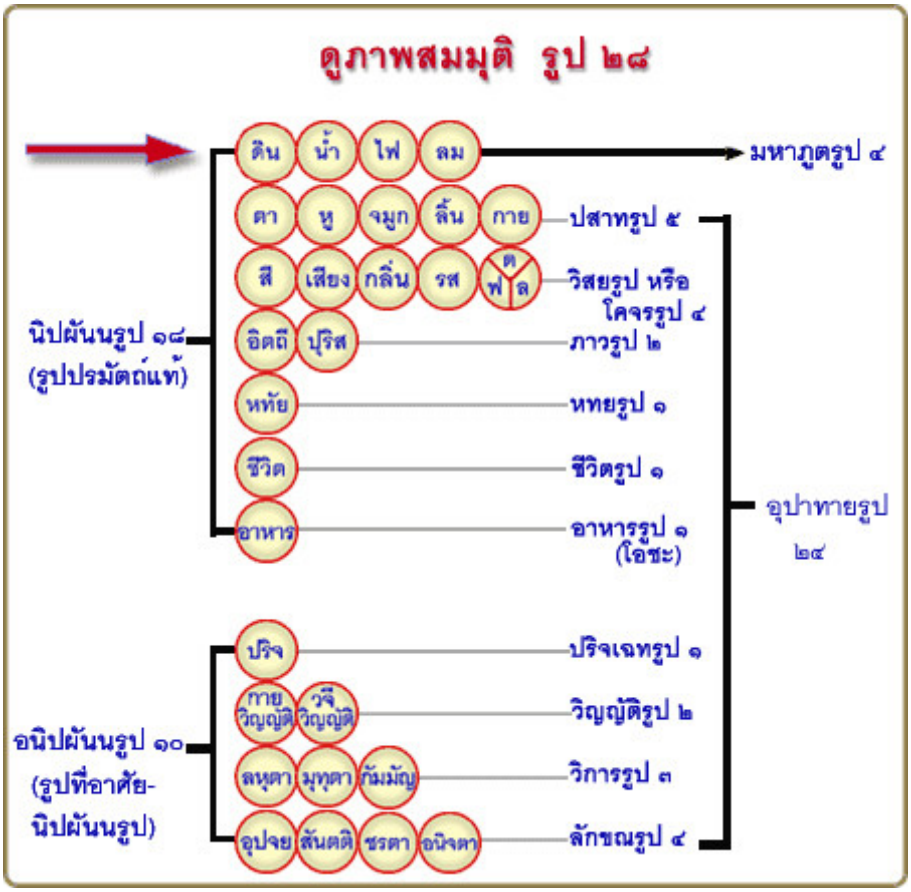
มหาภูตรูป ได้แก่ ธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และ ธาตุลม ซึ่งเป็นรูปใหญ่ที่ปรากฏชัด มีอยู่ในร่างกายของคนและสัตว์ทั้งหลาย ทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต มหาภูตรูป 4 ได้ชื่อว่าเป็นแม่ธาตุ หรือ ต้นธาตุ ซึ่งเป็นประธานของรูปทั้งหลาย รูปอื่นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยแม่ธาตุทั้ง 4 นี้ เหมือนแผ่นดินเป็นที่อาศัยของสิ่งทั้งปวง ดังนั้น ธาตุทั้ง 4 นี้ จะอยู่รวมกันเสมอไม่สามารถจะแยกออกจากกันได้เลย แม้ในธาตุทั้ง 4 ก็ต้องอาศัยซึ่งกันและกันด้วย ธาตุดินจะมีอยู่ได้ก็ต้องอาศัยธาตุอีก 3 ธาตุ คือ ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม

มหาภูตรูปทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม บางธาตุก็เข้ากันได้คือเป็นมิตรกัน บางธาตุก็เข้ากันไม่ได้ไม่เกื้อกูลกัน คือ เป็นศัตรูซึ่งกันและกัน

อุปาทายรูป 24 หมายถึง รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ถ้าไม่มีมหาภูตรูป รูปอื่น ๆ ก็จะเกิดขึ้นเองไม่ได้

นิปผันนรูป 18 หมายถึง รูปที่มีสภาวะของตนเองโดยเฉพาะ เช่น ปฐวีธาตุ มีลักษณะแข็ง เตโชธาตุ มีลักษณะร้อน เป็นต้น

อนิปผันนรูป 10 หมายถึง รูปที่ไม่มีสภาวะของตน ต้องอาศัยนิปผันนรูปเกิด จึงมีขึ้นได้ เช่น ปริจเฉทรูป คือช่องว่าง ระหว่างรูปต่อรูป หรือกลาปต่อกลาป เป็นต้น

5.4.4 สารัตถะเรื่อง “นิพพาน”

นิพพานเป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขันธ์ 5 (สนฺติลกฺขณํ) เพราะว่านิพพานเป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาดนั้นเอง เหตุนี้พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อได้เข้าถึงดับขันธปรินิพพานแล้ว วัฏฏทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นการ เกิด, แก่, เจ็บ, ตาย, เป็นต้น เหล่านี้จึงดับสิ้นทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ ดังมีวจนัตถะว่า

ธรรมชาติใดย่อมพ้นจากตัณหาที่ชื่อว่า วานะ อันเป็นเครื่องร้อยภพน้อยภพใหญ่ให้ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

วัฏฏทุกข์ และความเดือดร้อนต่าง ๆ ย่อมไม่มีในนิพพานนี้ ฉะนั้น ธรรมชาติเป็นที่ดับแห่งวัฏฏทุกข์ และความเดือดร้อนต่าง ๆ นี้ชื่อว่า นิพพาน

พระอริยบุคคลทั้งหลายเมื่อถึงซึ่งขันธปรินิพพานแล้วย่อมดับสิ้น คือ ไม่เกิด ไม่ตาย ฉะนั้น ธรรมชาติที่ทำลายการเกิด การตายให้สูญสิ้นไปชื่อว่า นิพพาน

คำว่า นิพพาน เมื่อตัดบทแล้วได้ 2 บท คือ นิ + วาน

นิ แปลว่า พ้น หรือ ออก

วาน แปลว่า ตัณหา

เมื่อรวมทั้งสองบทเข้ากันเป็น นิวาน แปลว่า พ้นจากตัณหา หรือออกจากตัณหา ส่วนคำว่า นิวานะ แปลงเป็นคำว่า นิพพาน นั้น มีการแปลงรูปไปโดยนัยแห่งไวยากรณ์ คือเพิ่ม ว ตัวเดียวให้เป็น ว สองตัว (โดยภาวะ) แล้วเปลี่ยน ว ทั้งสองตัวให้เป็น พ จึงมีรูปเป็น นิพพาน

คำว่า นิพพาน เมื่อแยกออกแล้วมี 2 บท คือ นิ + วาน, นิ แปลว่า พ้น วาน แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึง ตัณหา เมื่อรวม 2 บทเข้ากันแล้วเป็น นิวาน แปลว่า ธรรมที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง หมายถึงพ้นจากตัณหา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

ธรรมชาติใดย่อมเป็นผู้เกี่ยวไว้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อ ว่า วาน ได้แก่ ตัณหา

ธรรมชาติใดย่อมพ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง คือตัณหา ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

สำหรับพระนิพพานนั้น เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาไปแล้ว จึงได้ชื่อว่า นิวาน ส่วนคำว่า วาน เป็นชื่อของธรรมที่ไม่ดี แต่เมื่อมีคำว่า นิ ประกอบอยู่ข้างหน้าแล้ว ก็กลายเป็นชื่อของธรรมที่ดี เช่นเดียวกับผู้ที่ได้ชื่อว่า พระขีณาสพ คำว่า ขีณาสพ นี้ เมื่อแยกออกแล้วได้ 2 บท คือ ขีณ + อาสว, ขีณ = หมด อาสว = ธรรมที่ไหลไปได้ใน 31 ภูมิ ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ชื่อว่า อาสวะ ซึ่งเป็นชื่อที่ไม่ดี แต่เมื่อเอาคำว่า ขีณะ เติมลงข้างหน้าแล้ว ก็กลายเป็นสิ่งที่ดีไปเช่นกัน

ประเภทของนิพพาน

นิพพาน มีนัย 1 อย่าง คือ สันติลักขณะ

เมื่อกล่าวโดยสภาวลักขณะแล้ว นิพพานมีอย่างเดียว คือ สันติลักขณะ หมายถึง สงบจากกิเลสและขันธ์ 5

นิพพาน มีนัย 2 อย่าง คือ 1. สอุปาทิเสสนิพพาน 2. อนุปาทิเสสนิพพาน

1. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่ยังมีขันธ์ทั้ง 5 อยู่ คือ วิบากและกัมมชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังแสดงวจนัตถะว่า

(1) กมฺมกิเลเสหิ อุปาทียตีติ อุปาทิ, (วา) อารมฺมณกรณวเสน ตณฺหา ทิฏฐิหิ อุปาทียตีติ อุปาทิ แปลว่า กรรมและกิเลสเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาขันธ์ 5 คือ วิบาก และ กัมมชรูป ว่าเป็นของเรา ฉะนั้น ขันธ์ 5 คือ วิบาก และ กัมมชรูปนี้ ชื่อว่า อุปาทิ หรืออีกนัยหนึ่ง ตัณหาและทิฏฐิเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาขันธ์ 5 คือ วิบาก และกัมมชรูป โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ของเรา ฉะนั้น ขันธ์ 5 คือ วิบาก และกัมมชรูป นี้ชื่อว่า อุปาทิ

(2) สิสุสติ อวสสุสตีติ เสโส, อุปาทิ จ เสโส จาติ อุปาทิเสโส แปลว่า ขันธ์ 5 คือ วิบาก และกัมมชรูป ชื่อว่า เสสะ เพราะยังเหลืออยู่จากกิเลส ขันธ์ 5 คือ วิบากและกัมมชรูป เหล่านี้ชื่อว่า อุปาทิ และชื่อว่า เสสะ เพราะถูกกรรมและกิเลสยึดถือเอาว่าเป็นของเรา หรือถูกตัณหาและทิฏฐิ

ยึดถือเอา โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ และเป็นธรรมที่ยังเหลืออยู่จากกิเลส ฉะนั้น ขันธ์ 5 คือ วิบากและกัมมชรูป เหล่านี้ ชื่อว่า อุปาทิเสส

หมายความว่า วิบากและกัมมชรูปที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารเหล่านี้ ย่อมเกิดเกี่ยวเนื่องกันกับกิเลสอยู่เสมอ ครั้นเมื่ออรหัตตมรรคประหาณกิเลสทั้งหลายหมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือแล้ว แต่วิบากและกัมมชรูปซึ่งเป็นผลของกิเลสเหล่านั้นยังเหลืออยู่ ฉะนั้นวิบากและกัมมชรูปนี้แหละ จึงได้ชื่อว่า อุปาทิเสส เมื่อกล่าวโดยปุคคลาธิษฐานแล้ว ก็ได้แก่ร่างกายของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นเอง

(3) สห อุปาทิเสเสน ยา วตฺตตีติ สอุปาทิเสสา แปลว่า นิพพานใดเกิดพร้อมกับวิบากและกัมมชรูปที่นอกจากกิเลสทั้งหลาย นิพพานนั้น ชื่อว่า สอุปาทิเสส ได้แก่ นิพพานที่พระอรหันต์ทั้งหลายเข้าไปรู้แจ้ง

ในประเด็นที่ว่า นิพพานเกิดขึ้นพร้อมกับวิบากและกัมมชรูปนั้น มีลักษณะต่างจากจิตที่เกิดพร้อมกับเจตสิก เพราะท่านหมายเอาเฉพาะวิบากและกัมมชรูปที่ยังเหลืออยู่นั้นเป็นเหตุให้รู้ถึงพระนิพพาน

2. อนุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขันธ์ 5 คือ วิบากและกัมมชรูปเหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว ดังแสดงวจนัตถะว่า

นตฺถิ อุปาทิเสโส ยสฺสาติ **อนุปาทิเสโส** แปลว่า ขันธ์ 5 คือ วิบากและกัมมชรูปที่เหลือไม่มีแก่นิพพานใด ฉะนั้น นิพพานนั้น ชื่อว่า **อนุปาทิเสส**

นิพพาน มีนัย 3 อย่าง คือ 1. สุญญตนิพพาน 2. อนิมิตตนิพพาน 3. อัปปณิหิตนิพพาน

1. สุญญตนิพพาน หมายถึง ความเป็นอยู่ของพระนิพพานมีสภาวะสูญสิ้นจากกิเลสและขันธ์ 5 ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว

2. อนิมิตตนิพพาน หมายถึง ความเป็นอยู่ของพระนิพพานที่ไม่มีนิมิต เครื่องหมาย รูปร่าง สัณฐาน สีสันวรรณะอย่างใดเลย ซึ่งธรรมดาของรูปขันธ์จะมีรูปกลาปเกิดรวมกันอยู่ จึงทำให้รูปร่าง สัณฐาน สีสันวรรณะปรากฏ ส่วนนามขันธ์ทั้ง 4 แม้ว่า รูปร่าง สัณฐาน สีสันวรรณะ ปรากฏไม่ได้เหมือนรูปขันธ์ แต่การเกิดสืบต่อกันของนามขันธ์ทั้ง 4 นี้ มีพระพุทธเจ้าและบุคคลผู้มีปรจิตตวิชาและอภิญญาย่อมสามารถเห็นได้ด้วยปัญญาญาณ ราวกับว่า นามขันธ์ทั้ง 4 นี้ มีรูปร่าง สัณฐานอยู่ เหมือนมีนิมิตเครื่องหมายปรากฏอยู่ ส่วนความเป็นอยู่ของพระนิพพานไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย

3. อัปปณิหิตนิพพาน หมายถึง ความเป็นอยู่ของพระนิพพานที่ไม่มีอารมณ์อันน่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหาคือความต้องการอยู่ในนิพพาน ขยายความว่า สังขตธรรมทั้งหลาย ที่เป็นรูปก็ตาม นามก็ตาม ต้องมีสภาพปณิหิตะ คือ มีอารมณ์น่าปรารถนาด้วยโลภะหรือตัณหา อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง 2 อย่าง แม้ว่า โลกุตตรจิตเจตสิกเหล่านี้ จะไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่

มีตัณหาก็จริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็นปณิหิตธรรม เพราะต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนนิพพานนั้นไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล แต่เป็นธรรมภายนอกโดยส่วนเดียว

5.5 บทสรุป

พระอภิธรรมปิฎก เป็นหมวดธรรมะที่ลึกและละเอียดที่สุดในพระไตรปิฎก เป็นโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในระดับสูง กล่าวถึงแต่เพียงธรรมะที่แท้จริงซึ่งเรียกว่า “ปรมัตถธรรม” โดยไม่กล่าวถึงบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ใด ๆ ที่เป็นเพียงสมมุติบัญญัติ ความสำคัญของพระอภิธรรมอยู่ที่การเปิดเผยธรรมชาติแท้จริงของสรรพสิ่ง ซึ่งประกอบไปด้วย จิต เจตสิก รูป และนิพพาน อันเป็นเนื้อแท้ของความเป็นอยู่ทั้งปวงในโลกนี้

พระอภิธรรมถือเป็นพระพุทธพจน์ที่เกิดจากพระปัญญาคุณอย่างแท้จริง ในขณะที่พระสูตรและพระวินัยนั้น เป็นโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามสถานการณ์และเวไนยสัตว์ แต่พระอภิธรรมกลับมิได้ผูกพันกับสภาพการณ์หรือบุคคล หากเป็นการแจกแจงธรรมะอย่างเป็นระบบวิชาการ แสดงความสัมพันธ์ของธรรมทั้งหลายด้วยเหตุและปัจจัยอย่างละเอียดรอบคอบ

โครงสร้างของพระอภิธรรมปิฎกประกอบด้วยคัมภีร์หลักจำนวน 7 คัมภีร์ ได้แก่ สังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปัฏฐาน โดยแต่ละคัมภีร์มีรูปแบบและเนื้อหาต่างกันออกไป เช่น คัมภีร์สังคณี กล่าวถึงการเกิดของจิตและเจตสิก คัมภีร์วิภังค์แจกแจงธรรมะด้วยการวิเคราะห์แยกย่อย ส่วนคัมภีร์ปัฏฐานถือเป็นหัวใจสำคัญที่แสดงความสัมพันธ์ของธรรมทั้งหลายตามหลักปัจจัย 24 ประการ เป็นการยืนยันหลักอิทัปปัจจยตาอย่างชัดเจน

ส่วนคำว่า “ปรมัตถธรรม” หมายถึงธรรมะที่มีอยู่จริงโดยไม่อิงสมมุติ เป็นสภาพธรรมที่รักษาลักษณะของตนไว้อย่างแน่นอน ไม่ผันแปรไปตามความเห็นของใครหรือความรู้สึกของมนุษย์ องค์ประกอบของปรมัตถธรรมมี 4 ประการ ได้แก่

1) จิต คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ไม่มีรูปร่าง ไม่มีน้ำหนัก แต่มีพลังมหาศาล เป็นผู้รู้ ผู้คิด ผู้จำ และผู้รู้สึกทุกสิ่งในโลกนี้ จิตเกิดดับอย่างรวดเร็ว และในชั่วลัดนิ้วมือเพียงครั้งเดียว จิตสามารถเกิดดับได้ถึงหนึ่งล้านล้านครั้ง โดยที่เราไม่อาจรู้ตัว การรู้ว่าจิตเกิดขึ้นทางใดขึ้นอยู่กับทวาร 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตจึงเป็นศูนย์กลางของการกระทำทั้งปวง ไม่ว่าดีหรือชั่ว

2) เจตสิก คือ สภาวะที่ปรุงแต่งจิต เป็นสภาวธรรมที่เกิดร่วมกับจิต ดับร่วมกับจิต และมีอารมณ์ร่วมกันกับจิตเสมอ เปรียบเสมือนส่วนผสมในยาที่มีจิตเป็นเม็ดยา เจตสิกจึงเป็นผู้ปรุงแต่งจิตให้มีคุณลักษณะแตกต่างกันไป เช่น ทำให้จิตเกิดความโกรธ ความโลภ ความเมตตา หรือปัญญา เจตสิกมีทั้งหมด 52 ดวง แบ่งเป็นฝ่ายดี (โสภณ) ฝ่ายชั่ว (อกุศล) และฝ่ายกลาง (อัญญสมานา)

3) รูป คือ ธรรมชาติฝ่ายวัตถุ เป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยน แตกดับ ไม่จีรัง ย่อมสลายไปตามเวลา อาศัยปัจจัยต่าง ๆ เช่น อาหาร อุณหภูมิ กรรม และจิต ในการดำรงอยู่ รูปธรรมเป็นองค์ประกอบของร่างกายและสรรพสิ่งทางวัตถุในโลก ไม่มีความรู้สึกใด ๆ เป็นเพียงสิ่งที่จิตรับรู้ได้

4) นิพพาน คือ จุดหมายสูงสุด เป็นธรรมชาติที่พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นสภาพที่สงบ สะอาด และสว่างอย่างยิ่ง ปราศจากความทุกข์ทั้งปวง นิพพานมี 2 แบบ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ซึ่งยังมีขันธ์อยู่ และอนุปาทิเสสนิพพาน ซึ่งหมดทั้งขันธ์และกิเลส เป็นจุดหมายที่ผู้ปฏิบัติมุ่งแสวงหา

ในทางตรงกันข้าม ธรรมะที่เป็นเพียงสมมุติหรือบัญญัติ เรียกว่า บัญญัติธรรม เป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์สมมุติขึ้นเพื่อความสะดวกในการสื่อสาร เช่น ชื่อคน ชื่อสถานที่ หรือวันเวลา ทั้งหมดนี้ไม่มีอยู่จริงในเชิงปรมัตถ์

คำถามประจำบท

1. จงอธิบายเนื้อหาโดยสังเขปของคัมภีร์สังคณี พร้อมยกตัวอย่างหมวดธรรมที่สำคัญที่ปรากฏในคัมภีร์นี้

2. จงสรุปลักษณะการนำเสนอของคัมภีร์วิภังค์ และเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่าง “มาติกา” กับ “วิภังค์” ในการจัดหมวดธรรม

3. จงอธิบายความสำคัญของคัมภีร์ธาตุกถาในการจัดจำแนกธรรม และยกตัวอย่างการจัดหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันธ์ อายตนะ และธาตุ

4. จงสรุปเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ พร้อมยกตัวอย่างลักษณะของบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์นี้

5. อภิปรายบทบาทของคัมภีร์กถาวัตถุในฐานะคัมภีร์ที่รวบรวมการตอบโต้แนวคิดต่าง ๆ และส่งเสริมการใช้เหตุผลในทางธรรมะ

6. จากการศึกษาอภิธรรม จงอธิบายว่าหลักการวิเคราะห์จิตและเจตสิกสามารถช่วยให้เข้าใจตนเองและควบคุมอารมณ์ได้อย่างไรในชีวิตประจำวัน

7. จงยกตัวอย่างแนวคิดจากคัมภีร์ยมกที่สะท้อนหลักเหตุผลทางตรรกะในพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์ว่าหลักการเหล่านี้สามารถประยุกต์ใช้ในการคิดอย่างเป็นระบบในยุคปัจจุบันได้อย่างไร

8. จงอภิปรายว่าเหตุปัจจัยในคัมภีร์ปัฏฐานมีบทบาทอย่างไรในการสร้างทัศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ และประโยชน์ต่อการพัฒนาปัญญาในยุคดิจิทัล

9. อธิบายว่าการศึกษาพระอภิธรรมช่วยในการพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์และการตัดสินใจในบริบทของการเรียนหรือการทำงานอย่างไร

10. จงเสนอแนวทางการบูรณาการความรู้จากพระอภิธรรมปิฎกในการส่งเสริมความเข้าใจข้ามวัฒนธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง

คู่มือพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 2. (ม.ป.ป.). เจตสิกสังคหวิภาค. สืบค้นเมื่อ 8 เมษายน 2568 จาก https://www.thepathofpurity.com

คู่มือพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 6. (ม.ป.ป.). รูปสังคหวิภาค หน้า 118-132. สืบค้นเมื่อ 8 เมษายน 2568 จาก https://www.thepathofpurity.com

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา. (2551). อัญญสมานาเจตสิก 13 ดวง. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม 2568 จาก https://www.dhammahome.com/webboard/topic10692.html

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. (ม.ป.ป.). หลักสูตร เรียนพระอภิธรรมทางอินเตอร์เนต.สืบค้นเมื่อ 29 มี.ค. 2568 จาก https://www.thepathofpurity.com

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). 2564. โครงสร้างพระไตรปิฎก และความหมายในภาษาอังกฤษ และแนวอภิธรรม 7 คัมภีร์. สืบค้นเมื่อ 29 มี.ค. 2568 จาก https://www.watnyanaves.net/th/book-reading/695/2

Nirvana Attain. (2563). นิพพานปรมัตถ์. สืบค้นเมื่อ 29 มีนาคม 2568 จาก https://www.nirvanattain.com

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 6

1. หัวข้อเนื้อหาประจำบทที่ 6

บทนำ

6.1 พระไตรปิฎกกับสังคมวิทยา

6.2 พระไตรปิฎกกับวิทยาศาสตร์

6.3 พระไตรปิฎกกับเศรษฐศาสตร์

6.4 พระไตรปิฎกกับรัฐศาสตร์

6.5 พระไตรปิฎกกับนิติศาสตร์

6.6 บทสรุป

คำถามประจำบท

เอกสารอ้างอิง

2. วัตถุประสงค์การเรียนรู้

2.1 เพื่อให้นักศึกษาสามารถสรุปแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้พระไตรปิฎกกับศาสตร์ต่าง ๆ เช่น สังคมวิทยา วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ได้อย่างเชื่อมโยงและเข้าใจการบูรณาการความรู้เชิงพุทธกับโลกปัจจุบัน

3. ผลลัพธ์การเรียนรู้ประจำบทเรียน (Lesson Learning Outcome: LLOs) เมื่อสิ้นสุดการเรียนการสอนในรายวิชา ผู้เรียนสามารถบรรลุ CLO 4 สรุป สาระสำคัญในพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เพื่อนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมกับบริบทสังคมปัจจุบัน

LLO 1 สรุป แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้พระไตรปิฎกกับศาสตร์ต่าง ๆ เช่น สังคมวิทยา วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ได้อย่างเชื่อมโยงและเข้าใจการบูรณาการความรู้เชิงพุทธกับโลกปัจจุบัน

4. วิธีสอนและกิจกรรม

4.1 วิธีการสอน (Teaching Methods)

- การสอนแบบบูรณาการ เชื่อมโยงเนื้อหาจากพระไตรปิฎก เช่น หลักธรรมเรื่องอิทัปปัจจยตา ไตรลักษณ์ ศีล สมาธิ ปัญญา ฯลฯ เข้ากับแนวคิดจากศาสตร์ต่าง ๆ เช่น สังคมวิทยา นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น

- จัดการเรียนรู้แบบโครงงาน ให้นักศึกษาเลือกประเด็นหรือปัญหาในสังคมปัจจุบัน แล้ววิเคราะห์ผ่านมุมมองพระพุทธศาสนาและศาสตร์อื่น เช่น การวิเคราะห์นโยบายรัฐ การใช้เทคโนโลยี หรือความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

- การใช้กรณีศึกษา นำกรณีจริงที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม อาชญากรรม การทุจริต หรือภาวะซึมเศร้า มาวิเคราะห์ผ่านหลักพระไตรปิฎกและเปรียบเทียบกับแนวทางของศาสตร์อื่น

4.2 กิจกรรมการเรียนรู้ (Learning Activities)

- กิจกรรม “โยงธรรมกับศาสตร์” นักศึกษาแบ่งกลุ่มตามศาสตร์ (นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ฯลฯ) แล้วเสนอหัวข้อที่ตนเองสนใจ พร้อมแสดงแนวคิดหรือหลักธรรมที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก

- กิจกรรมโต้วาที “ธรรมะกับโลกวิสัย” ให้นักศึกษาโต้วาทีโดยมีฝ่ายหนึ่งนำเสนอแนวทางแก้ปัญหาทางโลกโดยใช้ศาสตร์ปกติ กับอีกฝ่ายที่ใช้หลักพระไตรปิฎก มุ่งเน้นให้เกิดการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบและการประยุกต์อย่างสร้างสรรค์

- กิจกรรม “บทวิเคราะห์สังคมจากพระไตรปิฎก” นักศึกษาเขียนบทวิเคราะห์โดยเลือกหัวข้อ เช่น “ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจตามหลักทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์” หรือ “สิทธิมนุษยชนกับพุทธจริยธรรม” แล้วนำเสนอต่อชั้นเรียน

- กิจกรรมอภิปรายกลุ่ม “พุทธศาสตร์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมยุคใหม่” นักศึกษาวิเคราะห์แนวทางการประยุกต์ใช้พระพุทธศาสนาในปัญหาสังคมร่วมสมัย เช่น AI กับจริยธรรม, สื่อออนไลน์กับสัมมาวาจา, กฎหมายกับศีล เป็นต้น

5. สื่อการเรียนการสอน

- เอกสารประกอบการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา, พระไตรปิฎก, เว็บไซต์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, YouTube, Slide PowerPoint, Quiz และแบบทดสอบออนไลน์ เช่น Kahoot, Google Forms, Quizizz, E-Portfolio หรือ Google Sites/Padlet สำหรับให้นักศึกษาเก็บรวบรวมงานที่ทำ การสะท้อนคิด (Reflection) และสิ่งที่ได้เรียนรู้

- เรียนออนไซต์ และออนไลน์ผ่านระบบ Zoom, Google Meet, Microsoft Teams

6. การวัดและการประเมินผล

การวัดและการประเมินผลในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาพระไตรปิฎกศึกษา มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียนให้มีประสิทธิภาพและสามารถบรรลุตามผลลัพธ์การเรียนรู้

ที่คาดหวัง (Learning Outcomes - LLOs) ได้จริง โดยครอบคลุมทั้งด้านความรู้ (Knowledge: K) ทักษะ (Skills: S) และคุณธรรมจริยธรรม (Ethics: E) การประเมินแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

6.1 การประเมินเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ (Formative Assessment) เป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ได้ใช้เพื่อตัดเกรดหรือตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียน แต่เป็นการสะท้อนพัฒนาการของผู้เรียนเพื่อให้เห็นศักยภาพของตนเอง และเพื่อให้ผู้สอนสามารถปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ให้เหมาะสมและทันสมัย เครื่องมือและกิจกรรมที่ใช้ในการประเมินรูปแบบนี้ ได้แก่ แบบทดสอบก่อนและหลังเรียน เพื่อเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจของผู้เรียนในแต่ละหัวข้อ กิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วม เช่น การเรียนรู้แบบใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Activity-Based Learning), การเรียนรู้แบบร่วมมือ (Collaborative Learning), การเรียนแบบกลุ่ม (Team-Based Learning), หรือการฝึกสอนย่อย (Micro-teaching) และการนำเสนออย่างสร้างสรรค์ (Creative Presentation) นอกจากนี้ยังมีแบบสังเกตพฤติกรรม (Checklist) เพื่อติดตามพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การตั้งคำถามและตอบคำถาม การทำงานกลุ่มและการนำเสนอผลงาน ซึ่งทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาการทั้งด้านทักษะ จริยธรรม และบุคลิกภาพที่เหมาะสม

6.2 การประเมินเพื่อตัดสินผลการเรียนรู้ (Summative Assessment) เป็นการประเมินที่ใช้ตัดสินผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนในช่วงกลางภาคและปลายภาค โดยใช้เกณฑ์ที่ชัดเจน โปร่งใส ยุติธรรม และตรวจสอบได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน ได้แก่ การสอบกลางภาคและปลายภาค ซึ่งอาจเป็นข้อสอบอัตนัยหรือปรนัย หรือทั้งสองรูปแบบตามที่ตกลงกับนักศึกษา การทำรายงานกลุ่มที่อาจอยู่ในรูปแบบออนไลน์หรือรายงานเล่มตามความเหมาะสม และการใช้เกณฑ์ให้คะแนน (Rubrics Scoring) ที่ชัดเจนในการตรวจข้อสอบอัตนัยหรืองานนำเสนอ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความเที่ยงตรงในการประเมิน นอกจากนี้ยังส่งเสริมการจัดทำแฟ้มสะสมผลงาน (Portfolio) ซึ่งนักศึกษาจะรวบรวมผลงาน กิจกรรม และบทสะท้อนคิด (Reflection), ข้อเสนอแนะ (Feedback) และบทเรียนสำคัญที่ตนเองได้รับ (Key Takeaways) จากกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน เช่นผ่านกิจกรรมแบบเกม (Gamification)

บทที่ 6
การประยุกต์พระไตรปิฎกกับสหวิทยาการ

บทนำ

การศึกษาพระไตรปิฎกไม่เพียงแต่เป็นการเข้าใจหลักธรรมในเชิงศาสนา แต่ยังเปิดโอกาสให้เห็นถึงการประยุกต์และบูรณาการหลักธรรมเข้ากับศาสตร์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในโลกสมัยใหม่ เช่น สังคมวิทยา วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ หลักธรรมในพระไตรปิฎกสะท้อนถึงกระบวนการในการจัดระเบียบสังคม การส่งเสริมพฤติกรรมทางจริยธรรม และการกระจายทรัพยากรอย่างยุติธรรม ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่เน้นความพอเพียงและการประกอบอาชีพสุจริต ในด้านวิทยาศาสตร์ พระไตรปิฎกส่งเสริมกระบวนการสังเกต การใช้เหตุผล และการตรวจสอบด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการวิทยาศาสตร์ ในขณะที่ในมิติของรัฐศาสตร์ หลักธรรมราชาและทศพิธราชธรรมให้แนวทางการบริหารบ้านเมืองที่ตั้งอยู่บนหลักเมตตาคุณธรรม และความรับผิดชอบต่อประชาชน สุดท้าย ในด้านนิติศาสตร์ พระวินัยปิฎกเป็นแบบอย่างของระบบกฎหมายที่ยึดหลักจริยธรรมและการยุติธรรม ซึ่งสามารถบูรณาการกับระบบกฎหมายสมัยใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การศึกษาพระไตรปิฎกในมิติต่าง ๆ จึงช่วยสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งและเชื่อมโยงองค์ความรู้จากศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบันอย่างยั่งยืนและมีความสมดุล ดังจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไป

6.1 พระไตรปิฎกกับสังคมวิทยา

พระไตรปิฎกเป็นคลังปัญญาที่สะท้อนความเข้าใจลึกซึ้งเกี่ยวกับโครงสร้างและกลไกของสังคมมนุษย์ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลจนถึงระบบหมู่คณะ โดยเฉพาะในมิติของสังคมวิทยา พระไตรปิฎกได้แสดงให้เห็นถึงการจัดระเบียบของชุมชน ระบบกฎเกณฑ์แห่งวินัย ตลอดจนการส่งเสริมพฤติกรรมทางจริยธรรมซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคม หลักธรรมในพระไตรปิฎกที่สามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดทางสังคมวิทยาอย่างเด่นชัด ได้แก่

1. สัปปุริสธรรม 7 ธรรมของคนดีผู้เป็นรากฐานของสังคม หลักธรรมชุดนี้แสดงลักษณะของบุคคลผู้มีคุณสมบัติเป็น “สมาชิกคุณภาพ” ของสังคมด้วยการรู้จักเหตุและผล (ธัมมัญญุตา, อัตถัญญุตา) รู้จักตนเองและการประมาณ (อัตตัญญุตา, มัตตัญญุตา) ตลอดจนเข้าใจบริบททางสังคมและบุคคลรอบข้าง (กาลัญญุตา, ปริสัญญุตา, ปุคคลัญญุตา) ซึ่งสะท้อนถึงการส่งเสริมบทบาทและหน้าที่ของปัจเจกชนในโครงสร้างทางสังคมอย่างมีสติและปัญญา

2. สังคหวัตถุ 4 กลไกแห่งความสัมพันธ์ทางสังคม หลักธรรมนี้ประกอบด้วย ทาน (การให้), ปิยวาจา (การพูดไพเราะ), อัตถจริยา (การทำประโยชน์) และสมานัตตตา (การวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย) ซึ่งล้วนส่งเสริมการสร้างสัมพันธ์เชิงบวกภายในกลุ่มบุคคล อันเป็นรากฐานของ “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ที่ช่วยสร้างความไว้วางใจและการร่วมมือกันในชุมชน

3. อปริหานิยธรรม 7 ระบบค่านิยมที่ปกป้องความมั่นคงของสังคม ธรรมะชุดนี้ชี้ให้เห็นกลไกการรักษาเสถียรภาพของชุมชนสงฆ์ เช่น การประชุมอย่างสม่ำเสมอ ความพร้อมเพรียงกัน การเคารพผู้อาวุโส และการไม่ยึดติดในตัณหา ซึ่งล้วนสะท้อนหลักการจัดระเบียบสังคม การป้องกันความขัดแย้ง และการคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมองค์กร นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริม “จิตสาธารณะ” ด้วยการยินดีต้อนรับผู้อื่น และตั้งสติในฐานะสมาชิกแห่งหมู่คณะ อันสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง “ความเหนียวแน่นของกลุ่ม” (Social Cohesion) ในสังคมวิทยา

การศึกษาพระไตรปิฎกในมิติของสังคมวิทยาไม่เพียงแต่เปิดเผยโครงสร้างและระเบียบแห่งชุมชนพุทธ หากยังเป็นการชี้แนะแนวทางแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณธรรมและยั่งยืนในทุกระดับของสังคม ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ชุมชน องค์กร หรือชาติ โดยอาศัยหลักธรรมเป็นเข็มทิศแห่งปัญญาและเมตตา

6.2 พระไตรปิฎกกับวิทยาศาสตร์

หลักธรรมในพระไตรปิฎกที่สามารถเชื่อมโยงและสนับสนุนกระบวนการคิดทางวิทยาศาสตร์นั้นมีอยู่หลายประการ โดยเฉพาะในแง่ของการสังเกต การใช้เหตุผล การตั้งคำถาม การทดลอง และการตรวจสอบด้วยตนเอง ซึ่งล้วนเป็นหัวใจของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎก จึงสามารถสัมพันธ์กับวิทยาศาสตร์ผ่านหลักธรรมดังต่อไปนี้

1. กาลามสูตร การตั้งคำถามและตรวจสอบความจริง

สาระสำคัญ : พระพุทธศาสนาสอนให้ไม่เชื่อง่าย ไม่เชื่อเพราะฟังตามกันมา แต่ให้ตรวจสอบและพิจารณาด้วยตนเองก่อนเชื่อ

ความสัมพันธ์กับวิทยาศาสตร์ : เหมือนกับกระบวนการ ตั้งสมมติฐาน และ ตรวจสอบข้อมูล นักวิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับข้ออ้างหรือทฤษฎีใด ๆ โดยไม่ผ่านการพิสูจน์ หรือทดลองอย่างเป็นระบบ เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ใช้เหตุผล มากกว่าศรัทธาเพียงอย่างเดียว

“อย่าเพิ่งเชื่อเพราะได้ยิน ได้เล่าลือ หรือเห็นว่าเป็นคัมภีร์... แต่เมื่อใดที่ตนพิจารณาเห็นว่าเป็นประโยชน์ เมื่อนั้นจึงควรยอมรับและปฏิบัติ”

2. โยนิโสมนสิการ การคิดอย่างมีระบบและเป็นเหตุผล

สาระสำคัญ : หมายถึงการใคร่ครวญอย่างแยบคาย มองสิ่งต่าง ๆ อย่างเจาะลึก เห็นเหตุและผลอย่างรอบด้าน

ความสัมพันธ์กับวิทยาศาสตร์ : เหมือนกับการใช้กระบวนการ วิเคราะห์ข้อมูล (Analysis) และวิจารณญาณ (Critical Thinking) ซึ่งจำเป็นต่อการเข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ไม่หยุดอยู่แค่ผิวเผิน เช่นเดียวกับการใช้โยนิโสมนสิการในการเข้าใจธรรมะ

3. ปฏิจจสมุปบาท หลักเหตุและผลของปรากฏการณ์

สาระสำคัญ : ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากเหตุและปัจจัย เมื่อเหตุมี ผลจึงมี เมื่อเหตุดับ ผลก็ย่อมดับ

ความสัมพันธ์กับวิทยาศาสตร์ : เหมือนกับกฎแห่งเหตุและผล (Causality) ซึ่งเป็นพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ เช่น การทดลองเพื่อดูว่า A ทำให้เกิด B หรือไม่ ปฏิจจสมุปบาทเป็นการแสดงความเชื่อมโยงเชิงตรรกะที่เป็นระบบ (Systematic Causality) เช่นเดียวกับการอธิบายกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

การศึกษาพระไตรปิฎกมิใช่เพียงเพื่อจิตวิญญาณหรือศีลธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการที่ส่งเสริมความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ผ่านการสังเกต ใคร่ครวญ ทดลอง และตรวจสอบด้วยตนเอง ดังนั้น การบูรณาการการศึกษาพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์จึงสามารถส่งเสริมผู้เรียนให้มีความรู้รอบด้านทั้งเชิงเหตุผลและจริยธรรม

6.3 พระไตรปิฎกับเศรษฐศาสตร์

แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะจากพระไตรปิฎก เน้นการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรม ความพอเพียง และความสุขที่แท้จริง ซึ่งสะท้อนผ่านหลักธรรมหลายประการ โดยเฉพาะเรื่อง สัมมาอาชีวะ ทาน และทิฏฐธัมมิกัตถะ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้สามารถเชื่อมโยงกับเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ในมิติของจริยธรรม คุณภาพชีวิต และความยั่งยืนได้อย่างดี

1. แนวคิด “ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม 4” จากพระไตรปิฎก เป็นหลักธรรมที่เน้นการดำเนินชีวิตให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบัน โดยเฉพาะในด้านการจัดการเศรษฐกิจชีวิตของปัจเจกบุคคลและครอบครัว ซึ่งสามารถวิเคราะห์และประยุกต์ใช้ได้อย่างสอดคล้องกับแนวคิดของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ (Buddhist Economics) ซึ่งให้ความสำคัญกับ “ความพอเพียง” “ความสุขภายใน” และ “จริยธรรมในการดำเนินเศรษฐกิจ”

ทิฏฐธัมมิกัตถะ 4 ประกอบด้วยหลักธรรม 4 ประการ

1. อุฏฐานสัมปทา แสดงถึงความสำคัญของการขยันหมั่นเพียร ใช้สติปัญญาในการประกอบสัมมาอาชีวะ เป็นหลักการที่ส่งเสริม “การทำงานเป็นฐาน” หรือแรงงานที่มีคุณค่า (Meaningful Work) ซึ่งคล้ายคลึงกับแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ เช่น E.F. Schumacher ที่เสนอว่า

“เศรษฐศาสตร์ที่เหมาะสมกับมนุษย์” (Economics as if People Mattered) ควรยึดถือการทำงานด้วยความสามารถและจิตสำนึกเป็นหัวใจ

2. อารักขสัมปทา สอนให้รู้จักการดูแลทรัพย์สินอย่างระมัดระวัง ไม่ให้เกิดความสูญเสียโดยไม่จำเป็น ซึ่งสะท้อนถึงหลักของ “การออมและการบริหารความเสี่ยง” ในทางเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ และสอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน (Sustainable Resource Management) ในแนวคิดพุทธศาสนา ซึ่งไม่เพียงแต่ปกป้องทรัพย์สินเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการรู้เท่าทันความอยากและความฟุ่มเฟือยที่เกินพอดี

3. กัลยาณมิตตตา ชี้ให้เห็นถึงพลังของ “ทุนทางสังคม” หรือความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคล ซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ก็ยอมรับว่าการสร้างเครือข่ายที่มีคุณธรรม มีความไว้วางใจ และความร่วมมือในชุมชน ล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ในขณะที่ในทางพุทธศาสนา การมีมิตรที่ดีย่อมนำไปสู่การพัฒนาอย่างสมดุลทั้งทางโลกและทางธรรม

4. สมชีวิตา เป็นหลักธรรมที่สะท้อนแนวคิดของ “ความพอเพียง” อย่างแท้จริง เพราะเป็นการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมกับฐานะรายได้ ไม่เกินตัว และมีการวางแผนทางการเงินอย่างมีเหตุผล โดยมีจุดหมายคือการมีชีวิตที่ไม่ฝืดเคืองและไม่หลงไปกับความฟุ้งเฟ้อ ซึ่งเป็นหลักสำคัญของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธที่เน้น “ความสุขจากภายใน” มากกว่าการเสพบริโภควัตถุภายนอก

ทิฏฐธัมมิกัตถะจึงเป็นหลักธรรมที่เชื่อมโยงระหว่างพุทธศาสนากับเศรษฐศาสตร์เชิงคุณธรรม เป็นเครื่องมือในการสร้างสมดุลระหว่างการแสวงหาปัจจัยยังชีพกับการพัฒนาจิตใจและคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน หลักธรรมเหล่านี้จึงมิใช่เพียงแนวทางส่วนบุคคล หากแต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ การพัฒนาท้องถิ่น หรือการออกแบบระบบเศรษฐกิจที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง

2. สัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพสุจริตในมรรคมีองค์ 8

ความหมาย : การเลี้ยงชีพอย่างสุจริต ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ตัวอย่างในพระไตรปิฎก : พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ผู้แสวงหาปัจจัย 4 ควรประกอบอาชีพโดยไม่ละเมิดศีล เช่น ไม่ค้ามนุษย์ ไม่ค้าขายอาวุธ สัตว์มีชีวิต ยาพิษ สุรา

ความสัมพันธ์กับเศรษฐศาสตร์ : เป็นแนวคิดพื้นฐานของเศรษฐกิจเชิงจริยธรรม (Ethical Economics) สนับสนุนระบบเศรษฐกิจพอเพียง และธุรกิจเพื่อสังคม ช่วยลดปัญหาสังคม เช่น ความเหลื่อมล้ำ การเอารัดเอาเปรียบ

3. สังคหวัตถุ 4 กับเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ เศรษฐกิจแห่งการเอื้อเฟื้อและความร่วมมือ

พระพุทธศาสนาเสนอหลักธรรมที่ครอบคลุมทั้งการพัฒนาตน การอยู่ร่วมกับผู้อื่น และการสร้างสังคมที่สงบสุข หนึ่งในหมวดธรรมที่แสดงให้เห็นถึงหลักการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณธรรม ได้แก่ สังคหวัตถุ 4 ซึ่งประกอบด้วย 1) ทาน (การให้) 2) ปิยวาจา (การพูดไพเราะ) 3) อัตถจริยา

(การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์) และ 4) สมานัตตตา (ความเสมอภาคหรือการวางตนให้เหมาะสมแก่ผู้อื่น)

ในมุมมองทางเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ สังคหวัตถุ 4 เปรียบเสมือนเครื่องมือสร้าง “ทุนทางสังคม” (Social Capital) และวางรากฐานให้แก่เศรษฐกิจที่มีความเอื้อเฟื้อ ไม่เห็นแก่ตน และไม่ปล่อยให้กลไกตลาดที่เน้นผลกำไรสูงสุดทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

1. ทาน (การให้) ในเชิงเศรษฐศาสตร์ ทานมิได้หมายถึงการบริจาคเพื่อบุญเท่านั้น หากยังหมายรวมถึงการแบ่งปันทรัพยากร การเกื้อกูลกันในชุมชน และการบริหารทรัพยากรด้วยเจตนาเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่ใช่เพียงส่วนตน หลักการทานนี้มีบทบาทคล้ายระบบ “เศรษฐกิจแห่งการแบ่งปัน” (Sharing Economy) ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งของเศรษฐกิจยุคใหม่ที่เน้นการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ และสร้างความสมานฉันท์ทางเศรษฐกิจ

2. ปิยวาจา (การพูดไพเราะ) ในระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาความร่วมมือระหว่างบุคคล การสื่อสารที่มีเมตตา เป็นมิตร และจริงใจ คือปัจจัยสำคัญของความไว้วางใจ (Trust) ซึ่งเป็นแก่นของการค้าขายที่ยั่งยืน ปิยวาจาส่งเสริมการตลาดอย่างมีจริยธรรม การเจรจาธุรกิจที่โปร่งใส ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ประกอบการและผู้บริโภค

3. อัตถจริยา (การประพฤติให้เป็นประโยชน์) สื่อถึงความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจที่พึงมีต่อสังคม ไม่ทำธุรกิจเพียงเพื่อแสวงหาผลกำไรสูงสุด แต่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้คน สังคม และสิ่งแวดล้อม เช่น การผลิตที่ไม่เอาเปรียบแรงงาน การตั้งราคายุติธรรม และการลงทุนในสิ่งที่เกิดประโยชน์แก่ชุมชน หลักธรรมข้อนี้สอดคล้องกับแนวคิด “ธุรกิจเพื่อสังคม” (Social Enterprise) และ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่เน้นการพึ่งตนเองควบคู่กับการเกื้อกูลผู้อื่น

4. สมานัตตตา (การวางตนให้เหมาะสม เสมอภาค) สะท้อนหลักการของความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ การลดช่องว่างระหว่างผู้มีมากกับผู้มีน้อย และส่งเสริมความเป็นธรรมทางโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร ไม่แบ่งชนชั้นหรือกีดกันทางเศรษฐกิจ สมานัตตตาจึงเป็นจุดเริ่มต้นของความยั่งยืนในระบบเศรษฐกิจที่ยึดหลักความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

สังคหวัตถุ 4 มิใช่เพียงหลักธรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคล แต่ยังเป็น “โครงสร้างจริยธรรม” ที่ประยุกต์ใช้ได้จริงในระบบเศรษฐกิจเชิงพุทธ เพื่อสร้างเศรษฐกิจที่มีคุณธรรม เน้นการแบ่งปัน ไม่เน้นการแข่งขันแบบเอารัดเอาเปรียบ และมุ่งสู่สังคมที่สงบสุขและยั่งยืน หลักธรรมเหล่านี้ช่วยชี้ทางไปสู่เศรษฐกิจที่ไม่หลงในวัตถุ แต่ยึดความเป็นมนุษย์และคุณธรรมเป็นศูนย์กลางอย่างแท้จริง

6.4 พระไตรปิฎกกับรัฐศาสตร์

การศึกษาพระไตรปิฎกกับรัฐศาสตร์มีความเชื่อมโยงที่สำคัญ เกี่ยวข้องกับการปกครอง การบริหาร และการสร้างความยุติธรรมในสังคม ซึ่งเป็นหัวใจของรัฐศาสตร์หรือศาสตร์การปกครอง พระไตรปิฎกเสนอหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการปกครองและการบริหารรัฐ เพื่อสร้างสังคมที่มีความสงบสุข มีความยุติธรรม และส่งเสริมความดีงามในหมู่ประชาชน

1. การปกครองที่มีธรรมาภิบาล

คำสอนในพระไตรปิฎกสอนให้ผู้นำต้องมีคุณธรรมและความสามารถในการปกครอง โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรม 10 ประการ ที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำสำหรับผู้ปกครอง เช่น ทาน (การให้) ศีล (ความประพฤติชอบ) ความซื่อตรง อ่อนโยน เป็นต้น ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในรัฐศาสตร์เพื่อพัฒนาผู้นำและการปกครองที่มีความยุติธรรมและโปร่งใส

2. การสร้างสังคมที่ยุติธรรมและเท่าเทียม

หลักธรรมในพระไตรปิฎกมุ่งเน้นการสร้างความเป็นธรรมในสังคม เช่น หลักสังคหวัตถุ 4 ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในสังคม เช่น การให้ทาน การพูดจาไพเราะ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ และการวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย ซึ่งช่วยเสริมสร้าง “ทุนทางสังคม” (Social Capital) ที่สำคัญในการพัฒนาความสัมพันธ์ในสังคมและการส่งเสริมความร่วมมือในการดำเนินการต่าง ๆ

3. การใช้เหตุผลและการตัดสินใจในการปกครอง

พระไตรปิฎกเน้นการใช้ปัญญาในการตัดสินใจ เช่น หลักโยนิโสมนสิการ (การคิดอย่างมีวิจารณญาณ) และหลักกาลามสูตรที่สอนให้ผู้ปกครองและประชาชนใช้เหตุผลในการเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดและไม่เชื่อฟังสิ่งใดโดยไม่ไตร่ตรองให้ดี ซึ่งเป็นการส่งเสริมกระบวนการตัดสินใจในรัฐศาสตร์ที่มุ่งเน้นความเป็นธรรมและการใช้เหตุผลที่มีความรอบคอบ

4. การปกครองที่ยึดมั่นในหลักศีลธรรมและจริยธรรม

พระไตรปิฎกสอนให้ผู้นำปกครองด้วยหลักศีลธรรม ซึ่งไม่เพียงแต่หมายถึงการมีศีลในตัวบุคคล แต่ยังหมายถึงการสร้างระบบที่ยึดมั่นในจริยธรรมในการบริหารรัฐ เช่น การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรง การรักษาสิทธิของประชาชน และการสร้างความเป็นธรรมในทุกระดับของการปกครอง

5. การเสริมสร้างความสงบสุขและการบำบัดความขัดแย้ง

หลักธรรมในพระไตรปิฎกเช่น อปริหานิยธรรม 7 (ธรรมที่ไม่ทำให้สังคมเสื่อม) และหลักขันติ (ความอดทน) ส่งเสริมให้ผู้นำและประชาชนสามารถรับมือกับความขัดแย้งได้อย่างมีสติและสร้างสรรค์ โดยการปกครองไม่ควรใช้อำนาจในการบังคับหรือความรุนแรง แต่ควรใช้การเจรจาและการแก้ไขปัญหาด้วยความอดทนและการร่วมมือกันในสังคม

6. การปกครองที่มุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิต

พระไตรปิฎกเสนอหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น หลักการใช้ชีวิตอย่างพอเพียง (สมชีวิตา) และการทำงานอย่างมีศีลธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถนำมาปรับใช้ในรัฐศาสตร์เพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืน

การบูรณาการหลักทศพิธราชธรรมในพระไตรปิฎกกับรัฐศาสตร์การปกครองเพื่อประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมปัจจุบัน เป็นการนำหลักธรรมที่สอนถึงคุณธรรมและการปกครองแบบธรรมาภิบาลมาปรับใช้ในการบริหารจัดการและการปกครองในระบบสังคมและการเมืองในปัจจุบัน หลักทศพิธราชธรรม 10 ประการที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำสำหรับผู้ปกครองมีความสำคัญในการสร้างสังคมที่ยุติธรรมและเสถียร ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ได้กับระบบการปกครองทุกรูปแบบ รวมถึงการปกครองในยุคสมัยปัจจุบันที่มีความหลากหลายทางสังคมและการเมือง

1. ทาน (การให้) การให้ในบริบทนี้หมายถึงการแบ่งปันทรัพยากรอย่างยุติธรรมแก่ประชาชนและการลงทุนเพื่อสวัสดิการสาธารณะ เช่น การพัฒนาระบบการศึกษา สุขภาพ และโครงสร้างพื้นฐาน การให้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมในรูปแบบต่าง ๆ สามารถเสริมสร้างความเป็นธรรมและลดช่องว่างระหว่างชนชั้นในสังคมได้

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : ผู้นำที่ยึดหลักทานจะมุ่งเน้นการกระจายความมั่งคั่งและทรัพยากรอย่างมีคุณธรรม เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคม

2. ศีล (ความประพฤติชอบ) การรักษาความประพฤติชอบของผู้นำและผู้ปกครองคือการทำหน้าที่ด้วยความโปร่งใส ไม่ทุจริต และมุ่งให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชน การเคารพต่อกฎหมายและหลักธรรมในการบริหารรัฐสามารถเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและสร้างความไว้วางใจในสถาบันการปกครอง

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : การปกครองโดยยึดมั่นในหลักการทางจริยธรรมและการทำงานที่โปร่งใส จะช่วยให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในรัฐบาล และช่วยสร้างสังคมที่มีความยุติธรรม

3. ปริจจาคะ (การเสียสละเพื่อส่วนรวม) ผู้นำที่มีความเสียสละจะต้องมองเห็นประโยชน์ส่วนรวมเหนือประโยชน์ส่วนตัว การเสียสละในที่นี้หมายถึงการไม่แสวงหาผลประโยชน์จากตำแหน่งทางการเมืองหรืออำนาจ และการทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคม

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : ผู้นำที่เสียสละเพื่อส่วนรวมจะได้รับการยอมรับจากประชาชนและสามารถนำพาสังคมไปสู่การพัฒนาที่มีความยั่งยืนในระยะยาว

4. อาชชวะ (ความซื่อตรง) การปกครองที่มีความซื่อตรงเป็นสิ่งสำคัญในระบบการปกครองที่ยุติธรรม ความซื่อตรงในการตัดสินใจและการดำเนินการต่าง ๆ จะทำให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในผู้ปกครองและสถาบันการปกครอง

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : การบริหารที่ซื่อตรงและไม่ลำเอียงจะช่วยเสริมสร้างความไว้วางใจระหว่างประชาชนกับรัฐบาลและทำให้การดำเนินนโยบายเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

5. มัททวะ (ความอ่อนโยน) ผู้นำที่มีความอ่อนโยนและไม่ก้าวร้าวในการปกครองจะสามารถสื่อสารกับประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดความร่วมมือและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : ผู้นำที่มีความอ่อนโยนจะสามารถปรับตัวและตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ดียิ่งขึ้น รวมถึงสามารถลดความขัดแย้งในสังคม

6. ตปะ (ความเพียรพยายามเพื่อยับยั้งกิเลส) ผู้นำต้องพัฒนาความสามารถในการควบคุมตนเองและยับยั้งกิเลสต่าง ๆ เช่น ความโลภ ความโกรธ และความหลง การฝึกฝนให้สามารถรักษาความสงบในสถานการณ์ที่ท้าทายถือเป็นคุณสมบัติของผู้นำที่ดี

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : ผู้นำที่มีความสามารถในการควบคุมอารมณ์และตัดสินใจอย่างมีสติสามารถนำพาสังคมให้ผ่านพ้นวิกฤตต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

7. อักโกธะ (ไม่โกรธ) การปกครองที่ปราศจากความโกรธจะสามารถจัดการกับความขัดแย้งและปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างมีสติและสร้างสรรค์

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : การปกครองที่ไม่มีความโกรธหรือการตอบโต้แบบรุนแรงสามารถช่วยสร้างบรรยากาศที่สงบและสามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้อย่างมีเหตุผล

8. อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) ผู้นำที่ไม่เบียดเบียนประชาชนจะส่งเสริมการปกครองที่ยุติธรรมและไม่ละเมิดสิทธิมนุษยชน การให้ความสำคัญต่อความเสมอภาคและความเป็นธรรมในสังคมจะช่วยให้การบริหารรัฐมีความยั่งยืน

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : การปกครองที่ไม่เบียดเบียนประชาชนและให้ความสำคัญต่อสิทธิและเสรีภาพของประชาชนจะทำให้สังคมเป็นไปอย่างสันติและมีความยุติธรรม

9. ขันติ (ความอดทน) ผู้นำที่มีความอดทนจะสามารถรับมือกับสถานการณ์ยากลำบากได้โดยไม่ตกเป็นเหยื่อของอารมณ์หรือการกระทำที่ไม่เหมาะสม การอดทนในภาวะวิกฤตเป็นสิ่งสำคัญในการนำพาสังคมไปสู่ความสงบและการพัฒนา

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : ผู้นำที่มีความอดทนจะไม่รีบเร่งในการตัดสินใจ แต่จะพิจารณาอย่างรอบคอบ ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างยั่งยืน

10. อวิโรธนะ (ไม่ลำเอียง) ผู้นำที่ไม่ลำเอียงจะสามารถตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้โดยไม่มีอคติและสามารถรักษาความยุติธรรมได้

ประยุกต์ใช้ในรัฐศาสตร์ : ผู้นำที่ไม่ลำเอียงจะได้รับการยอมรับจากประชาชนในฐานะผู้นำที่ยุติธรรมและสามารถแก้ไขปัญหาของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การบูรณาการหลักทศพิธราชธรรมในพระไตรปิฎกกับรัฐศาสตร์การปกครองสามารถนำไปสู่การสร้างผู้นำที่มีคุณธรรมและการบริหารรัฐที่มีธรรมาภิบาลในสังคมปัจจุบัน หลักธรรมเหล่านี้

มีความสำคัญในการกำหนดทิศทางการปกครองที่ยุติธรรม สร้างความไว้วางใจในสถาบันการปกครอง และพัฒนาสังคมไปสู่ความสงบสุขและเจริญรุ่งเรือง

6.5 พระไตรปิฎกกับนิติศาสตร์

การศึกษาพระไตรปิฎก โดยเฉพาะในส่วนของ “วินัย” (พระวินัยปิฎก) มีความสัมพันธ์ที่สำคัญกับนิติศาสตร์ เนื่องจากวินัยในพระพุทธศาสนาเป็นหลักการที่กำหนดพฤติกรรมที่ถูกต้องและเหมาะสมในสังคม โดยเฉพาะในกลุ่มพระสงฆ์ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับหลักการของกฎหมายในนิติศาสตร์ที่ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคมเพื่อให้เกิดความสงบสุขและความเป็นระเบียบ

1. หลักการของการปฏิบัติและการลงโทษ ในพระไตรปิฎก (พระวินัยปิฎก) มีหลักการเกี่ยวกับการปฏิบัติที่ถูกต้องตามข้อกำหนดที่ตั้งขึ้น เช่น การปฏิบัติตามศีลที่กำหนดสำหรับพระสงฆ์ การรักษาความประพฤติและจริยธรรม และการลงโทษหากมีการละเมิดข้อกำหนดดังกล่าว ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมสงฆ์และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ยังมีการระบุบทลงโทษที่เป็นธรรมตามการกระทำผิด เช่น การปรับโทษ การห้ามปฏิบัติภารกิจบางอย่าง หรือการจำกัดสิทธิของบุคคลที่ทำผิด ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีความคล้ายคลึงกับการบังคับใช้กฎหมายในสังคมทั่วไป การลงโทษนั้นต้องเหมาะสมกับการกระทำผิดและมีจุดประสงค์เพื่อการแก้ไขและป้องกันการกระทำผิดในอนาคต

2. การควบคุมพฤติกรรมเพื่อความสงบเรียบร้อย พระวินัยปิฎกเน้นการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มสงฆ์ โดยการกำหนดกฎระเบียบที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับกฎหมายในสังคมทั่วไปที่มีบทบัญญัติเพื่อควบคุมการกระทำของประชาชนและให้มีการปฏิบัติอย่างมีระเบียบ การควบคุมพฤติกรรมในพระไตรปิฎกสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการมีระเบียบและวินัยในสังคม ทั้งในระดับบุคคลและในระดับสังคม

3. ความยุติธรรมและการคุ้มครองสิทธิของบุคคล การศึกษาพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการคุ้มครองสิทธิและความยุติธรรมในสังคมสงฆ์ เช่น การคุ้มครองสิทธิของพระสงฆ์ในการใช้ชีวิตอย่างอิสระ การปฏิบัติศาสนกิจ และการรักษาศีลในแบบที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น หลักธรรมในพระไตรปิฎกสะท้อนให้เห็นว่าแม้จะมีการควบคุมพฤติกรรมและการลงโทษ แต่ก็ต้องมีการให้ความยุติธรรมและคำนึงถึงสิทธิของบุคคล โดยเฉพาะในกรณีที่มีการกล่าวหาหรือพิจารณาความผิด

4. กระบวนการตัดสินและการพิจารณาคดี ในพระวินัยปิฎก มีหลักการพิจารณาคดีในกรณีที่มีการกระทำผิด เช่น กระบวนการพิจารณาโดยพระสงฆ์ผู้มีคุณสมบัติในการตัดสิน การให้คำปรึกษาและการเจรจาระหว่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับกระบวนการในนิติศาสตร์ เช่น การพิจารณาคดีในศาล หรือกระบวนการอนุญาโตตุลาการ การตัดสินต้องเป็นไปตามหลักกฎหมายที่มีการกำหนดไว้ล่วงหน้าและมีความยุติธรรม

5. หลักการของการแก้ไขและการบำบัด การศึกษาพระไตรปิฎกยังสะท้อนให้เห็นถึงหลักการในการแก้ไขพฤติกรรมที่ผิดและการฟื้นฟูบุคคลที่ทำผิด เช่น การให้อภัย การปรับทัศนคติ หรือการช่วยฟื้นฟูให้บุคคลนั้นกลับมาปฏิบัติศีลธรรมได้อีกครั้ง หลักการนี้สามารถเชื่อมโยงกับแนวคิดในนิติศาสตร์ที่เน้นการฟื้นฟูและการแก้ไขพฤติกรรมที่ผิดทางกฎหมายให้กลับมาสู่สังคมได้

6. หลักธรรมการรักษาความสงบเรียบร้อย พระไตรปิฎกโดยเฉพาะในพระวินัยปิฎกสอนถึงความสำคัญของการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน และการไม่ให้เกิดความเสียหายจากการละเมิดหลักศีลธรรม ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับนิติศาสตร์ที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมที่สงบสุขผ่านการบังคับใช้กฎหมายและการรักษาความมั่นคงในสังคม

การศึกษาพระไตรปิฎกในส่วนของวินัยสามารถเชื่อมโยงและสนับสนุนหลักการในนิติศาสตร์ได้ โดยการมุ่งเน้นที่การควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในสังคม การรักษาความยุติธรรม การคุ้มครองสิทธิและการลงโทษที่เหมาะสม เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยและความยุติธรรมในสังคม ทั้งในระดับบุคคลและในระดับสังคมโดยรวม

6.6 บทสรุป

การศึกษาพระไตรปิฎกในมิติของศาสตร์ต่าง ๆ ช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจธรรมะให้กว้างไกลเกินกรอบศาสนา โดยสามารถประยุกต์ใช้กับศาสตร์สมัยใหม่อย่างลึกซึ้งและสอดคล้องกัน ในทางสังคมวิทยา พระไตรปิฎกชี้ถึงโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมผ่านระบบวินัยและศีลธรรม ด้านวิทยาศาสตร์เสนอแนวคิดเรื่องเหตุผล การพิสูจน์ และการสังเกตตามหลักกาลามสูตร ส่วนเศรษฐศาสตร์ยึดหลักสัมมาอาชีวะ ความพอเพียง และการกระจายทรัพยากรอย่างมีจริยธรรม สำหรับรัฐศาสตร์ พระธรรมราชาและทศพิธราชธรรมให้หลักการบริหารด้วยคุณธรรมและความรับผิดชอบ ขณะที่พระวินัยปิฎกเป็นต้นแบบของนิติศาสตร์เชิงจริยธรรมที่เน้นความยุติธรรมและการแก้ไขปัญหาอย่างมีระบบ การบูรณาการองค์ความรู้จากพระไตรปิฎกกับศาสตร์เหล่านี้จึงสามารถสร้างแนวทางการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืน ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และชาติอย่างรอบด้าน

คำถามประจำบท

1. จงอธิบายว่าหลักธรรมในพระไตรปิฎกใดที่สามารถนำมาบูรณาการกับแนวคิดทางสังคมวิทยา และมีผลต่อการสร้างระเบียบและความมั่นคงของสังคมอย่างไรบ้าง

2. จงยกตัวอย่างหลักคำสอนในพระไตรปิฎกที่มีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์ และอธิบายเหตุผลที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในยุคปัจจุบันได้

3. จงอธิบายแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธโดยใช้หลักธรรม เช่น ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม และสัมมาอาชีวะ พร้อมยกตัวอย่างการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

4. จงอธิบายแนวทางการปกครองตามทศพิธราชธรรมในพระไตรปิฎกว่ามีความสอดคล้องกับหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างไร

5. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระวินัยปิฎกกับแนวคิดทางนิติศาสตร์ โดยเปรียบเทียบหลักแห่งการบัญญัติกฎเกณฑ์ การลงโทษ และการดำเนินกระบวนการยุติธรรม

เอกสารอ้างอิง

กุลธิดา โพธิ์อ่อน. (2560). *หลักธรรมในพระพุทธศาสนากับการบริหารจัดการภาครัฐ*. วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, 7(1), 55–68.

ชูชาติ ดิสระ. (2559). *ธรรมาธิปไตยในพระพุทธศาสนากับแนวคิดประชาธิปไตยในรัฐศาสตร์*. วารสารธรรมศาสตร์, 45(3), 109–130.

พระคมสัน เจริญวงค์. (2563). *การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์*. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, 5(2), 46-49

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2531). *ลักษณะสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร. (2566). การศึกษาเปรียบเทียบความจริงของพระพุทธศาสนา. วารสารสังคมศาสตร์ปริทรรศน์, 5(1), 45-60.

พระมหาอุดมพร ปภากโร. (2565). ความสอดคล้องของหลักการทางวิทยาศาสตร์กับธรรมนิยาม. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2549). *ธรรมาภิบาลกับการบริหารภาครัฐไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2545). *การเมืองกับพระพุทธศาสนา*. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 3(2), 87–101.

“ ความเป็นเลิศทางวิชาการ
ตามแนวทางพระพุทธศาสนา “

แสกนเอกสาร
WWW.MBU.AC.TH